

Josep Corell:
*Inscripcions romanes
del País Valencià*

.VI.

(ILICI, LVCENTVM, ALLON, DIANIVM
I ELS SEUS TERRITORIS)

VNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

2012

*f*onts històriques valencianeS

I*nscriptions romanes*
d'Illici, Lucentum, Allon, Dianium
i els seus territoris
(IRILADT²)

Josep Corell:
*Inscripcions romanes
del País Valencià*

.VI.

(ILICI, LVCENTVM, ALLON, DIANIVM
I ELS SEUS TERRITORIS)

VNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

2012

*f*onts històriques valencianeS

Directors de la col·lecció
Antoni Furió i Enric Guinot

Aquesta obra està sota una Llicència Creative Commons
Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 4.0 Internacional.

El treball d'investigació s'ha beneficiat d'una ajuda del Ministeri d'Educació.
Ref. Projecte d'Investigació núm. HUM 2005-03418/FILO

Publicacions de la Universitat de València agraeix la col·laboració del professor Ferran Grau
i dels becaris Andrés Montoya, Ángel Núñez i Pablo Ortiz
del Departament de Filologia Clàssica

© Hereus de Josep Corell Vicent, 2012
© D'aquesta edició: Universitat de València, 2012
Disseny de la col·lecció: J.P.
Maquetació: Publicacions de la Universitat de València
ISBN: 978-84-1118-025-2

<http://dx.doi.org/10.7203/PUV-OA-025-2>

Edició digital

*P*resentació

Amb aquesta publicació de les Inscripcions romanes d'Ilici, Lucentum, Allon, Dianium i els seus territoris conclou el VI i darrer volum d'aquest corpus monumental de les Inscripcions romanes del País Valencià, una obra a la qual l'autor, Josep Corell, va dedicar bona part de la seua vida. Malauradament, aquest volum apareix pòstumament, ja que la seua mort inesperada estroncà aquest projecte que la seua dona, Carme Segura, i la seua filla, Núria Corell, han completat finalment.

Tanmateix, la culminació d'un projecte tan sòlid i rigorós, d'un innegable valor acadèmic, i de tanta utilitat científica i social, és una de les fites que donen sentit a la vida acadèmica de la Universitat i, per extensió, a l'edició universitària. Es tracta d'un treball amb un alt valor científic i acadèmic per al qual Josep Corell havia comptat amb la col·laboració, fonamentalment, de Xavier Gómez Font, també tristament finat. De fet, al seu voltant, Josep Corell va formar un grup de deixebles que han après amb ell la passió per l'estudi i el rigor metodològic des de l'honestetat professional i personal, a més de crear una línia d'investigació de les més fructíferes a la vista dels resultats.

Per una altra banda, les Inscripcions romanes permeten acostar-se als monuments epigràfics conservats no sols als museus, sinó als llocs més diversos i pintorescos, i entendre'n tant el sentit literal com també quin fou el seu context, de manera que constitueixen una eina fonamental per a conèixer tant el patrimoni com la història, pròxima en l'espai i llunyana en el temps.

Així mateix, aquesta obra és un referent a l'hora d'elaborar i completar altres corpora, per bé que la disciplina de l'epigrafia no es pot donar mai per acabada, puix a l'aparició de noves inscripcions cal afegir les descobertes arqueològiques que poden donar claus per a una millor interpretació de les existents i conegudes. I en aquest sentit, també, l'obra de Corell s'ha convertit en un model per a altres treballs.

És per això que amb aquesta, les publicacions de la Universitat de València també es beneficien d'aquest prestigi i mestratge, alhora que contribueixen, amb la cura de l'edició, l'avinentesa de la col·lecció i l'elegància del format a augmentar-los i difondre'ls. En definitiva, una obra de la qual la Universitat de València pot sentir-se ben orgullosa.

ESTEBAN MORCILLO
Rector de la Universitat de València

*P*_{ròleg}

El treball incessant de Josep Corell està dotant el País Valencià d'un *corpus* epigràfic modèlic i perfectament documentat. El volum que presentem en aquesta ocasió, *Inscripcions romanes d'Ilici, Lucentum, Allon, Dianium i els seus territoris*, és el quart d'aquesta sèrie monumental i recull els epígrafs de les quatre ciutats i dels seus antics territoris, que corresponen a l'actual província d'Alacant i a la part sud-est de la de València.

En aquesta zona es troben centres tan importants com *Ilici* (l'Alcúdia d'Elx) i el *Portus Ilicitanus* (Santa Pola), amb un *corpus* de seixanta inscripcions; i també *Lucentum* (el Tossal de Manises), que en té quaranta-quatre. La Vila Joiosa, identificada per J. Corell com *Allon*, és un altre centre que compta amb una sèrie epigràfica de gran interès. Però el conjunt més ric és el de *Dianium* (Dénia), que té un nombre important d'inscripcions d'una gran varietat i interès per la presència de sèries. Malgrat l'existència de restes arqueològiques importants, és molt escassa la informació epigràfica de Xàbia que, com Ondara, pogué ésser en l'àmbit d'influència de *Dianium*. També s'ha de relacionar amb aquest *ager* Setla, Mira-rosa i Mirafior, amb el seu important jaciment de l'Almadrava, on sembla que es produïren les *tegulae* del *clarissimus vir Lucius Lucretius Servilius Gallus Sempsonianus*. Les inscripcions de la Safor, ja publicades anteriorment per J. Corell (Madrid 1993), cobreixen l'última part d'aquest volum, amb notables addicions i ampliacions en la seva nova versió. Val a dir que el conjunt és molt abundós, car depassa les dues-centes inscripcions i recull també inscripcions ibèriques i gregues de context romà. Cal, però, tenir present que el denominat *instrumentum domesticum* és ben sovint de procedència forana.

Com ens tenen habituats els anteriors volums, també en aquest són esmentades les variants de lectura pel que fa al text; quant al suport, s'hi observa una especial cura en la identificació dels materials, la qual cosa els fa gairebé indispensables per a resseguir la difusió de la calcària groga de Buixcarró —el que hem denominat *marmor Saetabitanum*— o bé de la calcària de Sant Julià. També s'hi presta gran atenció a la tipologia dels monuments epigràfics. A més de l'estudi de la tradició historiogràfica, indispensable per a la crítica textual de les inscripcions, és també molt important l'excel·lent tractament que es fa de les falses i de les atribucions errònies, així com les notícies sobre inscripcions al final del volum. Cal advertir el lector que aquest volum no només respon a una recerca de camp, sinó que es combina amb la de museus, col·leccions i sobretot amb la consulta d'arxius, car les notícies de manuscrits hi són recollides amb cura exemplar.

El comentari que segueix les inscripcions és ben documentat bibliogràficament i va des dels aspectes paleogràfics, de paginació i onomàstics, fins als aspectes històrics, quan el text ho requereix, fent sempre un esforç de datació, indispensable per tal que els epígrafs esdevinguin elements utilitzables en la reconstrucció històrica. Com a mèrit rellevant hem d'assenyalar la concisió d'aquests comentaris que, malgrat oferir casos paral·lels, no s'estenen en consideracions marginals, fent el que correspon a un treball epigràfic correcte: oferir una edició pulcra i documentada que permeti un posterior ús fiable de les inscripcions. Aquest volum, com els anteriors de la mateixa sèrie, ho fa així i resulta, pel seu diferent enfocament, un complement molt abastable de la nova edició del segon volum del *Corpus Inscriptionum Latinarum*.

Els antics romans denominaven *monumentum* els elements cabdals des del punt de vista de la memòria humana. Ho eren des d'un sentit històric i també tenien el valor didàctic que la seva arrel lingüística (*monere*) conté. Una inscripció funerària pot ésser un element essencial per al mort i els seus pròxims; la inscripció d'un arc triomfal públic ho és no solament per al personatge honorat sinó també per a tota la col·lectivitat. L'obra que ara tenim a les mans és, en aquest sentit, un monument: ens lliura unes pàgines d'història, de memòria; ens alligona sobre el passat romà de les terres que estudia, que estan a la seva pròpia arrel, però que no les individualitza solament; en veritat el que fa és projectar-les en un àmbit més ampli i comprensiu, en una cultura que marca tot Occident i afecta el conjunt del planeta. Un element universal de les arrels dels qui hi participen, que els fa presents en alguns dels aspectes millors de les societats humanes.

De la mà de l'autor, aquests volums, dels quals ara encetem el quart, porten a les terres valencianes el record que foren i són romanes i que, per això mateix, són part protagonista d'una cultura universal, tot conservant particularitats, que els seus orígens i la seva història han anat afaïçonant.

MARC MAYER
Pròleg a l'edició de 1999

*I*ntroducció

LÍMITS I CONTINGUT DEL CORPUS

En aquest corpus, deixant de banda la divisió provincial (de vegades pràctica, però sempre arbitrària en epigrafia), segueix el marc territorial imposat per la mateixa administració romana.¹ D'acord amb aquest criteri, que ha presidit els treballs anteriors, el present corpus recull les inscripcions de quatre ciutats romanes del sud del País Valencià (*Ilici*, *Lucentum*, *Allon*, *Dianium*) i les dels seus territoris respectius. Les quatre ciutats formaven part de la Contestània ibèrica² i pertanyien en època romana al *conventus Carthaginiensis*. El *Sucro* (Xúquer) era la frontera septentrional de la Contestània; al nord es trobava l'Edetània. Durant l'època romana el mateix riu va servir de frontera entre el *conventus Carthaginiensis* i el *Tarraconensis*. El *Tader* (Segura) separava pel sud els contestans dels bastetans.³ Les quatre ciutats tenen, a causa de la geografia i de la història, molts elements comuns. Aquest fet m'ha induït a presentar en un mateix volum les inscripcions de tota aquesta àrea.

Des del punt de vista cronològic, el corpus recull totes les inscripcions llatines des del principi fins al segle VII. Hi he inclòs també una inscripció amb noms ibèrics, però alfabet llatí (núm. 24), una bilingüe (núm. 85) i tres gregues (núm. 47, 61, 81), ja que són, almenys en part, producte del món romà i contribueixen a la seua comprensió.

Quant als materials, el corpus recopila les inscripcions en suport de pedra, bronze i mosaic. Inclou també aquells *instrumenta domestica* que, per una o altra raó, m'han paregut més interessants; i fins i tot alguns suports anepigràfics.

¶¹ Sobre el territori de les ciutats, cf. GRAU MIRA 2003. ¶² Sobre el concepte de *Contestània* i el que en diuen les fonts antigues, cf. LLOBREGAT

1972: 9-30. ¶³ Pel que fa al Xúquer i al Segura com a fronteres septentrional i meridional, respectivament, de la Contestània, cf. LLOBREGAT 1972: 18-21.

QUADRE 1
Contingut del corpus

Classes d'inscripcions	Ilici	Lucentum	Allon	Dianium	TOTAL
<i>votives</i>	2	2	1	4	9
<i>honorífiques</i>	5		1	15	21
<i>monumentals</i>	4	6	1		11
<i>jurídiques</i>	2				2
<i>commemoratives</i>				1	1
<i>sepulcrales</i>	19	16	12	64	111
<i>decoratives</i>	3				3
<i>instrumenta</i>	16	15	1	8	40
<i>desconeegudes</i>	9	4		5	18
<i>anepigràfiques</i>	1		1	3	5
<i>cultuals cristianes</i>	1	1		1	3
TOTAL	62	44	17	101	224

HISTÒRIA DE L'EPIGRAFIA DE L'ÀREA

Em limite a ressenyar les primeres notícies sobre les inscripcions recollides en aquest corpus i a remarcar les aportacions més importants a l'epigrafia de la zona.

Les primeres notícies es remunten al s. XV. L'Antiquissimus recull dues inscripcions que, segons Hübner, localitzaria a Màlaga. Jo, seguint el consens de la majoria dels testimonis, les he atribuïdes a la nostra zona (núm. 104, 175). En recull també dues falses (núm. II, VII). L'historiador i humanista barceloní Pere Miquel Carbonell, a més de les dues autèntiques anteriors, en presenta cinc de noves (núm. 3, 79, 214, 217, 219). Per altra part, solament ell coneix una dedicatòria a Júpiter, localitzada a Oliva, probablement falsa (núm. V). Un dels corresponents de Carbonell era probablement el seu oncle, el també humanista Jeroni Pau. Carbonell, tot i que no s'havia tingut en compte fins ara per a l'epigrafia de la zona estudiada, és el testimoni més important del s. XV.

Al llarg del s. XVI tan sols es donen a conèixer cinc noves inscripcions: una la trobem en el *Codex Filonardianus* (núm. 212); dues en Beuter (núm. 106, 133) i altres dues en Strada (núm. 126, 215). A més, cadascun d'ells en porta una nova falsa (núm. I, III i VIII, respectivament).

Més abundants són les notícies sobre noves inscripcions que trobem en diversos autors del XVII. Al principi de segle, G. Escolano en presenta quatre (núm. 127, 169, 172, 182); Fr. Diago, altres tantes (núm. 170, 187, 191, 192); Cristóbal

Sanz en dona a conèixer dues (núm. 4, 20); Vicent Bendicho, tres (núm. 70, 72, 94); Marc Antoni Palau, set (núm. 122, 123, 129, 134, 135, 136, 138). Finalment, el manuscrit del cordovès P. Díaz de Ribas, atribuït a P. G. Cattaneo, ens informa sobre una inscripció desconeguda anteriorment (núm. 107).

Durant el s. XVIII, amb la Il·lustració, es revifa l'interès per l'epigrafia i el món clàssic en general. El nombre d'inscripcions passarà de les 33 conegudes a les acabades del s. XVII, a 72. Aporten novetats epigràfiques l'holandès L. Nieulant (núm. 141), L. J. Velázquez de Velasco (núm. 65), un anònim de la segona meitat del s. XVIII (núm. 205, 206, 207, 208) i un altre de la fi del mateix segle (núm. 53), L. Maïans (núm. 188) i A. J. Cavanilles (núm. 119). Els qui més destaquen són l'Anònim ms. ca. 1750 (núm. 63, 66, 71, 75, 105), G. Maïans (núm. 108, 111, 137, 171, 181, 194), F. Pérez Bayer (núm. 160, 180, 185, 186, 190, 216) i sobretot Antonio Valcárcel (núm. 49a, 51, 54, 67, 73, 82, 89, 95, 100, 109, 117, 173, 193). Aquest, conegut generalment com a Lumiares, és l'autor que més ressalta no sols pel que fa a l'epigrafia de la zona sinó també a la del País Valencià en general. Les seues lectures solen ser correctes i els seus dibuixos de gran exactitud.

Al llarg del s. XIX es troben cinquanta-quatre inscripcions noves. Les primeres notícies sobre aquestes procedeixen de diversos autors. B. Ribelles presenta tres inscripcions anteriorment desconegudes (núm. 115, 118, 150) i, a més, en la seua *Colección de lápidas* recull, entre altres, totes les inscripcions de la zona que es coneixien fins al seu temps. R. Chabàs dona les primeres notícies sobre nou inscripcions (núm. 62, 99, 130, 139, 144, 146, 147, 159, 199); F. Fita, sobre altres tantes (núm. 121, 124, 148, 149, 152, 153, 158, 165, 189). També aporten novetats l'Anònim de 1877 (núm. 140, 142, 143, 145), la Societat Arqueològica Valenciana en les seues MSAV (núm. 128, 198, 210, 211), A. Ibarra (núm. 10, 25, 30, 31, 35, 36, 37, 44, 46, 48, 50, 51a), V. Boix (núm. 155), M. Rada (núm. 213), R. Cagnat (núm. 49) i Hübner (núm. 7). La contribució més important, com és ben conegut, la representa l'obra de Hübner. No sols utilitza molta bibliografia anteriorment desconeguda, sinó que, a més, aborda les inscripcions amb uns criteris nous, vigents encara en gran part en l'epigrafia actual. Hübner, informat per diversos corresponents, dona a conèixer inscripcions noves (núm. 2, 8, 11, 13 frag. a, 19, 34, 38, 40, 131) i publica totes les de la zona conegudes fins al seu temps. Tanmateix, només pogué veure personalment tres de les inscripcions del present corpus, conegudes ja anteriorment (núm. 3, 4, 66).

En el s. XX s'han trobat ja vora cent inscripcions. La major part d'aquestes troballes s'han produït en les nombroses excavacions realitzades a jaciments de la zona. Són molts els qui han contribuït a l'edició i estudi d'aquestes troballes. En la primera meitat de segle s'han de remarcar les aportacions de Fita (núm. 17, 179, 220), Paris (núm. 43), Anònim 1906 (núm. 202), A. Ibarra (núm. 15), E. Albertini (núm. 39, 47, 132), J. Belda (núm. 76, 77, 81, 87) i J. Sanchis Sivera. El mèrit d'aquest darrer, més que en la publicació de noves inscripcions (núm. 125,

201), rau en el fet que va recopilar les inscripcions romanes de la diòcesi valentina conegudes fins al seu temps, entre elles les d'Altea, la Vila Joiosa, Dénia, Ondara, Oliva, Gandia, etc.

És sobretot en la segona meitat d'aquest segle quan es multipliquen les publicacions d'inscripcions noves i es fan estudis sobre les ja conegudes. Entre les múltiples contribucions s'han de fer ressaltar les de J. Lafuente (núm. 64, 96, 97, 113), S. Mariner (núm. 200), A. D'Ors (núm. 5, 6, 9, 13 frag. b, 18, 22, 24, 26, 29), A. Ramos Folqués (núm. 27, 41, 41a, 42), E. Llobregat (núm. 68, 101, 102), A. M. Poveda (núm. 55, 56, 57, 58, 59), J. Blay (núm. 183), J. Camarena (núm. 204), G. Martín (núm. 156, 157, 168), R. Ramos Fernández (núm. 21), AADD (núm. 116), CAS (núm. 184, 203, 209), i Al. N. Oikonomides (61).

Però qui més novetats epigràfiques ha publicat de la província d'Alacant és J. M. Abascal (núm. 52, 74, 78, 80, 83, 86, 88, 90, 91, 98). I no acaba ací ni molt menys l'aportació d'aquest estudiós a l'epigrafia romana d'Alacant. En efecte, l'any 1985 M. A. Rabanal i el mateix Abascal publiquen *Inscripciones romanas de la provincia de Alicante*, publicació que recull 107 inscripcions, cadascuna de les quals va acompanyada, sempre que és possible, de la corresponent fotografia. Deu d'aquestes inscripcions eren inèdites (núm. 14, 16, 23, 28, 32, 60, 82, 110, 112, 161). Els editors s'aproximen a les inscripcions amb criteris de l'epigrafia actual, però la publicació conté no pocs errors i inexactituds. En l'aparat crític de cada inscripció indique els errors de lectura que hi he observat. (Heus-ne ací alguns dels més greus: núm. 2, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 18, 21, 22, 23, 24, 28, 30, 31, 32, 34, 45, 50, 52, 54, 55, 60, 62, 67, 69, 70, 71, 72, 75, 76, 77, 92, 100, 101, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 116, 117, 121, 128, 131, 133, 134, 140, 148, 169, 171, 172.) A banda dels errors de lectura, he trobat altres inexactituds: en un cas es donen dues entrades a la mateixa inscripció (núm. 48); es consideren desaparegudes inscripcions que es conserven (núm. 9, 10, 15, 34, 117); hi ha atribucions errònies (els núm. 71 i 75 procedeixen d'Alacant i no d'Elx, com diuen els editors seguint Hübner; el núm. 125 és de Dénia, no de la Font d'en Carròs); diverses referències sobre el lloc de troballa són imprecises, per exemple, el núm. 100 es trobà a la serra de les Àguiles o de Sant Pasqual i no a la ciutat d'Alacant; el núm. 106, inscripció important per a determinar l'emplaçament d'*Allon*, no procedeix dels voltants de la torre de Sant Josep, sinó que ja el primer testimoni la va veure a l'església de la Vila Joiosa, on servia com a altar. La recopilació conté omissions incomprensibles: per exemple, no recull els núm. 41a, 51a, 99, 158, 160; no fa cap al·lusió a les falses que jo he recollit al final del corpus (núm. I, II, III, IV, VII, VIII). En canvi, conté inscripcions *alienae* com si foren de la província d'Alacant. Per exemple, s'atribueix a Elx una inscripció de França (núm. X); una altra de Xèrica és localitzada a Alacant (núm. XII). Els editors consideren, sense fonament, com a falses diverses inscripcions: el núm. 79 és una inscripció d'Alacant coneguda a partir del s. XV per molts autors fidedignes; del núm. 119 van ser testimonis oculars Cavanilles i Lumiares,

autors de tota confiança. I, quina raó hi ha per a dubtar de la veracitat de Palau, únic testimoni dels núm. 123 i 135? Finalment, els comentaris, tant epigràfics com onomàstics i històrics, són en general excessivament breus, i la introducció i els índexs resulten del tot insuficients. Però la mancança més greu de la publicació és l'absència d'estructura. Les inscripcions hi són presentades sense cap ordre.

En un article aparegut l'any 1986 els mateixos editors publiquen dues inscripcions noves (núm. 69, 120), hi aporten nova bibliografia i fan una sèrie de correccions referents a la seua recopilació. L'any 1991 L. Abad i J. M. Abascal publiquen de nou les inscripcions romanes de la província d'Alacant en *Historia antigua. Textos para la historia de Alicante*. Els editors hi recullen una inscripció nova (núm. 93), corregeixen algunes lectures anteriors i incorporen molta bibliografia nova. Però, malauradament, prescindeixen de les fotografies i dibuixos i, pel que fa a la introducció, comentaris i índexs, a penes introdueixen novetats. L'any 1992 J. M. Abascal i J. A. Gisbert donen a conèixer quatre noves inscripcions (núm. 151, 154, 177, 178). També publiquen noves inscripcions J. Bolufer (núm. 162, 163, 167), J. Montfort (núm. 176), F. G. Perles (núm. 197, 218); G. Gamer (núm. 46), B. Garrigós (núm. 103), J. A. Roselló (núm. 196), i P. Rosser (núm. 85).

QUADRE 2

Cronologia de les troballes epigràfiques

S. XV	7
S. XVI	5
S. XVII	21
S. XVIII	39
S. XIX	54
S. XX	90
Desconeguda	9
TOTAL⁴	225

Mereix una menció particular la contribució de G. Alföldy a l'epigrafia de l'àrea. L'any 1977 publica la tègula amb l'estampilla del senador *L. Lucretius Servilius Gallus Sempronianus* (núm. 113). L'any següent, en un altre article estudia la inscripció del Montgó (núm. 136). Finalment, el 1983 s'ocupa de la famosa inscripció de *Voconia* (núm. 219). En un estudi pacient i sagaç, l'autor corregeix les lectures i interpretacions errònies anteriors i posa de relleu la gran importància de cadascuna de les tres inscripcions.

¶ ⁴ Els dos fragments del núm. 13 s'han trobat i publicat en dates diferents, raó per la qual el còmput global és de 225 en lloc de 224.

Finalment, també alguns dels meus col·laboradors i jo fa temps que treballem en les inscripcions de la zona i hi hem fet les nostres aportacions (Corell 1988; 1989; 1992a; 1992b; 1993; 1997; Corell-Gómez 1992; 1996b; Corell-Grau-Gómez 1993).

L'edició del present volum ha estat guiada fonamentalment per dos principis: l'autòpsia de cada inscripció i la recerca de manuscrits no utilitzats abans juntament amb la consulta exhaustiva de la bibliografia no recollida en CIL II. El primer principi l'he practicat gairebé en tots els casos.⁵ Pel que fa al segon, he emprat els manuscrits de Carbonell, Filonardianus, Agustín, Anonymus Valentinus, Bendicho, Palau, Cattaneo, Galiana, Cornide, Velázquez, Sales, Panel, Nieulant, Maïans, Lumiares, Dempere, Ríos, Ribelles i diversos ms. anònims dels s. XVIII-XIX. L'autòpsia i els nous manuscrits m'han permès d'aportar inscripcions inèdites o poc conegudes (núm. 1, 12, 137, 163, 164, 166, 167, 167a, 194, 195, 196, 197, 203, 206, 207, 208), corregir atribucions errònies (núm. 71, 75, 104, 125, 175) i sobretot corregir lectures incorrectes (núm. 2, 5, 6, 8, 9, 14, 15, 18, 20, 35, 37, 38, 42, 47, 52, 55, 56, 60, 66, 74, 76, 77, 91, 92, 93, 100, 101, 105, 107, 109, 111, 112, 115, 116, 118, 120, 121, 124, 135, 158, 159, 160, 168, 172, 183, 184, 187, 188, 197, 199, 203, 212, 213). Espere que el present corpus represente un pas endavant en la investigació epigràfica d'aquesta àrea, a la qual han contribuït tants estudiosos des del s. XV fins avui.

ESTRUCTURA DEL CORPUS I PRESENTACIÓ DE LES INSCRIPCIONS

Com indica el mateix títol, el corpus segueix la divisió administrativa romana en ciutats. A cada ciutat s'assignava un *territorium*. Respecte d'aquest, segueix la divisió en comarques naturals. D'acord, doncs, amb aquest criteri, presente en primer lloc les inscripcions de cada ciutat romana i a continuació les del seu territori, començant per les de la mateixa comarca en la qual es trobava situada la ciutat. Segueixen, de sud a nord, les inscripcions de les altres comarques del territori.

Les inscripcions estan inventariades en classes. A excepció de les imperials, que estan ordenades cronològicament, les altres classes segueixen l'ordre alfabètic.

En la presentació de les inscripcions segueix sempre el mateix ordre:

- Classe d'inscripció (votiva, honorífica, monumental, etc.); tipologia (ara, pedestal, placa, bloc, etc.); material del suport; elements estructurals, decoració, estat de conservació.
- Història de cada inscripció a partir de la primera notícia sobre la seua troballa fins al moment actual.

¶ ⁵ Tan sols no he vist les inscripcions núm. 93, 103, 125, 138a, conservades per particulars.

- Dimensions: alçària, amplària i gruix; si el gruix és desconegut (cas de les inscripcions encastades), ho indique amb un interrogant al seu lloc. En el cas de les inscripcions desaparegudes, les dimensions de les quals són indicades per autors antics que empren sistemes diferents al mètric decimal, les he reduïdes a la nostra escala, precedides de l'abreviatura *ca.* Si les dimensions no són originals, a causa de fractures o altres circumstàncies, van entre parèntesis.
- Bibliografia: es presenta per ordre cronològic, però sense indicar la dependència d'uns autors respecte d'altres. He prescindit sistemàticament d'alguns autors bé perquè no aporten cap novetat, bé perquè ja són citats a CIL II. L'abreviatura *cf.* indica que la bibliografia que segueix no presenta el text de la inscripció, però se n'ocupa d'alguna manera.
- Fotografia o dibuix; de vegades, ambdues coses.
- Text i traducció.
- Aparat crític.
- Comentaris: epigràfic, onomàstic, lingüístic, històric.
- Datació, sempre que dispose de dades suficients per a fer-la, almenys de forma aproximada.

AGRAÏMENTS

Abans de tot vull donar gràcies a totes les persones i institucions que m'han ajudat a fer possible la publicació del present volum. Rafael Ramos Fernández, director dels Museus Arqueològic Municipal d'Elx i Monogràfic de l'Alcúdia, m'ha donat sempre totes les facilitats per a estudiar les inscripcions d'ambdós museus i m'ha proporcionat tota la informació que li he demanat. La mateixa amable acollença m'han oferit sempre Rafael Azuar Ruiz, director del Museu Arqueològic Provincial d'Alacant; Antonio M. Poveda Navarro, arqueòleg municipal i conservador del Museu Arqueològic d'Elda; Antonio Espinosa Ruiz, arqueòleg municipal i conservador del Museu Arqueològic de la Vila Joiosa; Joaquim Bolufer Marqués, arqueòleg municipal i conservador del Museu Arqueològic i Etnogràfic de Xàbia; Vicent Burguera, arqueòleg municipal i conservador del Museu d'Oliva; Joan Cardona, arqueòleg municipal i conservador del Museu Arqueològic de Gandia; Antonio Pérez, conservador del Museu del Castell de Santa Bàrbara, d'Alacant.

Els meus col·legues Ferran Grau, Mateu Rodrigo, Jordi Redondo i Juan José Seguí (Universitat de València) han tingut l'amabilitat de fer-me encertades observacions. Helena Gimeno, responsable del fitxer del CIL II² a Madrid, m'ha permès la consulta d'aquest i m'ha facilitat sempre la informació que li he demanat. Així mateix vull manifestar el meu agraïment als professors Géza Alföldy (Universitat de Heidelberg), José d'Encarnação (Universitat de Coimbra), Joan Gómez Pallarès (Universitat Autònoma de Barcelona), Patrick Le Roux (Universitat de Toulouse-Le Mirail), Armin U. Stylow (Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik) per les observacions i suggeriments que m'han fet. Un esment especial vull fer de Marc Mayer (Universitat Autònoma de Barcelona), que ha manifestat sempre gran interès pel meu treball i m'ha fet moltes observacions encertades.

A Antoni Corell li he d'agrair els dibuixos i els mapes. La major part de les fotografies són d'A. Corell, de W. Kuhoff i de Carles Muñoz. Han posat tots els mitjans a la meua disposició el Museu de Belles Arts de València, el Museu de Prehistòria de València, el Museo Arqueológico Nacional de Madrid i els ajuntaments de Monforte del Cid, Ondara, Pilar de la Horadada, Gandia, Vilallonga i la Vila Joiosa. El meu amic Josep Verdú m'ha acompanyat sovint en el treball de camp. Lluís Museros i Santa Domínguez, becaris de la línia d'investigació, m'han ajudat en la recerca bibliogràfica. A totes les persones i institucions que m'han prestat suport expresse el meu agraïment més sincer.

SIGNES DIACRÍTICS

a(bc)	Desenvolupament d'abreviatures
[abc]	Restitució del text
[[abc]]	Text esborrat a causa de la <i>damnatio memoriae</i>
ABC	Part imprecisa que pot pertànyer a un o més mots
<<ABC>>	Lletres gravades en el lloc d'altres esborrades
<u>abc</u>	Lletres desaparegudes, documentades en lectures anteriors
abċ	Lletres restituïdes gràcies al context
abc / ⁵ abc	Divisió de ratlles
<abc>	Inclusió en el text
{abc}	Exclusió del text
ᵀabc	Lletres corregides per l'editor
ab̄	Nexe
a(- - -)	Mot abreujat el desenvolupament del qual és insegur
í	<i>I longa</i>
[· · ·]	Llacuna d'extensió determinable (un punt per cada lletra)
[-]	<i>Praenomen</i> desaparegut
[- - -]	Llacuna indeterminada dins d'una ratlla
[-ca.6-]	Llacuna d'unes sis lletres
[- - - - -]	Llacuna d'una ratlla
- - - - -	Llacuna d'extensió indeterminada
+++	Restes de lletres del tot insegures (una creu per cada lletra)
(!)	Grafia o construcció incorrectes
<i>scil.</i> abc	Mot o mots implícits en el text i afegits per l'editor
(<i>vac.</i> 3) o (<i>vac.</i>)	Espai en blanc de la ratlla en el qual caben tres lletres o un nombre indeterminat

SIGLES I ABREVIATURES

AADD	Autors diversos
AAV	Archivo de Arte Valenciano
AE	<i>Année Épigraphique</i>
AEA	Archivo Español de Arqueología
AFB	<i>Anuari de Filologia. Secció D: Studia Graeca et Latina</i>
AHDE	<i>Anuario de Historia del Derecho Español</i>
Alba	<i>Alba. Revista d'estudis comarcals. Ontinyent</i>
AMA	Arxiu Municipal d'Alacant
AMV	Arxiu Municipal de València
AncSoc	Ancient Society
AncW	<i>The Ancient World</i>
ANRW	<i>Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt</i>
APL	Archivo de Prehistoria Levantina
AST	<i>Analecta Sacra Tarraconensia</i>
AUV	<i>Anales de la Universidad de Valladolid</i>
BAAC	<i>Butlletí de l'Associació Arqueològica de Castelló</i>
BIEA	<i>Boletín del Instituto de Estudios Alicantinos</i>
BIM	<i>Butlletí d'Informació Municipal</i>
BMV	Biblioteca Municipal de València
BN	<i>Beiträge zur Namenforschung</i>
BNE	Biblioteca Nacional de España. Madrid
BRAH	<i>Boletín de la Real Academia de la Historia</i>
BSCC	<i>Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura</i>
BSEAA	<i>Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología de la Universidad de Valladolid</i>
BSNAF	<i>Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France</i>
BUB	Biblioteca de la Universitat de Barcelona
BUV	Biblioteca de la Universitat de València
CEA	<i>Cahiers des Études Anciennes</i>
CFC	<i>Cuadernos de Filología Clásica</i>
CPAC	<i>Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonense</i>
CHAR	<i>Cuadernos de Trabajos de la Escuela Española de Historia y Arqueología en Roma</i>
DArch	<i>Dialoghi di Archeologia</i>
EC	<i>Estudis Castellonencs</i>
EE	<i>Ephemeris Epigraphica</i>
ES	<i>Epigraphische Studien</i>

FE	<i>Ficheiro Epigrafico</i>
FUIA	Fundació Universitària d'Investigació Arqueològica l'Alcúdia d'Elx
GERV	<i>Gran Enciclopedia de la Región Valenciana</i>
HAE	<i>Hispania Antiqua Epigraphica</i>
HAnt	<i>Hispania Antiqua</i>
HEp	<i>Hispania Epigraphica</i>
LQNT	<i>LQNT. Patrimonio Cultural de la ciudad de Alicante</i>
MACD	Museu Arqueològic de la Ciutat de Dénia
MAHE	Museu Arqueològic i d'Història d'Elx
MAM	Museu Arqueològic Municipal
MAN	Museo Arqueológico Nacional. Madrid
MARQ	Museu Arqueològic Provincial d'Alacant
MBA	Museu de Belles Arts de València
MCV	<i>Mélanges de la Casa de Velázquez</i>
MDAI(M)	<i>Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts (Abt. Madrid)</i>
MEFR	<i>Mélanges d'Archéologie et d'Histoire de l'École Française de Rome</i>
MHA	<i>Memorias de Historia Antigua</i>
MMAp	<i>Memorias de los Museos Arqueológicos Provinciales</i>
MSAV	<i>Memorias de la Sociedad Arqueológica Valenciana</i>
NAH	<i>Noticiario Arqueológico Hispánico</i>
PLAV	<i>Papeles del Laboratorio de Arqueología Valenciana</i>
PP	<i>La Parola del Passato. Rivista di Studi Antichi</i>
RA	<i>Revue Archéologique</i>
RAH	Real Academia de la Historia. Madrid
RBPhH	<i>Revue Belge de Philologie et d'Histoire</i>
REA	<i>Revue des Études Anciennes</i>
REG	<i>Revue des Études Grecques</i>
SDHI	<i>Studia et Documenta Historiae et Iuris</i>
SIP	Servei d'Investigació Prehistòrica. València.
STH	<i>Studia Historica. Historia Antiqua</i>
StPhV	<i>Studia Philologica Valentina</i>
Ullal	<i>Ullal. Revista d'Història i Cultura. Gandia</i>
Xàbiga	<i>Xàbiga. Revista de Cultura. Xàbia</i>
ZPE	<i>Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik</i>

Altres abreviatures

aC	abans de Crist	ms.	manuscrit
c/	carrer	n.	nota
ca.	circa	núm.	número/s
cm	centímetre/s	p.	pàgina/es
col.	columna/es	r.	ratlla/es
dC	després de Crist	s.	segle/s
fig.	figura	s. f.	sense foliar
fin. s.	final de segle	ss.	següents
in. s.	inici de segle	s. v.	<i>sub voce</i>
km	kilòmetre/s	t.	tom
làm.	làmina	v.	vers
m	metre/s	vol.	volum/s

*I*nscriptions romanes
d' Ilici, Lucentum, Allon, Dianium
i els seus territoris

CATÀLEG

1. ILICI I EL SEU TERRITORI

El territori de la ciutat romana d'*Ilici* és desconegut, però, per raons de caràcter geogràfic i històric devia comprendre les comarques del Vinalopó. En efecte, a més de conformar la conca hidrogràfica de les dites comarques, el riu en constitueix l'eix de comunicació més important des de l'antiguitat. La *via Augusta*, que seguia el curs del riu, travessava i comunicava les quatre comarques, a les quals dona nom i unitat. És probable que el Baix Segura formara part igualment del territori d'*Ilici*. De fet, el Segura, l'antic *Tader*, ha servit de frontera, ja des de la prehistòria, entre les terres que cauen al nord del riu i les del sud (Llobregat 1972: 15-20).

Doncs bé, d'aquesta àrea, constituïda per les cinc comarques que formaven probablement el territori d'*Ilici*, es coneixen seixanta-dues inscripcions. Cinquanta-quatre procedeixen de la ciutat d'*Ilici* o de la seua rodalia, és a dir, del Baix Vinalopó; dues, del Baix Segura; una, del Vinalopó Mitjà; i cinc, de l'Alt Vinalopó. A la comarca de les Valls del Vinalopó no s'ha trobat cap inscripció.

EL BAIX VINALOPÓ

La comarca és una plana quaternària envoltada per un arc de muntanyes del sistema Subbètic. Limita al nord amb l'Alacantí; a l'oest, amb el Vinalopó Mitjà i les Valls del Vinalopó; i al sud, amb el Baix Segura. Té una extensió de 487,6 km². L'únic corrent fluvial de la comarca és el riu Vinalopó, el qual mor en els saladers del Fondo, sense arribar a desembocar a la mar. El clima és subtropical amb una mitjana anual de precipitacions que no arriba als 300 mm.

Les restes de poblament prehistòric es remunten a l'eneolític i augmenten sobretot a partir de la fase ibèrica. Durant aquesta època, el Baix Vinalopó forma part de la *regio Contestania*, de la qual *Ilici* constitueix la ciutat més important.

La Ilici ibèrica

A uns 2 km al sud-est de l'actual ciutat d'Elx i aproximadament a 500 m de la riba esquerra del Vinalopó es troba el jaciment de l'Alcúdia, el qual ha estat identificat amb la ciutat iberoromana d'*Ilici*.¹ És una superfície plana i de forma oblonga que té una extensió de deu hectàrees i un perímetre de 1400 m. S'aixeca entre quatre i sis metres sobre les terres circumdants, formant un petit tossal, accident geogràfic que li ha donat el nom d'*Alcúdia*. A la formació del tossal han contribuït tant una torrentera que s'hi bifurcava al nord i l'envoltava per complet, com les vuit ciutats que s'hi han anat succeint des de l'eneolític fins a l'època visigoda.

L'emplaçament sobre el tossal, circumdat per un torrent i pròxim al Vinalopó, era altament favorable per a *Ilici*. Efectivament, el Vinalopó constituïa un pas que li facilitava la comunicació amb les terres de l'interior. Per altra banda, la ciutat a penes distava 14 km de la mar. Ací, sota l'actual Santa Pola, s'han trobat restes arqueològiques que evidencien l'existència d'un assentament des de mitjan s. V aC.² Molts investigadors localitzen *Allon* a Santa Pola.³ Però aquesta reducció sembla improbable ja que, malgrat les abundants restes arqueològiques que s'hi han trobat, res no indica que es tracte d'un *municipium*. Només es coneixen sis inscripcions de Santa Pola: quatre són sepulcrales (núm. 48-50), una de caràcter desconegut (núm. 51) i un *instrumentum domesticum* (51a). Sembla, doncs, més d'acord amb totes les dades que es tenen actualment veure en les restes arqueològiques de Santa Pola una prolongació de la ciutat d'*Ilici*, i això no solament durant l'època romana, en què serà l'Ἰλλικιτανός λιμὴν (PTOL. 2, 6), sinó ja des de molt abans.

Si tenim en compte les bones condicions de defensa i de comunicació per terra i mar, així com també la fertilitat de la plana en què està situada, és perfectament comprensible que l'Alcúdia haja estat habitada ininterrompudament des de temps prehistòrics fins a l'inici de l'època musulmana, en què la ciutat fou traslladada a l'actual Elx. Les abundants restes que s'han trobat a l'Alcúdia, de la qual a penes s'ha excavat poc més de la dècima part, palesen que la ciutat va conèixer la cultura ibèrica en tota la seua evolució, des del període arcaic fins a l'iberoromà. Entre les escultures del període clàssic (s. IV-III aC), és obligat fer esment de la famosa Dama d'Elx, la qual denota una cultura molt avançada.⁴

En el curs de la contesa entre cartaginesos i romans, *Ilici* degué ser assetjada i destruïda per Amílcar l'any 228 aC.⁵ La ciutat, però, fou reconstruïda, i començà

¶¹ Cf. RAMOS FERNÁNDEZ 1975, 1991; LLOBREGAT 1972: 78-86; REYNOLDS 1993: 62-66, núm. 92. ¶² Cf. GONZÁLEZ PRATS 1984: 110-112; SÁNCHEZ-BLASCO-GUARDIOLA 1986; ABASCAL 1989: 12, 89; ROUILLARD 1991: 303-305; REYNOLDS 1993: 55-56, núm. 47. ¶³ FERNÁNDEZ NIETO 1986: 586-587; LLOBREGAT

1983; GONZÁLEZ PRATS 1984: 102; ROUILLARD *et alii* 1990: 538, 557; ROUILLARD 1991: 303-306. ¶⁴ Cf. RAMOS FERNÁNDEZ 1975: 65-149; 1991: 27-54. ¶⁵ RAMOS FERNÁNDEZ 1991: 40, «La estratigrafia del yacimiento evidencia un claro nivel de destrucción e incendio que coincide cronológicamente con tales fechas».

el període iberopúnic, que va des de la fi del s. III fins a mitjan s. I aC. D'aquest període es coneix el traçat de dos carrers, els quals conservaran la seua estructura fins al final de la dominació romana.⁶

La Ilici romana

Ilici no és una fundació romana *ex novo*, sinó una ciutat ibèrica en què s'assentaren colons romans. Damunt la ciutat indígena es va superposar la romana. Els primers materials que evidencien la influència romana ja apareixen en l'estrat iberopúnic. Però la romanització intensa no comença fins a la fundació de la colònia.⁷

El rang colonial d'*Ilici* consta en un text de Plini (*nat.* 3, 19): «Reliqua in ora flumen Tader, colonia immunis Ilici, unde Ilicitanus sinus, in eam contribuuntur Icositani».⁸ La categoria colonial consta també en les monedes que va encunyar la ciutat.⁹ La seca d'*Ilici* començà a encunyar moneda en un moment indeterminat de la segona meitat del s. I aC i deixà de funcionar al final del regnat de Tiberi. Durant aquest temps va efectuar sis emissions. Els magistrats monetals són els següents:

Q. Terentius C. Salvius Ilviri

L. Manlius T. Petronius Ilviri

Q. Papirius Carus Q. Terentius Montanus Ilviri quin.

T. Coelius Proculus M. Aemilius Severus Ilviri quin.

M. Iulius Settal L. Sestius Celer Ilviri

L. Terentius Longus L. Papirius Avitus Ilviri quin.

Els magistrats de les emissions primera, segona i quinta són *duoviri*; els de les emissions tercera, quarta i sexta, *duoviri quinquennales*. Cap dels magistrats monetals figura en les inscripcions. Però quatre dels nou gentilicis de les monedes apareixen també en inscripcions: *Aemilius* (núm. 12), *Coelius* (núm. 35), *Iulius* (núm. 37) i *Terentius* (núm. 49).

El títol de *colonia* i el nom de la ciutat no figuren en la primera emissió, sinó que apareixen a partir d'August amb diferents sigles: C. C. IL. A, C. I. IL. A i C. I. I. A. La primera sigla ha rebut diverses interpretacions.¹⁰ En canvi, hom accepta

¶⁶ Cf. RAMOS FERNÁNDEZ 1975: 102; el mateix autor dedueix d'aquest fet que «el urbanismo de época ibérica debió ser tan perfecto que las ciudades sucesivas no lo modificaron ni tan siquiera en la etapa en que pasó a ser colonia romana».

¶⁷ RAMOS FERNÁNDEZ 1975: 129-157; 1991: 44-54. ¶⁸ «Esmementem encara a la costa el riu Tader i la colònia immune d'*Ilici*, de la qual pren nom el golf Ilicità; els icositans estan anexionats a ella». La traducció dels textos citats en el corpus, tant

grecs com llatins, és meua. ¶⁹ Sobre la seca d'*Ilici*, cf. RAMOS FERNÁNDEZ 1975: 261-269; 1991: 48-50; LLORENS 1987a: 1987b; RIPOLLÉS 1992.

¶¹⁰ Diversos investigadors desenvolupen la segona C de la sigla en *Caesariana*, *Caesarea* o *Caesariensis*. GARCÍA BELLIDO 1959: 492 proposa la lectura C(oloni?) C(oloniae?) Il(ici)s A(ugustae). Són possibles també les lectures *Claritas* i *Concordia*. Segons RAMOS-UROZ 1992: 100, «Es un problema aún no resuelto la interpretación de la segunda C».

generalment que la lectura de les altres dues és *Colonia Iulia Ilici Augusta*. Doncs bé, l'absència del títol i del nom de la ciutat en la primera emissió, així com problemes de lectura i atribució d'algunes monedes i la diversitat de sigles han donat lloc a la polèmica al voltant de l'any fundacional de la colònia d'*Ilici*.

Uns investigadors sostenen que la fundació tingué lloc pels anys 43-42 aC sota el segon triunvirat.¹¹ D'altres afirmen que és del temps d'August.¹² D'altres, encara, considerant possibles ambdues hipòtesis, no es decideixen per cap en concret o bé sostenen que la fundació tingué lloc durant el segon triunvirat i que en temps d'August es produí una refundació de la colònia.¹³ Per tant, les monedes no permeten fixar l'any de la creació de la colònia.

Tampoc no es pot avançar molt més a partir de les inscripcions. La dedicada a *T. Statilius Taurus* (núm. 4) no és argument suficient, com volen alguns, per afirmar que *Ilici* obtingués l'estat de colònia vers els anys 29-26 aC i que *Taurus* en fóra un dels fundadors, raó per la qual figuraria com a *patronus*.¹⁴ Tampoc no serveix per a resoldre la qüestió la inscripció núm. 12, tot i que podria datar del mateix moment fundacional de la colònia. En efecte, la inscripció, segons la nostra opinió, és datable en les tres o quatre últimes dècades del s. I aC.

Tenint, doncs, en compte l'estat actual de les coses, m'incline a pensar que la colònia d'*Ilici* és una fundació de l'època d'August. Només a partir d'ell trobem el títol de *colonia* en les monedes ilicitanes. A més, el *cognomen Augusta* suggereix que es tracta d'una fundació d'August. Per altra banda, cap inscripció no permet afirmar la condició colonial d'*Ilici* abans de l'època augustia.

Els investigadors, basant-se en les insígnies militars de les monedes (*vexilla, aquilae, signa*) afirmen que *Ilici* era una colònia formada per veterans.¹⁵ La inscripció núm. 12 no contradiu aquesta asserció, però serveix almenys per a matisar-la. En efecte, els deu colons que hi figuren no són soldats.

Pel que fa al nom de la ciutat, cal dir que no es troba en cap inscripció d'*Ilici*, però sí en una de *Valeria* (CIL II 3181).¹⁶ En les monedes figura abreujat en *IL* o *I*. En les fonts literàries trobem les grafies següents: *Ilici* (MELA 2, 93; PLIN. *nat.* 3, 19), *Hilice* (RAVENN. 304, 17); *Ilice* (RAVENN. 343, 7; GUID 515, 82, 13) i Ἰλικιάς ἢ Ἰλικίς (PTOL. 2, 6). També està documentat l'adjectiu *Ilicitanus* (MELA 2, 93; PAVLVS *dig.* 50, 15, 8 pr.).¹⁷ Segons, doncs, les inscripcions i les fonts literàries,

¶ ¹¹ BELTRÁN VILLAGRASA 1972: 144-145; RAMOS FERNÁNDEZ 1975: 159-163; 1991: 48-50; RAMOS-UROZ 1992: 98-99. ¶ ¹² GARCÍA BELLIDO 1959: 492-493; GALSTERER 1971: 26, 70; ABAD-ABASCAL 1991: 46. ¶ ¹³ LLORENS 1987a: 9; RIPOLLÉS 1992: 97; REYNOLDS 1993: 62. ¶ ¹⁴ Defensen aquesta hipòtesi, entre altres, A. VIVES, segons GALSTERER 1971: 26 n. 98; RAMOS-UROZ 1992: 98; MOLINA VIDAL 1997:

74. ¶ ¹⁵ GARCÍA BELLIDO 1959: 492; RAMOS FERNÁNDEZ 1975: 160; LLORENS 1987a: 9, 20-21, 155; RIPOLLÉS 1992: 97, 98; MOLINA VIDAL 1997: 74. ¶ ¹⁶ En CIL XI 3108 *Illici* o *Ilici* són lectures incorrectes en lloc de *Felici*. ¶ ¹⁷ Mucià (*apud* PLIN. *nat.* 32, 62), referint-se a les ostres d'*Ilici*, emprà la peculiar forma adjectiva *iliciensis* en lloc d'*Ilicitanus*. En tot cas, observem que l'adjectiu presenta una sola *l*.

el nom de la ciutat i l'adjectiu s'escriuen sempre amb una sola L. Només Ptolomeu, geògraf del s. II dC, escriu l'adjectiu amb λλ en Ἰλλικιτανὸς λιμὴν (PTOL. 2, 6), tot i que en el mateix autor apareix el nom de la ciutat amb una sola λ, com hem vist en el text suara esmentat. Aquesta denominació, traduïda per A. Ibarra al llatí *Portus Illicitanus*, ha originat confusió en dos sentits. Per una banda, respecte de l'origen i antiguitat de la designació *Portus Illicitanus*, sobre el qual cal dir que data del final del s. XIX.¹⁸ Per una altra, la traducció *Portus Illicitanus* ha creat confusió respecte del nom de la ciutat i del gentilici. Les formes correctes són *Ilici* i *Illicitanus*. S'haurien de bandejar definitivament les grafies *Illici* i *Illicitanus*. *Ilici* és un topònim ibèric que, a través de l'àrab *Ils*, sobreviu en l'actual Elx.¹⁹

Plini (*nat.* 3, 19) diu que *Ilici* era una *colonia immunis*. Aquest privilegi eximia la ciutat del pagament de tributs. Per altra banda, segons Paulus (*dig.* 50, 15, 8 pr.), *Ilici* tenia el *ius Italicum*. Gràcies a aquest privilegi, la ciutat era equiparada a les comunitats d'Itàlia. A Hispània són ben poques les ciutats que gaudien d'un o de l'altre privilegi o d'ambdós.²⁰ Tornant encara a la mateixa cita de Plini, què vol dir quan afirma «in eam contribuuntur Icositani»? Si *contribuo*, com sembla probable, és emprat en sentit tècnic, significaria que *Icosium* estava annexionada a *Ilici*.²¹

A mitjan s. I dC *Ilici* va ser totalment destruïda, no se sap exactament per quina causa.²² La ciutat que s'aixecà damunt les ruïnes palesa un elevat nivell econòmic i la magnificència pròpia de l'Alt Imperi: cases grans i sumptuoses, clavegueres, termes, cisternes i pous manantials... Aquesta època de plenitud romana perdura fins a mitjan s. III dC.

Entre els anys 250–260 *Ilici* va ser arrasada una vegada més, ara pels francs. Sobre les ruïnes s'aixecarà una altra ciutat, molt més modesta, que perdura fins al principi del s. V. D'aquest període, concretament del s. IV, data un edifici cristià emplaçat dins del recinte emmurallat. El mosaic que decora el paviment conté tres inscripcions gregues. Una lectura restituïda per Albertini (núm. 47), que considerem errònia, ha induït molts autors a creure que es tractava d'una sinagoga. La basílica, que perdura fins a les darreries del s. VII, degué servir de seu dels bisbes illicitans. El primer document que ens ha arribat de l'*Ecclesia Illicitana* és una decretal del papa Hormisdas al bisbe Joan, escrita l'any 517.²³

¶¹⁸ Segons ROUILLARD 1991: 306, n. 387, A. IBARRA MANZONI 1879: 265–284, és el primer a emprar *Portus Illicitanus*, i hi afegeix: «notons qu'aucune autre source, qu'aucune inscription ne mentionne le *Portus Illicitanus*». No es pot, doncs, afirmar «el *Portus Illicitanus* mencionado por las fuentes», MOLINA VIDAL 1997: 79. ¶¹⁹ Sobre l'etimologia d'*Ilici* i la seua evolució, cf. LLOBREGAT 1990: 68; KEUNE, RE Suppl. III, 1217;

REYNOLDS 1993: 29; *Onomasticon Cataloniae* IV: 49–51. ¶²⁰ Cf. MACKIE 1983: 100–101, 111 n. 4.

¶²¹ Aquest sentit tècnic té en el passatge segons ThLL IV 777, 53. En canvi, segons MACKIE 1983: 35 n. 15, «seems to refer simply to the transfer of people from Icosium on the Mauretanium coast to the Augustan colony Ilici in Tarraconensis».

¶²² RAMOS FERNÁNDEZ 1975: 67, 183. ¶²³ Cf. LLOBREGAT 1977: 89–93.

Dins del període visigot s'intercala el parèntesi d'ocupació bizantina, que va aproximadament del 551 al 621. Durant aquest temps la seu episcopal d'*Ilici*, en poder dels bizantins, passarà a *Elo*, quan aquesta siga conquistada pels visigots. Finalment, vers mitjan s. VIII els àrabs traslladen la ciutat a l'actual Elx.

Entre les quaranta-vuit inscripcions atribuïdes a la ciutat d'*Ilici* hi ha una gran varietat. Hi ha inscripcions votives (núm. 1, 2), honorífiques (núm. 3-7). Una d'aquestes últimes és imperial (núm. 3), una altra està dedicada a *T. Statilius Taurus*, un destacat militar que fou *patronus* de la ciutat (núm. 4); una tercera està dedicada a un edil i duumvir quinquennal (núm. 5); una quarta, a un magistrat que sembla haver exercit tots els honors *in re publica sua* (núm. 6). El núm. 7 conté un fragment d'una *laudatio funebris*. Diverses inscripcions són monumentals: s'hi fa esment d'un *collegium argentariorum et conflatorum* (?) (núm. 8); d'una *aedes* (núm. 9); del *forum* (núm. 10). Hi ha també dues inscripcions jurídiques del màxim interès: la cadastral (núm. 12) i la *rogatio* (núm. 13). Les deu inscripcions sepulcral no presenten res que merescia ser remarcat (núm. 14-23). En canvi, tenen gran interès artístic, històric i cultural les inscripcions musivàries, tant les paganes (núm. 24, 25) com les cristianes (núm. 46, 47). El núm. 47 sobretot, amb les tres inscripcions gregues, mereix la màxima atenció. Finalment, tenim dotze *instrumenta domestica* (núm. 33-44), una anepigràfica (núm. 45) i set desconegudes (núm. 26-32).

Pel que fa a la cronologia, he atribuït deu inscripcions al període que va des de la fundació de la colònia fins a mitjan s. I dC, en què la ciutat fou destruïda (núm. 1, 3, 4, 5, 12, 13, 15, 24, 34, 42). A més, hi ha la possibilitat que algunes altres de les datades al llarg del s. I dC i s. I-II siguin també del mateix període. Açò representa una producció epigràfica molt notable per a una ciutat petita, com era *Ilici*. Aquest període, que correspon a la fundació de la colònia i a les dècades subsegüents, degué ser de prosperitat econòmica i de gran activitat edilícia. La producció epigràfica es manté elevada en la segona meitat del s. I i durant tot el s. II. He atribuït a aquest període deu inscripcions (núm. 2, 6, 9, 10, 11, 14, 16, 17, 19, 20) i veig la possibilitat que algunes de les inscripcions datades en els s. II-III s'hagen d'assignar al dit període. Segons l'arqueologia, aquest és el període de major esplendor de la *Ilici* romana.

A partir del s. III la producció epigràfica s'enfonsa. De fet, al s. III he atribuït només una inscripció (núm. 18), però hi ha la possibilitat que algunes de les datades en els s. II-III siguin realment del s. III. Amb els tres mosaics que he datat en el s. IV (núm. 25, 46, 47) desapareix l'epigrafia a *Ilici*. El núm. 25 és pagà, mentre que el núm. 47 és clarament cristià; respecte del núm. 46, tinc molts dubtes.

A la comarca del Baix Vinalopó, a més de les quaranta-vuit inscripcions de la ciutat d'*Ilici*, se n'han trobat encara unes altres sis a Santa Pola, el seu antic port. Quatre són sepulcral (núm. 48-50), una de caràcter desconegut (núm. 51) i un *instrumentum domesticum* (núm. 51a).

Ilici (Elx)

1. Inscripcions votives

1. INSCRIPCIÓ VOTIVA. Ara de calcària de color gris clar, trencada dalt i baix. Sembla haver estat reutilitzada com a morter, ja que baix presenta una gran cavitat. La cara anterior està polida; les laterals, allisades.

Quan la vam publicar per primera vegada l'any 1993 no en coneixíem el lloc de procedència i, d'acord amb la informació que ens havien donat al mateix museu, comentàvem: «Es probable que provenga de l'Alcúdia d'Elx, de alguna de las excavaciones que efectuó D. Pedro Ibarra a partir del año 1890». Ara se sap que s'ha trobat en el curs d'unes excavacions realitzades recentment per R. Ramos en un temple de l'Alcúdia.

Es conserva al MAHE.

Dimensions: (30) × 31 × 29.

Lletres: 3-3,5.

Corell-Grau-Gómez 1993: núm. 190; AE 1993: 1067; Ramos Fernández 1995: 350; Poveda 1995: 363-364; HEp 1995: 29; IRILADT 1; Uroz 2005: 171. Cf. Seguí-García-Gelabert 1998: 1371 i ss., 1385.

iussu

Dom(inae) Caeles(tis)

aram l(ibens) p(osuit)

....,

per ordre

de la Senyora del Cel,

ha erigit aquesta ara de bon grat.

No hi ha signes d'interpunció. L'escriptura és capital quadrada, acurada i lleugerament inclinada cap a l'esquerra. El traç transversal de les A penja de l'asta dreta. La P té el cercle molt obert. Les E tenen els tres braços inclinats cap amunt. L'*ordinatio* segueix un eix de simetria.

La divinitat que figura ací com a *Domina Caelestis* és coneguda generalment per *Dea Caelestis* o simplement *Caelestis*, si bé rep encara altres noms, com *Iuno Caelestis*, etc.²⁴ Es tracta d'una divinitat africana identificada amb la púnica Tinnit (Tanit).²⁵ El seu culte, pel que fa a la Península Ibèrica, estava bastant estès en la franja de la costa meridional i oriental, és a dir, en les zones que tenien relacions més intenses amb Àfrica. L'epítet *Domina* se li atribueix també en una inscripció de Roma (CIL VI 77) i en altres dues d'Àfrica (CIL VII 20320, 22689).

Monedes d'*Illici* del temps d'August presenten al revers un temple tetràstil amb la llegenda *Iunoni*. Sembla que representa el temple en què s'ha trobat la dedicatòria a la *Domina Caelestis*.²⁶

Pel tipus de monument i la paleografia, es pot datar a la darrerria del s. I aC o principi del s. I dC.

2. INSCRIPCIÓ VOTIVA. Ara o pedestal de pedra arenosa de color gris obscur. Dalt presenta un forat per a l'ancoratge d'una estàtua, el qual no es veu actualment perquè el pedestal és encastat.²⁷ La superfície epigràfica, polida, està fortament erosionada.

Segons un informe d'Ibarra a Hübner, es trobà l'any 1885 als fonaments d'una casa del carrer Corredera que feia cantó amb el carrer del Comte. És possible que, segons creia el mateix Ibarra, hagués estat traslladada ací des de l'Alcúdia.

Es conserva encastada a la façana de l'Ajuntament.

Dimensions: 116 × 47 × 42.

Lletres: r. 1: 8; r. 2-5: 5.

CIL II 5950 informat per Ibarra Manzoni; ILER 201; IRPA 71; HEp 1989: 46; Abad-Abascal 1991: 86, núm. 9; Oria 1997: 151, núm. 3; IRILADT 2; Alföldy 2004: 52 n. 116. Cf. Étienne 1958: 257 n. 4; Curchin 1990: núm. 761; Oria 1996: 147.

¶ ²⁴ Sobre el culte a *Dea Caelestis* en general, cf. HALSBERGHE 1984: 2203-2223; pel que fa concretament a Hispània, cf. GARCÍA BELLIDO 1967: 140-151; BLÁZQUEZ 1983: 181-189; BENDALA 1986: 369-371; MARÍN CEBALLOS 1993; PISO 1993, «Zum Kultus der Dea Caelestis», ZPE 99. ¶ ²⁵ «*Caelestis* ist der für Himelsgöttin aus Karthago verwendete römischer

Name», PISO 1993: 224. Sobre el culte a *Iuno Caelestis* a *Illici* i el sincretisme que hauria experimentat amb una deessa ibèrica de la fertilitat i fecunditat, de la vida natural i salvatge del tipus *Potnia Theron*, vegeu POVEDA 1995: 366-367. ¶ ²⁶ Cf. RAMOS FOLQUÉS 1995: 350; POVEDA 1995: 363s. ¶ ²⁷ «Supra foramen statuæ figendae aptum superest», CIL II.

Hercul[i]

Aug(usto) • sac[rum]

L(ucius) • Porcius

[P]lutus • III[III]v(ir)

5 *Aug(ustalis) • s(ua) • p(ecunia) • d(edit)*

Consagrat a Hèrcules August.

Luci Porci Plut,

sevir augustal,

ha costejat (aquest monument)

amb els seus diners.

1 Hercu[li]; 2 sac(rum) (IRPA, Abad-Abascal); 3 Porcius [- - -] (CIL, Curchin); Porciu[s] (IRPA, Abad-Abascal); 4 III · vir · IIIv[- - -] (CIL); 4-5 IIIvir, IIIv[ir- - -], aug[ur ?] o [flamen] Aug[usti] (Curchin).

Interpuncions triangulars. L'escriptura és acurada. Sembla que el text estava ordenat segons un eix de simetria.

Els *Porcii* són ben coneguts al sud del *conventus Tarraconensis*, sobretot a la comarca de l'Alt Palància (IRAPELT 193-194).²⁸ El *cognomen Plutus*, a la Península, només torna a aparèixer en una inscripció de *Tarraco* (RIT 8). El dedicant, un *sevir Augustalis* i amb *cognomen* grec, era sens dubte llibert.²⁹

Els augustals solien distingir-se per la seua activitat evergètica. Tant en aquesta inscripció com en els núm. 64, 66 i 122 es tracta d'obres d'evergetisme realitzades per membres d'aquesta institució. Figuren encara sevirs en els núm. 68 i 170.³⁰

El culte a Hèrcules estava molt estès a la Península.³¹ Pel que fa al País Valencià, el trobem documentat a Montaverner (IRST² 79), València, Alfarb i l'Ènova (IRVT² 5 i 164, respectivament). L'epítet *Augustus* indica que Hèrcules és venerat ací com a protector de l'emperador.

Pel tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. I dC.

2. Inscripcions honorífiques

3. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Columna-pedestal de marbre de Buixcarró. La superfície epigràfica està molt deteriorada.

«In agro Illicitano in columna prope Alacant», Carbonell. Trobem la mateixa localització, un poc ambigua, en el Filonardianus, l'Anonymus Valentinus i Agustín. «En la Alcudia, estava en la plazuela de N^a S^a de la Merced, y fue puesta a 1621 en la plaza mayor, a las casas del ayuntamiento, donde queda», Sanz. Procedeix, doncs, de l'Alcúdia, com afirmen Sanz i altres testimonis.

Es conserva encastada en la façana de l'Ajuntament d'Elx.

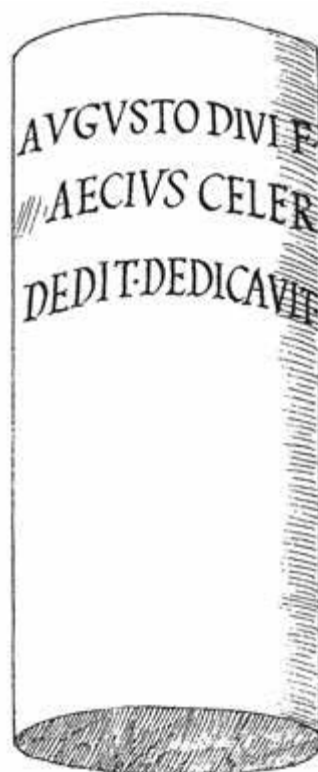
Dimensions: 124 × 60 de diàmetre.

Lletres: r. 1 i 3: 5; r. 2: 4,5.

¶ ²⁸ Sobre la difusió dels *Porcii* a la Península, cf. DYSON 1980-81: 258-263; ABASCAL 1994a: 203-204. ¶ ²⁹ GALSTERER 1971: 60 n. 93, seguint la lectura i interpretació incorrectes de CIL II 5950, comenta que es tracta d'una de les tres inscripcions hispanes en què figuren amb tota seguretat els augurs; la mateixa lectura errònia segueix Curchin. Per la seua banda, WIEGELS 1985: 26 n. 2 ja dubta de la lectura de CIL II 5950 i comenta: «tresviri erscheinen in der Inschrift II 5950 aus *Ilici*, wobei allerdings zu fragen ist,

wie *IIIvir IIIv[ir]* unmittelbar nacheinander zu verstehen ist [...]. Die Lesung erregt Bedenken und müsste überprüft werden». ¶ ³⁰ Sobre la distribució geogràfica i cronològica dels *seviri Augustales*, en general, cf. DUTHOY 1976; pel que fa concretament a Hispània, cf. ÉTIENNE 1958: 251-281; SERRANO 1988: 170-171, 178-184; RODÀ 1992. ¶ ³¹ Sobre el culte a Hèrcules a la Península, cf. GARCÍA BELLIDO 1963: 70-153; 1967: 152-166; MANGAS 1986: 330-332; ORIA 1989, 1997; *eadem* 1997.

Carbonell ms. 1492: 14v, 38v; Filonardianus ms. s. XVI: 42v; Anonymus Valentinus ms. s. XVI: 8; Agustín ms. a, s. XVI: 76; Escolano 1610-11: 2, 66; Sanz ms. 1621 (1954: 138); Cattaneo ms. s. XVII: 55; Maians 1771: 92-96; Lumières en Lumières-Cuesta ms. fin. s. XVIII: 32; Peyron ms. 1782 (ed. 1962: III 758); Anònim ms. fin. s. XVIII: 74; Lumières ms. ca. 1800: làm. 8v, núm. 58, p. 90-98 (ed. 1852: p. 35, núm. 63, làm. 6); Ribelles ms. a, in. s. XIX: 123; Hübner 1861: 435; CIL II 3555; Ibarra Manzoni 1879: 152; Puig i Cadafalch 1934: 116; ILER 1025; Ramos Folqués 1970b: 45; Ramos Fernández 1975: 275, núm. 9, cf. p. 47; IRPA 63; Abascal 1990: 265, núm. 6; Abad-Abascal 1991: 81-82, núm. 2; Gimeno 1997: 84, núm. 72. Cf. Étienne 1958: 390; Alföldy 1969a: 78 n. 53; Le Roux 1982a: 451, 460; Carbonell-Gimeno-Vargas 1992: 175; Alföldy 2004: 54.

Dibuix de l'Anònim fin. s. XVIII

Augusto • Díví • f(ílio)
C(aius) • Maecius • C(ai) • f(ílius) • Celer
ðedit • dedicavit

A August, fill del divinitzat (Cèsar). Gai Meci Céler, fill de Gai, donà i dedicà (aquest monument).

2 Marcius (Carbonell); Maetius (Filonardianus) 3 [d]edit (CIL).

Interpuncions triangulars. L'escriptura és elegant. Les T són més altes que la resta de lletres (r. 1 i 3). Les I de la r. 1 són *longae*. L'*ordinatio* segueix un eix de simetria i posa de relleu el nom de l'emperador, deixant un espai més gran entre les r. 1 i 2 que entre aquesta i la tercera.

El gentilici *Maecius* no apareix més al País Valencià. No és gaire freqüent a la Península Ibèrica (Abascal 1994a: 178). *C. Maecius Celer*, presumiblement il·lícit, pogué ben bé ser un avantpassat de *M. Maecius Celer*, legat jurídic o governador de la *Hispania citerior* vers el 88-91 i *consul suffectus* l'any 101.³² Com a personatge distingit d'*Ilici* dedica a l'emperador August (27 aC -14 dC) aquest pedestal.

Es pot datar entre el 27 aC i el 14 dC.

4. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Columna-pedestal de calcària de color gris. La superfície epigràfica està molt deteriorada i trencada en la part dreta.

«En la partida dicha de la Alcudia [...], a quatro de febrero año 1621 [...] los justicia y jurados [...] la mandaron fixar en la plaza Mayor [...], a la salida de la puerta de la Longa, a mano derecha que disen la pared del Archivo», Sanz. «Está ésta y la antecedente en la plaza de Elche en la puerta de la casa de la Villa», Anònim ms. fin. s. XVIII.

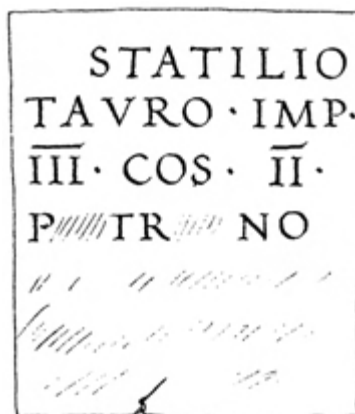
Es conserva encastada en la façana de l'Ajuntament.

Dimensions: 67 × 93.

Lletres: 7.

Sanz ms. 1621 (1954: 129); Maïans 1771: 105; Lumiares en Lumiares-Cuesta ms. fin. s. XVIII: 32; Lumiares ms. ca. 1800: lām. 8v, núm. 59, p. 90-98 (ed. 1852: p. 35-37, núm. 64, lām. 6); Anònim ms. fin. s. XVIII: 75; Ribelles ms. a, in. s. XIX: 124; CIL II 3556; Ibarra Manzoni 1879: 155; ILS 893; ILER 1292; Ramos Folqués 1970b: 45; Ramos Fernández 1975: 275, núm. 10, cf. p. 47; IRPA; Abad-Abascal 1991: 82-83 núm. 3; IRILADT 4. Cf. Nagl en RE III A 2, núm. 34, 2199-2203; Alföldy 1969a: 4; Galsterer 1971: 26 n. 98; Szramkiewicz 1976: II 444-445; Rabanal-Abascal 1986: núm. 22; Ramos Fernández 1991: 50.

¶ ³² Sobre *M. Maecius Celer*, cf. ALFÖLDY 1969a: 78 n. 53; FLUSS en RE XIV 234-235; CABALLOS 1990: 199-201.

Dibuix de l'Anònim fin. s. XVIII

T̄(ito) • Statilio
 Tauro • ímp(eratori) •
 III • co(n)s(uli) • II •
 patrōno

A Tit Estatili Taure, aclamat per tercera vegada imperàtor, cònsol per segona vegada, patró.

1 *praenomen* omès (Anònim); 2-4 imp(eratore) IIII co(n)s(ulatu) II / p[a]tr[o]n[o] (IRPA, Abad-Abascal).

Interpuncions triangulars. L'escriptura és elegant. La I de la r. 2 és *longa*. La O de la r. 3, petita. El text està alineat a l'esquerra.

El dedicant, encara que no s'hi indica, és evidentment la ciutat, la qual havia elegit el destinatari com a *patronus*.³³

T. Statilius Taurus, nascut a Volceii entre el 72 i el 70 aC, va exercir el primer consolat l'any 37 aC.³⁴ Amb motiu de la victòria naval contra Sext Pompeu, obtingué l'any 36 la primera aclamació com a *imperator*. L'any 34 la victoriosa campanya contra els dàlmates li valgué la segona aclamació com a *imperator*. Nomenat *legatus* de la *Hispania citerior* entre el 30 i el 29 aC, va reduir els càntabres, vacceus i asturs (DIO. 51, 20). En tornar a Roma l'any 26, va rebre el segon consolat i la tercera salutació com a *imperator*.³⁵ Sembla que, a partir d'aquest moment, no exercí més

¶ ³³ La figura del patró municipal, al País Valencià, apareix també a *Valentia* (IRVT² 32) i *Saguntum* (IRSAT 44). Sobre la institució del *patronatus* a Hispània, cf. SEGUÍ 1988. ¶ ³⁴ Sobre T. Statilius Taurus, cf. NAGL en RE III A

2 núm. 34 col. 2199-2303; SEGUÍ 1988: núm. 30, p. 253-257. ¶ ³⁵ La tercera aclamació com a *imperator* de T. Statilius Taurus consta també en una inscripció de Volceii, la seua ciutat natal (CIL X 409 = ILS 893a).

càrrecs de responsabilitat, tot i que no deixà d'obtenir *honores*, com el de *praefectus urbis* l'any 16 aC (TAC. *ann.* 6, 11; DIO. 54, 19). Degué morir poc després de l'any 10 aC, atès que d'aleshores ençà ja no apareix més esmentat.

L'elecció de *T. Statilius* com a *patronus* d'*Ilici* està probablement relacionada amb la seua estada a la *Hispania citerior* en qualitat de legat. Ara bé, el patronat de *T. Statilius*, representà per a *Ilici* l'ascens a la condició de *colonia*? És probable, ja que el títol de *Colonia Iulia Ilici Augusta* suggereix que la ciutat obtingué l'estatus colonial en temps d'August.

Es pot datar entre l'any 26 i el 10 aC aproximadament.

5. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Placa de marbre blanc, trencada en l'angle superior esquerre i en el costat dret, i partida en diversos fragments que encaixen entre ells.

Va aparèixer abans de 1960 a l'Alcúdia.

Es conserva al Museu Monogràfic de l'Alcúdia (FUIA).

Dimensions: 16 × (36,5) × 2.

Lletres: 5; la T: 5,5.

D'Ors 1960: 327, núm. 2; HAE 1969; Ramos Fernández 1975: 274, núm. 1; IRPA 66; AE 1986: 442; HEp 1989: 44; Curchin 1990: núm. 759; Abad-Abascal 1991: 87-88, núm. 12; IRILADT 5; Alföldy 2004: 44.

*[-ca.5-]+o Q(uinti) f(ilio) G[al(eria tribu)]
aed(ili) Ilvir(o) et q(uin)[q(uennali)]*

A ..., fill de Quint, de la tribu galèria,
edil, duumvir i quinquennal.

1 +[- - -] (IRILADT 5) 2 q[uaest(ori) ? - - -] (IRPA, AE, Abad-Abascal).

La resta de la primera lletra de la r. 1 pot pertànyer a una I, una M o una T. La resta de lletra al final de la r. 1 pertany probablement a una G.

No hi ha signes d'interpunció. L'escriptura és força elegant. T *summa* en la r. 2. El text, segons sembla, estava alineat a l'esquerra.

El *cursus* municipal és ascendent. Cada cinc anys, quan havien de confeccionar el cens de la ciutat, els *duoviri* rebien el nom de *quinquennales*.³⁶ Aquests, a Hispània, només apareixen en algunes ciutats de la Tarraconense que gaudien de dret romà.³⁷ Estaven encarregats del cens i d'altres afers relacionats amb les finances públiques de la ciutat. El magistrat al·ludit va ser probablement *duovir* i posteriorment *duovir quinquennal*, i aquest és el valor que deu tenir ací la copulativa *et*; normalment es troba *Ilvir quinquennalis*, sense la copulativa.³⁸

Pel tipus de monument i la paleografia, es pot datar en la primera meitat del s. I dC.

6. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Placa de marbre blanc, trencada tot al voltant. La cara anterior està polida, la posterior, allisada.

Va aparèixer abans de 1960 a l'Alcúdia.

Es conserva al MAHE.

Dimensions: (16) × (12) × 2,5.

Lletres: 3.

D'Ors 1960: 327, núm. 4; HAE 1971; Ramos Fernández 1975: 274, núm. 2; IRPA 65; HEp 1989: 43; Abad-Abascal 1991: 87, núm. 11; HEp 1994: 58; IRILADT 6; HEp 1999: 29. Cf. Rabanal-Abascal 1986: 172, núm. 23.

Possible restitució

 [in re pu]b(lica) ♠ sua [functo]
 [- - -] et ♠ Mv[- - -]
 [- - -]+[- - -]
 -----?

..., que exercí
 ... en la seua ciutat, ...

1-2 [- - -]b · sua [- - -] / [- - -]st · m[- - -] (D'Ors); 2-3 [- - -]et · mu[- - -] / [- - -]u[- - -] (IRPA, Abad-Abascal).

Com a signe d'interpunció s'empra l'*hedera*. L'escriptura és profunda i presenta reforços ben marcats, però resulta un poc tosca.

¶³⁶ Cf. GALSTERER 1971: 56-57. També apareixen *quinquennales* en monedes d'*Ilici* del temps d'August i Tiberi; LLORENS 1987a: 31. ¶³⁷ Sobre

les funcions dels *quinquennales*, cf. D'ORS 1953: 143-144; GALSTERER 1971: 57. ¶³⁸ A Tarraco es troba també un *Ilvir et quinquennalis* (RIT 918).

En la r. 2, sembla que la restitució proposada per a la seqüència [- - -]b ♠ sua[- - -] resulta ben probable. En canvi, no veig com suplementar la r. 2, ja que no està clar si MV[- - -] correspon a un nom personal o bé a un nom comú, com *mulier*, *municipes*.

Per l'ús de l'*hedera* i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

7. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA (?). Placa de marbre de Buixcarró, trencada tot al voltant.³⁹

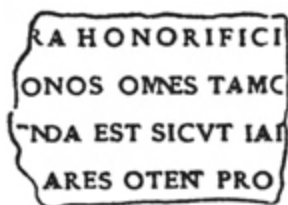
La trobà P. Ibarra l'any 1896 a l'Alcúdia. Va passar a la col·lecció del marquès de Lendínez.

Desapareguda.

Dimensions: (7) × (9) × ?

Lletres: 1.

Hübner 1896: 396, núm. 6; EE VIII 289; Ramos Fernández 1975: 275, núm. 8; IRPA 68; Abad-Abascal 1991: 85, núm. 7; IRILADT 7.

Dibuix de Hübner

 [- - -]plu]ra honorifici[s verbis - - -]
 [- - -]in b]onos omnes tamq[uam - - -]
 [- - -]dic]enda est sicut iam [dixi- - -]
 [- - -]a Cae]sare so' l'ent pro [- - -]

Els suplementos són de Hübner. Per a la r. 1, en lloc del text restituit, també seria possible *honorifice[ntiora]*. L'última lletra de la r. 3 devia ser una M. En la r. 4 es llegeix *otent*; segons Hübner, podia ser un error del lapicida en lloc d'*optent*; però, finalment, va preferir *solent*.

Nexes: MNE (r. 2); ND (r. 3); NT (r. 4). L'escriptura era elegant. En la A, un traç descendia des de la meitat de l'asta esquerra fins al peu de l'asta dreta. Les astes externes de les M eren rectes.

Sembla que es tracta del fragment d'una *laudatio funebris*. Aquesta cerimònia, consistent en una lloança al difunt, solia celebrar-se en els funerals de persones nobles i d'homes d'Estat, però també de vegades en les exèquies de simples ciutadans.⁴⁰ Un altre testimoni de *laudatio funebris* en l'epigrafia hispana es troba en una inscripció de Tarraco (RIT 694).

Segons Hübner, podia datar-se en el s. II o III dC.

¶³⁹ Segons Pedro Ibarra, únic testimoni i informant de Hübner, la inscripció era de marbre roig, descripció que segueixen els editors posteriors. Atesa l'extrema raresa del marbre roig a Hispània en èpo-

ca romana, m'incline a pensar que fóra marbre de Buixcarró amb una pigmentació roja més elevada.

¶⁴⁰ Sobre la *laudatio funebris* en general, cf. KIER-DORF 1980.

3. Inscripcions monumentals

8. INSCRIPCIÓ MONUMENTAL. Capitell dòric de pedra arenosa de color gris clar. Devia formar part d'un edifici públic, potser un temple.⁴¹ La inscripció ocupa tres dels quatre costats de l'àbac. El costat a) està trencat en l'angle dret; els costats b) i c), en ambdós angles; el costat d), l'únic no escrit, es conserva complet.

Es va trobar «m. Decembri a. 1899 en la loma de la Alcudia, m. 40 ad occidentem a loco quo reperta est celebris protome mulieris argillacea [la Dama d'Elx] iam musei Parisiensis», Hübner.

Es conserva al MAHE.

Dimensions: 49 × 19 cada costat.

Lletres: 6.

EE IX 133, núm. 350 segons P. Ibarra; Ramos Folqués 1943: 189; Ramos Fernández 1975: 276, núm.16; Santero 1978: 58, 120, 153, núm. 21 i p. 171; IRPA 70; Abad-Abascal 1991: 85, núm. 8; Corell 1997: núm. 1; AE 1997: 950; HEp 1997:6; IRILADT 8; Alföldy 2004: 52 n. 118. Cf. Martínez Aloy 1904: 274; Albertini 1906-1907: 336, núm. 8; Rabanal-Abascal 1986: núm. 25.

a) Colleg[ium]

b) [fab(rum) a]rgen[t]-

c) [a]r[io]rum • et con[fla]torum (?)

El col·legi dels orfebres i dels fonedors (?)

Dibuix d'A. Corell

¶ ⁴¹ Referint-se a capitells de columna amb inscripció, DI STEFANO 1987: 82 diu: «risulta difficile, quando non si conosce l'originaria collocazione del manufatto, stabilire se esso apparteneva a un

edificio o non piuttosto a una colonna onoraria isolata». En aquest cas, tenint en compte que l'obra havia estat sufragada, probablement, per un col·legi doble, podria tractar-se d'un edifici.

COLLEG[- - -] / [- - -]GEN[- - -] / [- - -]RECON (EE, Ramos Folqués; Ramos Fernández; Santero); COLLEG[- - -] / [- - -]C_EN[- - -] / [- - -]RECON[- - -] (IRPA; Abad-Abascal). «Tal vez la lectura GEN haya que interpretarla como CEN(tonariorum), y en este caso aludiría a un colegio de *centonarii*», Santero 1978: 58. Però la lectura GEN és ben clara i no permet aquesta hipòtesi.

Interpunció triangular. Nexes: ET, AT (?) en el costat c). L'escriptura està profundament gravada i té bisells i reforços ben marcats. La G presenta l'apèndix en espiral. S'hi veuen encara restes de les línies auxiliars dalt i baix de les lletres. L'*ordinatio*, si la restitució és correcta, era acurada, ja que aleshores el text estaria distribuït per igual als tres costats.

Collegium és el terme més corrent per a designar qualsevol associació oficial de persones que tenen un objectiu comú i permanent.⁴² El terme *faber*, τέκτων en grec, designa l'artesà que treballa matèries dures, com ara el metall, la llenya, la pedra, el vori. Sovint s'empra acompanyat d'un epítet que indica la matèria elaborada.⁴³ El *faber argentarius* és l'orfebre, mentre que *argentarius* sense més significa 'banquer'.⁴⁴ El genitiu plural *fabrum* apareix freqüentment abreujat en *fab.* o *fabr.*⁴⁵

A continuació d'*argentariorum* segueix un punt i, probablement, el nexa ET. Malauradament, la línia de fractura del capitell coincideix amb l'asta horitzontal de la E, de manera que no es veu el nexa. Però aquesta sembla l'única solució possible, ja que E CON-, ECON-, -RECON- resulten inviables.

Finalment, es pot llegir CON-, amb l'última lletra incompleta i dubtosa. Aquesta, a més de N, podria ser I, T i M. Descartem les dues primeres lletres, ja que COI-, COT- no formen cap mot que pugui figurar en aquest context. En canvi, hi ha alguns mots començats per COM- que podrien entrar en consideració: *comestores*, *compotores* i *comilitones*. Aquests termes, però, fan referència a col·legis funeraris.⁴⁶ Ara bé, sembla molt improbable l'associació d'un col·legi d'aquest tipus amb els *fabri argentarii*. Per tant, l'única lectura viable és CON-.

Quines possibilitats de restitució té l'element CON-? Per raó d'espai, resulta improbable la restitució *confectorum aeris*.⁴⁷ En canvi, no es pot descartar la restitució *conlatores*, abreujat per exemple en *conlat-*. En aquesta restitució, *conlatores* hauria d'estar en nominatiu, ja que no formarien part del *collegium*, sinó que simplement hi haurien col·laborat. Si hom accepta aquesta restitució, el suposat edifici públic hauria estat costejat pels orfèvres i per altres persones no vinculades al *collegium* que havien volgut contribuir-hi.⁴⁸ Tot i que aquesta hipòtesi és possible, m'incline per

¶ ⁴² Sobre els *collegia* romans en general, vegeu WALTZING 1895-1900 (reimpr. Louvain 1970); WALTZING, en DE II 340-407; KORNEMANN, en RE IV 380-480. S'han ocupat dels *collegia* a Hispània CRESPO-SAGREDO 1976: 53-78; SANTERO 1978; GIMENO 1988. ¶ ⁴³ ThLL VI 7-11. ¶ ⁴⁴ Per a les accepcions d'*argentarius*, vegeu ThLL II 516-517; DE I 657-660; DAGR I 406-418;

GIMENO 1988: 12-13. Sobre *faber argentarius*, cf. DAGR II 948 n. 3; ThLL II 516, 27ss. ¶ ⁴⁵ ThLL VI 7, 71-72. ¶ ⁴⁶ SANTERO 1978: 39, 76. ¶ ⁴⁷ Els *confectores aeris* (CIL II 1179) elaboraven la matèria prima procedent de les mines; cf. SANTERO 1978: 126-145. ¶ ⁴⁸ Sobre *collator*, vegeu ThLL III 1580; DE II 602. Segons SANTERO 1978: 39, 75, el terme *collatores* pot referir-se també a col·legis.

la restitució proposada: *conflatorum*, mot que devia estar abreujat en *conflat-*. L'edifici públic, doncs, hauria estat erigit a càrrec dels orfebres i dels fonedors, dos gremis tan afins entre ells que ben bé podien formar un doble *collegium*.⁴⁹

La inscripció té molta més importància perquè es tracta de l'únic cas a Hispània en què apareix el *collegium fabrum argentariorum*. I si és correcta la restitució proposada, *collegium fabrum argentariorum et conflatorum*, es tractaria d'un hàpax a l'Imperi romà.

Per la paleografia i el punt triangular, es pot datar entre la darrerïa del s. I i principi del s. II dC.

9. INSCRIPCIÓ MONUMENTAL. Placa de marbre blanc, trencada tot al voltant.

La cara anterior està polida.

Va aparèixer abans de 1960 a l'Alcúdia.

Es conserva al Museu Monogràfic de l'Alcúdia (FUIA).

Dimensions: (14,5) × (17) × 2.

Lletres: 6.

D'Ors 1960: 327, núm. 3; HAE 1970; Ramos Fernández 1975: 276, núm. 6; IRPA 69 i 76; HEp 1989: 50; Abad-Abascal 1991: 84-85, núm. 6; IRILADT 9; HEp 1999: 30. Cf. Rabanal-Abascal 1986: 173, núm. 28.

Possible restitució

 [- - - a]e[em- - -]
 [- - - vetustate conl]apsa[m- - -]

... el santuari arruïnat
 pel pas del temps... (?)

1 [- - -]LD[- - -] (tots).

La resta de la primera lletra de la r. 1 podria correspondre també a una L. L'escriptura és força acurada. Els reforços i els bisells estan molt marcats.

El text, molt fragmentari, podria referir-se a la restauració d'un santuari.

Per la paleografia, es pot datar en el s. I dC.

¶⁴⁹ Es donen casos de col·legis dobles com ara el dels *ursarii et venatores* (CIL X 5671); el dels *mercatores et propolae* (CIL III 5929), el dels *centonarii*

et *dendrofori* (CIL IX 3837); el dels *thurariorum et unguentarium* (CIL VI 36819), etc. Sobre els col·legis dobles, vegeu WALZING, en RE IV 417.

10. INSCRIPCIÓ MONUMENTAL. Placa de marbre de Buixcarró trencada tot al voltant.⁵⁰ La cara anterior està polida; la posterior, allisada.

Es trobà l'any 1859 a l'Alcúdia.

Es conserva al MAN de Madrid, núm. inv. 17494.

Dimensions: (13,5) × (14) × 3.

Lletres: r. 1: 3,5; r. 2: 2,9; r. 3: 2,5.

Ibarra Manzoni 1879: 159-60, núm. 6; CIL II 5952; Rivero 1931: 256, núm. 365; Ramos Fernández 1975: 276, núm. 15; IRPA 67; Abad-Abascal 1991: 84, núm. 5; IRILADT 10. Cf. HEP 1989: 45; Curchin 1990: núm. 760.

 [- - - a]edi+[- - -]
 [- - - i]n • foro • +[- - -]
 [- - - ? tabula]s • lapid+[- - -]
 [- - -]+[- - -]
 ----- ?

2 I per la primera + (CIL, IRPA, Abad-Abascal); P per la segona + (tots, excepte Hübner que indica com a possibles F o E); 3 C per S (Ibarra); 4 omesa (tots).

L'última lletra de la r. 1 potser L o D. Al principi de la r. 2, la resta de lletra deu correspondre a una N. Per tant, la restitució *in* resulta probable. L'última lletra de la mateixa ratlla pot ser B, E, F o H. Al final de la r. 3, a continuació de la D, es veu part del reforç superior d'una lletra, probablement una E. En la r. 3 es podria restituir *tabulas lapideas*. Finalment, en la r. 4 es veu la resta d'una lletra que no es pot identificar.

Els signes d'interpunció tenen la forma d'una vírgula. L'escriptura, profundament gravada, té els bisells i els reforços molt marcats. La P presenta el cercle tancat.

La inscripció podria al·ludir a un acte d'evergetisme realitzat en el fòrum per algun magistrat municipal en agraïment per l'obtenció d'una magistratura.

Per la paleografia, es pot datar en els s. I-II.

¶ ⁵⁰ Segons Ibarra, la inscripció és de marbre blanc; al fitxer d'HEP apareix catalogada com de marbre roig; la fotografia facilitada pel MAN és en blanc i

negre; tanmateix, ateses les característiques de la pedra —observables en la foto— m'incline a considerar-la de Buixcarró, molt freqüent en l'epigrafia de la zona.

11. INSCRIPCIÓ MONUMENTAL (?). Es desconeix el tipus de suport. Era un fragment interior de calcària.

Es trobà l'any 1892 a l'Alcúdia.

Desapareguda.

Dimensions: $(26) \times (16) \times ?$

Lletres: 5.

EE VIII 444, núm. 196 informat per P. Ibarra; Ramos Fernández 1975: 276, núm. 17; IRPA 87; Abad-Abascal 1991: 90-91, núm. 18; IRILADT 11. Cf. Rabanal-Abascal 1986: núm. 33.

Dibuix de Hübner

 [- - - et] • P(ublius) • Sil[- - -]
 [- - -] curar[unt]
 ----- ?

... i Publi Sili (?) ... s'encarregaren de...

L. S. II / [-]V. RAE (Ramos); L(ucio?) Si[- - -] / Surae[- - -] (IRPA).

El gentilici podria ser *Silius* o *Silvius*, ambdós força rars a Hispània. La restitució *curar[unt]*, segons Hübner, semblava segura. En aquest cas, es tractaria d'una inscripció monumental més aviat que sepulcral, com creuen alguns editors (IRPA, Abad-Abascal).

Per la paleografia (*litteris bonis*), es podria datar en el s. I dC.

4. Inscripcions jurídiques

12. INSCRIPCIÓ CADASTRAL.⁵¹ Planxa de bronze partida verticalment en dos fragments que encaixen entre ells. El camp epigràfic està delimitat a l'esquerra per un solc. En l'angle superior esquerre presenta un forat de 6 cm de diàmetre per a subjectar la planxa.

Es trobà l'any 1996 a l'Alcúdia. «El hallazgo se produjo de modo casual, cuando se procedía a las labores de desescombro el primer día de las excavaciones. El 16 de julio apareció una parte y al día siguiente la otra mitad. La descubrió Vicente Bautista, uno de los peones», Alarcón.

Es conserva al Museu Monogràfic de l'Alcúdia (FUIA).

Dimensions: $9 \times 22,5 \times 0,2$.

Lletres: entre 0,3 i 0,8.

¶⁵¹ Agraesc a Rafael Ramos, director de la campanya d'excavacions realitzades a l'Alcúdia el 1996,

l'amabilitat que ha tingut en permetre'm consultar la Memòria d'aquestes i publicar la inscripció.

IRILADT 12; Chao-Mesa-Serrano 1999; Seguí-Garcia-Gelabert 1998: 1378; AE 1999: 960; HEp 1999: 27; AE 2001: 1251; HEp 2001: 11; Mayer-Olesti 2001; Guillaumin 2002. Cf. M. Alarcón «La tábula romana hallada en Elx es una cédula de propiedad única en España», *Levante* 31-7-1996; Alföldy 2004: 41-42.

- Sicci • iug(era) • CXXX • et • traiect(us)*
Ex • l(imite) • V • ⊃ (cardine) • III • iug(era) • VI s(emis) • et • ex
l(imite) • IIII • ⊃ (cardine) • III • iug(era) • VI s(emis) • h(ominibus) • X
Super • est • iug(era) • XL • in • sin(gulos) • iug(era) • XIII
5 *C(aius) • Annius • C(ai) • f(ilius) • Gal(eria tribu) • Seneca • Icos(i)*
C(aius) • Aufustius • C(ai) • f(ilius) • Gal(eria tribu) • Icosí
C(aius) • Tettius • C(ai) • f(ilius) • Sca(ptia tribu) • Praeneste
M(arcus) • Marius • M(arci) • f(ilius) • Gal(eria tribu) • Vibone
L(ucius) • Aemilius • L(uci) • f(ilius) • Hor(atia tribu) • Ulia
10 *P(ublius) • Horatius • P(ubli) • f(ilius) • Quir(ina tribu) • Malaca*
C(aius) • Marius • C(ai) • f(ilius) • Vet(uria tribu) • Corduba
L(ucius) • Valerius • L(uci) • f(ilius) • Fal(erna tribu)
Aurelia Cariss(a)
L(ucius) • Fabius • L(uci) • f(ilius) • Gal(eria tribu)
15 *Icosí*
Q(uintus) • Fufius • Q(uinti) • f(ilius) • Mae(cia tribu)
Bd̄ P̄iaricus

Cent-trenta jovades de secà amb les seues travesseres.
Des del límit cinquè, *cardo* tercer, sis jovades i mitja;
i des del límit quart, *cardo* tercer, sis jovades i mitja, per a deu homes.
Hi sobren quaranta jovades. Tretze jovades per a cadascú.
Gai Anni Sèneca, fill de Gai, de la tribu Galèria, d'Icosi.
Gai Aufusti, fill de Gai, de la tribu Galèria, d'Icosi.
Gai Tetti, fill de Gai, de la tribu Escàptia, de Preneste.
Marc Mari, fill de Marc, de la tribu Galèria, de Vibo.

Luci Emili, fill de Luci, de la tribu Horàcia, d'Úlia.
Publi Horaci, fill de Publi, de la tribu Quirina, de Màlaga.
Gai Mari, fill de Gai, de la tribu Vetúria, de Còrdova.
Luci Valeri, fill de Luci, de la tribu Falerna, d'Aurèlia Carissa.
Luci Fabi, fill de Luci, de la tribu Galèria, d'Icosi.
Quint Fufi, fill de Quint, de la tribu Mècia, de les Balears.

17 Baciarius (tabula).

Els punts són redons. El text està alineat a l'esquerra. Les quatre primeres ratlles, a causa del forat de subjecció, estan sagnats, mentre que les altres set comencen vora el solc que delimita el camp epigràfic. Les onze ratlles ocupen poc més de la meitat de la planxa en sentit horitzontal i no estan alineades per la dreta. La part del text que no cabia davall la r. 11 s'ha gravat en sis ratlles desiguals a l'angle superior dret. A més, hi ha espais en blanc més o menys considerables en totes les ratlles. Per tant, l'*ordinatio* és una mica descurada. El mateix he de dir de l'escriptura, ja que les lletres varien de mòdul d'unes a altres: les més grans són la primera lletra de la inscripció, la primera C de la r. 5 i la B de la r. 17, mentre que la majoria de les O i de les X així com la P de la r. 4 són les més petites. Les A presenten un punt o ratlleta vertical a la base que substitueix l'asta transversal. Les V es troben generalment inclinades vers l'esquerra, mentre que les S ho estan cap a la dreta. Hi ha dues lletres incompletes: a la T de la r. 4 li manca la part esquerra de l'asta horitzontal; i la M de la r. 16 no té les astes interiors. La placa, doncs, presenta un aspecte general més bé tosc.

La inscripció, pel bon estat de conservació, la cronologia tan primerenca i l'abundant informació que presenta, té un valor extraordinari. Ací, com que es tracta d'una recopilació epigràfica, he procurat ser breu.

Observe, en primer lloc, que el bronze confirma la hipòtesi que mantenen alguns investigadors, des de fa anys, sobre una centuriació al voltant d'*Ilici*.⁵²

El text comença indicant la qualitat i la quantitat de terres a repartir, les coordenades d'aquestes, el nombre de colons, les jovades que són lliurades a cadascun i les que en resten, una volta fet el repartiment (r. 1-4). A continuació segueix la llista dels deu destinataris, en la qual s'observa certa ordenació. En efecte, hi figuren en primer lloc dos africans (r. 5-6); segueixen dos itàlics (r. 7-8); després, quatre hispans (r. 9-13); i a continuació un altre africà (r. 14-15) i un altre hispà (r. 16-17). Els destinataris són presentats de la següent forma: *praenomen*, *nomen*, filiació, tribu (el *cognomen* només figura en un cas: r. 5) i pàtria. Aquesta s'indica en uns casos en genitiu (r. 5-6, 15); en altres, mitjançant l'ablatiu (r. 7-13) i, finalment, en un cas, de forma adjectival (r. 17). Els espais en blanc entre el *nomen* i la filiació, així com

¶ ⁵² GARCÍA BELLIDO 1972; GONZÁLEZ PÉREZ 1974;
RAMOS FERNÁNDEZ 1976; GORGES 1983.

els que hi ha entre aquesta i la tribu, tenen aproximadament 1 cm, mentre que els espais entre la tribu i la ciutat d'origen són d'uns 2 cm. Sembla que l'*ordinator* ha volgut emfasitzar així aquest darrer element.⁵³

En la r. 1, *siccum* significa 'secà'. *Iugerum*, com 'jovada', designa una mesura de terra equivalent a la superfície que una parella de bous podia treballar en un dia; aproximadament 25 àrees o 2.500 m². L'abreviatura *traiect*, que he desenvolupat en *traiect(us)*, designa probablement els passos entre les parcel·les, i potser també els del riu Vinalopó.

En les r. 2-3, L i $\supset$ són les abreviatures de *limes* i *kardo*, respectivament.⁵⁴ El *limes V*, comptant des del *decumanus*, designa la línia interior cinquena del rectangle en què havia estat dividit el territori; s'estenia d'est a oest. El *kardo III*, comptant a partir del *kardo maximus*, significa la tercera línia que s'estenia de nord a sud. Doncs bé, les tretze jovades que s'entreguen a cadascun dels colons es troben en el tercer *cardo*, però estan repartides a parts iguals (sis jovades i mitja) entre les línies quarta i cinquena. Observem també que el *limes V* era el més important després del *decumanus*.⁵⁵

En la r. 4 *superest*, en lloc del plural *supersunt*, indica el nombre de *iugera* que no s'han assignat. El preverbi va separat del verb per una interpunció.

Icosium (r. 5, 6, 15) es trobava a l'àrea de l'actual Alger.⁵⁶

La tribu *Scaptia* (r. 7) a penes està documentada fora d'Itàlia. Pel que fa a Hispània, només apareix ací i en unes altres dues inscripcions (CIL II 4371, 5076). En la inscripció ilicitana, *Tettius* procedia de *Praeneste*; en les altres dues es tracta també probablement d'Itàlics.⁵⁷

Vibo (r. 8) (el nom romà oficial era *Vibo Valentia*) és a la Calàbria, al sud del golf de Santa Eufèmia.⁵⁸

Ulia (r. 9) estava situada prop de Còrdova, al terme de l'actual Montemayor.⁵⁹ L'única tribu documentada a *Ulia* era fins ara la *Galeria*. La tribu *Horatia*, a Hispània, solament apareix, a més, en una inscripció de *Corduba*.⁶⁰ Només en unes poques ciutats d'Itàlia i d'Àfrica es troba l'esmentada tribu.

La tribu *Quirina* (r. 10) apareix documentada en diverses inscripcions de *Malaca*.⁶¹

La tribu *Veturia* (r. 11), a Hispània, només està documentada en aquesta inscripció.

La tribu *Falerna* (r. 12) apareix documentada ací per primera vegada a Hispània.

¶ ⁵³ Segons WINGO 1972: 128, «Spaces are occasionally used for emphasis». ¶ ⁵⁴ Les abreviatures habituals eren *lim* i *k*. ¶ ⁵⁵ «Quintum quemque limitem diligenter agi oportet [...], ut quadraturae diligenter cludi possint; lapidem autem in quintarios poni oportet, reliquos autem roboreos» (HYG.

grom. p. 72, 14). ¶ ⁵⁶ Sobre *Icosium*, cf. CIL VIII, p. 794; DESSAU, RE IX 856. ¶ ⁵⁷ WIEGELS 1985: 92, 138. ¶ ⁵⁸ Sobre *Vibo Valentia*, cf. RADKE, RE VIIIA 2, 2000-2007. ¶ ⁵⁹ Sobre *Ulia*, cf. CIL II, p. 206-207; GROSSE, RE IXA 532; WIEGELS 1985: 63. ¶ ⁶⁰ WIEGELS 1985: 31 i n. 9a. ¶ ⁶¹ *Ibid.*, p. 47.

Aurelia Carissa (r. 13), una *civitas Latina* al nord d'*Hasta Regia*, perdura en el topònim Carija del municipi de Bornos (Cadis).⁶²

El gentilici *Fufius* (r. 16) és extremadament rar en general.⁶³ Pel que fa a Hispània, només apareix dues vegades a Cartagena (CIL II 3465, 3495) i altres dues a les Balears.⁶⁴ Aquestes dades corroboren la meua hipòtesi segons la qual *Fufius* procediria de les *Baliares insulae*. La tribu *Maecia* (r. 16) a penes està documentada fora d'Itàlia. Quant a Hispània, només apareix ací i en una altra inscripció d'*Acinipo*, el destinatari de la qual potser procedia d'Itàlia.⁶⁵

Observe que, mentre que alguns gentilicis són dels més freqüents (*Valerius*, *Aemilius*, *Fabius*, *Annius*, *Marius*), d'altres són extremadament rars (*Aufustius*, *Fufius*, *Horatius*, *Tettius*). La mateixa observació és vàlida respecte de les tribus: unes són les més freqüents (la *Galeria*, la *Quirina*), d'altres extremadament rares (l'*Horatia*, la *Maecia*, la *Scaptia*) i unes altres no apareixen més a Hispània. Finalment, sé que dos dels colons eren itàlics (r. 7-8). Però, a més, quatre dels cinc hispans deuen ser descendents d'emigrants itàlics, car així ho suggereix la respectiva tribu (r. 9: *Horatia*; r. 11: *Veturia*; r. 12: *Faleria*; r. 16: *Maecia*). També els tres colons d'*Icosium*, que estaven inscrits en la tribu *Galeria* (r. 5, 6, 14-15), podrien ser descendents d'emigrants itàlics.⁶⁶

Quant a *Baciaricus* (r. 17), pense que es tracta d'un error d'escriptura per *Baliaricus*. L'*scriptor* hauria confòs una L amb una C, la qual cosa resulta comprensible si la minuta estava escrita, com és de suposar, en cursiva.

La inscripció deu ser contemporània de la creació de la *colonia*, que malauradament es desconeix quin any va tenir lloc. Les A són arcaiques; les O, més petites; les V estan inclinades vers l'esquerra; les B són asimètriques; les Q tenen la cua llarga; les R són obertes i presenten el traç diagonal molt inclinat vers la dreta; la interpunció és regular després de cada mot; en la inscripció figuren quatre tribus desconegudes o quasi a Hispània; el *cognomen* manca en nou dels deu casos. Tot açò suggereix una datació en les tres o quatre últimes dècades del s. I aC. Es tracta, doncs, d'una de les inscripcions més antigues del País Valencià.

13. ROGATIO. Dos fragments interiors d'una planxa de bronze que no encaixen entre ells. La motllura que presenta el fragment b) a l'esquerra indica que fou reaprofitada posteriorment.

El fragment a) es trobà l'any 1889 a la finca de l'Alcalet; el b) va aparèixer a la mateixa finca a uns 300 m de l'anterior el 1949.⁶⁷ Els dos fragments, doncs, procedeixen dels voltants de l'Alcúdia.

¶⁶² Sobre *Caris(s)a Aurelia*, cf. CIL II p. 185, 847; HÜBNER, RE III 1591-1592; WIEGELS 1985: 26. ¶⁶³ SCHULZE 1904: 239 n. 1. ¶⁶⁴ STYLOW 1983: 295 núm. 59. ¶⁶⁵ WIEGELS 1985: 11. No és segur que en CIL II 5932 figure la tribu *Maecia*; cf. WIEGELS 1985: 104. ¶⁶⁶ La ciutat d'*Icosium* estava associada a *Ilici* (PLIN. *nat.* 3, 19); va rebre

el rang de colònia llatina en temps de Vespasià; cf. DESSAU, *s.v.* *Icosium*, RE IX 1; CIL VIII, p. 794.

¶⁶⁷ La finca de l'Alcalet o dels Partiorets es troba al sud de l'Alcúdia, a la dreta de la carretera de Dolores; cf. RAMOS FOLQUÉS 1953: 332 i fig. 2. Sobre aquesta *villa* romana, cf. REYNOLDS 1993: 61, núm. 87.

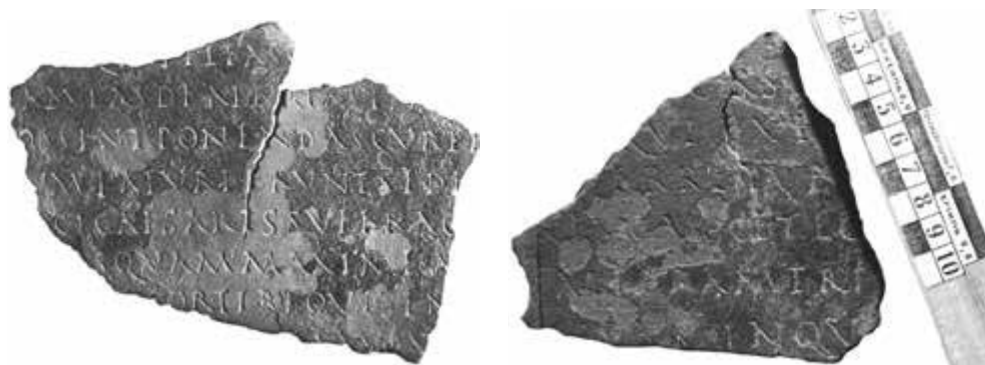
El fragment a) es conserva al MAHE; el fragment b), al Museu Monogràfic de l'Alcúdia (FUIA).

Dimensions: frag. a): (13) × (18,5) × 0,5.

frag. b): (12,5) × (14,5) × 0,5.

Lletres: 0,8.

Fragment a): EE IX 11, núm. 349 informat per P. Ibarra; P. Ibarra 1926: 40; Coli 1948: 55-68; fragments a) i b): D'Ors 1950: 280-283; HAE 263; Coli 1950: 433-438; García Bellido 1950: 163-164; *idem* 1951: 240; D'Ors 1953: 25-35, 447-448; *idem* 1954: 460-467; Ramos Fernández 1975: 277-278; IRPA 62; Abad-Abascal 1991: 82-84, núm. 4; Crawford en AADD 1996: 545-547; IRILADT 13. Cf. Levi 1950-51: 28; Ramos Folqués 1953: 323; Rabanal-Abascal 1986: núm. 21; Crawford 1994.

Fragment a)

[- - - item] q(ue) tabellās c[eratas - - -]

[- - - item] tabulas dealbatas in [quib(us) - - -]

[- - - legi] p[ossint] ponendas curet [deinde - - -]

[- - - suffragi]um lat[ur]i erunt sede[nti]um in subsellis sicuti cum in quindecim centurias]

5 [Caesarum et German]ici Caesaris suffragi[um] - - -]

[- - - pila]s quam maxime a[equatas - - -]

[- - - iubeat] sorti[re] q(ue) qui sen[atores] - - -]

[- - - pri]mas qu[ae] - - -]

[- - - - -]

10 [- - - - -]

[- - - - -]

[- - - - -]

[- - - - -]

Fragment b)

[- - - in - - - (nonam decimam) cist]a[s] sortiatur ? in (vicesimam) ? - - -]

15 [- - - cuiuscumque s]ors [exierit - - -]

[- - - licebit] qui ex ea [trib(u) - - -]

[- - - suffragi]um f[er]re iube[at - - -]

[- - - ex eadem t]ribu vocet eq[ui]tes - - -]

[- - - alteram e]t alteram trib[um] sortiatur - - -]

20 [- - - ut in c]istam in qu[am] suffragi[um] - - -]

1 [- - -item]q(ue) [tabellas ceratas - - -]; 3 [- - -p]ossint ponendas curet deinde [- - -] (IRPA, Abad-Abascal); 7 sortiri qui (tabula); [- - -] sortirique (D'Ors, IRPA, Abad-Abascal); 14 [- - -] c[istas - - -] (D'Ors); omès (IRPA, Abad-Abascal); 19 [- - - cum] alteram tri[bum - - -] (D'Ors, IRPA, Abad-Abascal).

He seguit el text establert per Crawford, introduint-hi només una petita esmena: en la r. 19 es veu l'asta vertical de la B. La divisió de ratlles en les r. 4-5, segons adverteix el mateix Crawford, és arbitrària.

Quan solament es coneixia el fragment a) i, a més, en una transcripció incompleta i defectuosa, fou interpretat per Mommsen (EE IX p. 11) com a part d'una llei municipal d'*Ilici*, interpretació que es mantingué fins al 1947 en què es trobà a *Heba*, l'actual Magliano (Itàlia), la *Tabula Hebana*. Aquesta troballa d'un text molt més extens permeté a U. Coli (1948) identificar el fragment a) d'Elx com a part d'una *rogatio* paral·lela a la del bronze de Magliano. Poc després, l'any 1949, es trobà a l'Alcúdia d'Elx el fragment b), que A. D'Ors (1950) publicà per primera vegada i reconstruí a la llum del text més complet del bronze de Magliano.

Segons la hipòtesi de Coli, el bronze ilicità no representa la *rogatio* del 19 dC referent a les honres fúnebres tributades a Germànic, sinó una altra posterior relativa a Drus el Menor.⁶⁸ D'Ors, en canvi, insistint molt en la coincidència textual entre els fragments ilicitans i el bronze de Magliano, afirmava que tant aquells com aquest recollien la *rogatio* de l'any 19 dC referent a Germànic. Poc després, D'Ors (1953: 449; 1954: 460) va admetre, encara que amb certes reserves, la hipòtesi de Coli, la qual ha acabat imposant-se definitivament.

Segons, doncs, l'estat actual de la investigació, els fragments de la *Tabula Ilicitana* són part de la *rogatio* del 23 dC, en la qual s'atorguen a la memòria de Drus el Menor els mateixos honors que es devien retre anualment a Germànic. Recordem ací el text de Tàcit (*ann.* 4, 9, 2): «memoriae Drusi eadem quae in Germanicum decernuntur, plerisque additis, ut ferme amat posterior adulatio».

Els fragments que ens han arribat de la *rogatio* del 19 dC i de la del 23 dC varien notablement tant respecte de l'extensió de les parts conservades com del lloc que aquestes devien ocupar en el conjunt de la *rogatio*. Segons Crawford, CIL VI 911, la *Tabula Siarensis*, la *Tabula Hebana* i el fragment de Todi (Itàlia), serien restes de la *rogatio* del 19 dC referent a Germànic, mentre que CIL VI 912, la *Tabula Ilicitana* i el fragment de Trivulzio⁶⁹ recollirien la *rogatio* del 23 dC relativa a Drus el Menor.⁷⁰

Una llei del 5 dC va instituir deu centúries electorals en honor dels malaguanysats fills d'August, anomenades *centuriae Caii et Lucii Caesarum*. L'any 19 dC, Tiberi,

¶⁶⁸ Coli es basa en la r. 5 on, referint-se al passat, es faria esment de les cinc centúries de Germànic. En canvi, D'Ors considerava les paraules *jet Germanjici Caesaris* com un error del copista, hipòtesi gratuïta que no ha estat acceptada.

¶⁶⁹ El fragment porta aquest nom perquè va

ingressar en la col·lecció de Don Carlo Trivulzio; però procedeix probablement de Roma.

¶⁷⁰ Sobre ambdues *rogationes* hi ha bibliografia abundantíssima, com es pot veure en D'ORS 1954: 460-463; ABAD-ABASCAL 1991: n. 28; CRAWFORD 1996: 507-511.

mitjançant una *rogatio*, va afegir a les deu anteriors cinc noves centúries electorals que portarien el nom de Germànic, mort el 10 d'octubre del mateix any a Antioquia. Ara, en la *rogatio* del 23 dC, se n'hi afegeixen cinc més en honor de Drus el Menor. Els fragments de la *Tabula Ilicitana* que confirmen la llei de l'any 5 dC i la *rogatio* del 19 dC, expliquen la forma segons la qual els senadors i els *equites* havien de dipositar els seus vots en les urnes per a l'elecció dels cònsols i dels pretors, ja que aquestes competències havien estat transferides dels comicis centuriats al senat.

Els fragments daten de l'any 23 dC.

5. *Inscripcions sepulcral*s

14. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Columna de pedra arenosa de color groguenc, molt erosionada.

Va aparèixer abans de 1985 a l'Alcúdia.

Es conserva al Museu Monogràfic de l'Alcúdia (FUIA).

Dimensions: 66 × 32 de perímetre.

Lletres: r. 1: 7; r. 2-4: 5.

IRPA 78; HEp 1989: 52; Abad-Abascal 1991: 88, núm. 13; IRILADT 14; HEp 1999: 31.

D(is) M(anibus)
Antes[tia - - ?]
Dom[iti]ana ?]
h(ic) s(ita) [e(st)]

Als déus Manes.
Antèstia
Domiciana (?)
ací és sepultada.

D(is) [M(anibus)] ? / Ante[stius ? ---] / dom(o) [---] / ----- (IRPA, Abad-Abascal).

El gentilici *Antestius/-a* és una variant d'*Antistius/-a*; aquesta es documenta més sovint que aquella.⁷¹ En la inscripció núm. 60 apareix probablement el *cognomen* *Domitianus*. A la Península, només apareix altres tres vegades i sempre en masculí.⁷²

Pel tenor del text i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

15. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Bloc paral·lelepípedic de calcària de color gris clar. Una inscripció de tals dimensions devia ser l'arquitrau d'un monument.

«Al final de la garganta por donde serpentea la senda que conduce a la cumbre de la Moleta», Ibarra. És a dir, es trobà l'any 1926 al nord de la ciutat a la vora esquerra del Vinalopó.⁷³

Es conserva encastada en la façana de l'Ajuntament.

Dimensions: 33 × 128 × 50.

Lletres: 6.

P. Ibarra 1926: 25-26; Ramos Fernández 1975: 276, núm. 22; IRPA 79; Abad-Abascal 1991: 88-89, núm. 14; IRILADT 15; HEp 1999: 32.

Cn(aeus) • Aufidius • Cn(aei) • f(ilius) • Laciniānus (?)

Gneu Aufidi Lacinià (?), fill de Gneu.

Flacinianus (Ibarra) *pro f. Lacinianus*; Cn · Flacianus (Ramos Fernández, IRPA, Abad-Abascal). La inscripció no està incompleta, com creuen alguns editors (IRPA, Abad-Abascal).

Interpuncions triangulars. L'escriptura és superficial, però acurada.

El gentilici *Aufidius*, ben conegut arreu, apareix també a *Dianium* (núm. 138). Pel que fa al *cognomen*, la lectura resulta insegura. Únicament es pot afirmar que comença per LAC; el que segueix està tan erosionat que a penes es veuen restes

¶⁷¹ SCHULZE 1904: 124; ABASCAL 1994a: 78-79.

¶⁷² ABASCAL 1994a: 346. En lloc de *Domitiana*, són possibles altres *cognomina* començats per *Domi-* (cf. KAJANTO 1965: 389; SOLIN-SALOMIES 1994:

324-325). Però cap d'aquests està documentat a Hispània. ¶⁷³ Sobre la situació i les troballes arqueològiques de la Moleta, cf. RAMOS FOLQUÉS 1953: 350-351 i fig. 2; REYNOLDS 1993: 69 núm. 130.

insignificants de lletres. Aquestes restes, però, semblen suggerir la lectura *Lacinianus*. Si *Lacinianus* no és un lapsus per *Licinianus*, tindríem ací un hàpax absolut. Tanmateix, *Lacinia* està documentat com a *cognomen*⁷⁴ i com a epítet de Juno⁷⁵ i del *Lacinium promuntorium*.⁷⁶ A més a més, es troba *Lacinius* en *instrumentum domesticum*.⁷⁷

Pel tenor del text i la paleografia, es pot datar al principi del s. I dC.

16. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Part esquerra d'una placa de marbre de Buixcarró, partida en quatre fragments que encaixen entre ells. El costat esquerre i part del superior es conserven originals i estan allissats. El camp epigràfic, en forma de *tabula ansata*, està polit i delimitat per una *cyma recta*. L'ansa esquerra presenta una roseta.

Va aparèixer abans de 1985 a l'Alcúdia.

Es conserva al Museu Monogràfic de l'Alcúdia (FUIA).

Dimensions: (35) × (18) × 2.

Lletres: r. 1-2: 4; r. 3: 3; r. 4: 2,5.

IRPA 75; HEp 1989: 49; Abad-Abascal 1991: 92, núm. 22; IRILADT 16. Cf. Rabanal-Abascal 1986: núm. 27.

[D(is) M(anibus)]?

D[- -]

Ex[- - an(norum)]

XX[- -]

5 +[- -]

- - - - -

Als déus Manes.

A D-...

Ex-...,

de 20 (?) anys ...

¶⁷⁴ CIL V 3310; KAJANTO 1965: 345. ¶⁷⁵ SERV. *Aen.* 3, 552: «Iunonis Laciniae templum ... dictum ... a latrone Lacino (Lacinio var. l.)»; SERV. *auct.*

Aen. 3, 552: «templum ... a Lacinio rege appellatum».

¶⁷⁶ Sobre el *Lacinium promuntorium*, cf. PHILIPP, RE XII 345-346. ¶⁷⁷ CIL II 4970, 258b. En CIL II

1 omesa (tots); 4 O[- - -] (IRPA, Abad-Abascal).

Les línies auxiliars indiquen que, davant la ratlla començada per D, en manca una altra en què figuraria segurament la dedicatòria DM.

En la r. 1 la D devia ésser l'inici del gentilici ja que, de correspondre a la fórmula DM, la lletra es trobaria molt desplaçada a l'esquerra. En la r. 4 la resta de lletra pot pertànyer a una O o a una Q.

Línies auxiliars dobles. L'escriptura, alta i estreta, és acurada.

Pel tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

17. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre blanc amb vires verdes.

La trobà P. Ibarra l'any 1907 en la finca de Porter, a l'Alcúdia, «cubriendo una sepultura que contenía huesos humanos y dos monedas, de las cuales una [...] es un gran bronce del emperador Felipe».

Desapareguda.

Dimensions: (20) × (24,5) × ?

Lletres: 4,5.

Fita 1907: 323 informat per P. Ibarra; Ramos Fernández 1975: 276, núm. 19; IRPA 80; Abad-Abascal 1991: 90, núm. 17; IRILADT 17. Cf. Mauleón 1983: 225, núm. 1748.

D(is) • [M(anibus)]
M(arco) • Publ[icio - - -]
et M(arco) • Publ[icio - - -]
- - - - -

Als déus Manes.

A Marc Publici ...

i a Marc Publici ...

L'escriptura era molt elegant.

El gentilici *Publicius*⁷⁸ era bastant freqüent, principalment entre persones d'origen servil. De fet, els *Publicii* solen ser esclaus públics que han obtingut la llibertat. Pel que fa al País Valencià, està documentat també a *Saetabis* (IRST² 42), *Edeta* (IRET² 58) i *Saguntum* (IRSAT 182, 204, 361). En tots els casos es tracta de lliberts o almenys de portadors de *cognomina* grecs.

Sembla, doncs, que es tracta de dos lliberts, potser pare i fill.

Pel tenor del text i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

4970, 258a, 258c es llegeix LANC i LAICIN, respectivament. En el primer cas, podria tractar-se d'una N paràsita; en el segon, d'una I epentètica. En aquests *instrumenta*, doncs, es tractaria igualment

d'un *Lacinius*. Aquesta informació l'he d'agrair a D. Krömer, director del *Thesaurus Linguae Latinae*.

¶ ⁷⁸ Sobre *Publicius*, cf. CRESPO ORTIZ 1998: 139 núm. 1.

18. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre blanc, trencada dalt i en ambdós costats. Només part del costat inferior es conserva original.

Va aparèixer abans de 1960 a l'Alcúdia.

Es conserva al Museu Monogràfic de l'Alcúdia (FUIA).

Dimensions: (15) × (13) × 2.

Lletres: r. 1-3: 2,8; r. 4: 1,7.

D'Ors 1960: 327, núm. 1; HAE 1968; ILER 4347; Ramos Fernández 1975: 275, núm. 5; IRPA 74; HEp 1989: 48; Abad-Abascal 1991: 91-92, núm. 21; IRILADT 18. Cf. Rabanal-Abascal 1986: núm. 26.

----- ?

[- T]araso[nio] (?)

[Pu]lcrho (!) • [fil(io)]

dulciss[imo]

an(norum) IIX m[ensium] - - -] (?)

A Tarasoni (?) Pulcre, fill dolcíssim,
de 8 anys, ... mesos ... (?)

1 [- - -] Araso (D'Ors); [- - -]araso[- - -] (IRPA, Abad-Abascal); 4 [vixit] ann. IIX A[nnia ? - - -] (D'Ors); [- - -]antixa[- - -] (IRPA, Abad-Abascal).

La restitució de la r. 1 és molt probable. En la r. 4 es llegeix clarament ANTIXA, que seria el nom de la mare. Però aquest no apareix documentat enlloc; una grafia vulgar *Antixa* en lloc d'*Antissa*, sembla improbable.⁷⁹ És per això que m'he decidit finalment per la lectura proposada, encara que no manquen dificultats. En efecte, no hi ha signes d'interpunció; hem de suposar que un senyal posterior sobre la primera I ha donat a aquesta lletra l'aspecte de T i que un altre senyal accidental afectà la part esquerra de la M donant-li la figura d'una A; per fi, IIX (= 8) apareix molt poques vegades, per això he posat un interrogant a la lectura.

Interpunció triangular. Queden restes de les línies auxiliars. L'escriptura és bastant acurada. La N està inclinada cap a la dreta.

El gentilici *Tarasonius* representa un hàpax a Hispània. Fora d'ací només apareix a Roma.⁸⁰ El *cognomen* *Pulc(h)er* no és gaire freqüent.⁸¹ La grafia *Pulcrho* està en lloc de *Pulchro*.

Pel tenor del text, tipus de monument i paleografia, es pot datar en el s. III dC.

¶ ⁷⁹ *Antissa* és molt rar (PAPE-BENSELER 1959: 100; SOLIN 1982: 569). Quant al suposat canvi fonètic, observem que hi ha algun cas de SS per X (CIL VI 3069: *Alessandro*; CIL

XIII 2564: *vissit*; etc.), però no hem trobat en cap cas la grafia inversa. ¶ ⁸⁰ CIL VI 27105.

¶ ⁸¹ ABASCAL 1994a: 474; KAJANTO 1965: 231.

19. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Part superior d'una ara sepulcral.

Es trobà l'any 1888 «en el campo de Elche, en la hacienda denominada de D. Félix», P. Ibarra.⁸²

Desapareguda.

Dimensions: (28) × (25) × ?

CIL II 5951 informat per P. Ibarra; ILER 3291; IRPA 81; Abad-Abascal 1991: 91, núm. 19; IRILADT 19.

D(is) • M(anibus)

Variae

Nigrinae

- - - - -

Als déus Manes.

A Vària

Nigrina

...

El gentilici *Varius/-a* es troba documentat arreu, tot i que a l'àrea estudiada no apareix més que ací.

Pel tenor del text, es pot datar en el s. II dC.

20. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Se'n desconeix el suport.

«Tengo noticias cómo en la Alcudia se halló otra piedra con un letrero que decía...», Sanz. «Esta lápida fue hallada en el referido partido de la Alcudia, y hoy no subsiste», Anònim.

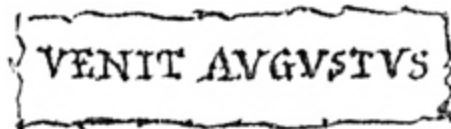
Desapareguda.

Dimensions: desconegudes.

Sanz en CIL II 361*; Ribelles ms. a, in. s. XIX: 127; Anònim ms. fin. s. XVIII: 79; CIL II 361* i 5954; Ibarra Manzoni 1879: 159; ILER 2137; IRPA 95; Corell-Grau-Gómez 1992: núm. 1; AE 1992: 1082; HEp 1995: 30; IRILADT 20.

Dibuix de l'Anònim

Dibuix de Ribelles

Venit(ius ?)

Augustus

Venici (?)

August.

1 Venil (CIL II 5954; IRPA); Venil(ius) (IRILADT 20).

Hübner reproduïx, per error, dues vegades aquesta inscripció. En CIL II 361* presenta el text *Venit Augustus*, que considera fals. En CIL II 5954 ofereix la

¶ ⁸² «El Camp d'Elx» és una altra denominació de la comarca del Baix Vinalopó.

Ignore on es trobava l'esmentada finca.

lectura *Venit Augustus*, amb el comentari «non recte descripta». Al meu parer, no hi ha raons suficients per a dubtar de l'autenticitat d'aquesta inscripció, tot i que la lectura transmesa podria no ser correcta.

Venit podria desenvolupar-se en *Venit(ius)*. Aquest gentilici, extremadament rar en general,⁸³ representaria un hàpax a Hispània. En canvi, el *cognomen Augustus*, és ben conegut.

Pel tenor del text, es pot datar al s. I dC.

21. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Fragment inferior d'una placa de marbre blanc. Sembla que conserva original part de la vora inferior.

Es trobà abans de 1975 a l'Alcúdia.

Es conserva al MAHE.

Dimensions: (6) × (11) × 1,5.

Lletres: r. 1: 3; r. 2: 2.

Ramos Fernández 1975: 276, núm. 18; IRPA 90; Abad-Abascal 1991: 94-95, núm. 27; IRILADT 21.

[- - -] • D[- - -]

[an(norum)] XXXVII • h[ic] s(itus o -ita) e(st)]

... de 37 anys, ací és sepultat (-da).

1 [- - -]d[- - -] (IRPA, Abad-Abascal).

Interpunció triangular. Es veuen restes de ratlles auxiliars. L'escriptura està gravada profundament i amb cura.

Pel tenor del text i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

22. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Fragment interior d'una placa de marbre de Buixcarró.

Va aparèixer abans de 1960 a l'Alcúdia.

Es conserva al MAHE.

Dimensions: (14) × (17) × 2,5.

Lletres: 3,5.

D'Ors 1960: 328, núm. 6; HAE 1973; Ramos Fernández 1975: 274, núm. 3; IRPA 77; HEp 1989: 51; Abad-Abascal 1991: 92-93, núm. 23; IRILADT 22. Cf. Rabanal-Abascal 1986: núm. 29.

¶⁸³ SCHULZE 1904: 379.

 [- - -] + I + [- - -]
 [- - -] + anu[s]
 [an(norum)] XXXVI [- - -]

..., de 36 anys.

---] / [---]i[-----] / [---]manu[---] / [---]XXXV[---] / [---] (IRPA, Abad-Abascal).

En la r. 2, la resta de la primera lletra pot pertànyer a I, M o N.

L'escriptura és profunda.

Pel tenor del text i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

23. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Fragment inferior d'una placa de marbre de Buixcarró. Només es conserva original part de la vora inferior. El camp epigràfic està delimitat per un solc.

Va aparèixer abans de 1985 a l'Alcúdia.

Es conserva al MAHE.

Dimensions: (3,5) × (7,5) × 1,5.

IRPA 93; HEp 1989: 55; Abad-Abascal 1991: 95, núm. 30; IRILADT 23.

 [- - -ann]or(um) (?) [- - -]

L'escriptura té els bisells i els reforços ben marcats.

Pel tipus de lletra, es pot datar en els s. I-II dC.

6. Inscripcions decoratives

24. INSCRIPCIÓ DECORATIVA. Gran paviment de tipus hel·lenístic amb inscripció. Les tesselles de les lletres són negres o marrons. El motiu central és una roseta hexapètala de color blanc inscrita dins d'un cercle, que, al seu torn, es troba inserit en un quadrat rodejat per un escacat. La part externa del mosaic representa un recinte emmurallat i provist de torres. Entre el quadrat central i el mur exterior figura un fris de volutes entre les quals apareixen espargides fulles de vinya.

La primera ratlla del text figura a l'esquerra del quadrat, mentre que les altres tres apareixen sota aquest.

Es trobà abans de 1960 en les excavacions realitzades per Ramos Folqués en l'habitació d'una casa de l'Alcúdia (7 × 6,30 m).

Es conserva al Museu Monogràfic de l'Alcúdia (FUIA).

Dimensions: 300 × 300.

Lletres: entre 10 i 13.

D'Ors 1960: 328, núm. 8; HAE 1975; ILER 2109; Ramos Folqués 1975: 69-81; Ramos Fernández 1975: 149-150, 278, núm. 25; Siles 1978; IRPA 96; Abad 1986-87: 97-104; Abad-Abascal 1991: 79, núm. 4.2.4; Untermann 1990: núm. G. 12. 4, p. 613-614; Ramos Fernández 1991: 44-48; HEp 1995: 31; Gómez Pallarès 1997: 37-39, A1; IRILADT 24. Cf. Abad 1985: 322-324; Rabanal-Abascal 1986: núm. 35; Ramos-Uroz 1992: 97-98; Reynolds 1993: 63-64, núm. 92 G.

- a) A
C
O
S
b) QLSAILACOS
[B?]ELSADIN•COR
ĘSCRAD[-ca. 4-]

b) 1 [BE]LSAILACOS (Siles); [- - -]L · SAILACOS[- - -] (IRPA); *LSAILACOS[- (Untermann)]; 2 [B]ELSADINICOR (Siles); -]ĒLSADINI · COR[- o bé -]ĒLSADIN · COR[- (Untermann)]; 3 [I]SCRAD[IN- - -] (Siles); ESCRAD[- - -]+[- (Untermann)]; [E?] SCRAD[-ca. 4-6?-] (Gómez Pallarès).

Les variants només afecten el text b). En la r. 1 les restes de lletra del principi semblen pertànyer més a una O que no a una A. En la r. 2, el signe que alguns editors han pres com una I *longa* sembla més bé una ratlla de separació entre antropònims, ja que les tesselles de l'esmentada ratlla són marrons, mentre que les lletres precedents són negres. Segueix una interpunció i, a continuació, COR; però la R, si és que ha existit alguna vegada, no es veu actualment. Al principi de la r. 3 es veu l'asta horitzontal inferior de la E. Al final de la línia, la O que presenten alguns editors i figura en alguns dibuixos ja no es veu.

Interpunció en b) r. 2. L'escriptura és capital quadrada. Les L tenen l'asta horitzontal inclinada cap amunt. La R de b) r. 3 té l'ull petit.

Quant al contingut del text, escrit en caràcters llatins, hom creu que es tracta de noms ibèrics llatinitzats. El text a) es tracta sens dubte d'un antropònim, el qual no es troba documentat en la seua forma aïllada. Però les formes *aco*, *acos* apareixen com a elements sufixals en noms ibèrics documentats tant en monedes⁸⁴ com en fragments de ceràmica.⁸⁵ La mateixa forma *acos* sembla donar-se també en l'antropònim que segueix en b) r. 1: *Olsailacos*.

En b) r. 1 Siles proposa *[Be]lsailacos*. Però aquesta restitució sembla improbable, ja que en la llacuna de l'inici no hi ha espai per a dues lletres. Hom ha proposat altres restitucions: *[A]lsailacos* (Untermann), *[O]lsailacos* (Gómez Pallarès). Paleogràficament, la lectura més probable és *Olsailacos*. El primer element de l'antropònim *olsai* no està documentat fora d'ací.

En b) r. 2 Siles restitueix un sol antropònim, *[B]elsadinicor*, sense tenir en compte el punt. Ara bé, el punt significa que en COR comença un altre antropònim. Untermann dubta entre llegir *[B]elsadini · Cor* o *[B]elsadin · Cor*. En el primer cas, creu que *Belsadini* seria una forma llatinitzada en genitiu de *Belsadin*, antropònim que consta de dos elements molt freqüents en l'onomàstica ibèrica. Però resulta més probable interpretar la ratlla que uneix les línies de pauta com un signe de separació que com una I *longa*. Pel que fa a COR, segons Untermann, seria o bé un antropònim abreujat o bé un apel·latiu. En canvi, Gómez Pallarès pensa que COR podria continuar en la r. 3, formant *cor(e)scrad*[- -], antropònim no documentat en aquesta forma, però sí en els elements que el componen.⁸⁶

Malgrat les diverses lectures, tots els investigadors semblen acceptar que el text conté quatre (o cinc?) antropònims ibèrics.⁸⁷

Pel context arqueològic, els noms ibèrics, la tipologia del mosaic i la paleografia, es pot datar en el s. I aC.⁸⁸

¶⁸⁴ SILES 1978: 332-333. ¶⁸⁵ GÓMEZ PALLARÈS 1997: 38. ¶⁸⁶ Cf. SILES 1978: 337-340; GÓMEZ PALLARÈS 1997: 39. ¶⁸⁷ Segons GÓMEZ PALLARÈS 1997: 38, «Faltan elementos para determinar el significado preciso de los textos en su relación con el pavimento musivo». L'autor suposa que podien tenir alguna relació

amb el finançament i posterior utilització del paviment. ¶⁸⁸ ABAD 1986-87: 104 data el mosaic «en un siglo II aC avanzado o en los comienzos del siglo I aC»; RAMOS-UROZ 1992: 98 el daten «en un cierto momento del siglo II aC»; GÓMEZ PALLARÈS 1997: 39, en la «segunda mitad del siglo I aC».

25. INSCRIPCIÓ DECORATIVA. Mosaic de quatre panells juxtaposats en sentit longitudinal. Les tesselles eren, fonamentalment, de color roig, blau, groc, blanc i negre. El primer panell presentava un esquema a base d'hexàgons i pentàgons, mentre que el segon i el quart tenien la mateixa composició, com es pot veure pel dibuix. El tercer panell, decorat amb una figura femenina cavalcant sobre un hipocamp i envoltada de dofins, presentava la llegenda *Galatea*. En el moment del descobriment es trobava en bastant bon estat de conservació. Posteriorment fou destruït gairebé per complet. Només es conserva un fragment de la nereida en el MAN de Madrid i la inscripció a Elx.

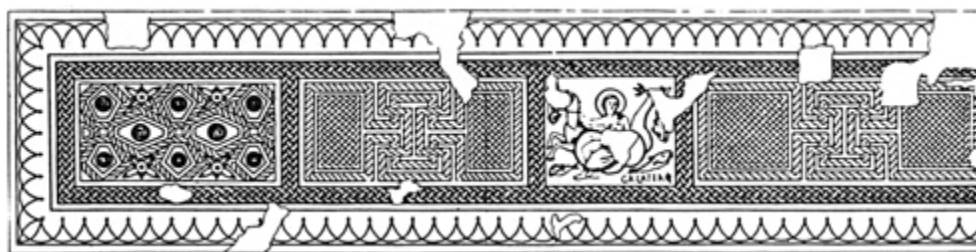
Es trobà el 10 d'agost de 1861 en una *villa* de la partida d'Algorós, prop de l'Alcúdia, juntament amb altres mosaics.⁸⁹ El mosaic de *Galatea* corresponia a una habitació d'11,80 × 2,93 m excavada per Ibarra en terres de José M. Parreño.

Es conserva al MAHE.

Dimensions del fragment: 26 × 71 × ?

Lletres: 10-12.

Ibarra Manzoni 1879: 181-184; CIL II 3554; Figueras *ca.* 1920: 139; Ramos Folqués 1953: 342-344; *idem* 1970a: 55; ILER 2110; Ramos Fernández 1975: 28; IRPA 97; Abad 1985: 325-327; Mondelo 1985: 107-111, núm. 1; Abad-Abascal 1991: 80-81, núm. 1; Neira 1991: 515-516, 522-524; *idem* 1992: 1013-1015, 1023; Gómez Pallarès 1993: 288, núm. 7; *idem* 1997: 40-41, A2; IRILADT 25.

Dibuix d'A. Ibarra

Galatea ♠

Gran *hedera* al final. L'escriptura presenta tendències cursives en les lletres G, A i L.

¶ ⁸⁹ La partida d'Algorós es troba a ponent de l'Alcúdia, a la dreta de la carretera de Dolores;

sobre les troballes arqueològiques d'aquesta partida, cf. RAMOS FOLQUÉS 1953: 342-344.

La nereida *Galatea*, a Hispània, no apareix fora d'ací.⁹⁰ La representació de les nereides és freqüent, però la seua identificació expressa mitjançant el nom resulta excepcional.⁹¹

Per la paleografia, el context arqueològic i la tècnica musivària es pot datar en el s. IV dC.

7. Inscripcions de caràcter desconegut

26. INSCRIPCIÓ DE CARÀCTER DESCONEGUT. Placa de marbre blanc, trencada tot al voltant.

Va aparèixer abans de 1960 a l'Alcúdia.

Desapareguda.

Dimensions: (10) × (12) × ?

D'Ors 1960: 328, núm. 7; HAE 1974; Ramos Fernández 1975: 275, núm. 4; IRPA 84; Abad-Abascal 1991: 89, núm. 15; IRILADT 26. Cf. Rabanal-Abascal 1986: núm. 31.

- - - - -
 [- - -]E+[- - -]
 [- - -]+as • et • E[- - -]
 [- - -F]ulvinae (?) [- - -]
 [- - -]+m • NIT[- - -]
 - - - - -

1 [- - -]ET[- - -] (D'Ors); [- - -] et [- - -] (IRPA, Abad-Abascal).

Segons D'Ors, la T no era segura, puix que només es veia l'extrem inferior de l'asta vertical. En la r. 2, davant de la A, pareixia més probable R que M. Pel que fa a la r. 3, remet a CIL II 4522. Ara bé, en aquesta inscripció de Barcelona la lectura correcta no és *Fulvina* sinó *Fulvianilla* (IC IV 64). Per tant, el *cognomen* *Fulvina* no estaria documentat enlloc fora d'ací. Segons Abad-Abascal, es tractaria d'una inscripció sepulcral amb diversos destinataris. Es basen en les dues partícules copulatives que ells veuen en les r. 1 i 2. Però segons D'Ors, en la r. 1 no existia cap copulativa. Al meu parer, la lectura transmesa resulta incomprensible. En efecte, no sembla gaire probable que [- - -]as siga el final d'un nom (ni grec ni llatí); també considere poc viable NIT[- - -] com a inici d'un nom. No es tractarà per ventura d'una inscripció poètica?

No hi ha elements suficients per a datar-la.

¶⁹⁰ Per a paral·lels de la present inscripció, cf. NEIRA 1991: 522-524; GÓMEZ PALLARÈS 1997: 40-41. ¶⁹¹ Segons NEIRA 1991: 522, «Sólo las

nereidas representadas en otros ocho mosaicos de todo el mundo romano figuran así identificadas con sus nombres por inscripciones griegas o latinas».

27. INSCRIPCIÓ DE CARÀCTER DESCONEGUT. Fragment de columna.

«En la Gaceta de Madrid del 26 de marzo de 1776 se insertó un interesante comunicado de fecha 12 de los mismos mes y año, en el que se nos dice que unos curiosos dispusieron hacer una excavación en La Alcudia [...], encontrando un fragmento de columna ...», Ramos Folqués.

Desapareguda.

Dimensions: desconegudes.

Ramos Folqués 1970a: 7; Ramos Fernández 1975: 43; IRILADT 27.

Text transmès

Possible lectura

L • PAB

L(ucius) • F^lab[ius - - -]

El gentilici *Fabius* apareix en els núm. 12, 119.⁹²

No hi ha elements suficients per a datar-la.

28. INSCRIPCIÓ DE CARÀCTER DESCONEGUT. Fragment interior d'una placa de marbre blanc.

Va aparèixer abans de 1985 a l'Alcúdia.

Es conserva al MAHE.

Dimensions: (5) × (7) × 1,5.

Lletres: *ca.* 4.

IRPA 91; HEp 1989: 53; Abad-Abascal 1991: 95, núm. 28; IRILADT 28.

[- - -]ni [- - -]

[- - -]N • I[- - -] (IRPA); [- - -]NI[- - -] (Abad-Abascal).

L'escriptura està gravada profundament i presenta bisells i reforços molt marcats.

Pel tipus de lletra, es pot datar en els s. I-II dC.

29. INSCRIPCIÓ DE CARÀCTER DESCONEGUT. Fragment interior d'una placa de marbre blanc.

Va aparèixer abans de 1960 a l'Alcúdia.

Es conserva al MAHE.

¶ ⁹² No sembla probable que es tracte del gentilici *Paba* o *Pabate*, no documentats mai a Hispània i que solament apareixen, una vegada cadascun, a Itàlia (SCHULZE 1904: 332,

365; SOLIN-SALOMIES 1994: 135). Aixó no obstant, cal dir que, segons RICO 1995: 206, l'any 1951 es trobà a Empúries l'estampilla *L • Pab[- - -]*.

Dimensions: $(10) \times (7) \times 2,5$.

Lletres: *ca.* 7.

D'Ors 1960: 327, núm. 5; HAE 1972; IRPA 92; HEp 1989: 54; Abad-Abascal 1991: 95, núm. 29; IRILADT 29. Cf. Rabanal-Abascal 1986: núm. 34.

[- - -]RS[- - -]
[- - -]I+[- - -]

- - -] · s[- - -] / [- - -]i · [- - -] (D'Ors); [- - -]RS[- - -] / [- - -]I[- - -] (IRPA).

La primera lletra de la r. 1 és, quasi amb tota seguretat, una R, no una A, com suposa D'Ors. La resta de la primera lletra de la r. 2 deu ser una I *longa*; la que segueix pot ser una E o una F.

L'escriptura, capital quadrada, és acurada.

Per la paleografia, es pot datar en els s. I-II dC.

30. INSCRIPCIÓ DE CARÀCTER DESCONEGUT. Fragment central inferior d'una placa de marbre blanc. Part de la vora inferior es conserva original.

La trobà Ibarra a l'Alcúdia.

Es conserva al MAN de Madrid, núm. inv. 5186/2.

Dimensions: $(8) \times (7) \times ?$

Lletres: *ca.* 4.

Ibarra Manzoni 1879: 159-160, núm. 4; CIL II 5956b; Rivero 1931: 244; *idem* 1933: 86, núm. 313; Ramos Fernández 1975: 276, núm. 13; IRPA 88; Abad-Abascal 1991: 94, núm. 25; IRILADT 30.

[- - -]XSV[- - -]

[- - -]XBV (CIL); [- - -]XBV[- - -] (IRPA, Abad-Abascal).

Romanen restes de les línies auxiliars. L'escriptura, amb bisells i reforços molt marcats, és acurada. Les lletres conservades podrien correspondre a un *cognomen* com *Exsuper*, *Maxsumus* o semblant.

Pel tipus de lletra, es pot datar en els s. I-II dC.

31. INSCRIPCIÓ DE CARÀCTER DESCONEGUT. Fragment interior de marbre. Part de la vora dreta sembla que es conserva original.

La trobà Ibarra a l'Alcúdia.

Es conserva al MAN de Madrid.

Dimensions: (10) × (9) × ?

Lletres: *ca.* 3,5.

Ibarra Manzoni 1879: 159-160, núm. 5; CIL II 5956a; Rivero 1931: 244, núm. 312; *idem* 1933: 86, núm. 312; Ramos Fernández 1975: 276, núm. 14; IRPA 89; Abad-Abascal 1991: 94, núm. 26; IRILADT 31.

Dibuix d'Ibarra Manzoni

[- - -]XSXI

[- - -]IXSX[- - -] (IRPA, Abad-Abascal).

No és clar del tot si el fragment s'ha de llegir en el sentit proposat o bé en el contrari; ni en l'un ni en l'altre, resulta fàcil integrar-lo en un nom o fórmula habitual. Potser es tracta d'una grafia vulgar *vixsxi* o *vixsxit* en lloc de *vixi* o *vixit*.⁹³

Pel tipus de lletra, es pot datar en els s. I-II dC.

32. INSCRIPCIÓ DE CARÀCTER DESCONEGUT. Fragment interior d'una placa de marbre blanc.

Va aparèixer abans de 1985 a l'Alcúdia.

Es conserva al MAHE.

Dimensions: (7) × (5,5) × 1,5.

IRPA 94; Abad-Abascal 1991: 95-96, núm. 31; IRILADT 32.

¶ ⁹³ En una inscripció de *Valentia* es troba la grafia *vixxix* (IRVT² 64); per a altres grafies aberrants del mateix verb, cf. CIL II p. 1190-1191.

 [- - -]/+ • +[- - -]

[- - -]N N[- - -] (IRPA).

Interpunció triangular amb el vèrtex cap amunt. L'escriptura està profundament gravada.

Pel tipus de lletra, es pot datar en els s. I-II dC.

8. Instrumenta domestica

33. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Estampilla sobre l'ansa d'una àmfora de ceràmica roja.

Es va trobar abans del 1980 a l'Alcúdia.

Es conserva al Museu Monogràfic de l'Alcúdia (FUIA).

Dimensions: 4,5 × 18.

Lletres: 0,4.

IRILADT 33; HEp 1999: 28; Márquez-Molina 2001: 183-184, núm. 70; *idem* 2005: 301, núm. 292-293. Cf. Colls-Lequément 1980: 189 n. 3.

Ex prov(incia)
[Maur(etania) Cae]s(ariensi)
Tubus(uctu)

De la província
 Mauritània Cesariense.
 Tubusuctu.

En la r. 2 només es va marcar la S final, mentre que de les altres lletres no resta cap senyal, probablement perquè la r. 2 coincideix sobre un solc bastant profund. A Xàbia s'ha trobat també una ansa d'àmfora amb la mateixa estampilla (núm. 137/4).

La marca és ben coneguda principalment al nord d'Àfrica,⁹⁴ a Òstia i a Roma.⁹⁵ *Tubusuctu* correspon a l'actual Tiklat.⁹⁶

Es pot datar entre el final del s. II i el principi del s. III dC.

34. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Tègula amb segell semicircular. Actualment la inscripció es troba més fragmentària que quan aparegué, ja que han desaparegut la r. 2 i la figura del centre. La ratlla que resta forma un semicercle.

«Envío dos calcos de inscripciones funerarias que he descubierto en las ruinas de la Alcudia, donde se asentó la ciudad de *Ilici* [...]. La otra inscripción está intacta e impresa en un ladrillo que yo mismo encontré hace pocos días», P. Ibarra en Fita.

Es conserva al Museu Monogràfic de l'Alcúdia (FUIA).

Dimensions: (7) × (15) × 3.

Lletres: 1,3.

CIL II 6346,4a-b informat per P. Ibarra; Fita 1907: 323 informat per P. Ibarra; EE VIII 486, núm. 258, 7; Palomar 1951: 26-27, núm. 21; HAE 382; Llobregat 1977: 36, 139; IRPA 86; Abad-Abascal 1991: 159-160 ID 1; HEp 1994: 59; Rico 1995: 210; IRILADT 34. Cf. Rabanal-Abascal 1986: núm. 32.

Tonnei(ana) (sc. tegula) • de • figl[(inis)]
Vi[cia]nis (?)

Tègula tonneiana de les terrisseries viccianes (?).

1 [T]onnei(ana) de fig[linis] (Abad-Abascal); Tonnei de fic[linis Viccanis] (Rico).

L'estampilla, fora d'ací, no apareix més a Hispània. Però tant aquesta com altres variants són freqüents a Roma.⁹⁷ Es tracta, segons sembla, de tègules fabricades en les *figlinae Vicciana*e segons el sistema de l'*officina Tonneiana*.⁹⁸

Es pot datar en la segona meitat del s. I dC.

¶⁹⁴ CIL VIII p. 913 i 1950. ¶⁹⁵ CIL XV 2635a, b, c, d, e. ¶⁹⁶ Sobre *Tubusuctu*, en la *Mauretania Caesariensis* cf. CIL VIII p. 754, 1950; Instinsky, RE VII 762-763. ¶⁹⁷ CIL XV 631-673; MALQUORI

1994: 338, 352; BUONOCORE 1994: 368; STANCO 2006: 253-254. ¶⁹⁸ Cf. el comentari de Dressel sobre les diverses variants de *tegulae Tonneiana*e i *tegulae Vicciana*e en CIL XV p. 187-188.

35. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Tègula amb segell dins d'una cartela rectangular rebaixada i amb les lletres en relleu.

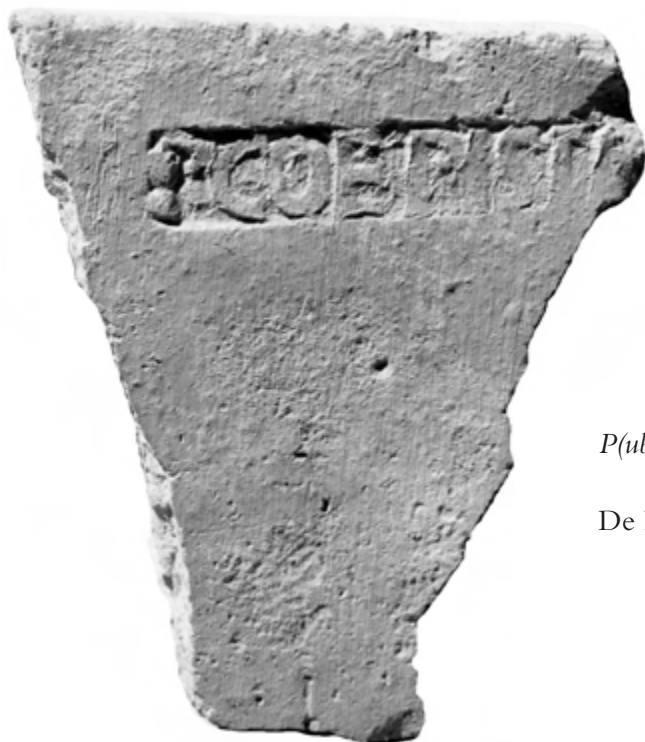
Es va trobar en les excavacions de l'Alcúdia.

Es conserva al Museu Monogràfic de l'Alcúdia (FUIA).

Dimensions: (18) × (14) × 3,5.

Lletres: 2.

Ibarra Manzoni 1879: 142; CIL II 6252, 23; 6346, 1; Abad-Abascal 1991: 163 ID 11; Rico 1995: 201-202; IRILADT 35; HEp 1999: 35.

P(ublii) • Coe(lii) (?) • Pisti

De Publi Celi (?) Pistus.

OEPISTI (Ibarra); P · Coepisi (Abad-Abascal); Pisti(li) (?) (Rico).

Les P són obertes. L'asta central de la E té la mateixa llargària que les altres.

La mateixa estampilla apareix encara en dues tègules fragmentàries d'*Ilici*.⁹⁹ Els *Coelii* són freqüents al País Valencià¹⁰⁰ i a tota Hispània. Un dels magistrats monetals d'*Ilici* era *Coelius*. El *cognomen* grec *Pistus* és relativament conegut pertot arreu.

Per la paleografia, es pot datar en els s. I-II dC.

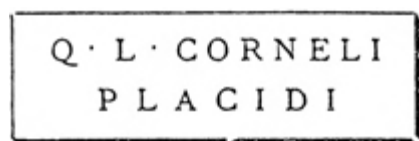
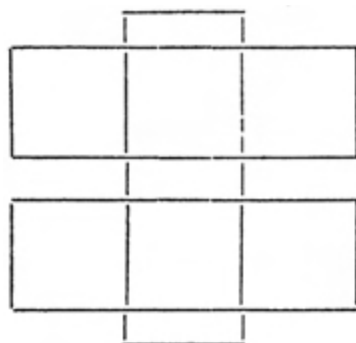
¶⁹⁹ CIL II 6252, 23; 6346, 1. En CIL V 8110, 444, *P. Coepisii* podria ser una lectura incorrecta en lloc de *P. Coe(lii) Pisti*. El mateix es pot dir dels quatre exemplars amb la marca *P. Coe(lii) Pisti(li) ?* trobats

a la Provença (RICO 1995: 201-202). Si és així, s'hauria d'eliminar dels repertoris el gentilici *Coepisius*, documentat solament en CIL V 8110, 444.

¶¹⁰⁰ IRST² 19.

36. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. *Operculum* d'una àmfora, amb segell rectangular.

«La otra inscripción, hallada por nosotros mismos, se encuentra sobre un pedazo de yeso o estuco en el que se halla impreso triplicadamente un sello, de tal modo, que dos de sus impresiones se encuentran paralelas, horizontalmente colocadas, y la tercera, sobre las anteriores cruzándose con ellas perpendicularmente en esta forma:

Dibuixos d'Ibarra

«La sobreposició del molde sobre las primeras impresiones de éste produce cierta dificultad en la interpretación del contenido, que, sin embargo, se puede descifrar», Ibarra.

Desaparegut.

Dimensions: desconegudes.

Ibarra Manzoni 1879: 160-161; CIL II 6254, 11; Abad-Abascal 1991: 166-167 ID 21; IRILADT 36.

*Q(uinti) L(uci) Corneli
Placidi*

De Quint i Luci Corneli Plàcid (?).

Aquest text es podria interpretar de dues maneres. D'una banda, és possible que es tracte d'una sola persona amb dos *praenomina*.¹⁰¹ D'una altra, també hi ha la possibilitat que es tracte de dues persones (pare i fill?), amb els mateixos gentilici i *cognomen*, però amb diferent *praenomen*. M'incline per la segona solució, la qual sembla proposar ja Hübner. De fet, en els índexs del CIL figura tant *Q. Cornelius Placidus* com *L. Cornelius Placidus*.

En una inscripció de *Dianium* (núm. 127) figura un *Cornelius Placidus* (el *praenomen* ha desaparegut), amb el qual podrien estar emparentats els qui apareixen

¶ ¹⁰¹ Sobre el doble *praenomen*, cf. SALOMIES 1987: 414-418.

en aquesta àmfora; fins i tot no es pot descartar la identificació d'un d'aquests amb aquell.

No hi ha elements suficients per a datar-lo.

37. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Segell rectangular de bronze amb ansa en forma d'anell circular trencat per dalt. La superfície del segell fou polida abans de gravar-hi la inscripció. Les lletres estan en relleu i en sentit invers.

Procedeix de les excavacions de l'Alcúdia. Es conservava en la col·lecció Ibarra, d'on passà al MAN.

Es conserva al MAN de Madrid, núm. inv. 5988/2.

Dimensions: $2 \times 7,5 \times 3,9$.

Lletres: 1-1,3.

Pes: 177 gr.

Ibarra Manzoni 1879: 160; CIL II 6259, 8; Abad-Abascal 1991: 173 ID 33; IRILADT 37; Stylow-Castellano-Gimeno 1999: 88-89; HEp 1999: 36.

Iul(iae) • Gemine (!)

De Júlia Gèmina.

Cemine (Ibarra, CIL); Cemin(a)e (Abad-Abascal).

Interpunció quadrada.

El gentilici *Iulius/-a* apareix també en els núm. 136, 140, 218. El *cognomen* *Geminus/-a*, és freqüent, a *Saguntum*¹⁰² i el Forcall.¹⁰³ En *Gemine* s'ha simplificat el diftong AE en E.

Per la paleografia, es pot datar en els segles I-II dC.

38. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Segell de bronze de forma rectangular, que conserva part de l'ansa. Està trencat en els angles superiors dret i esquerre. Les lletres estan en relleu i en sentit invers.

Procedeix de les excavacions de l'Alcúdia i es conservava en la col·lecció Ibarra, d'on passà al MAN.

Es conserva al MAN de Madrid, núm. inv. 5987/36.

¶¹⁰² IRSAT, p. 722.

¶¹⁰³ IRAPELT, p. 255.

Dimensions: 2,2 × 5,8 × 2,1.

Lletres: 0,6-0,7.

Pes: 41 gr.

CIL II 6259, 18 informat per Ibarra Manzoni; Abad-Abascal 1991: 173 ID 34; IRILADT 38; HEp 1999: 37; Stylow-Castellano-Gimeno 1999: 89.

*Sex(ti) ♠ Sarro-
ni Partheni*

De Sext Sarroni
Parteni.

2 omesa (primers editors).

Hedera (r. 1).

El gentilici *Sarronius* constitueix un hàpax a Hispània. Està documentat algunes vegades a Itàlia.¹⁰⁴ El *cognomen* *Parthenius* es troba documentat arreu (Abascal 1994a: 448; Solin 1982: 273-274).

Per la paleografia i l'ús de l'*hedera*, es pot datar en els segles II-III dC.

39. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Segell de bronze semicircular.

El va veure l'any 1910 Albertini en l'Exposició Regional de València; José Gutiérrez, propietari del segell, li digué que procedia de la província d'Alacant.

Desaparegut.

Dimensions: 5,5 de diàmetre.

Albertini 1918-19: 331; IRILADT 39. Cf. Encarnação 2001: 50.

Turiae • Marcellae

De Túria Marcel·la

El gentilici *Turius/-a* és extremadament rar a Hispània i en general. El *cognomen* *Marcellus/-a*, molt estès arreu, apareix també en els núm. 126 i 191.

¶ ¹⁰⁴ SCHULZE 1904: 224 i 306.

40. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Fragment d'estuc d'una paret. «Non est tegula, sed pars parietis ex gypso facta; litteris grandibus», Hübner.

El trobà Ibarra Manzoni a l'Alcúdia.

Desaparegut.

Dimensions: desconegudes.

CIL II 6346, 5 informat per Ibarra Manzoni; EE VIII 258, 9; IRILADT 40. Cf. Encarnação 2001: 50.

L(uci) Voconi
Catini

De Luci Voconi
Catí.

El gentilici *Voconius* apareix també en els núm. 75, 110 i 219. És relativament freqüent sobretot a Hispània i Itàlia. El *cognomen* *Catinus*, fora d'ací, només es troba documentat a la Germània Superior.¹⁰⁵

No hi ha elements suficients per a datar-lo.

41. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Grafit en la part externa d'un plat de ceràmica roja.

Es trobà l'any 1954 en el curs de les excavacions realitzades a l'Alcúdia.¹⁰⁶

Es conserva al Museu Monogràfic de l'Alcúdia (FUIA).

Dimensions: 32,6 de diàmetre × 2,3 d'alçària.

Lletres: 1,8.

Ramos Folqués 1963: 241 fig. 40 i 44; Ramos Fernández 1975: 223-224 lám. CXXXVIII fig. 4 i 8; Abad-Abascal 1991: 164 ID 14; IRILADT 41; Sánchez-Rascón-Polo 1999: 592, núm. 124. Cf. Encarnação 2001: 50.

Maximi

De Màxim.

¶¹⁰⁵ ALBERTOS 1966: 80. ¶¹⁰⁶ Es trobà en el pou manantial núm. 4, juntament amb altres materials ceràmics. Segons RAMOS FERNÁNDEZ 1975: 212,

225, *Ilici* fou arrasada pels francs entre els anys 250-260; posteriorment els pous manantials de l'Alcúdia foren reomplerts amb els enderrocs de la ciutat.

Maximus/-a apareix com a *cognomen* en els núm. 88 i 179; és molt freqüent arreu. Per la paleografia i el context arqueològic, es pot datar en els s. I-III dC.

41a. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Grafit en la part externa d'un plat de ceràmica roja.

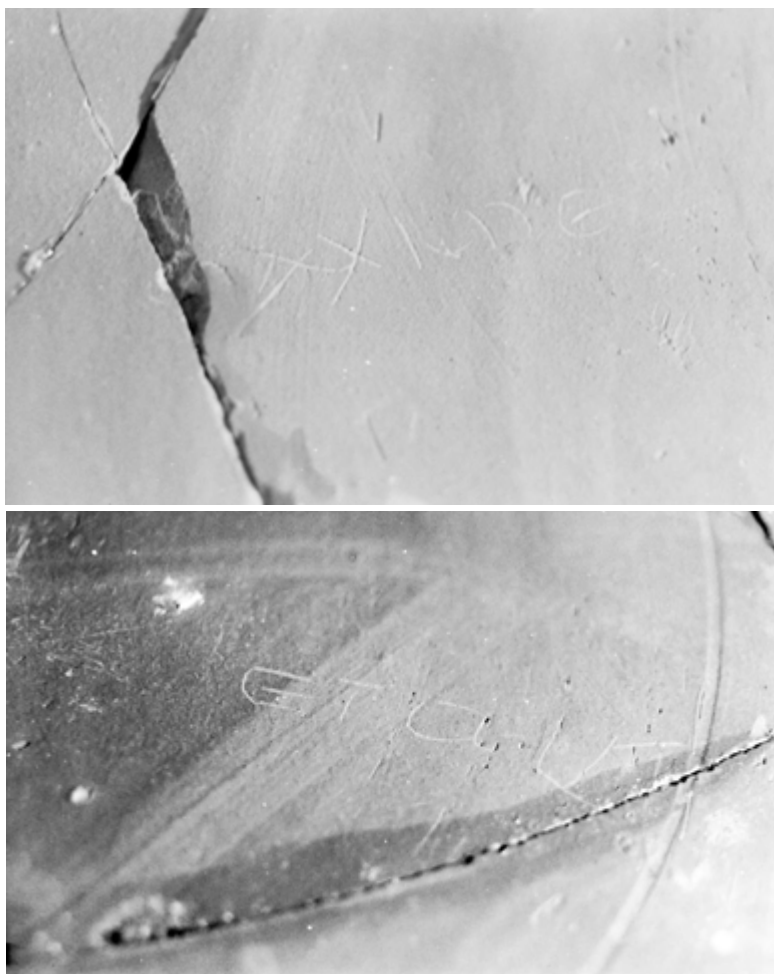
Es trobà en les mateixes circumstàncies que l'anterior.

Es conserva al Museu Monogràfic de l'Alcúdia (FUIA).

Dimensions: 35 de diàmetre × 5 d'alçària.

Lletres: 0,6.

Ramos Fernández 1975: 222, lám. CXXXVIII fig. 3, 5, 6; IRILADT 41a; HEp 1999: 38. Cf. Encarnação 2001: 50.

Laxad (!) {e} (vac.) et alit

Relaxa i alimenta.

IXXI ME ETALIT (Ramos Fernández).

Nexe: LA. L'escriptura, molt superficial, és capital quadrada amb tendències cursives. Procedeix sens dubte de dues mans diferents, segons es dedueix de

les divergències no solament en la profunditat del solc sinó també entre les A i la E de la primera part, per una banda, i les de la segona, per l'altra. La primera mà escrigué: *laxad e*. És clar que volia escriure *laxad et...*, però deixà la frase inacabada. La segona mà, deixant un ample espai en blanc a continuació de la primera part, va afegir-hi *et alit*.

La grafia *laxad*, en lloc de *laxat*, és causada per la sonorització de la T final seguida de la E en la fonètica sintàctica: *laxat e(t)* esdevingué *laxad e(t)*.¹⁰⁷

És clar que *alere* té ací el significat de 'alimentar', com en els textos següents: «cibus auget corpus alitque» (LUCR. 1, 859); «cibis ... iis, qui maxime corpus alere et implere consueverunt» (CELS. 6, 6, 14).¹⁰⁸ Pel que fa a *laxare*, atès el context, ha de significar 'relaxar', 'tranquil·litzar', no 'laxar'. Tindria, doncs, el mateix valor que en els passatges següents: «donec pulsa fames et Bacchi munera duram laxarunt mentem» (SIL. 11, 285); «et bonus aetherio laxatur nectare Caesar» (MART. 4, 8).¹⁰⁹

Es pot datar en els s. II-III dC.

42. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Segell matriu circular d'argil·la. En el cercle que ocupa el centre del segell estan representats els genitals femenins i, per duplicat, els masculins. Al voltant del cercle es troba la inscripció en baix relleu, la lectura de la qual es llegeix retroversament.

Aparegué l'any 1942 en les excavacions realitzades a l'Alcúdia.

Es conserva al Museu Monogràfic de l'Alcúdia (FUIA).

Dimensions: 6,7 de diàmetre.

Lletres: 1,1.

Ramos Folqués 1955: 125 i lám. LXV; Abad-Abascal 1991: 175 ID 40; Corell 1997: núm. 2; AE 1997: 951; HEp 1997: 7; IRILADT 42.

Moecei • salvete

Fornicadors, salut!

Punt redó. L'escriptura és de solc ample i no presenta bisells ni reforços.

La grafia *moecei* correspon a la literària *moechei*. Es tracta d'un manlleu del grec μοιχός, 'adúlter', 'fornicador'. En *moecei* l'oclusiva aspirada grega està representada

¶¹⁰⁷ Sobre aquest fenomen fonètic anomenat *sandhi*, cf. CARNOY 1906: 173-175; GRANDGENT 1970: 182-185. ¶¹⁰⁸ Per a més exemples d'aquesta

accepció freqüent de *alere*, cf. ThLL I 1710, 52 i ss. ¶¹⁰⁹ Sobre aquesta accepció de *laxare*, cf. ThLL VII 1073-1074.

per l'oclusiva simple corresponent del llatí. Per altra banda, el diftong EI representa la I llarga en inscripcions arcaiques i arcaitzants. Ambdós fets gràfics són freqüents en el llatí vulgar pertot arreu. *Moecei*, en aquest context concret, sembla tenir el sentit general de 'fornicadors' més que no l'específic d' 'adúlter'.¹¹⁰

Es tracta d'un grafit de caràcter humorístic, semblant a d'altres que apareixen a Pompeia, com *salve plane spado* ... (CIL IV 1827); *[Futut]rix salve* (CIL IV 4381); etc. Tanmateix, hi ha una gran diferència entre el segell d'Elx i els grafits pompeians. Aquests eren inscripcions ocasionals, escrites d'amagat per brètols. En canvi, el segell estaria destinat a deixar la seua impúdica empremta en atuells de terrissa de tota mena. És a dir, devia tenir una finalitat comercial i de reclam. El recurs al sexe com a mitjà de propaganda per a la venda d'objectes tindria ací un interessant precedent.

Per la paleografia i la grafia *moecei*, es pot datar al final del s. I aC.

43. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Grafit sobre unes tègules.

El trobà P. Ibarra a les excavacions de l'Alcúdia i el conservava en la seua col·lecció.

Desaparegut.

Dimensions: desconegudes.

Paris 1901: 213, núm.11; EE IX 422, 9 segons dibuixos d'Ibarra Manzoni; Abad-Abascal 1991: 164 ID 13; IRILADT 43. Cf. Encarnação 2001: 50-51.

Text segons Hübner

M·T·? DIDO ET SEIANI PΛTRES

«Initio fortasse *mater*. Quid significetur, obscurum» (Hübner); patre per patres (Paris).

La A de *patres* és cursiva.

Es tracta d'un epitafi fragmentari.

Els noms Dido i Seianus, molt rars en general, no apareixen més a Hispània. El plural *Seiani patres* podria referir-se als qui feien les funcions de pares del difunt, és a dir, als protectors.¹¹¹

Encarnação, comentant aquest grafit, es refereix a enterraments sota tègules en una *villa* romana de Freiria (Cascais). Però hi observa una diferència: en el cas portuguès s'empren com a cobertura grans *imbrices*, no *tegulae*. Fa esment també de les necròpolis d'Isola Sacra, a prop d'Òstia. Hi han aparegut sepultures cobertes amb tègules com si formassen cases. De tot plegat, trau la conclusió que difícilment les tègules de l'Alcúdia podien protegir una sepultura, i menys encara amb un simple grafit.

¶ ¹¹⁰ Sobre les dues accepcions de *moechus*, vegeu ThLL VIII 1324-1325.

¶ ¹¹¹ Cf. ThLL X 675-676.

44. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Fragments d'estuc de paret amb lletres gravades o pintades de blanc sobre el fons roig de l'estuc. Els fragments devien formar una inscripció de diverses ratlles separades per línies pintades.

Es va trobar en un edifici que es descobrí l'any 1862 a les excavacions de l'Alcúdia.

Desaparegut.

Lletres: 2,4-5,5.

Ibarra Manzoni 1879: 205; CIL II 5955; Abad-Abascal 1991: 96, núm. 32; IRILADT 44.

Text segons CIL

MC - C - VIN - X - 'VN - N - DV - IN - IX' - 'X' -

Segons Hübner, podia ser un calendari.

9. Anepigràfiques

45. ANEPIGRÀFICA. Ara de pedra arenosa amb base i cornisa. El *focus* té les parets bisellades i ocupa tota la cara superior. Conserva indicis d'haver-s'hi fet foc. En la cornisa presenta filet, *cyma inversa* i filet; a la base, dos filets i *cyma recta*.

Es tracta d'una troballa de superfície procedent de l'Alcúdia.

Es conserva al MAHE.

Dimensions: 11,8 × 7,5 × 7,5.

Gamer 1989: 95, 173, núm. A9 i lám. 131h; IRILADT 45.

A l'Alcúdia s'han trobat diverses ares anepigràfiques semblants a aquesta.¹¹²

¶ ¹¹² GAMER 1989: 172-173 i lám. 131 dona notícia de deu petites ares anepigràfiques de l'Alcúdia.

10. Inscripcions cristianes

46. INSCRIPCIÓ DECORATIVA. Mosaic policrom quadrat (400 × 400). Al cercle central, inscrit dins d'un octàgon, figura un gos perseguint uns conills. L'octàgon està voltat d'una sanefa formada per panells que representen motius diversos. La inscripció, en l'angle sud-est del mosaic, ocupava l'espai comprès entre els muntants de la porta d'entrada a la cambra. Les lletres estaven formades per tesselles negres sobre fons blanc. Segons P. Ibarra, l'estança en què es trobava el mosaic devia ser una cambra nupcial.

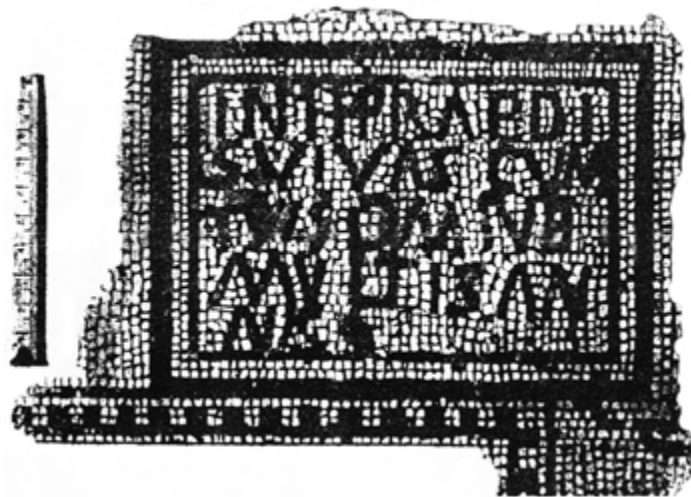
«El día 23 [agost de 1899] por la mañana nos trasladamos al sitio del yacimiento y [...] tuve la grandísima satisfacción de ver aún, durante el mismo día citado, el hermoso mosaico cuyo descubrimiento motiva estas líneas», P. Ibarra. Es trobà en una *villa* rústica situada a la finca de l'Alcalet, coneguda també amb el nom dels Partiorets, on aparegueren els dos fragments de la inscripció núm. 13. El mosaic es trobà en bastant bon estat de conservació. A la mateixa *villa* es trobaren encara dos mosaics més, les bases de tres columnes *in situ* i monedes de Maximinià. «El mosaico fue enterrado o destruido, pero parece ser que previamente se arrancó la inscripción», Abad-Abascal.

Desapareguda.

Dimensions: *ca.* 12 × 16.

Lletres: ?

P. Ibarra 1899; *idem* 1900: 63–65; Fita 1900: 166–170; Hübner 1900: 198–199; EE IX 133, núm. 351; Fita 1905b: 240; D'Ors 1950: 280; Palomar 1951: 26, núm. 11; Ramos Folqués 1953: 322, núm. 88; *idem* 1970a: 54–55; Ramos Fernández 1975: 278, núm. 24; IRPA 83; Abad-Abascal 1991: 93–94, núm. 24; IRILADT 46; Gómez Pallarès 2002: 23–25 A 1. Cf. Rabanal-Abascal 1986: núm. 30; Reynolds 1993: 61, núm. 87.

*In h(is) • praedi-
s vivas cum
tuis omnib(us)
multis an-
5 nis ♠*

Que visques amb tots els teus molts anys en aquests predis.

1 his (IRPA); 1-2 in h(oc) praedi(o) / s(alvus) (Hübner); in h(oc) praedi(o) S(uccesse) (?) (Fita); 5 ni(s) (IRPA, Abad-Abascal).

Interpunció quadrada (r. 1); hedera (r. 5). Nexes: NI (r. 3). El text està alineat a l'esquerra.

El problema que planteja la inscripció consisteix a saber si és pagana o cristiana. Mentre Fita i Palomar la consideren cristiana, els altres editors suposen que és pagana. Analitzem breument el text. L'aclamació *vivas* dirigida a persones en vida (deixe de banda els casos en què es refereix a difunts) devia ser coneguda ja des del canvi d'era. La trobem en anells i en altres *instrumenta domestica* tant a la Península Ibèrica (CIL II 6260, 6, 7, 8) com en altres àrees del món romà (CIL XII, 10024, 63, 64, 78, 89, 90, 91a, 91b, etc.). De vegades apareix desenvolupada amb diversos complements, com ara *vivas felix multis annis* (CIL XIII 10024, 92). Encara que no és una inscripció ni presenta l'aclamació *vivas*, no em sembla sobrer adduir ací una carta trobada a Karanis (Egipte) i datada al principi del s. II dC que presenta la següent salutació: *bene valere te opto multis annis cum tuis omnibus*.¹¹³ Per tant, l'aclamació *vivas*, emprada bé en absolut bé amb complements, no és estranya al paganisme. Això no obstant, cal reconèixer que el seu ús es fa més freqüent i es generalitza en l'epigrafia cristiana.¹¹⁴ Si tenim en compte aquesta propagació de l'aclamació en l'epigrafia cristiana, sembla probable que la inscripció musiva d'Elx siga cristiana. Alguns motius iconogràfics del mosaic podrien confirmar el suposat caràcter cristià. Em referesc als coloms que figuren damunt uns ramets en el panell central de la dreta i també als coloms confrontats davant d'un crater en el panell central de dalt.¹¹⁵

Es pot datar en els s. III-IV dC.¹¹⁶

47. INSCRIPCIONS CULTUALS. Mosaic policrom (blau, blanc, roig i groc) en forma de rectangle (7,70 m d'ample per 10,95 m de llarg) i orientat d'est a oest. Consta de tres faixes: la central té 3,20 m d'amplària; la septentrional 2,40 m d'amplària; i la meridional, 2,25 m. El mosaic presenta tres inscripcions, una en cada faixa. La inscripció central (*a*) mira vers l'entrada, la qual es troba a l'oest; la de la faixa septentrional (*b*) mira vers el sud; la de la faixa meridional (*c*) mira vers el nord.

Les tres inscripcions són fragmentàries. Encara que les llacunes són breus, la restitució resulta problemàtica ja que es tracta de textos atípics que, a més, presenten no pocs errors. Segons la meua lectura i interpretació, les tres inscripcions constitueixen una unitat. La primera és la del centre; segueix la septentrional i, finalment, la meridional. Aquest és l'ordre en què, al meu parer, s'han de llegir.

¶¹¹³ CAVENAILE 1958: 363, 35-36. ¶¹¹⁴ L'aclamació *vivas* apareix en diversos *instrumenta domestica* d'Hispania (CIL II 4967, 35; ICERV 390, 408, 410,

519); *vivas cum tuis* en diverses tègules de la Bètica (IHC 193; ICERV 406). ¶¹¹⁵ Cf. també FITA 1900: 167 n. 3. ¶¹¹⁶ Hübner data el mosaic en els s. II o III.

Aparegué l'any 1905 en les excavacions realitzades per P. Ibarra i E. Albertini a l'Alcúdia, a 158 m a l'oest del punt en què es trobà la dama d'Elx. El mosaic, després d'anys d'arraconament, ha estat col·locat de nou al mateix indret en què aparegué.

Es conserva al Museu Monogràfic de l'Alcúdia (FUIA).

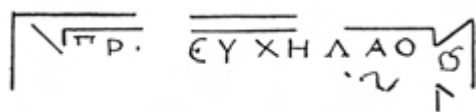
Dimensions: a) 25×103 . Lletres: 9.

b) $18 \times (294)$. Lletres: entre 12 i 13.

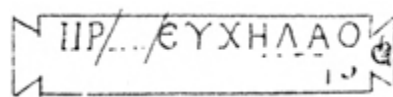
c) 12×180 . Lletres: 9.

Albertini 1905: 619-620; P. Ibarra 1905: 912-917; *idem* 1906: 119-132; *idem* 1907; Albertini 1906-1907: 120-127, núm. 9; Reinach 1907: 96; Frey 1936: núm. 662-664; Ferrua en ICERV 431-433; Schlunk 1948: 335-345, 356-371; 1952: 182-184; Cantera-Millás 1956: núm. 284-286; Ramos Fernández 1975: 241-244; García Iglesias 1978: 55-56; Schlunk-Hauschild 1978: 8-9, 143-147; Llobregat 1985: 388; Abad-Abascal 1991: 178-179, núm. 3; Ramos Fernández 1991: 66-68; IRILADT 47; HEp 1999: 39; Gómez Pallarès 2002: 25-29 A 2; Corell-Gómez 2009: 27-30, núm. 4. Cf. Fita 1905b: 240; Albertini 1906-1907: 337, núm. 9; Rodríguez Colmenero 1985: 417-423; Llobregat 1990: 319-321; Reynolds 1993: 65, núm. 92 K 1 i fig. 65a, 65b, 66.

a) La inscripció central es troba inscrita dins d'una *tabula ansata* i consta de dues ratlles. Les lletres són blaves sobre fons blanc i estan colorejades de groc en l'interior.

Dibuix de P. Ibarra

Dibuix d'Albertini

$\Pi\rho[\sigma\sigma]\epsilon\nu\chi\eta\lambda\alpha\sigma-$ ♣
 $[\tilde{\upsilon}\tau\omicron\upsilon\theta\epsilon\omicron]\tilde{\upsilon}$ ♣

Pregària del
 poble de Déu.

En la r. 1 han desaparegut les dues primeres lletres que van veure Ibarra i Albertini. Al final de la r. 2, les restes que es veuen pertanyen segurament a una ípsilon i a una *hedera*.

Tant al Nou Testament com en la literatura cristiana $\pi\rho\sigma\epsilon\nu\chi\eta$ significa generalment 'pregària'. Sols en uns pocs casos té el valor de 'lloc de pregària'.¹¹⁷ En el mosaic il·licità té, segons la meua opinió, l'accepció de 'pregària', el contingut de la qual seria la inscripció c). Però, alhora, $\pi\rho\sigma\epsilon\nu\chi\eta$ indicaria, en aquest cas, el lloc precís des del qual cada grup de la comunitat cristiana fa l'esmentada pregària. El terme $\lambda\alpha\omicron\varsigma$ que, a l'Antic Testament, designa freqüentment el poble d'Israel, s'aplica en el Nou Testament i en la literatura cristiana a l'Església.¹¹⁸ El que més interessa subratllar ací és que l'expressió $\lambda\alpha\omicron\varsigma\tau\omicron\upsilon\theta\epsilon\omicron\upsilon$ tan sols apareix en dos passatges de

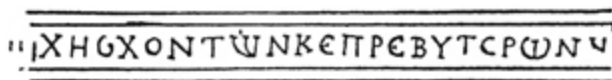
¶ ¹¹⁷ Cf. GREEVEN, en *ThW* II 807-808; 1169-1170. ¶ ¹¹⁸ *ThW* IV 54, 56; LAMPE 1982: Reallexikon für Antike und Christentum 8, s.v. $\lambda\alpha\omicron\varsigma$.

l'epístola als Hebreus: 4, 9; 11, 25. Fora d'ací no es troba més ni a la Bíblia ni en tota la literatura rabínica. Això corroboraria la hipòtesi que veu en el jaciment una basílica cristiana. De vegades, s'emptra λαός per a distingir la comunitat cultural de la jerarquia,¹¹⁹ com sembla ser el cas en el mosaic il·licità. D'aquest valor de λαός, contraposat a la jerarquia, deriva precisament el sentit actual de *laic*.

b) En la inscripció septentrional ha desaparegut el principi. Les lletres són blaves sobre fons blanc, però l'interior no està pintat de groc com en a) i c). Al final hi ha una *hedera*.

Dibuix de P. Ibarra

Dibuix d'Albertini

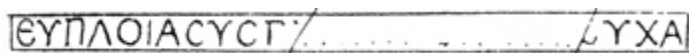
[Προσ?] ευχή ὀχόντων κέ πρεβυτέρων ♣

Pregària dels governants (?) i dels presbíters.

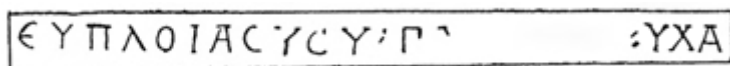
... χηοχοντων (Ibarra); ... χησχοντων (Albertini); [---]+ΙΧΗΟΧΟΝΤΩΝ (Schlunk-Hauschild); [προσευ]χή [ἀρ]χόντων (Reinach); [-ca.3-]εὐχή(ν) ὀχόντων (!) (IRILADT).

La restitució de la primera paraula és insegura, ja que les úniques lletres segures són les dues del final. Davant es veuen restes de dues o tres lletres que no és possible identificar. Com a simple hipòtesi proposo [προσ]ευχή. Quant a κέ i πρεβυτέρων, podrien figurar en lloc de καί i πρεσβυτέρων.¹²⁰ La major dificultat està en ὀχόντων. Es tracta, com proposen alguns estudiosos, d'una grafia aberrant en lloc de ἀρχόντων? O potser té ací l'accepció no documentada de 'governants'?

c) La inscripció meridional presenta les lletres en blau sobre fons blanc, mentre que l'interior és groc.

Dibuix de P. Ibarra

Dibuix d'Albertini

Εὐπλοία σου εὐτυ[χίης] οὐχά

Et desitgem una fel·l·x navegació.

¶ ¹¹⁹ ThW IV 50, 57. ¶ ¹²⁰ Sobre κέ per καί, cf. THREATTE 1980: Y 294-298. Sobre l'omissió

de la sigma seguida de consonant, cf. MAYSER 1926-38: I, I, 79.

εὐπλοιά(ν) συ συγχ[ώρησον ἐμῇ] εὐχῇ (Ferrua); εὐπλοιά συ εὐτυχίης ο εὐτυχῶς ...ουχα (Schlunk-Hauschild); εὐπλοιά συ (!) ἐτυπ[χίης ? ca.3]+υχα (IRILADT)

En la inscripció apareix σύ per σοί, i οὐχά per εὐχῇ.¹²¹

Abunden les inscripcions en què es prega pel bon viatge, bé d'una nau, bé de persones. Fins i tot en diverses ocasions es troba el prec εὐπλοιά σοι εὐτυχίης.¹²² Aquest fet, no observat abans, fa molt probable el suplement proposat. No és segur a qui es refereix el pronom personal. Ara bé, si tenim en compte que, en les inscripcions del tipus εὐπλοιά σοι εὐτυχίης, el pronom quasi sempre es refereix a una nau, quasi no hi ha dubte que σύ fa alusió a la nau representada sota la inscripció. Sabem, per altra banda, que la nau és un símbol de l'Església.¹²³

El problema que ha plantejat des del principi el mosaic és discernir si es tracta d'una sinagoga jueva o d'una basílica cristiana. Hi ha uns autors a favor de la primera hipòtesi i d'altres que sostenen la segona.¹²⁴ Darrerament aquesta s'imposa cada vegada amb més força. Al meu parer, les inscripcions suporten clarament aquesta interpretació. En efecte, l'expressió λαὸς τοῦ θεοῦ solament apareix en dos passatges del Nou Testament, com hem vist anteriorment. Per altra banda, entre les inscripcions εὐπλοια, n'hi ha algunes de cristianes, mentre que no se'n coneix cap de jueva. En canvi, els dos arguments que addueixen els defensors de la primera hipòtesi no són tals. Efectivament en la inscripció a), el terme προσευχή, seguit del determinant λαοῦ τοῦ θεοῦ, no pot significar 'sinagoga' (mai no es diu «sinagoga del poble de Déu»). Per altra banda, en la inscripció b) la lectura correcta és ὀχόντων, no [ἀρ]χόντων.

Es pot datar en el s. IV dC.

¶ ¹²¹ Sobre la grafia ν per οί, cf. MAYSER 1926-1938 I, I. 89-90; THREATTE 1980: Y, 337; quant a òmicron per èpsilon i alfa per eta, cf. MAYSER 1926-38: I, I, 45 i 38, respectivament.

¶ ¹²² SANDBERG 1954 recull 49 inscripcions procedents principalment de les illes de Prote, Siros i Tasos, a les quals denomina «inscriptions-εὐπλοια». Entre aquestes no hi ha cap inscripció jueva, però sí algunes de cristianes. El mateix autor afirma en les pp. 25-26: «les chrétiens créèrent un type d'inscriptions qui répond et fait directement suite aux inscriptions-εὐπλοια Païennes». Vegeu també PFOHL 1980: 157 núm. 144; l'autor, després de citar una inscripció de Siros, una de les illes Cíclades, amb el text Εὐπλοιά σοι εὐτυχίῃ, afirma: «Solche Inschriften wurden von denen angebracht, die sich auf See begeben wollten und sich vorher noch wirksam Glück wünschten. Sie

begegnen außer auf Syros (IG XII 5, 712 [22ff.], SEG XIV 550/552) auf den Inseln Prote an der Küste Messeniens (IG V 1, 1533/1558, SEG XI 1005/1024a, XIV 337/345, BÖLTE: RE XXIII [1957] Sp. 926 s. v. Prote, Bull. [1958] 241) und Thasos an der Küste Thrakiens (IG XII 8, 581A/586, SEG XIV 567/569), ferner originis incertae eine Gemme (CIG IV 7309, SEG XIV 893). In keinem Fall handelt es sich um richtige Häfen, wohl waren es nur Zufluchts Häfen (Bull. [1956] 3 zu Sandbergs ΕΥΠΛΟΙΑ). Derlei Wünsche stehen auch auf Lampen, Gemmen und Glocken». ¶ ¹²³ Sobre la nau com símbol de l'Església, cf. LECLERCQ, en *Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de liturgie*, XII, 1008-1020. ¶ ¹²⁴ Sobre aquesta qüestió, cf. MÁRQUEZ-POVEDA 2000; LORENZO 2004-2005: 142-144; RAMOS 2008: 97-99.

48. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Era probablement un bloc de calcària trencat a la part de baix («sillar de piedra común», Ibarra).

La va trobar P. Ibarra a la darrereria del s. XIX a La Sénia, la finca de D. Antonio Múrtula, i la va conservar a sa casa. Segons informa Adolfo Herrera a la Real Academia de la Historia, la inscripció estava col·locada «en un muro de contención de tierras en la parte sur de la villa, próximo al cementerio actual». Afegeix que A. Múrtula li havia dit que procedia de «las ruinas de un pequeño poblado».¹²⁵ Al mateix lloc es trobaren els núm. 49, 50 així com altres restes arqueològiques.¹²⁶

Desapareguda.

Dimensions: (32) × 38 × ?.

Lletres: 5.

P. Ibarra 1899: núm. 178; Fita 1901: 97; EE IX 134, núm. 352; Ramos Fernández 1975: 276, núm. 21; IRPA 99 i 100; Abad-Abascal 1991: 97, núm. 34; IRILADT 48. Cf. HEp 1989: 65; Abascal-Gimeno 2000: 62-63, núm. 13.

Text segons Fita

DIS • M • S
L • CORNELI
O • L • F • QVI
RINALI • ANNO
RV

Text segons Ibarra

D • S • M
L • POR
O • F • QVI
RI

Text segons Hübner

D • S • M
L • CORN
O • QVI
RI

Proposta de restitució

D(is) • M(anibus) • s(acrum)
L(ucio) ♠ Corneli-
o ♠ L(uci) ♠ f(ilio) ♠ Qui-
rinali ♠ anno-
5 *ru[m - -]*
- - - - -?

Consagrat als déus Manes. A Luci Corneli Quirinal, fill de Luci, de ... anys...

He preferit la lectura de Fita, basada en un calc d'Herrera, a la de Hübner, el qual segueix un dibuix d'Ibarra.

¶¹²⁵ RAH, CAAlicante-9-7944-50. ¶¹²⁶ Sobre les diverses restes arqueològiques trobades a la Sénia o Bancal dels Xavos, cf. FITA 1901: 95;

RAMOS FOLQUÉS 1953: 352-353; GONZÁLEZ PRATS 1984: 104ss.; ABAD-ABASCAL 1991: 197-198.

El gentilici *Cornelius/-a*, un dels més freqüents arreu, apareix també en els núm. 36, 108, 127, 161, 208 i 209. El *cognomen* *Quirinalis* constitueix un hàpax al País Valencià, però era més o menys conegut arreu.¹²⁷

Pel tenor del text, es pot datar en el s. II o s. III dC.

49. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre grisenc, trencada en els angles superior i inferior esquerres. Els costats estan allissats. Totes les cares estan allisades.

Es trobà a la darreria del s. XIX a La Sénia, finca de D. Antonio Múrtula, «sobre la derecha del camino de Elche al castillo de Santa Pola», Fita. Pel que fa al context arqueològic de la troballa, vegeu el núm. 48.

Es conserva al MAHE.

Dimensions: 23 × 29 × 7.

Lletres: r. 1: 4; r. 2: 2,2; r. 3-4: 2,6; r. 5: 1,8; r. 6: 1,6.

Cagnat 1892: 149, núm. 5 en EE VIII 444, núm. 196a; EE IX 134, núm. 354; Fita 1901: 95-96; Mangas 1971: 391; Ramos Fernández 1975: 276, núm. 20; IRPA 98; Abad-Abascal 1991: 96-97, núm. 33; IRILADT 49. Cf. Mauleón 1983: núm. 1750; Abascal-Gimeno 2000: 63, núm. 14.

¶ ¹²⁷ KAJANTO 1965: 184.

<i>[Te]rentiae</i>	A Terència Tetis,
<i>[P]riscae • l(ibertae) • Tethini</i>	lliberta de Prisca, de 27 anys.
<i>annorum • XXVII</i>	Terència Arbúscula,
<i>Terentia • L(uci) • l(iberta) • Arbuscu-</i>	lliberta de Luci, la mare
5 <i>[la ma]ter • Tethini • filia[e]</i>	ha erigit aquest monument
<i>[m]onumentum • fec(it)</i>	a la seua filla Tetis.

2 [- -]iscae (IRPA); 4-5 Arbuscu / [la] Ter(entiae) Tethini filia (Fita, EE IX); Arbuscu(la) / [ma]ter Tethini filiâe (IRPA, Abad-Abascal).

Interpuncions triangulars. L'escriptura és de solc profund, però poc acurada i varia de mòdul quasi d'una ratlla a l'altra. Línies auxiliars per al pautat. El text està ordenat segons un eix de simetria. L'aspecte general resulta tosc.

Els *Terentii*, freqüents a l'àrea estudiada (núm. 74, 109, 143, 170, 199), abunden arreu. El *cognomen Arbuscula* només és relativament freqüent. Pel que fa a *Tethini*, es tracta d'un datiu heteròclit en lloc de *Tethidi*.¹²⁸ El *cognomen Tethis* constitueix un hàpax a Hispània.¹²⁹

Pel tenor del text, la paleografia i el tipus de monument, es pot datar en el s. II dC.

49a. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Bloc de calcària de color gris clar, amb diverses capes de pintura damunt. El camp epigràfic està rebaixat i té la forma de *tabula ansata*.

El lloc de procedència no és del tot segur. Bendicho ms. 1640: 35, referint-se a inscripcions de *Lucentum* (núm. 70, 72, 79), escriu: «...el presumir que aquestas piedras son trahidas de las ruinas de Lusencia es porque son de la misma especie de las que oy se cortan en las canteras de la Sierra de San Julián, y assí no valdrá decir que son traidas de otra parte, pues no son de mármol ni jaspe, como otras que he visto en el fosso del castillo de Santa Pola, o Lugar Nuevo Fortaleza del Excmo. Duque de Maqueda que truxo de África quando vino de Orán, cuyas letras no nos importan» (Bendicho deu referir-se a Jorge de Cárdenas y Manrique, quart duc de Maqueda, que l'any 1618 era governador i capità general dels regnes de Tlemcen i Fes; morí l'any 1644). Lumiares (Lumiares-Cuesta ms. fin. s. XVIII: 22v-23), basant-se en aquestes paraules tan imprecises de Bendicho, creu que la inscripció de *Marciana* procedia d'Orà (Algèria). Però Lumiares expressa la mateixa opinió respecte de la inscripció de *Celer* (núm. 3) i de la de *Taurus* (núm. 4), les quals es trobaren a l'Alcúdia.¹³⁰ D'altra banda, Lumiares no afirma categòricament l'origen africà de

¶ ¹²⁸ Sembla ser una reconstrucció a partir de l'acusatiu *Tethin*. ¶ ¹²⁹ No s'ha de confondre *Tethis* (τηθίς), 'tia', amb *Thetis*, la nimfa marina, com fa Fita: «Corresponde el nombre a la ninfa del mar, θέτις, que tanto papel hace en la *Iliada* de Homero, como esposa de Peleo y madre de

Aquiles; y no sería extraño que hubiese tenido culto especial en la ciudad de Elche y en el puerto de Santa Pola». ¶ ¹³⁰ «¿Quién nos asegura que estas inscripciones no fueron transportadas a Elche desde Orán?», Lumiares en LUMIARES-CUESTA, ms. fin. s. XVIII: 22v.

la inscripció de *Marciana* ja que diu: «parece que abla de éstas Bendicho». En tercer lloc, l'Anònim de la fi del s. XVIII afirma: «Está sita en el palacio del capitán del castillo de Santa Pola, término de Elche, movida en el suelo, adonde el año de 1705 ó 1706 la mandó traher y colocar de fuera de el castillo, en donde estaba, el exmo. Señor duque de Arcos».¹³¹

D'acord amb les dades exposades, cal reconèixer que l'origen de la inscripció no és segur. Potser l'únic argument a favor de l'origen africà siga la paraula *marita*, tan freqüent en l'epigrafia africana (CIL VIII p. 350) com rar en la hispana (CIL II p. 1201). Finalment, Ibarra Manzoni escriu: «Para mejor conservar la mencionada inscripción, la colocamos en la fachada de nuestra casa en la calle de la Corredera en Elche».

Es conserva a la façana de la casa núm. 17 del carrer de la Corredera.

Dimensions: (37) × (65) × ?

Camp epigràfic: 29 × 42.

Lletres: r. 1: 5; r. 2: 4; r. 3-6: 3,5.

Capdevila ms. s. XVIII: 55v; J. A. Maians 1771: 105-106; Lumlaires en Lumlaires-Cuesta ms. fin. s. XVIII: 22v-23; Peyron ms. 1782 (ed. 1962: 758); Lumlaires ms. ca. 1800: lám. 32, núm. 248, p. 168-170 (ed. 1852: p. 86-87, núm. 299, lám. 53); Anònim ms. fin. s. XVIII: 76; Ribelles ms. a, in. s. XIX: 126 i 388; CIL II 5953; Ibarra Manzoni 1879: 158; CIL VIII 10012; P. Ibarra 1926: 50-51; ILER 4516; Ramos Folqués 1970: 45; Ramos Fernández 1975: 275, núm. 11; González Prats 1984: 105; IRPA 73 fig. 46; Sánchez-Blasco-Guardiola 1986: 83 i 86-87; Abad-Abascal 1991: 176-77, núm. II; IRILADT X. Cf. Bendicho ms. 1640: 35.

¶ ¹³¹ SÁNCHEZ-BLASCO-GUARDIOLA 1986, que desconeixen la història de la inscripció anterior al s. XVIII, afirmen que procedeix de Santa Pola. A més, recullen la següent notícia: «Según A. Ramos, el 10 de marzo de 1770

el Padre Flórez, juez comisionado por el rey Carlos III, para la recopilación de inscripciones y monumentos antiguos para la historia civil y eclesiástica de España, recogió dicha inscripción».

<i>D(is) • M(anibus)</i>	Als déus Manes.
<i>Ulp(iae) • Marcianae</i>	A Úlpia Marciana
<i>• uixit • an(nos) • XXX •</i>	que visqué 30 anys.
<i>L(ucius) • Cassius • Iunia-</i>	Luci Cassi Jumià
5 <i>nus • maritae •</i>	a la seua estimadíssima
<i>karissimae</i>	esposa.

Interpuncions triangulars. La I de la r. 2 és petita i va inclosa dins de la C. L'escriptura és capital quadrada de solc profund. Les S son anguloses. L'*ordinatio* del text segueix un eix de simetria i és molt acurada.

Pel tenor del text, tipus de monument i paleografia, es pot datar entre la darrereria del s. II i principi del s. III.

50. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL (?). «Un gran sillar de fina piedra, en uno de cuyos lados, perfectamente labrado contenía el principio de una inscripción que sin duda se comenzaba a grabar, o el final de ella, si es que la piedra se hallaba incompleta por la parte superior, en la forma que aparece en la lámina XXV y en donde, salvo el primer carácter que se encontraba algo destruído, se leía *Iuminus*», Ibarra. Malgrat els dubtes formulats tant per Ibarra com per Hübner (*videtur integra esse*), es tracta evidentment d'una inscripció fragmentària.

Es trobà a La Sénia.

Desapareguda.

Dimensions: desconegudes.

Ibarra Manzoni 1879: 271 lám. XXV; CIL II 5957; IRPA 101; Abad-Abascal 1991: 97, núm. 35; Corell-Gómez 1992: 309-310, núm. 1; HEp 1995: 33; IRILADT 50.

Dibuix d'Ibarra

 [- - - Po]s
tuminus (?)

----- / I VMINVS (CIL); [- - -]IVMINVS[- - -] (IRPA, Abad-Abascal).

En lloc de *[Po]stuminus*, hom podria restituir també *[Cru]stuminus*, però aquest *cognomen* no apareix més que en una inscripció de Roma. En canvi, *Postuminus*, tot i que molt rar en general i que constitueix un hàpax a Hispània, és més conegut.¹³²

Pel tipus de suport i la paleografia, es pot datar en els s. I-II dC.

¶ ¹³² CIL VI 13404; KAJANTO 1965: 296.

51. INSCRIPCIÓ DE CARÀCTER DESCONEGUT. Cilindre de marbre amb inscripció en la cara superior.

«En la Gaceta de Madrid del 26 de marzo de 1776 se insertó un interesante comunicado de fecha 12 de los mismos mes y año, en el que se nos dice que unos curiosos dispusieron hacer una excavación en La Alcudia [...]. Aquellos curiosos excavadores no se limitaron a La Alcudia, ya que el mismo comunicante manifiesta que en otra excavación, cerca de la fortaleza de Santa Pola, encontraron una inscripción sobre el círculo paralelo a la base de una columna de mármol sin bruñir, que ofrecía indicios de haber estado escrita toda ella, pero en tan mal estado de conservación que no fue posible sacar copia perfecta», Ramos Folqués.

La van veure diversos autors del s. XVIII al castell de Santa Pola. Les lletres estaven tan erosionades «que algunos han creído ser rayas naturales o caprichos de la piedra», Bayer. Al contrari, Lumières afirma que «habiendo hecho una inspección detenida de la tal columna, colocándola en distintas posiciones para que los rayos de la luz manifestasen los caracteres, usando también de luz artificial, nada resultó, persuadiéndose que lo que creyeron caracteres no eran otra cosa que betas y golpes de la misma piedra».

Resulta estrany que la inscripció fóra gravada a la cara superior i no a la superfície cilíndrica, com era habitual. Però, per altra banda, se'm fa difícil pensar que epigrafistes tan experts com Bayer i Ribelles cometeren l'error de considerar com inscripció el que només eren senyals casuals de la pedra.

Desgraciadament, el suport ha desaparegut. Però un suport d'aquestes característiques (el diàmetre era d'uns 60 cm, és a dir, semblant al del núm. 3) molt bé podia haver estat reutilitzat per a una inscripció.

Desapareguda.

Dimensions: ca. (80) × 60 de diàmetre.

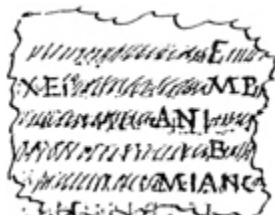
Lumières en Lumières-Cuesta ms. fin. s. XVIII: 5v; Pérez Bayer ms. 1782: 25v; Conyngham 1790: 45, núm. 14; Lumières ms. ca. 1800: p. 169 (ed. 1852: p. 87, núm. 300, lám. 53); Ribelles ms. a, in. s. XIX: 389; Corell-Gómez 1992: 310-311, núm. 2; HEp 1995: 32; IRILADT 51. Cf. Ramos Folqués 1970a: 7.

Dibuix de Lumières

Dibuix de Conyngham

Dibuix de Ribelles

Els dibuixos, encara que amb algunes diferències, coincideixen a presentar un text de cinc ratlles, la qual cosa sembla confirmar que es tractava realment d'una inscripció.

51a. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. «Un soberbio y hermoso *Dollium*», Ibarra.

Es va trobar a la darrereria del s. XIX a La Sénia, en la finca de D. Antonio Múrtula. Aquest la regalà a Rada, que en féu donació al MAN de Madrid.

Es conserva al MAN de Madrid.

Dimensions: 115 × 34 de circumferència.

Ibarra Manzoni 1879: 271; CIL II 6255, 1; IRILADT 51a; HEp 1999: 54.

M(odii) XXIII ⚡(extarii) XXIIX (?)

Vint-i-tres modis i vint-i-vuit (?) sextaris.

«Ex altero numero a manu fortasse novicia imperite factum est XXIIX; sed IX illa aperte differunt a reliquis», CIL.

No hi ha cap signe d'interpunció. El numeral indica la capacitat del *dolium*, expressada en modis (*m*) i sextaris (⚡). Equival a 202,944 litres.

EL BAIX SEGURA

Aquesta comarca, plana i àrida, té una extensió de 917,87 km². Limita al nord amb les comarques del Baix Vinalopó i les Valls del Vinalopó; a l'oest i al sud, amb la província de Múrcia. S'hi coneixen diversos poblats ibèrics.¹³³

Tinc notícia de quatre inscripcions: una sepulcral (núm. 52), una de caràcter desconegut (núm. 53); les altres dues són mil·liaris i, per tant, no les he inclòs en aquesta recopilació.¹³⁴

El Pilar de la Foradada (Pilar de la Horadada)

52. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Estela de marbre blanc amb la capçalera rectangular. La cara anterior està polida, les laterals i la posterior, allisades.

Es va trobar «a mediados de los años 60 en el paraje El Mojón, término de Pilar de la Horadada (Alicante). Se encontró con la parte escrita hacia abajo ta-

¶¹³³ Cf. LLOBREGAT 1972: 86-95, 116; RO-UILLARD *et alii* 1990; REYNOLDS 1993: 57-58 núm. 51-53, 56, 62-63. ¶¹³⁴ Sobre el mil·liari trobat prop de San Ginés, cf. ESCOLANO 1610-

11: 2, 14; SILLIÈRES 1984: 271 n. 13. Quant al mil·liari procedent del Pilar de la Foradada, cf. MAYER-GARCÍA 1988; HEp 1990: 17; HEp 1994: 62.

pando otros materiales entre los que figuraban algunas monedas», Abad-Abascal. «Fue encontrada por Manolo Ribera entre cuatro columnas simétricas, posiblemente se tratase del jardín de una villa romana», García Samper. La conservava D. Manuel Ribera al c/ del Pòsit núm. 8, Polop, el qual n'ha fet donació a l'Ajuntament del Pilar de la Foradada.

Es conserva a la Casa de la Cultura de la població.

Dimensions: 117 × 37 × 7,5.

Lletres: r. 1: 7; r. 2-3: 6; r. 4: 5,5; r. 5: 5; r. 6: 5; r. 7: 7.

Abascal 1990: 268 nota 22; AE 1990: 588; Abad-Abascal 1991: 157-158, núm. 116; García Samper 1991: 457-458; HEp 1994: 61; IRILADT 52.

*D(is) • M(anibus)
C(aius) • Licini-
us Licini-
anus • an-
5 norum
XXXVIII
h(ic) • s(itus) • e(st)*

Als déus Manes.
Gai Licini
Licinià,
de 38 anys,
ací és sepultat.

Interpuncions omeses (tots); la r. 8 STTL (Abascal, Abad-Abascal, HEp) no existeix.

Interpuncions triangulars. L'escriptura és poc acurada. Les A són cursives; les M tenen les astes externes inclinades cap a fora. El text tendeix vers un eix de simetria. Es veuen restes de línies auxiliars.

El gentilici *Licinius*, que apareix també en els núm. 91 i 179, era molt freqüent al País Valencià. A Carcaixent es troba un *P. Licinius Licinianus* (IRST² 95); també a *Edeta* apareix probablement un *Licinius Licinianus* (IRET² 53). És possible que tinguessen algun parentesc entre ells.

Pel tenor del text i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

Oriola (Orihuela)

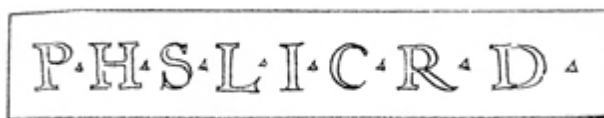
53. INSCRIPCIÓ DE CARÀCTER DESCONEGUT. Es desconeix el tipus de suport, que era de marbre.

«De ésta depone como testigo de vista el Dr. Martínez Paterna en sus manuscritos; fue hallada el año de 1599 por Dn. Martín Maza, vecino de Orihuela con motivo de ir cazando junto a la estrada que llaman de los Romanos: era de mármol», Anònim.

Desapareguda.

Dimensions: desconegudes.

Anònim ms. fin. XVIII: 79; IRILADT 53; HEp 1999: 53. Cf. Gisbert 1901-1903: I, 116-117.

Dibuix de l'Anònim

Interpuncions triangulars amb el vèrtex cap amunt. L'escriptura era molt acurada. Ignore el significat d'aquesta insòlita sigla.

EL VINALOPÓ MITJÀ

Es tracta d'una comarca petita i mal delimitada. Es troba situada entre el Baix Vinalopó a l'est, l'Alacantí al nord, i les Valls del Vinalopó, que l'envolten a l'oest i al sud. Solament els límits orientals i septentrionals són clars, mentre que els de ponent i migdia no existeixen pràcticament. Als dos municipis que formen la co-

marca (Asp i Montfort) s'han trobat restes de poblament ibèric.¹³⁵ La *mansio Aspis* (*It. Ant.* 401, 2) o *Ἰασπίς* (PTOL. 2, 6, 61) s'ha localitzat prop del Castillo del Río (Asp).¹³⁶ Per una altra banda, és possible que la *via Augusta* passara per Montfort, on s'han trobat restes d'un assentament romà.¹³⁷

D'aquesta comarca només es coneix una inscripció sepulcral; procedeix de Montfort (núm. 54).

Montfort (Monforte del Cid)

54. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Estela de calcària amb la capçalera semicircular. Està trencada baix. La cara anterior està polida. Les laterals i la posterior, allisades. Sobre el camp epigràfic, molt erosionat, un simple solc forma un semicercle, en la superfície del qual hi ha dues rosetes hexapètales dins de sengles cercles.

«Hallóse (el 1801) en un campo inmediato de la población, sin otro indicio ni monumento antiguo», Lumières.

Es conserva a l'Ajuntament de Montfort.

Dimensions: (82) × 49 × 13.

Lletres: 5.

Lumières ms. ca. 1800: p. 107, núm. 94, làm. 11v (ed. 1852: p. 53, núm. 101, làm. 10); Ceán 1832: 92-93; CIL II 3569 i 6338; Chabàs 1891: 88; ILER 2602; IRPA 102; HEp 1989: 62; Abad-Abascal 1991: 114, núm. 58; Schlüter 1998: 253, núm. 1; IRILADT 54.

¶¹³⁵ Cf. LLOBREGAT 1972: 113, 115; REYNOLDS 1993: 70 núm. 133, 72 núm. 137. ¶¹³⁶ Cf. MOROTE 1979: 153; LLOBREGAT 1983: 237-238; AZUAR 1983: 300; REYNOLDS 1993: 5, 70 núm. 133. ¶¹³⁷ Cf. REYNOLDS 1993: 5; en la p. 72 núm. 137, el mateix investigador, remetent-se a M. Benito Iborra,

«La presencia del Bronce y Romana en Monforte del Cid», en *Moros y Cristianos*, Monforte del Cid 1983, diu: «In 1892, Chabas noted a number of inscriptions from Monforte, which are now lost». La notícia, tal com la dóna Benito, és inexacta; a Montfort no s'ha trobat més que la inscripció de *Tyce*.

Fúria
Tyce
annoru(m) • XXVIII
h(ic) • s(ita) • e(st)

Fúria Tique,
 de 28 anys,
 ací és sepultada.

1-2 Furn[i]a / Tycae (CIL Schlüter); Furpa / Tige (Chabàs); 3 [a]n[n] (CIL Schlüter); ann (IRPA, Abad-Abascal).

Interpuncions triangulars. I *longa* (r. 1). Ratlles auxiliars. L'escriptura és superficial. La A és cursiva. El text està ordenat segons un eix de simetria.

El gentilici *Furius/-a* es troba probablement en el núm. 60. També el *cognomen* *Tyche*, escrit ací *Tyce*, era freqüent arreu, principalment entre persones d'origen servil.

Pel tenor del text, tipus de monument i paleografia, es pot datar en la primera meitat del s. I dC.

L'ALT VINALOPÓ

Aquesta comarca limita a l'est amb l'Alcoià i la Vall d'Albaida; al nord, amb la Costera; a l'oest, amb les províncies de Múrcia i Albacete; i al sud, amb les Valls del Vinalopó. El riu Vinalopó, que recorre transversalment part de la comarca, li dóna unitat geogràfica i al mateix temps hi serveix de pas cap a la Meseta. El clima és sec i fred i les pluges escasses (348 mm). Són nombrosos els indicis de poblament prehistòric i es coneixen diversos poblats ibèrics, alguns dels quals es van romanitzar, com el del Monastil. Aquest important jaciment, ocupat des del Bronze fins al principi del s. VIII dC, ha estat definitivament identificat amb la *mansio Ad Ello* (*It. Ant.* 401, 77).¹³⁸

Ens n'han arribat tres inscripcions sepulcral, una procedent d'una *villa* situada en el casc d'Elda i les altres dues del Monastil. El cristianisme s'hi va introduir a principis del s. IV. *Elo* / *Ello*, com gairebé tota l'actual província d'Alacant, passà a poder dels bizantins en la segona meitat del s. VI. D'aquest període daten els dos *instrumenta domestica* (núm. 58-59). Quan *Ello* passà a poder dels visigots, al principi del s. VI, es va convertir en seu episcopal durant alguns anys (*Ecclesia Elotana*), de la qual es conserven restes d'un edifici dedicat al culte, una *mensa sigmatica* per a la celebració de l'eucaristia, etc.¹³⁹

Elda

55. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de calcària clara, trencada baix i a ambdós costats. Part de la vora superior es conserva original.

Va aparèixer l'any 1981 a la *villa* romana d'Arco Sempere, la qual es troba dins el nucli de la població d'Elda.

Es conserva al MAM d'Elda.

Dimensions: (14,5) × (8,5) × 2,5.

Lletres: 4,6.

Poveda 1984: 47-49; IRPA 106; HEp 1989: 60; Abad-Abascal 1991: 114-115, núm. 59; Poveda 1997: 420; IRILADT 55. Cf. Poveda 1988: 95 i 134; Reynolds 1993: 74-75, núm. 152.

¶¹³⁸ Sobre el Monastil / Ello, cf. POVEDA 1988; 1991; 1997;

REYNOLDS 1993: 75-77 núm. 156; MOLINA VIDAL 1997: 89-92.

¶¹³⁹ Sobre la seu elotana, cf. LLOBREGAT 1977: 94-97 i la bibliografia de la nota anterior.

G(aius) • Sem[pronius - -] (?)

Pro[- -]

Gai Semproni (?)

Pro-

...

2 [- -]pro[- -] (IRPA, Abad-Abascal).

Interpunció triangular. Ratlles auxiliars. La G presenta un apèndix llarg cap avall. La S és angulosa; la E, asimètrica. El nom podria estar també en datiu. La resta de lletra al final de la r. 1 pot correspondre a M, N o R.

El gentilici era, probablement, *Sempronius*, freqüent en l'àrea estudiada (núm. 106, 126, 129, 130, 139, 169, 187, 197). En canvi, el *cognomen*, començat per *Pro-*, té moltes possibilitats de restitució.

Per la paleografia, es pot datar entre la darrereria del s. II i principi del s. III dC.¹⁴⁰

56. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre blanc amb vires blaves, trencada tot al voltant. En la part inferior del camp epigràfic es veu encara part d'un cavet. El text està pintat. Entre els dos renglons hi ha una cavitat rectangular, la qual denota, al meu parer, el reaprofitament posterior del suport. En canvi, segons Poveda (1997: 420), la cavitat devia servir «de mortaja para una gruesa lámina de bronce, hoy desaparecida».

Es trobà abans del 1984 a les excavacions realitzades al Monastil.

¶ ¹⁴⁰ Poveda la data entre la darrereria del s. I i principi del s. II dC.

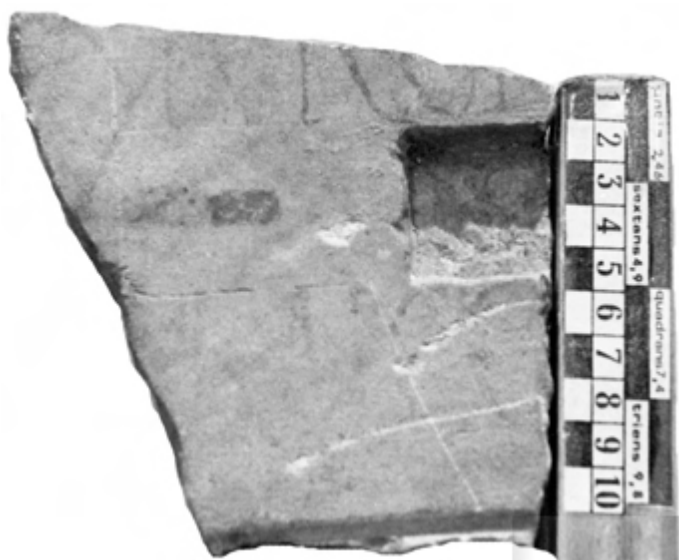
Es conserva al MAM d'Elda.

Dimensions: $(14,5) \times (13) \times 2,5$.

Lletres: 3,5.

Poveda 1984: 48; Mayer 1995: 82; Poveda 1997: 420; IRILADT 56; HEP 1999: 42.

Cf. Poveda 1988: 134.

Furon[ius] (?) - - -]

[a]mico [- - -]

A ..., Furoni (?), al seu amic ...

1 Tur(r)on[ius](?) (C.Castillo en HEP.); 1-2 [- - -]ROI[- - -] / [- - -]MICO[- - -] (Mayer); [- - -]N ROM[- - -] / amico [optimo - - -] (Poveda 1997).

Ratlles auxiliars dobles. L'escriptura és llibrària.

El gentilici *Furonius* és extremadament rar. A Hispània, només apareix ací i, en femení, en un grafit de Talavera de la Reina.¹⁴¹ Fora d'Hispània està documentat una sola vegada.¹⁴² En lloc de *Furon[ius]*, fóra també possible *Turon[us]* o semblant.

L'estructura de la inscripció sembla clara: *Furo*[- - -] o *Turo*[- - -] aixeca la placa al seu amic, el nom del qual ha desaparegut amb la fractura.

Pel tenor del text i la paleografia, es pot datar en els s. II-III dC.¹⁴³

57. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre blanc trencada dalt i a la dreta.

Es trobà a les excavacions realitzades al Monastil l'any 1990.

Es conserva al MAM d'Elda.

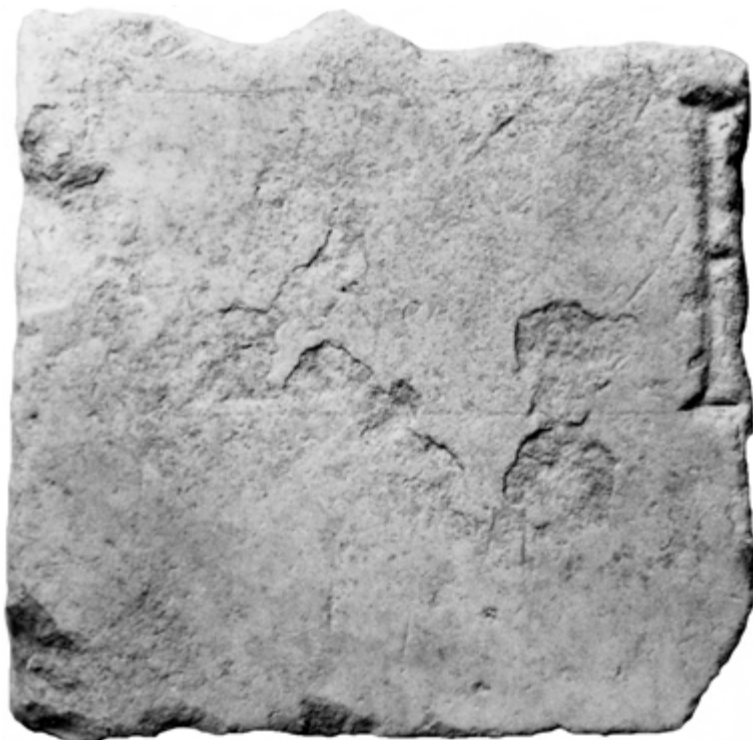
Dimensions: $(18) \times (17,5) \times 3,8$.

Lletres: 3.

Poveda 1997: 420; IRILADT 57.

¶¹⁴¹ HEP 1989: 616. ¶¹⁴² SOLIN-SALOMIES 1994: 84.

¶¹⁴³ Poveda la data en el s. I dC.

h[(ic) s(itus/-a) e(st)]

... ací és sepultat o sepultada.

Per la fórmula HSE, es pot datar en els s. I-II dC.

58. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Ponderal quadrat de plom amb crismó flanquejat per les lletres alfa i omega. «Posiblemente se trate de un sextans, pues si bien su peso actual es de 40 grs., le falta mucho metal en la cara posterior y en los flancos derecho e inferior, de modo que muy bien pudo tener sobre 50 grs.», Poveda.

Procedeix del Monastil.

Es conserva al MAM d'Elda.

Dimensions: 6 × 2,9 × 2,9.

Lletres 1 (alfa); 0,6 (omega).

Poveda 1988: 129 i 134; Llobregat 1988: I, 146; Poveda 1991: 614; IRILADT 58. Cf. Reynolds 1993: 75-77, núm. 156.

A ω

L'alfa és majúscula; l'omega, minúscula. El traç transversal de l'alfa consisteix en un guionet que gairebé s'uneix a l'asta esquerra. Enmig d'ambdues lletres figura una creu llatina.

Es pot datar entre la segona meitat del s. VI i principi del s. VII, període en què els bizantins dominaren part del País Valencià.

59. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Ponderal esfèric de bronze. «El peso actual de esta pieza es de 325,00 grs., aunque al encontrarse deteriorada y faltarle un poco de metal debió pesar algo más», Poveda.

Es trobà al Monastil abans del 1972.

Es conserva al MAM d'Elda.

Dimensions: 4,27 de diàmetre.

Lletres: 0,9.

Llobregat 1972: 125; Poveda 1984: 46, núm. 3; *idem* 1991: 614; IRILADT 59.

$\Lambda \cdot A$

$\Lambda(\acute{\iota}\tau\rho\alpha) A$

Una lliura.

Interpunció redona. Un traç inclinat sobre l'asta dreta de la lambda indica l'abreviatura de $\acute{\iota}\tau\rho\alpha$, 'lliura'. L'asta transversal de la A forma un angle amb el vèrtex cap avall.

Es tracta d'un pes bizantí, no ibèric, com s'havia pensat.¹⁴⁴

Com l'anterior, es pot datar entre la segona meitat del s. VI i principi del VII.

¶ ¹⁴⁴ Sobre la lectura ibèrica que s'ha fet del ponderal, cf. POVEDA 1991: 614.

2. LVCENTVM I EL SEU TERRITORI

Els límits del territori de *Lucentum* són desconeguts. Però la geografia suggereix que s'hi pot atribuir l'Alacantí. De fet, la ciutat romana ocupava gairebé el centre del litoral d'aquesta comarca. Per raons igualment geogràfiques sembla probable que el territori de la ciutat s'estengués també a l'Alcoià. Tanmateix, aquesta comarca interior no ha ofert encara cap làpida romana.¹

Les quaranta-quatre inscripcions que es coneixen de l'àrea de *Lucentum* (núm. 60-103) s'han trobat a la ciutat romana del Tossal de Manises i a les rodalies immediates, tret de les quatre següents: la que es trobà als Antigons (núm. 62); dues cristianes que han aparegut l'una a la serra de les Àguiles (núm. 100) i l'altra a la serra de Fontcalent (núm. 101), i la de Xixona (núm. 103).

L'ALACANTÍ

Aquesta comarca limita al nord amb la Marina Baixa; a l'oest, amb l'Alcoià, les Valls del Vinalopó i el Vinalopó Mitjà; i al sud, amb el Baix Vinalopó. Té una extensió de 750 km². El relleu, format per una sèrie de serres que pertanyen als últims estreps del Sistema Bètic, és bastant accidentat sobretot a l'interior. El litoral presenta espais més plans, però també irregulars per l'existència de la serra Grossa o serra de Sant Julià i la de Fontcalent. El clima és càlid i sec, principalment al litoral, on es registra una mitjana de precipitacions anuals de 320 mm.

Les restes de poblament es fan abundants a partir de l'època ibèrica.² El nucli urbà més important de la comarca fou precisament la ciutat ibèrica que s'assentava sobre el Tossal de Manises.

¶¹ Cf. IRST, p. 21; FIGUERAS *ca.* 1920: 633-634. ¶² LLOBREGAT 1972: 62 i ss., 98-99.

La ciutat ibèrica del Tossal de Manises

El Tossal de Manises és un petit turó de 38 m d'altura, situat vora mar i a 3,5 km al nord-est de l'actual ciutat d'Alacant.³ Té les vessants suaus, tret de l'occidental, que dóna a l'antiga cala de l'Albufereta. Aquesta, navegable en l'antiguitat, va ser dessecada al principi del s. XX. El nucli emmurallat té una extensió de cinc hectàrees. És molt probable l'existència d'un port o fondejador a l'Albufereta, almenys durant l'època romana.⁴ Aquesta suposició sembla ser corroborada per la inscripció núm. 81, en què apareix un ναύκληρος. Segons els resultats arqueològics, el Tossal fou ocupat ininterrompudament des de les darreries del s. VI o principi del s. V aC fins a mitjan s. III dC. A la primera ciutat ibèrica (s. V-III aC) correspon la necròpoli de l'Albufereta, situada en la vessant occidental del Tossal i vora la desapareguda caleta. En el s. III aC o al principi del s. II aC s'hi va erigir la muralla, que determinarà definitivament el perímetre de la ciutat. Cap al final de l'etapa iberoromana (s. II-I aC), coincidint probablement amb la *pax augustea*, va ser desmantellada la primera muralla arran de terra. Damunt d'aquesta se'n va construir una altra de nova, reforçada amb torres de carreus. Però l'urbanisme de la ciutat no va canviar gaire.⁵

La Lucentum romana

Durant segles i fins al 1990 aproximadament, hom ha discutit l'emplaçament de la ciutat romana de *Lucentum*. A banda del Tossal de Manises, que sempre ha tingut els seus defensors, el barri de Benalua, conegut també com a *els Antigons*, ha atret des de fa temps l'atenció de molts investigadors. En aquest paratge, situat dins del casc urbà de l'actual ciutat d'Alacant, no sols s'hi han trobat considerables restes arqueològiques sinó també una inscripció en què figuren els noms dels emperadors Marc Aureli i Còmmode i el de la ciutat (núm. 62). Aquesta troballa epigràfica ha estat per a molts l'argument definitiu per a localitzar *Lucentum* a Benalua. Ara bé, alguns es preguntaven: si *Lucentum* es trobava a Benalua, què era aleshores el Tossal de Manises? Potser una altra ciutat romana, el nom de la qual es desconeixia; o bé es tractava d'un simple *vicus*; o fins i tot s'assentava ací la primitiva *Lucentum*, traslladada posteriorment al barri de Benalua.

¶ ³ La bibliografia sobre el Tossal de Manises és abundantíssima. Ací citaré solament: LLOBREGAT 1972: 63-78; ABAD 1984a: 36-108; LLOBREGAT 1990: 87-96; OLCINA 1990: 149-188; REYNOLDS 1993: 49-50; MOLINA VIDAL 1997:

84-85; OLCINA-PÉREZ 1998. ¶ ⁴ Cf. LLOBREGAT 1972: 72-73; REYNOLDS 1993: 10, 49; MOLINA VIDAL 1997: 84; OLCINA-PÉREZ 1998: 88-89. ¶ ⁵ ABAD 1984a: 62-63, 82-84; OLCINA 1990: 172.

Però aquestes hipòtesis no tenien base; s'oblidava que les inscripcions procedien de la ciutat del Tossal de Manises i de les rodalies immediates. Tan sols una inscripció havia aparegut a Benalua, la qual, donada la seua gran importància, va enlluernar massa fàcilment molts investigadors. Tanmateix, les circumstàncies de la troballa eren bastant obscures, i encara admetent-les com a autèntiques, la inscripció hauria aparegut «en medio de fragmentos de ceràmica» abocats en un barranc.⁶ És a dir, s'hauria trobat fora del seu context original. A més, no es tracta d'una dedicatòria, ja que el nom dels emperadors està en nominatiu, sinó d'una inscripció probablement monumental. Ara bé, una inscripció d'aquest tipus ben bé pot trobar-se en el mateix lloc on era el monument, la construcció o restauració del qual commemora. Siga com siga, els últims estudis han demostrat que als Antigons no hi va haver cap ciutat romana.⁷ Per tant, avui està definitivament superada la secular polèmica al voltant de la localització de *Lucentum*. Les dades arqueològiques i els llocs de les troballes epigràfiques obliguen a localitzar-la al Tossal de Manises.⁸

Al Tossal de Manises i els voltants s'han trobat gairebé totes les inscripcions atribuïdes a *Lucentum*: dues votives (núm. 60, 61); cinc monumentals (núm. 63, 64, 65, 66, 67 (?)); quatre de caràcter desconegut (núm. 81, 82, 83, 84); tretze sepulcrales (núm. 68-80); una cristiana de caràcter litúrgic (núm. 102) i gran quantitat d'*instrumenta domestica* (núm. 85-99). En les inscripcions figuren duumvirs (núm. 63), sevirs (núm. 66, 68), un *praefectus (iure dicundo)* (núm. 65) i un *magister (Larum Augustalium)* (núm. 66), el *municipium Lucentinum* (núm. 62) i la *res publica* (núm. 63). A més, es fa esment de la construcció d'unes torres (núm. 65), de la restauració de dos temples: la ciutat sufraga les despeses del que és dedicat a Juno (núm. 63); en el consagrat a una divinitat desconeguda carrega amb les despeses el sevir *Onyx* (núm. 66), el qual costea també un altre edifici públic, les termes (núm. 64).

En la inscripció núm. 68 figura el nom de la ciutat, *Lucentis*, sens dubte genitiu de *Lucentes*, forma documentada dues vegades (RAVENN. 304, 14; 343, 5). Però aquesta no és més que una de les tres formes que coneixem. Una altra és *Lucentia* (MELA 2, 93), un nom de bon auguri del tipus *Valentia*, *Pollentia*, *Florentia*, *Potentia*, tan estès pertot arreu.⁹ Finalment, la tercera forma és *Lucentum* (PLIN. *nat.* 3, 20). Aquesta, transcrita al grec Λουκέντοι ἢ Λούκεντον (PTOL. 2, 6, 14), és la que ha servit al llarg de la història i serveix encara per a designar la ciutat en llatí.¹⁰ Hom pensava que *Lucentum* era la versió llatina del segon element del nom grec Ἰσχυρὰ λευκή.¹¹ Però sembla que no és així, ja que la ciutat de *Lucentum*, contràriament

¶ ⁶ CHABÀS 1888: 222. ¶ ⁷ Sobre els materials trobats al barri de Benalua, cf. REYNOLDS 1987; 1993: 14-16, 53-54; SALA-RONDA 1990; ABAD-ABASCAL 1991: 43-44; ABAD 1993. ¶ ⁸ A més de la bibliografia de la nota anterior, cf. OLCINA 1990; REYNOLDS 1993: 49; LLOBREGAT-PÉREZ-OLCINA 1995. ¶ ⁹ Cf. ESTEVE FORRIOL 1978:

111-121. ¶ ¹⁰ En la inscripció núm. 62 apareix *Lucentinus* i en CIL II 4379 figura una *Lucentina*; poden derivar de qualsevol de les tres formes conegudes del nom de la ciutat. ¶ ¹¹ Cf. CIL II p. 479; SCHULTEN s.v. *Lucentum*, RE XIII 2 col. 1563; JACOB 1985: 264 sembla inclinar-se també per aquesta hipòtesi.

al que s'ha dit tantes vegades, no és la successora de ῬΑΚΡΑ ΛΕΥΚΗ.¹² Les formes *Lucentes*, *Lucentia*, *Lucentum* suggereixen que es tracta d'adaptacions o traduccions del nom indígena de la ciutat, el qual és desconegut.¹³ En el pacte de Teodomir d'Oriola apareix la forma *Laqant*, de la qual, amb la preposició locativa *a* o amb l'article *al-* dels àrabs deriva l'actual Alacant.

Pel que fa a l'estatut jurídic, sabem que era una ciutat de dret llatí: *Latinorum Lucentum* (PLIN. *nat.* 3, 20). Quan obtingué aquesta categoria? Probablement en temps d'August, si és que la inscripció núm. 65 data, segons sembla, d'aquesta època. Aquesta inscripció, que podria orientar-nos en la datació mitjançant la paleografia i el suport, ha desaparegut. Però la fórmula *faciun(- - -) coer(- - -)* presenta formes arcaïques, en lloc de les clàssiques *facien(- - -) cur(- - -)*. Això, és base suficient per a datar la inscripció a les darreries del s. I aC? Sembla que sí.¹⁴

Quant a la cronologia, només una de les inscripcions es pot datar al final del s. I aC (núm. 65); gairebé totes les altres són atribuïbles als s. I-II dC. Al s. III s'enfonsà la producció epigràfica: solament n'he datades cinc als s. II-III (núm. 76, 81, 83, 84, 98). Els resultats, doncs, concorden amb les dades arqueològiques, segons les quals la ciutat romana, després d'haver assolit la categoria municipal en temps d'August, hauria tingut un període d'esplendor durant el s. I dC. D'aquest període daten el fòrum, les dues termes, el clavegueram, les reformes de l'anomenada porta oriental; al mateix temps, les muralles són enderrocades per tal que la ciutat pugui eixamplar-se. Ja al final del s. I hauria començat la decadència que portà a l'abandó de la ciutat en la primera meitat del s. III.¹⁵ És cert que les tres inscripcions cristianes que he atribuït a *Lucentum* són posteriors al s. III dC, però no s'han trobat al Tossal de Manises: una, dels s. IV-V, procedeix de la serra de les Àguiles (núm. 100); una altra, del s. VI, de la serra de Fontcalent (núm. 101); la tercera, del s. VII, de la necròpoli de Las Balsas, a l'oest del Tossal de Manises (núm. 102).

Al territori de *Lucentum*, a part de les inscripcions de la ciutat i els voltants, només se n'ha trobat una a Xixona (núm. 103).

¶ ¹² LLOBREGAT 1990: 111-112; ABAD 1984a: 154, 192-193. ¶ ¹³ Tot el que s'ha dit sobre l'origen del topònim *Lucentum* (cf. TOVAR 1989: 201; LLOBREGAT 1990: 114-115; NEBOT 1990: 123; *Onomasticon Cataloniae* I, 51-52) no passa de ser hipotètic. En tot cas, *Lucentum* és, amb tota probabilitat, llatinització d'un topò-

nim preromà. ¶ ¹⁴ HÜBNER (CIL II p. 481) no dubta a atribuir-la «ad liberae reipublicae tempora». Altres editors (OLCINA 1990: 162; ABAD-ABASCAL 1991: 102-103 núm. 40) la daten en temps d'August. ¶ ¹⁵ Sobre les causes de la decadència de *Lucentum*, cf. OLCINA-PÉREZ 1998: 47-49.

Lucentum (Alacant)

1. Inscripcions votives

60. INSCRIPCIÓ VOTIVA. Ara de pedra arenosa de color gris, amb base i cornisa. Presenta *focus* redó. Sota l'àbac, *cyma inversa* i filet. La base, bisellada, sense motllures. Els angles superior i inferior esquerres estan trencats. L'àrea epigràfica està fortament erosionada.

Va aparèixer l'any 1980 a l'Albufereta.

Es conserva al MARQ. Alacant.

Dimensions: 16 × 14 × 12.

Lletres: 1,6.

IRPA 5; AE 1986: 436; HEp 1989: 66; Abad-Abascal 1991: 105-106, núm. 43; HEp 1994: 48; IRILADT 60; HEp 1999: 6; Alföldy 2004: 57 n. 164.

Şaturni-
nus • L(uci) • Fur(- - -)
Dõm̃i(tiani ?) • ser(vus)
v(otum) ş(olvit) l(ibens) m(erito)

Saturní,
esclau de Luci Fur... Domicià,
ha complert la seua promesa
de bon grat com era just.

1-2 S[at]urni/nūs (IRPA); 2-3 Fur/+o[---] (Abad-Abascal); 2-3 L(uci) · Fun/dani · ser(vus) (Alföldy).

Interpuncions en forma de fletxa. Nexa: VR (r. 2). L'escriptura és poc acurada. El text està alineat a l'esquerra. L'aspecte general és tosc.

Saturninus apareix com a *cognomen* en els núm. 168 i 216. El gentilici, abreujat en *Fur*, podria ser *Furius*, documentat tant a l'àrea estudiada (núm. 54) com a l'Olleria (IRST² 80).¹⁶ La restitució del *cognomen* és probable; sobre aquest, vegeu el comentari al núm. 14.

El nom de la divinitat no figura en l'ara, probablement perquè aquesta es trobava dipositada en un temple o lloc dedicat a una divinitat coneguda per tothom.

Pel tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. I dC.

61. INSCRIPCIÓ VOTIVA. Bloc de marbre blanc, de gra molt gros. Està trencat a ambdós costats i darrere. La cara superior està polida; la inferior, desbastada. Es tracta de la base d'una estàtua, en la qual es veuen encara les petjades d'una figura.

Es trobà al Tossal de Manises, «al derrumbarse por las lluvias [...] uno de los cortes de las antiguas excavaciones», Llobregat.

Es conserva al MARQ. Alacant.

Dimensions: 6 × (25) × (15 - 20,5); el diàmetre original: ca. 32.

Lletres: 1,2 - 1,5.

Oikonomides 1983b: 115; Llobregat 1988: 355; HEp 1990: 21; AE 1990: 640; Abad-Abascal 1991: 178, núm. 2; De Hoz 1997: 65, núm. 11.2; IRILADT 61; Corell-Gómez 2009: 30-31, núm. 5. Cf. Olcina 1990: 166.

[- -]+ιος · Ἀπολλώνιου ·
[- -]+ος · ἀνέθηκεν ·

...ios, fill d'Apol·loni,
ha dedicat (aquest monument).

1 [- -]ος (Oikonomides), [- -]ιος (altres editors) 2 - - - λδς (Oikonomides); , [- -] ος (altres editors).

¶ ¹⁶ Pel que fa als gentilicis començats per *Fur*-, vegeu SOLIN-SALOMIES 1994: 83-84; només *Furius*,

Furnius i *Furonius* estan documentats a Hispània (ABASCAL 1994a: 144).

Interpuncions redones. L'escriptura, que s'aproxima a la uncial librària, conserva restes de pintura roja. L'omega i l'èpsilon són minúscules.

El fragment conserva en la r. 1 el final del nom [- - -]+ $\omega\varsigma$, seguit del patrónic Απολλώνιου , 'fill d'Apol·loni'. Aquest és un *cognomen* teòfor molt freqüent a Hispània i arreu.¹⁷ En la r. 2, [- - -]+ $\omega\varsigma$ és probablement l'*ethnikon*, seguit del verb més corrent en les dedicatòries. Així que Ἀνέθηκεν suggereix clarament que es tracta d'una inscripció votiva.¹⁸ Els editors anteriors no han reparat en el caràcter votiu del fragment.

Per la paleografia, es pot datar en el s. II dC.¹⁹

2. Inscripcions monumentals

62. INSCRIPCIÓ MONUMENTAL (?). Dos fragments centrals superiors d'una placa de marbre blanc. Només es conserva original part de la vora superior.

«Hace unos diez años aproximadamente, cuando se terraplenaba el contra-muelle de Alicante, hubo necesidad de sacar tierra del sitio llamado *los Antigones*, como a cuatrocientos metros de la desembocadura y lado derecho del barranco de San Blas o de las Cuevas. Tenía unos dos metros de tierra encima y apareció en dos trozos, en medio de fragmentos de cerámica romana», Chabàs (1888). Es va trobar, doncs, fora del context arqueològic original.²⁰ El primer a adonar-se'n de la importància de la inscripció fou Chabàs, que la va veure a casa de Joaquín Rojas. Desaparegué vers 1954; ha aparegut de nou l'any 1990 en poder de F. Sánchez, el qual n'ha fet donació a l'Ajuntament d'Alacant.

Es conserva a l'Ajuntament d'Alacant.

Dimensions: (16) × (20) × 3.

Lletres: 3,5-4.

Chabàs 1888: 282; Fita 1889: 18-20; CIL II 5958; Chabàs 1889b: 245-251; Lafuente 1948: 108-109; Tarradell-Martí 1970: 18-19; Tafalla 1972: 70; Llobregat 1972: 72; *idem* 1981: 36-37; Abad 1984a: 120-124; Rabanal 1985b: 379; IRPA 15; Abascal 1990: 267; AE 1990: 587; Abad-Abascal 1991: 103-104, núm. 41; IRILADT 62; Alföldy 2004: 45 n. 67. Cf. Figueras ca. 1920: 141, 464; Mauleón 1983: núm. 1751; Rabanal 1985a: 365; Olcina 1990: 224; L. Abad «La recuperación de la lápida de Benalúa», *Información de Alicante*, 31-1-1991; HEp 1994: 47.

¶¹⁷ LOZANO 1998: 386; SOLIN 1982: 275-286.

¶¹⁸ Ἀνατίθημι s'empra en epigrafia principalment amb l'accepció de 'dedicar una cosa al culte'; també significa de vegades 'erigir una estàtua o monument qualsevol'; cf. LIDDELL-SCOTT 1996: s.v. ἀνατίθημι. Segons ROBERT 1937: 62 i 283, és excepcional en epitafis. És infundada la suposició d'Oikonomides segons la qual «we have here one

of dedications from the sanctuary of the hero-settler Eukolos, who may have attracted dedications from as far as the island of Ios in the Aegean or Athens as early as the 4th c. B. C.». ¶¹⁹ Llobregat la data entre la darrereria del s. I i principi del s. II dC; Oikonomides, en el s. III. ¶²⁰ Quant al context de la troballa, cf. ABAD 1984a: 120; REYNOLDS 1987: sobretot 146-150; *idem* 1993: 53-54 núm. 42 i fig. 48.

[Imp(erator)es] Caess(ares) M(arcus) Aur(elius) An[toninus] ♠ et [L(ucius) Ael(ius)]
 [Aurelius] Commodu[s] ♠ Augg(usti) ♠ Ger(manici) ♠ Sarm[at(ici)]
 [- - - m]unicipi Lucent[ini] (?)

Els emperadors cèsars Marc Aureli Antoní i Luci Eli
 Aureli Còmmode, Augusts, Germànics, Sàrmates
 ... del municipi lucentí ...

1 [- - -]oninus · L · (Chabàs, CIL, IRPA).

Contràriament al que suposa IRPA, no falta text dalt. La lectura de la r. 3 és insegura, ja que els mots fragmentaris es podrien desenvolupar d'una altra manera, per exemple [- - -m]unicipi[bus] Lucent[is].

Els signes d'interpunció són petites *hederae*. Nexes: NI, PI (r. 3); inclusiones CI, CE (r. 3). L'escriptura estreta i allargada és librària.

Els *cognomina* *Germanici* i *Sarmatici* corresponen als emperadors Marc Aureli i Còmmode; el nom d'aquest darrer, segons sembla, no fou objecte de la *damnatio memoriae* en aquesta inscripció. Es tracta d'una de les raríssimes inscripcions d'Hispania —tret dels mil·liaris— en què els emperadors figuren en nominatiu. El fet s'ha d'interpretar en el sentit que la inscripció commemora la concessió d'alguna prerrogativa o el finançament d'una obra pública a *Lucentum* per part dels emperadors.

Es pot datar entre els anys 177 i 180 dC.

63. INSCRIPCIÓ MONUMENTAL. Se'n desconeix el suport. Era probablement un bloc de calcària clara.

Es trobà després del 1701 «en una heredad cerca de la Albufereta en donde está en la esquina de la casa», Anònim de Montfaucon.²¹ Hübner, seguit per Puig i Cadafalch i ILER, entre altres, atribueix erròniament aquesta inscripció a Elx. En efecte, l'Anònim de Montfaucon afirma que es trobava «cerca de la Albufereta», és a dir, a *Lucentum*. A més, l'Anònim ca. 1750 la presenta entre les inscripcions d'Alacant.

Desapareguda.

Dimensions: ca. 40 × 27.

Anònim ms. ca. 1750: X; Anònim de Montfaucon en CIL II 3557; Hübner 1861: 434; CIL II 3557; Puig i Cadafalch 1934: 111-112; ILER 2072; Abad 1984a: 92-93, núm. 3 i p. 97-98; Rabanal 1985b: 381; IRPA 4; Abad-Abascal 1991: 101-102, núm. 39; Poveda 1995: 366-367; Seguí-García-Gelabert 1998: 1372-1373, 1384-1385; IRILADT 63. Cf. Llorens 1987a: 22; Curchin 1990: núm. 787 i 788.

P(ublio) • Fabricio Iusto
P(ublio) • Fabricio • Respect(o)
Ilvir(is) • temp(lum) • Iunonīs
ex decreto • ordin(is) •
5 *d(e) • s(ua) • p(ecunia) • r(es) • p(ublica) • restituit*

Durant el duumvirat de Publi Fabrici Just
i Publi Fabrici Respecte,
la ciutat, per decret del consell,
restaurà el temple de Juno amb diners públics.

2 Respect (Anònim ca. 1750, Anònim de Montfaucon).

Nexe: NI (r. 3)

Els *Fabricii*, al País Valencià, solament apareixen, a més, a Sinarques (IRET² 194). El *cognomen Iustus* és freqüent a l'àrea estudiada (núm. 120, 121, 131, 188, 196 i 197). El *cognomen Respectus* és extremadament rar a la Península Ibèrica. Els dos duumvirs estaven probablement emparentats entre ells.

El culte a Juno estava molt estès a la Península Ibèrica, sobretot a les zones més romanitzades.²² Pel que fa al País Valencià, està documentat, a més, a *Ilici* (núm. 1) i a *Valentia* (IRVT² 7).

¶ ²¹ La inscripció, per tant, és de *Lucentum* i no té res a veure amb el temple de Juno que figura en monedes d'*Ilici*, com creuen RAMOS FERNÁNDEZ 1975: 262 i MANGAS 1986: 298-299.

¶ ²² Sobre el culte a Juno a la Península Ibèrica, cf. MANGAS 1986: 298-300; SEGUÍ-GARCÍA-GELABERT 1998: 1372, 1384.

64. INSCRIPCIÓ MONUMENTAL. Bloc de pedra arenosa de color gris clar en forma de T. Està trencat en els dos angles superiors. Les cares laterals i la posterior estan desbastades.

«Se halló en las termas de Popilio sirviendo de peldaño para descender a la gran sala o departamento del Sur, entrando por la calle núm. 2, en 1934», Figueras. Procedeix, doncs, del Tossal de Manises i, probablement, es trobava *in situ*.

Es conserva al MARQ. Alacant..

Dimensions: 48 × (82) × 34.

Lletres: r. 1: 5,5; r. 2: 6.

Lafuente 1948: 86 (=1959: 65-núm. 138); Figueras Pacheco 1959: 62, núm. 163; Mora 1981: núm. 26; Abad 1984a: 92, núm. 2 i p. 95-97; Rabanal 1985b: 380; IRPA 2; Abad-Abascal 1991: 99-100, núm. 37; IRILADT 64; Alföldy 2004: 47 n. 77. Cf. Rabanal-Abascal 1986: núm. 5; Olcina 1990: 173-174.

M(arcus) • Popilius • Onyx
d(e) • s(uo)

Marc Popil·li Ònix (ha fet aquest monument)
al seu càrrec.

Interpuncions triangulars. L'escriptura, profundament gravada, és acurada. La Y té el traç inferior allargat cap avall. L'*ordinatio* tendeix vers un eix de simetria.

El mateix personatge figura en el núm. 66 sufragant la restauració d'un temple. Els *Popillii* / *Popilii*, al País Valencià, estan documentats a *Saetabis* (IRST 39) i sobretot a l'àrea de *Saguntum*. En canvi, a la resta d'Hispania no són gaire freqüents.²³ El *cognomen* *Onyx*, 'ungla', solament apareix a *Lucentum* i, sota la forma *Onuxs*, en una inscripció de Roma.²⁴

¶²³ ABASCAL 1994a: 202. ¶²⁴ CIL VI 28829.

No s'especifica el donatiu. Però, atès que la inscripció aparegué a l'entrada d'un conjunt termal, deu referir-se al finançament d'aquest per part de *M. Popil(l)ius*, un sevir augustal.

Per la paleografia, es pot datar en el s. I dC.

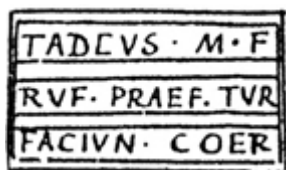
65. INSCRIPCIÓ MONUMENTAL. Bloc de calcària de la serra de Sant Julià.

«En una cerca que poco hace se hizo al solador de la huva en la heredad de D. Francisco Borgoño en el partido llamado Condomina que es a la parte del N. del citado montecito» [el Tossal de Manises], Velázquez. «En la heredad de Don Francisco Borgunyó, sita en la Condomina [...]; se halla colocada en un trozo de pared saliente [...]; fue sacada de las ruinas de *Lucentum*. Fixamente no se sabe el año en que se halló, pero según las noticias adquiridas fue por los años 1682 o 1683», Lumières (1780). «Hallada en las ruinas referidas al número 1 por los años de 1640», Anònim. Procedeix, doncs, del Tossal de Manises.²⁵ En el mateix lloc s'han trobat també els núm. 66, 72, 73, 94.

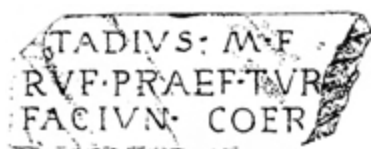
Desapareguda.

Dimensions: «once pulgadas de alto con un pie y cinco pulgadas de ancho», Lumières; és a dir *ca.* 28 × 43.

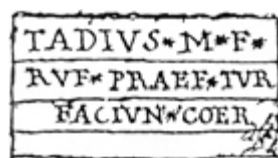
Velázquez ms. mitjan s. XVIII: 27; Pérez Bayer en Ribelles ms. a, in. s. XIX: 155; Lumières en Lumières-Cuesta ms. fin. s. XVIII: 40v-42; Lumières ms. 1776: s. f. núm. 1; Lumières 1780: 50-52; Lumières ms. *ca.* 1800: lám. 3v, núm. 25, p. 65-66 (ed. 1852: p. 14, núm. 21, lám. 2); Anònim ms. fin. s. XVIII: 69; Hübner 1861: 434; CIL II 3561; CIL I² 2275 (=1482 p. 1106); Puig i Cadafalch 1934: 78; Lafuente 1948: 74; Degraffi 1965: II 622; ILER 2091 i p. 835; Llobregat 1972: 70; Abad 1984a: 94, núm. 4 i p. 98-99; IRPA 8; Abad-Abascal 1991: 102-103, núm. 40; IRILADT 65; Alföldy 2004: 46 n. 74. Cf. Pérez Bayer ms. 1782: I 21; EE VIII 444; Rabanal-Abascal 1986: núm. 8; Curchin 1990: núm. 789; Olcina 1990: 157, 161-162; Reynolds 1993: 49, núm. 25; Melchor 1999: 241 n. 23.

Dibuix de Velázquez

Dibuix de Lumières

Dibuix de Ribelles

*Tadius · M(arci) · f(ilius) ·
Ruf(us) · praef(ectus) · tur(res)
faciun(das) · coer(avit)*

Tadi Rufus, fill de Marc, prefecte, s'encarregà de construir les torres.

¶²⁵ Sobre les restes arqueològiques que s'han trobat a la Condomina, cf. ABAD 1984: 95, 108; ABAD-ABASCAL 1991: 185.

Tots els testimonis oculars (Lumiares inclòs) consideren que la inscripció es trobava completa. Per tant, l'absència de *praenomen* que indica CIL, atribuint-la a Lumiares, és incorrecta.

Interpuncions en forma de X. Les ratlles auxiliars només les indiquen Velázquez i Bayer. El text estava alineat a l'esquerra. Com ja observava Hübner, la inscripció conté abreviatures insòlites. *Tur. faciun.* podria desenvolupar-se també en singular.

El gentilici *Tadius* /-a, a Hispània, només està documentat ací, a Almenara²⁶ i Tarraco.²⁷ El *cognomen Rufus* apareix també en els núm. 70 i 194. Es tracta d'un magistrat de *Lucentum*. Però no es pot precisar si aquest pertanyia a la fase peregrina de la ciutat o més aviat a la municipal que, segons sembla, començà sota August. En aquest cas, es tractaria d'un *praefectus iure dicundo*, el qual nomenaven els duumvirs quan havien d'absentar-se durant un llarg temps o per altres motius. Però també existeix la possibilitat que fóra un prefecte imperial.²⁸

Les muralles de la ciutat ibèrica havien estat desmantellades probablement en temps d'August; sobre aquestes es van construir unes torres rectangulars, a les quals podria al·ludir la inscripció.²⁹

Per la tipologia, la paleografia i la fórmula *faciund. coer.*, es pot datar a les darreries del s. I aC.

66. INSCRIPCIÓ MONUMENTAL. Bloc de calcària de color gris clar. La cara frontal, allisada, està bastant erosionada.

Es trobà l'any 1701, «labrándose una heredad junto a la Albufereta», Anònim de Montfaucon. «En la huerta, en lo que llaman Condomina, a una legua de Alicante en la heredad de D. Francisco Bojoni [Basoni, Anònim] sobre la portada de una bóveda», Anònim de Lisboa. «Extat Valentiae in museo societatis archeologicae, cui intulit comes de Almodovar», Hübner.

Es conserva al MBA de València.

Dimensions: 38 × 54 × 18.

Lletres: 5-3,5.

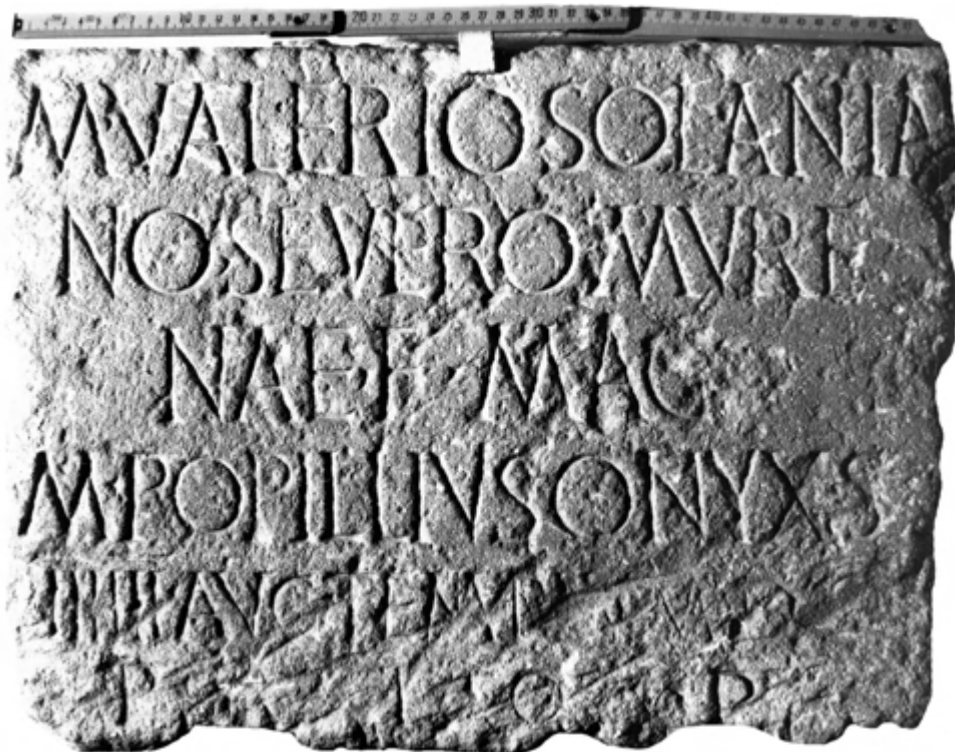
Anònim ms. ca. 1750: IX; Anònim de Montfaucon en CIL II 3563; Velázquez ms. mitjan s. XVIII: 27; Pérez Bayer en Ribelles ms. a, in. s. XIX: 156; Anònim de Lisboa en CIL II 3563; Lumiares en Lumiares-Cuesta ms. fin. s. XVIII: 40 i 42; Lumiares ms. 1776: núm. 2; Peyron ms. 1782 (ed. 1962: III 757); Anònim ms. fin. s. XVIII: 68; Lumiares ms. ca. 1800: làm. 3v, núm. 26, p. 65-66 (ed. 1852: p. 14, núm. 22, làm. 2); Laborde 1806 (= 1975: 123 làm. CXLIII, núm. 37); Anònim, MSAV 1873: 25, núm. 6; CIL II 3563, cf. p. 957; Sucías ms. 1907: 115, núm. 7; Puig i Cadafalch 1934: 111-112; Lafuente 1948: 77; ILER 2071; Duthoy 1976:

¶ ²⁶ CIL II² 14,701. ¶ ²⁷ ABASCAL 1994a: 226.

¶ ²⁸ Sobre els *praefecti* municipals, cf. D'ORS 1953: 144, 290 ss. ¶ ²⁹ Sobre la muralla ibèrica i les torres

romanes de la ciutat del Tossal de Manises, cf. LLOBREGAT 1972: 68-70; OLCINA 1990: 168-170; REYNOLDS 1993: 49.

180; Llobregat 1981: 23–28; Abad 1984a: 91–92, núm. 1 i p. 95–97; IRPA 1; Rabanal 1985b: 377–378; Abad–Abascal 1991: 98–99, núm. 36; IRILADT 66. Cf. Pérez Bayer ms. 1782: I 21; EE IX 134; Étienne 1958 (1974): 257; Rabanal–Abascal 1986: núm. 4; Olcina 1990: 158–159, 178; Melchor 1999: 225; Alföldy 2004: 47 n. 77, 52.

*M(arco) • Valerio • Solania-
no • Severo • Mure-*

nae • f(ilio) • mag(istro)

M(arcus) • Popillius • Onyx

5 *IIIIII(vir) • Aug(ustalis) • templum • d(e) • s(ua)
p(ecunia) • r(estituit) • i(dem)q(ue) • p(robavit)*

Essent president (del col·legi)

Marc Valeri Solanià Sever,
fill de Murena,

Marc Popil·li Ònix, sevir augustal,
restaurà el temple al seu càrrec
i ell mateix l'aprovà.

6 P · S · R · I · Q · S · P (Anònim ms. ca. 1750); P · [D] · I · Q · P (CIL); P · D · I · Q · P (IRPA; Abad–Abascal).

La major part dels testimonis antics (Anònim ms. ca. 1750; Velázquez, Bayer, Lúmières, Anònim de Lisboa, Laborde) presenten la R en lloc de la D que restitueix Hübner. Actualment encara es veu la R, si bé amb dificultat.

Els signes d'interpunció consisteixen en una vírgula. L'escriptura és molt acurada. El text està ordenat segons un eix de simetria.

Sobre *M. Popillius Onyx*, vegeu el comentari al núm. 64. *Onyx* és una grafia pleonàstica en lloc de *Onyx*. *Magister* significa ací, amb tota probabilitat, *magister*

Larum Augustorum?, ja que el benefactor era un *sevir Augustalis*.³⁰ El nom del *magister* en ablatiu serveix per indicar l'any. El gentilici *Valerius/-a* apareix també en els núm. 108, 131, 132, 133, 200. El *cognomen Solanianus* no està documentat enlloc fora d'ací. En canvi, el segon *cognomen*, *Severus*, documentat també en els núm. 128, 129, és el més freqüent d'Hispania.³¹ El nom *Murena* és molt rar a Hispania i en general.³² Pel que fa a l'activitat evergètica dels *seviri Augustales*, vegeu el núm. 2.

Pel tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. I dC.

67. INSCRIPCIÓ MONUMENTAL (?). Fragment interior de marbre de Buixcarró («alabastro», Lumières).

«En la excavación hecha el día 15 de Sept. 1777 [...] en las ruinas de Lucentum o sitio de la Albufereta», Lumières, que la conservava a sa casa.

Desapareguda.

Dimensions: «Su altura es de siete pulgadas y tiene tres de ancho», Lumières. És a dir, ca. (17,5) × (7,5).

Lumières 1780: 56-57; Lumières ms. ca. 1800: lám. 3v, núm. 28 (ed. 1852: p. 15-16, núm. 24, lám. 3); Ribelles ms. a, in. s. XIX: 157; CIL II 3562; Papí 1889: 245-247; IRPA 12; Abad-Abascal 1991: 104-105, núm. 42; IRILADT 67; HEp 1999: 7. Cf. Figueras ca. 1920: 461.

Dibuix de Lumières

 [- - -]V[- - -]
 [- - -]pub]lice [- - -]
 [- - -] solverun[t - - -]
 [- - -]as • T(ito ?) • [- - -]
 ----- ?

... ho pagaren
 amb diners públics
 el ...,
 essent Titus ...

4 [- - -]ast[- - -] (IRPA); [- - -]as t(- - -) [- - -] (Abad-Abascal).

L'escriptura presenta tendències cursives.

En la r. 2 la restitució *[pub]lice* sembla probable.³³ Si és així, *solverunt* ha de tenir l'accepció de 'pagar'. En la r. 4 potser s'indicava la data. La T seguida de punt deu ser el *praenomen Titus*. Potser, doncs, seguien els noms dels magistrats sota els quals s'havia efectuat l'operació.

¶³⁰ No és clar si entre els *seviri Augustales* i els *magistri Larum Augustalium* hi havia identificació total (cf. ÉTIENNE 1958: 275-276) o bé, com sembla més probable, aquests eren superiors a aquells (cf.

SERRANO 1988: 166-169; RODÀ, AADD 1992b: 403). ¶³¹ ABASCAL 1994a: 506-510. ¶³² ABASCAL 1994a: 433; KAJANTO 1965: 332. ¶³³ «Fuerunt qui ex hoc ipso titulo demonstrari posse sibi fingerent

3. Inscriptiões sepulcrais

68. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre blanc amb vires grises, partida en nou fragments que casen entre ells.

«En los trabajos de limpieza y consolidación de las ruinas romanas del Tossal de Manises en la Albufereta, llevados a cabo en 1978 y 1979, mientras se desbrozaba de matorrales y se eliminaba la capa superficial de mantillo que recubría los restos de la muralla del lugar por su parte nordoriental, apareció con las tierras revueltas superficiales», Llobregat.

Es conserva al MARQ. Alacant.

Dimensions: 28 × 31 × 2.

Lletres: r. 1: 5; r. 2: 4; r. 3: 3,5; r. 4 i 5: 2,5.

Llobregat 1981: 23-38; Abad 1984a: 94, núm. 6 i p. 99-100; IRPA 3; AE 1986: 435; Corell 1988: 196-197; AE 1987: 701a; Abad-Abascal 1991: 100-101, núm. 38; IRILADT 68. Cf. Rabanal 1985a: 360; Reynolds 1993: 49, núm. 25; Arasa-Rosselló 1995: 53; Alföldy 2004: 44-45.

P(ublius) • Astrani-

us • Venustus •

IIII • vir Aug(ustalis) ♠

Lucentis annor(um) • XXIII

5 *T(e) r(ogo) • p(raeteriens) • d(icas) • s(it) • t(ibi) • t(erra) • levis ♠*

Publi Astrani Venust, sevir augustal de Lucentes, de 23 anys.

Et pregue, vianant, que digues: «Que la terra et siga lleugera».

non Lucentum, sed Ilici in situ *Alicante* hodiernae collocatum fuisse, male memores tituli n. 3562, in quo LICE illud ad nomen oppidi rettulerunt; sed

fuit ibi sine dubio *[pub]lice*. E quibus unum F. Papi (*Archivo* III 1889: 250 ss.) refutavit Chabas loco s. s.», HÜBNER en CIL II 5958. Cf. RIT 377.

Interpuncions triangulars; al final de les r. 3 i 5 *hederae*. L'escriptura és capital quadrada amb tendències cursives. L'última V de la r. 2 és més petita i va volada i en sentit horitzontal. La A de la r. 4 no duu asta transversal. L'*ordinatio* tendeix vers un eix de simetria. L'aspecte general resulta tosc.

El gentilici *Astranius*, un hàpax a la Península Ibèrica, era extremadament rar en general.³⁴ En canvi, el *cognomen* *Venustus*, documentat també en el núm. 184, es troba estès pertot arreu.³⁵ Sobre els *seviri Augustales*, vegeu el núm. 2.

L'interès de la inscripció rau, sobretot, en el topònim *Lucentis*, genitiu de *Lucentes*, forma documentada dues vegades.³⁶ En la inscripció el topònim indica amb tota probabilitat no solament la ciutat on exercia *Venustus* el sevirat, sinó també la seua *origo*. De fet, la inscripció ha esdevingut per a molts l'argument decisiu per a reconèixer l'error que suposava localitzar *Lucentum* a Benalua.³⁷

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

69. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Ara de pedra arenosa, trencada per la dreta i per baix. Conserva, encara que molt malmesa, la cornisa, però ha perdut la base. La cara esquerra està allisada; la posterior, tosca.

«En la cimentación interior de un edificio en el paraje de Torre Santiago, cerca del Tossal de Manises a finales de 1986», Rabanal-Abascal.

Es conserva al MARQ. Alacant.

Dimensions: (66) × (40) × 33.

Lletres: r. 1: 5; r. 2: 4; r. 3-4: 3,5.

Rabanal-Abascal 1986: núm. 1; AE 1988: 820; HEp 1990: 19; Abad-Abascal 1991: 107-108, núm. 46; IRILADT 69.

¶³⁴ SCHULZE 1904: 211 i 347; SOLIN-SALOMIES 1994: 24. ¶³⁵ ABASCAL 1994a: 542; KAJANTO 1965: 283. ¶³⁶ RAVENN. 304, 14; 343, 5. Sobre

els noms de la ciutat romana, cf. la introducció.

¶³⁷ Sobre la importància que ha tingut la inscripció en aquest sentit, cf. OLCINA 1990: 153-154.

*P(ublius) • Fulvius
Asclas • P[om]-
peian(us) • an̄(orum)
XXXII • h(ic) • [s(itus) • e(st)]*

Publi Fulvi Asclas,
pompeïà,
de 32 anys,
ací és sepultat.

4 h(ic) s(itus) e(st) (Rabanal-Abascal).

Interpuncions triangulars. L'escriptura és superficial, però regular. El text està ordenat segons un eix central.

El gentilici *Fulvius*, a l'àrea estudiada, només apareix ací, però era molt freqüent tant a la resta del País Valencià³⁸ com pertot arreu. El *cognomen* *Asclas*, escrit generalment *Ascla*, constitueix un hàpax a Hispània. Es donava sobretot entre persones d'origen servil.³⁹ *Pompeianus* indica l'*origo* del destinatari.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. I dC.

¶ ³⁸ IRVT 49.

¶ ³⁹ SOLIN 1982: 355-356.

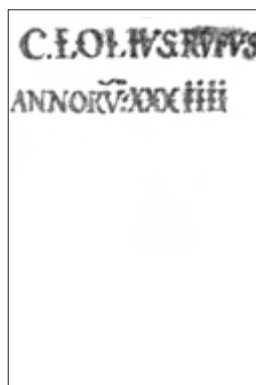
70. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Se'n desconeix el tipus de suport. Sembla que era una ara de calcària de color gris clar («de la pedrera de San Julián», Bendicho).

«Certifico ser traída de las ruinas de Lusencia [...] en el año 1604 para hacer una puente [...]. Visto que aquesta piedra estava escrita, y que era memoria de antigüedad no la pusieron en la puente, y quedóse allí, asta que yo la mandé asentar en la esquina de la casa de la heredad que compró mi padre de Cristóval Desllor», Bendicho. «Al presente no hay rastro de tal inscripción ni he podido dar con ella», Lumières.

Desapareguda.

Dimensions: «dos palmos y medio de ancho y cinco de largo», Bendicho; és a dir, *ca.* 115 × 57.

Bendicho ms. 1640: 36; Cornide ms. s. XVIII*b*: 442; Anònim ms. *ca.* 1750: IV; Lumières en Lumières-Cuesta ms. fin. s. XVIII: 42; Lumières 1776: núm. 5; Anònim ms. fin. s. XVIII: 72; Ribelles ms. a, in. s. XIX: 153; CIL II 3564; Lafuente 1948: 101; ILER 2261a i p. 836; Abad 1984a: 94, núm. 8 i p. 100; IRPA 9; Abad-Abascal 1991: 108, núm. 47; IRILADT 70.

Dibuix de Bendicho

C(aius) • Lolius • Rufus
annorum • XXXIII

Dibuix de Lumières

Gai Lol·li Rufus,
de 34 anys.

1 Lol[l]ius (CIL, IRPA); 2 ann (IRPA, Abad-Abascal).

Contràriament al que creu Hübner, seguint el dibuix inexacte de Lumières, la inscripció estava completa. He seguit la distribució del text que presenta Bendicho, l'únic testimoni ocular. Lumières (1775) segueix la mateixa distribució, però el 1776 la presenta en tres renglons i és seguit per molts autors posteriors.

El gentilici *Lollius*, escrit ací *Lolius*, no torna a aparèixer al País Valencià, però és bastant freqüent en general.⁴⁰ Sobre el *cognomen* *Rufus*, vegeu el comentari al núm. 65.

Pel tenor del text i tipus de monument, es podria datar al final del s. I dC.

¶⁴⁰ SCHULZE 1904: 178; ABASCAL 1994a: 174.

71. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Se'n desconeix el suport.

«En la Albufereta», Anònim de Montfaucon. Aquest diu, erròniament, «la trae Bendicho». Hübner, seguit pels editors posteriors, atribueix aquesta inscripció a Elx.⁴¹ Una atribució errònia, ja que, segons l'Anònim de Montfaucon, es trobà «en la Albufereta», és a dir, a *Lucentum*. D'altra banda, en l'Anònim *ca.* 1750 figura entre les inscripcions d'Alacant.

Desapareguda.

Dimensions: desconegudes.

Anònim *ms. ca.* 1750: VII; Anònim de Montfaucon en CIL II 3559; CIL II 3559; ILER 3450; IRPA 82; Abad-Abascal 1991: 89-90, núm. 16; Seguí-García-Gelabert 1998: 1383; IRILADT 71; HEp 1999: 8.

Dibuix de l'Anònim *ca.* 1750

*Lucretia Maura
hic sepulta est
ann(norum) [- - -]*

Lucrècia Maura
ací és sepultada,
tenia ... anys.

3 ann[- - -] (IRPA); ann[(is) ? - - -] / - - - - - (Abad-Abascal). No faltava text per baix, contràriament al que suposen alguns editors (IRPA, Abad-Abascal).

El gentilici *Lucretius/-a* apareix, a més, en els núm. 113 i 175. Al País Valencià, està documentat encara a *Saguntum* (CIL II² 14, 493, 494, 495), Almenara (CIL II² 14, 689) i Xèrica (CIL II² 14, 246). El *cognomen Maurus/-a* es troba pertot arreu, principalment a Hispània i Àfrica.⁴²

Pel tenor del text, es pot datar en el s. I dC.

72. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Se'n desconeix el suport.

«En la casa de Ginés Arcayna, secretario de la ciudad, que está en su alquería de la Condomina», Bendicho. Quant al lloc de la troballa, vegeu el núm. 65.

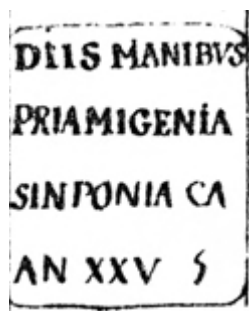
Desapareguda.

Dimensions: desconegudes.

Bendicho *ms.* 1640: 35; Velázquez *ms.* mitjan s. XVIII: 27; Anònim *ms. ca.* 1750: III; Lumières en Lumières-Cuesta *ms. fin. s.* XVIII: 42, núm. 3; Lumières 1780: 46; Peyron *ms.* 1782 (ed. 1962: III 757); Ribelles *ms. a, in. s.* XIX: 154; CIL II 3565; ILS 5256a; Lafuente 1948: 87; ILER 3320 i p. 838; Abad 1984a: 94, núm. 9; IRPA 10; Abad-Abascal 1991: 108-109, núm. 48; IRILADT 72. Cf. Michon 1897: 150; EE IX 134; Rabanal-Abascal 1986: núm. 9; Alföldy 2004: 56 n. 154.

¶⁴¹ «Con las naturales reservas se puede suponer de forma provisional su origen ilicitano, aunque no es descartable que en el futuro pue-

da conocerse su verdadero punto de origen», ABAD-ABASCAL 1991: núm. 16. ¶⁴² KAJANTO 1965: 206.

Dibuix de Lumières

Diis • Manibus
Primigenia
Sinproniaca (!)
an(norum) • XXV

Als déus Manes.
 Primigènia Simfoníaca,
 de 25 anys.

2 Priamigenia (Bendicho, Lumières); 3 Sinproniaca (Lumières 1780, Ribelles); 4 ann (CIL, IRPA).

Primigenius/-a, molt freqüent com a *cognomen* pertot arreu,⁴³ figura ací com a gentilici, funció més bé rara.⁴⁴ El *cognomen Symphoniaca*, escrit ací *Sinproniaca*, només apareix encara en una inscripció de Roma en masculí.⁴⁵

Pel tenor del text, es pot datar entre la darrerria del s. I i principi del s. II dC.

73. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Estela de calcària de color gris clar («piedra de San Julián», Lumières), arrodonida per dalt. Sobre el camp epigràfic, un simple solc delimita un semicercle. Estava deteriorada en la cara frontal.

Es trobà l'any 1788 «suelta en la heredad de Martín Bautista Sánchez, en el partido de la Condomina», Lumières. Quant al lloc de la troballa, vegeu el núm. 65. Segons Masdeu (1783-1805: 19 p. 466 núm. 1902), «en papel manuscrito, añadido por el autor siete años después de la impresión de dicha obra». En canvi, segons Cornide i Hübner, la nota manuscrita procedia d'A. Maïans.

Desapareguda.

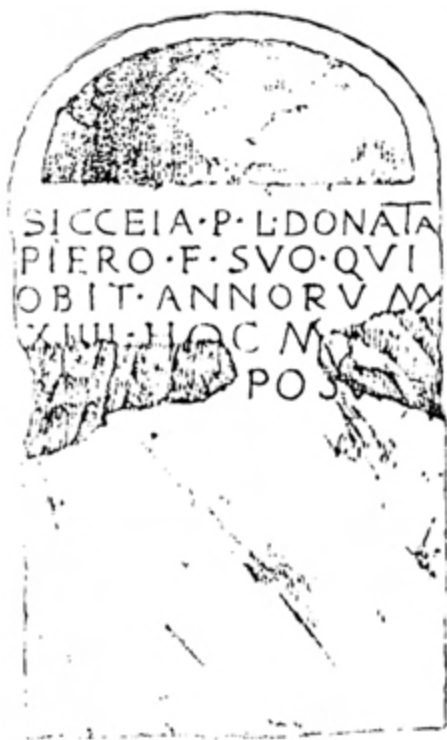
Dimensions: «Cuatro pies y seis pulgadas de alto con un pie, cuatro pulgadas y seis líneas de ancho»; és a dir, *ca.* 135 × 42.

Lumières 1780: 56; Lumières ms. *ca.* 1800: làm. 3v, núm. 27, p. 65-66 (ed. 1852: p. 14-15, núm. 23, làm. 2); Cornide ms. s. XVIIIb: 442; Ribelles ms. a, in. s. XIX: 161; CIL II 3566; Mangas 1971: 399; ILER 3508; Abad 1984a: 94-95, núm. 10; IRPA 11; Abad-Abascal 1991: 109-110, núm. 49; IRILADT 73.

¶⁴³ ABASCAL 1994a: 465-466; KAJANTO 1965: 290.

¶⁴⁴ ABASCAL 1994a: 206; SOLIN-SALOMIES 1994: 149.

¶⁴⁵ CIL VI 23369.

Dibuix de Lumières

Sicceia · P(ubli) · l(iberta) · Donata
Piero · f(ilio) · suo · qui
obit (!) · annorum
XIII · hoc m[onu]-
 5 *[mentum] posu[it]*

Sicceia Donata,
 lliberta de Publi,
 ha erigit aquest monument
 a Piero, el seu fill
 que va morir als 14 anys.

5 posui (Cornide); posui[t] (CIL).

Interpuncions triangulars. T *summa* en la r. 1. El text ocupa la meitat superior de la cara frontal, sota el semicircle, i està alineat a l'esquerra.

El gentilici *Sicceia* no apareix enlloc fora d'ací.⁴⁶ El *cognomen* *Donatus/-a*, documentat també en el núm. 136, estava estès pertot arreu. El *cognomen* grec *Pierus*, bastant rar en general a la Península Ibèrica, només apareix aquí.⁴⁷

En *obit*, per *obiit*, s'ha produït una contracció que és freqüent en epigrafia.⁴⁸

Pel tenor del text, es pot datar en el s. II dC.

74. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Dos fragments d'una placa de marbre de Buixcarró que no casen entre ells. La decoració geomètrica de la cara posterior indica que el suport ha estat reaprofitat per a la inscripció que presenta. El costat esquerre del fragment a) i el dret del fragment b) es conserven en part originals.

El fragment b), l'inferior, es trobà l'any 1989 en les excavacions realitzades «en el lugar conocido como “Castillo Ansaldo” en las cercanías del Tossal de Manises», Abad-Abascal. El fragment a), el superior, es trobà l'any 1990 i procedeix del Parque de las Naciones.

¶ ⁴⁶ SCHULZE 1904: 371. ¶ ⁴⁷ SOLIN 1982: 512-513.

¶ ⁴⁸ Cf. CIL II p. 1187-1188; CARNOY 1906: 113.

Es conserva al castell de Santa Bàrbara, a Alacant.

Dimensions: a) $(14) \times (16,5) \times 4$; b) $(13,5) \times (15) \times 4$.

Lletres: 5-4.

Abascal 1990: 266, núm. 10; AE 1990: 585; Abad-Abascal 1991: 110-111, núm. 51; Abascal 1993: 139-140, núm. 11; AE 1993: 1059; HEp 1994: 49; IRILADT 74; HEp 1999: 9.

Possible restitució

*Gn(aeo) • Te[rentio]
Vern[-ca.4- ma]-
[ri]to [me]re[nti]
[annor(um)]?XXVI •
5 [- - -]ia • Thy-
[mele ? s(it)] t(ibi) t(erra) [l(evis)] (?)*

A Gneu Terenci
Vern-,
el seu marit benemerent,
de 26 (?) anys.
... -ia Timele (?)
Que la terra et siga lleugera (?)

2-6 Vern[- - -] / [- - -]TO[- - -]RD[- - -] / [annor(um)] XXVI · / [- - -]ia · Thy/[- - -]mar]it[o] (tots).

Interpuncions triangulars. Nexes: TH (r. 5).

Sobre els *Terentii*, vegeu el comentari al núm. 49. El *cognomen* devia ser *Vernaclus* o *Verna*, ambdós ben documentats a Hispània.⁴⁹ A continuació del nom del destinatari seguia *marito*, acompanyat probablement de l'adjectiu elogiós *merens*. El *cognomen* de la dedicant era, amb tota probabilitat, *Thymele*, documentat també en el núm. 211. A la Península només torna a aparèixer a *Olisipo*.⁵⁰

Pel tenor del text i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

¶ ⁴⁹ ABASCAL 1994a: 542.

¶ ⁵⁰ CIL II 221.

75. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Fragment superior esquerre.

«Teníala Juan B^a Pagán», Anònim de Montfaucon. Hübner, seguit pels editors posteriors, atribueix la inscripció a Elx. Aquesta atribució és errònia, ja que tant en l'Anònim de Montfaucon com en l'Anònim *ca.* 1750 figura entre les inscripcions d'Alacant.

Desapareguda.

Anònim *ms. ca.* 1750: VI; Anònim de Montfaucon en CIL II 3560; ILER 6611; IRPA 85; Abad-Abascal 1991: 91, núm. 20; IRILADT 75; HEp 1999: 10.

Dibuix de l'Anònim *ca.* 1750

Q(uintus) • Voconi[us - -]

- - - - -

Quint Voconi ...

- - - - - / Q(uintus) Voconi[us - -] / - - - - - (IRPA, Abad-Abascal).

El nom podria estar també en datiu.

El gentilici *Voconius/-a* apareix també en els núm. 40, 110 i 219. És relativament conegut a Hispània, sobretot al País Valencià (Abascal 1994a: 250).

76. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Ara de calcària de color gris clar, amb base i cornisa. Al coronament es veuen restes dels *pulvini* i de motlures. Ha perdut quasi completament la base. Totes les cares estan allisades.

Va aparèixer l'any 1943 al Tossal de Manises.

Es conserva al MARQ. Alacant.

Dimensions: (88) × 33 × 38 (?).

Lletres: r. 1-5: 4; r. 6: 3.

Belda 1944: 161; Lafuente 1948: 88 (=1959: 72, núm. 187); ILER 4523; Abad 1984a: 94, núm. 5 i p. 99; IRPA 6; Abad-Abascal 1991: 106, núm. 44; IRILADT 76. Cf. Rabanal-Abascal 1986: núm. 6.

D(is) • M(anibus) •
Hermeros
Pyrallidi
contubernali
 5 *pietissimae*
an(norum) • XXVII

Als déus Manes.
 Hermeros,
 a Pirall·lis,
 la seua companya
 afectuosíssima,
 de 27 anys.

3 Pyraliid · i · (Lafuente); Pyraltidi (IRPA, Abad-Abascal); 5 pietissimae; 6 ann (Lafuente).

Interpuncions triangulars. Nexa: NAL (r. 4). L'escriptura, poc profunda i estreta, presenta tendències cursives (R, A). L'*ordinatio* tendeix vers un eix de simetria, però queda desplaçada a l'esquerra o a la dreta en quasi totes les ratlles.

El nom *Hermeros*, al País Valencià, apareix també en una inscripció de *Saguntum*.⁵¹ *Pyralis*, a la Península, està documentat encara un parell de vegades.⁵²

Pel tenor del text, tipus de monument i paleografia, es pot datar entre la darreria del s. II i principi del III dC.

¶ ⁵¹ CIL II² 14,539.

¶ ⁵² ABASCAL 1994a: 551.

77. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Fragment superior dret d'un bloc de pedra arenosa gris clara. La cara superior, que es conserva en part original, està allisada.

Va aparèixer l'any 1934 al Tossal de Manises.

Es conserva al MARQ. Alacant.

Dimensions: (35) × (31) × 30.

Lletres: r. 1: 9; r. 2 i 3: 5,5.

Belda 1945: 165; Lafuente 1948: 87 (=1959: 65, núm. 139); Figueras 1971: 53, núm. 164; IRPA 7; Abad-Abascal 1991: 106-107, núm. 45; IRILADT 77; HEp 1999: 11. Cf. Rabanal-Abascal 1986: núm. 7.

[- -] M]arino

[- -] ♠ Praeno

[memoriam (?) co]niugis • [p(osuit) ?]

A ... Marí,

... Preno

ha erigit el sepulcre (?)

... del seu marit ...

[Ca]rino praet(ori) n(obili) (co)niugis (Lafuente); 1 [- - -]arino[- - -] (IRPA, Abad-Abascal); 2 [- - -]o Praeno[- - -] (IRPA); [- - -]+ Praeno[- - -] (Abad-Abascal).

L'hedera (r. 2) alterna amb el punt redó. Nexa: AE (r. 2). L'escriptura és acurada.

El *cognomen* *Marinus* sembla més probable que *Varinus* o altres *nomina* acabats en *-arinus*.⁵³ Apareix, a més, en els núm. 169, 179, 203. És freqüent a la resta

¶ ⁵³ SOLIN-SALOMIES 1994: 282 cita encara *Camarinus* i *Militarinus*.

de la Península.⁵⁴ El *cognomen* de la dedicant és sens dubte *Praeno*. Aquest no està documentat enlloc fora d'ací; però en una inscripció de *Limia* (Ourense)⁵⁵ apareix el *cognomen* celta *Praenia*,⁵⁶ amb el qual deu estar relacionat. El genitiu *coniugis*, atès l'espai restant, deu dependre de la paraula *memoria* en acusatiu, ablatiu o datiu, o bé de la fórmula *in memoriam* o *in honorem*. A continuació de *coniugis* segueix un punt i restava espai per a una lletra, probablement *p(osuit)*. *Coniux*, 'cònjuge', es diu tant del marit com de la muller.

Pel tenor del text, ús de l'*hedera*, tipus de monument i paleografia es pot datar en el s. II dC.

78. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Fragment superior dret d'una placa de marbre de Buixcarró. Les cares anterior i posterior estan polides.

Es trobà l'any 1987 «durante unas excavaciones de urgencia practicadas en un solar de la c/ Colonia romana, en la ladera SW del Tossal de Manises», Abad-Abascal.

Es conserva al castell de Santa Bàrbara, a Alacant.

Dimensions: (8,6) × (12,2) × 3.

Lletres: 3.

Abascal 1990: 266 n. 11; AE 1990: 586; Abad-Abascal 1991: 111-112, núm. 52; Abascal 1993: 140, núm. 12; AE 1993: 1060; HEp 1994: 50; IRILADT 78.

[- - -] *Techne*
[an(norum)] XV
- - - - - ?

...Tecne,
de 15 anys...

[- - -] *Techne* ? / [- - - an(norum) - - -] XV / [- - - - -] (tots).

L'escriptura és estreta i allargada, les astes horitzontals són molt curtes. L'angle esquerre de la N no arranca de l'extrem de l'asta sinó de prou avall.

El *cognomen* *Techne*, un hàpax a la Península Ibèrica, és extremadament rar.⁵⁷

Pel tenor del text i la paleografia, es pot datar entre la darrereria del s. I i principi del s. II dC.

¶⁵⁴ ABASCAL 1994a: 415. ¶⁵⁵ CIL II 5621.

¶⁵⁶ ALBERTOS 1966: 185. ¶⁵⁷ PAPE-BENSELER 1959: 1514; SOLIN 1982: 1256.

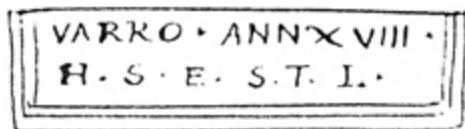
79. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Segons els dibuixos que ens han arribat, devia ser la part inferior d'una ara amb el camp epigràfic emmarcat.

«In agro Illicitano, non longe a portu», Carbonell.⁵⁸ «Es bien labrada y orlada con molduras», Anònim de Montfaucon. «En la heredad que solía ser de Don Estevan Martínez de Fresneda, en la pared que oy del todo está unida por Don Jayme Talayero, había una piedra con molduras bien labradas alrededor, en lo que quedava de ella, porque sólo queda un pedazo», Bendicho. Lumières ja no la va veure.

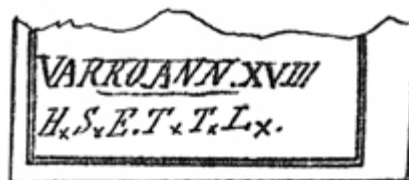
Desapareguda.

Dimensions: desconegudes.

Carbonell ms. 1492: 14v, 38v; Filonardianus ms. s. XVI: 42v; Anonymus Valentinus ms. s. XVI: 8; Agustín ms. a, s. XVI: 76; Bendicho 1640: 34v; Anònim ms. ca. 1750: II; Velázquez ms. mitjan s. XVIII: 27; Anònim de Montfaucon en CIL II 3567; J. A. Maians 1771: 97; Lumières en Lumières-Cuesta ms. fin. s. XVIII: 42; Lumières 1776: núm. 4; Peyron ms. 1782 (ed. 1962: III 757); Anònim ms. fin. s. XVIII: 71; Ribelles ms. a, in. s. XIX: 125 i 152; CIL II 3567, cf. p. 957; Abad Navarro 1928: 22, núm. 1; ILER 2884; Ramos Fernández 1975: 276, núm. 12; Abad 1984a: 95, núm. 11; IRPA I; Abad-Abascal 1991: 115-16, núm. 61; Gómez Font 1994: núm. 3; Gimeno 1997: 84, núm. 73; IRILADT 79. Cf. EE IX 134; Rabanal-Abascal 1986: núm. 37; HEp 1989: 69; Carbonell-Gimeno-Vargas 1992: 176.

Dibuix de Velázquez

Dibuix de Lumières

Varro • ann(or)um • XVIII

h(ic) • s(itus) • e(st) • s(it) • t(ibi) • t(erra) • l(evis)

... Varró, de 18 anys, ací és sepultat.

Que la terra et siga lleugera.

1 XVIII (CIL); 2 H • S • E • S • T • L • (Bendicho).

J. A. Maians és el primer a expressar dubtes sobre l'autenticitat d'aquesta inscripció. En IRPA és considerada expressament com a falsa, mentre que segons Abad-Abascal, «la insistència de las fuentes permite conceder un margen de crédito a su existencia». No hi ha cap motiu per a dubtar de la seua autenticitat.

¶ ⁵⁸ La mateixa localització trobe en el Filonardianus, l'Anonymus Valentinus i Agustín. Dita localització resulta ambigua i ha induït no pocs autors a l'error d'atribuir-la a Elx (J. A. Maians,

ILER, Ramos Fernández entre d'altres). Però no hi ha dubte que la inscripció era de *Lucentum*, on la van veure Bendicho, l'Anònim de Montfaucon i l'Anònim ca. 1750.

Interpuncions triangulars.

El *cognomen Varro* representa un hàpax a Hispània, però es troba documentat pertot arreu.⁵⁹

Pel tenor del text, es pot datar en el s. I dC.

80. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Fragment interior de marbre blanc amb vires grises. Tant la cara anterior com la posterior estan allisades.

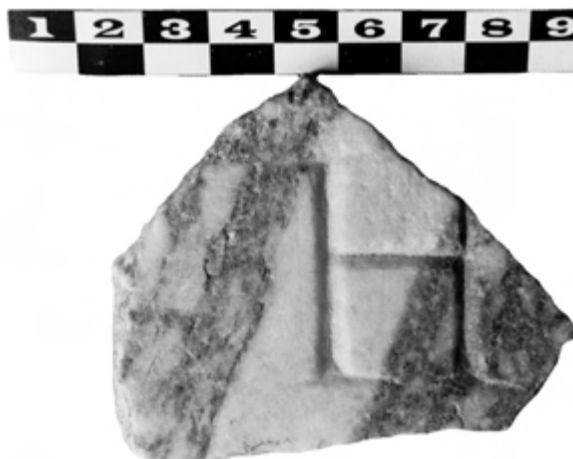
Es va trobar l'any 1989 «en las excavaciones en el interior del camping “Lucentum” (ladera norte del Tossal de Manises)», Abad-Abascal.

Es conserva al castell de Santa Bàrbara, a Alacant.

Dimensions: $(5,9) \times (7,2) \times 0,9$.

Lletres: 3,6.

Abascal: 1990: 266 n. 13; Abad-Abascal 1991: 112-113, núm. 54; Abascal 1993: 140-141, núm. 14; AE 1993: 1062; HEP 1994: 52; IRILADT 80.

[- - - ?] *h(ic) [situs (-a) e(st)] (?)*

...ací és sepultat (-da).

L'escriptura, de solc profund i amb reforços ben marcats, és molt acurada.

Per la paleografia i la fórmula HSE, es pot datar en els s. I-II dC.

¶ ⁵⁹ KAJANTO 1965: 264-265.

4. Inscripcions diverses

81. INSCRIPCIÓ COMMEMORATIVA (?). Tres fragments d'una placa de marbre de Buixcarró que casen entre ells. La cara anterior està polida; la posterior, desbastada.

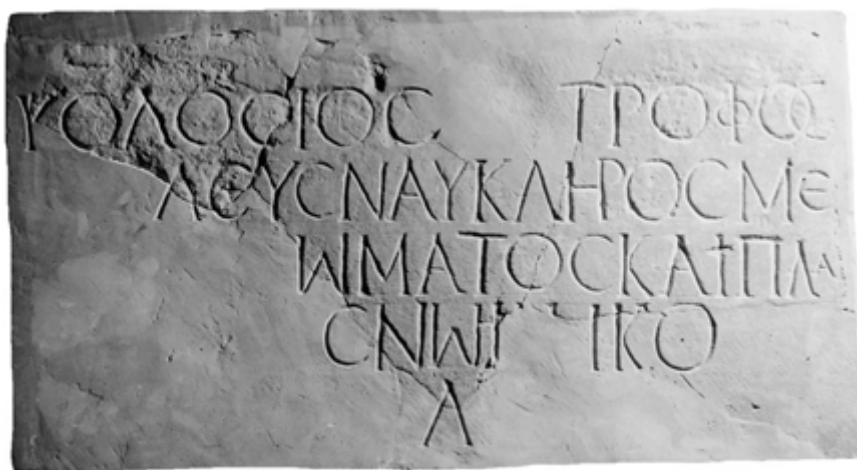
El fragment superior dret es trobà l'any 1934 en el fons d'un aljub del Tossal. L'any 1956 aparegué el fragment central, mentre es netejava l'esmentat jaciment. Pel que fa al fragment superior esquerre, «no hay noticias de su hallazgo, el cual supongo que debió acontecer al tiempo que el del fragmento II [el b)]», Llobregat (1970b: 13).

Es conserva al MARQ. Alacant.

Dimensions: a) $(8,8) \times (13) \times 3,8$; b) $(18,4) \times (15) \times 3,8$; c) $(14,7) \times (15,6) \times 3,8$. La placa original *ca.* $20,5 \times 45,5 \times 3,8$.

Lletres: 2,7- 3,1; l'èpsilon final r. 2: 2; l'alfa final r. 3: 1,3.

Belda 1945: 165; Lafuente 1948: 43-48; Lafuente 1959: 36-37, núm. 39; Tovar 1958: 97-98; HAE 1526 i 1824; Llobregat 1970b: 7-18; Oikonomides 1983a: 99-102; 1983b: 114; Moretti 1984; Abad 1984a: 95, núm. 12 i p. 100; Llobregat 1988: 351-355; HEp 1990: 20; AE 1990: 639; Abad-Abascal 1991: 177-178, núm. 1; De Hoz 1997: 64-65, núm. 11.1; IRILA-DT 81; HEp 1999: 12; Corell-Gómez 2009: 31-33, núm. 6. Cf. Martínez Morellà 1959: 237; Figueras 1971: 53, núm. 170; Llobregat 1990: 317-322.

Possible restitució

[- O]υολόσιος [Σύν]τροφός
[Νικομη]δεὺς (?) ναύκληρος με-
[τὰ τοὺς πληρ]ώματος καὶ πλα-
[νητῶν - - -]εἰνω καὶ Κο[- - -]
5 [- - -]++ [- - -]
- - - - - (?)

... Volusi Síntrofos,
armador de Nicomèdia (?),
juntament amb la tripulació
i els passatgers (?)
d' -enos i Co-...

2 [- - -]λεὺς (Llobregat, Oikonomides, Abad-Abascal); 4 [- - -]ΧΝΩΗ[- - -] (Llobregat); [- - -] ΝΩΙΙΙΚΟ[- - -] (Moretti); [- - -]ΧΝΩΙ[- - -]ΙΚΟ[- - -] (Abad-Abascal); 5 omesa (Moretti).

Nexes: OC (r. 1); HP (r. 2). Línies auxiliars dalt i baix de cada ratlla. L'escriptura és acurada. L'omega presenta la forma d'una M invertida. Les E són minúscules. L'èpsilon i la A finals de r. 2 i 3 respectivament, són més petites i van volades.

La inscripció ha estat interpretada de diverses maneres. Quan només es coneixia el fragment superior dret, Lafuente el completà interpretant-lo com a l'epitafi d'Amílcar Barca. Més tard, en aparèixer els altres dos fragments, la hipòtesi fou refusada. També resulta arbitrària la restitució que proposa Oikonomides.⁶⁰ En canvi, la lectura de Moretti sembla més encertada, tot i que conté elements discutibles.

La lectura de la r. 1 és gairebé segura. Només falta el *praenomen*. Οὐολόσιος és transcripció grega del gentilici *Volusius*, que trobem documentat tant a Hispania com arreu. Σύντροφος, en llatí *Syntrophus* o *Syntropus*, és un *cognomen* freqüent.⁶¹ En canvi, altres *cognomina* com Ἐπίτροφος, Εὐτροφος, possibles des del punt de vista de l'*ordinatio*, no resulten gaire probables perquè són força rars. Ναύκληρος, en llatí *navicularius*, designa el propietari o l'armador d'una nau.⁶²

En la r. 2 la restitució [Νικομη]δεύς té totes les possibilitats de ser correcta per dues raons. Per una banda, la resta de la primera lletra de la r. 2 deu ser una delta, no una lambda, com proposen alguns. En efecte, en les dues lambdes de la inscripció l'asta dreta és més alta que l'esquerra. En canvi, en l'esmentada resta de lletra ambdues astes són iguals. Per l'altra, sabem que la flota comercial de Nicomèdia fou la més important del Mediterrani al llarg dels s. II-III dC.⁶³

A continuació de l'origen segueix ναύκληρος. Amb aquest terme grec, *navicularius* en llatí, es designava el propietari o l'armador de naus.

També la restitució proposada per a la r. 3 sembla probable. És ben cert que [- - -]ωματος té diverses possibilitats de restitució.⁶⁴ Però el context reclama clarament la integració proposada. Tenint en compte el context, πλήρωμα deu significar 'tripulació'.⁶⁵

La lectura de la r. 4 resulta molt problemàtica. Tanmateix, alguna cosa es pot dir. En primer lloc, la copulativa καί reclama que el mot començat per πλα[- - -] es trobe en genitiu com l'anterior. En segon lloc, el context sembla suggerir un

¶⁶⁰ [- - - Εὐ]κολος, ἦλος [οῦ]τροφός. / [Ὅτε - - - Νη]λεύς, ναύκληρός με / [- - - πληρ]ώματος. Καὶ πλα/[νηθέντες - - - μη]νῶν, ἦκο[μεν] /⁵ [- - -]Α[- - -]. OIKONOMIDES 1983a: 100, referint-se a la lectura proposada per Lafuente, escriu: «With “little Greek” and a lot of amusing imagination [...] “restored” the inscription...». Però també aquest es deixa dur per la imaginació, segons observa MORETTI 1984: 64: «Ma l'interpretazione che di recente ha dato del complesso dei frammenti ALN. Oikonomides mi sembra che denoti la medesima “amusing imagination”». ¶⁶¹ PAPE-BENSELER 1959: 1459; SOLIN 1982:

970-971. ¶⁶² BOTTIGELLI 1942: 70, 73; MOLINA VIDAL 1997: 165-167. ¶⁶³ MORETTI 1990: 241-242 esmenta molts testimonis de ναυκλήροι de Nicomèdia. ¶⁶⁴ Tovar restituïa [- - -δ]ώματος καὶ πλα[τείας- - -], LLOBREGAT 1970: 16; ambdues restitucions s'han de descartar tant pel context com perquè no s'ajusten a l'*ordinatio*. Per a altres possibilitats d'integració del final -ωματος, cf. BUCK-PETERSEN 1984: 241-244. ¶⁶⁵ En el lèxic de la marina, πλήρωμα significa bé la tripulació (civil o militar) bé el càrrec; cf. MILTNER s.v. *pleroma*, *pleromarius*, RE XXI 234; BOTTIGELLI 1942: 84; CUVIGNY 1996: 170.

participi de πλάζω o πλανάω; ambdós tenen, entre altres accepcions la de ‘viatjar d’un lloc a un altre’, ‘anar errant o exiliat’. Per tant, la restitució πλα[νητῶν] o πλα[νηθέντων] sembla probable.⁶⁶

Les lletres que segueixen podrien pertànyer a un nom acabat en -ενω, seguit de la copulativa καί i d’un segon nom començat en Κο-. Es devia tractar o bé del nom dels passatgers, o bé del seu lloc de procedència.⁶⁷ Atès que els suposats noms eren en genitiu, el primer correspondria a un nom en -ενως.

De la r. 5 només resta la part superior d’una lletra, que pot ser Α, Δ o Λ i l’extrem superior esquerre d’una altra lletra impossible de llegir. No hi ha res que indique que la inscripció acabés en la r. 5. Probablement era més llarga.

No sabem de quina classe d’inscripció es tracta. Però, tenint en compte el començament, potser era una inscripció de caràcter commemoratiu o votiu. En tot cas, és evident el gran interès que té, ja que sembla corroborar l’existència d’un port a l’Albufereta.⁶⁸

Per la paleografia, es pot datar entre la darrerïa del s. II i principi del s. III dC.

82. INSCRIPCIÓ DE CARÀCTER DESCONEGUT. Se’n desconeix el tipus de suport. Era un fragment interior esquerre, segons Lumières.

«En la huerta de Don Nicolás Juan, contigua al sitio de las antigüedades», Lumières. Procedeix, doncs, del Tossal de Manises.

Desapareguda.

Dimensions: desconegudes.

Lumières 1780: 57; Ribelles ms. a, in. s. XIX: 158; CIL II 3568; IRPA 17; Abad-Abascal 1991: 110, núm. 50; IRILADT 82; HEp 1999: 13.

- - - - - ?
 ENTA[- - -]
 - - - - - ?

- - - ENTA- - - (IRPA, Abad-Abascal).

Potser [honore cont] / enta.

¶ ⁶⁶ En *Tragica Adespota* 100 apareix l’expressió πόντου πλάνητες, ‘vagabunds de la mar’. Per altra banda, MORETTI 1990: 241 n. 3 cita una inscripció de Teichiussa referent a quatre germans ναυκλήρων πλανητών. D’acord amb aquests textos, πλανητών significaria ‘viatjants’ o ‘passatgers’.

¶ ⁶⁷ MORETTI 1990: 241 proposa la restitució

[- - -]νω Νῆκος[μεδέι]; creu que s’indicaria ací el nom de la divinitat o de la persona homenatjada en la dedicatòria. Al meu parer, s’ha de descartar aquesta hipòtesi, ja que la lletra que segueix l’omega no pot ser una ni. ¶ ⁶⁸ Pel que fa a la possible existència d’un port a l’Albufereta, cf. REYNOLDS 1993: 49 núm. 25; OLCINA-PÉREZ 1998: 88-89.

83. INSCRIPCIÓ DE CARÀCTER DESCONEGUT. Fragment interior d'una placa de quarsita blanca.

Es va trobar l'any 1988 «en las excavaciones llevadas a cabo en el “Parque de las Naciones” en las proximidades del Tossal de Manises», Abad-Abascal.

Es conserva al castell de Santa Bàrbara, a Alacant.

Dimensions: $(3) \times (5,5) \times 1,5$.

Lletres: 2,3.

Abascal 1990: 266 n. 12; Abad-Abascal 1991: 112, núm. 53; Abascal 1993: 140, núm. 13; AE 1993: 1061; HEp 1994: 51; IRILADT 83.

 [- - -]+ • Fa[- - -]

Interpunció triangular amb el vèrtex cap avall. L'escriptura presenta tendències cursives. L'asta dreta de la A sobreïx per damunt de l'angle que forma amb l'asta esquerra. Les restes de la lletra davant del punt són probablement d'una A.

Per la paleografia, es pot datar en els s. II-III dC.

84. INSCRIPCIÓ DE CARÀCTER DESCONEGUT. Fragment inferior d'una placa de marbre de Buixcarró. Les cares anterior i posterior estan polides. La vora inferior es conserva original.

Llobregat suposa que degué trobar-se al Tossal de Manises juntament amb els dos últims fragments de la inscripció grega núm. 81 i que, com aquesta, és grega. Però una lletra completa, la O, i dues fragmentàries no permeten saber si la inscripció era grega o llatina. En tot cas, el fragment no pertany a l'esmentada inscripció, car el gruix varia notablement; a més, té la cara posterior polida, mentre que la del núm. 81 és tosca.

Es conserva al MARQ, núm. inv. CS 14183.

Dimensions: $(8) \times (6,5) \times 2,5$.

Lletres: 3,2.

IRILADT 84; HEp 1999: 3. Cf. Llobregat 1970b: 13.

 [- - -]+[- - -]
 [- - -]+O+[- - -]

La resta de la primera lletra de la r. 2 pot pertànyer a H, I, M o N. L'última lletra és M o N.

Pel context arqueològic i la paleografia, es pot datar en els s. II-III dC.

5. *Instrumenta domestica*

85. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Grafit bilingüe gravat *post coctionem* en la base externa d'un fragment de *sigillata* sud-gàl·lica.

Es trobà «en la zona de la necrópolis del Parque de las Naciones (en un nivel superficial)», Rosser.

Es conserva al castell de Santa Bàrbara, a Alacant.

Dimensions: (4,4) × (6,1) × 0,6.

Lletres: entre 0,6 i 0,4.

Rosser 1990: 234-242; Abad-Abascal 1991: 78, 4.2.3.8.; Lobregat-Rosser 1993; HEP 1995: 23; IRILADT 85; HEP 1999: 14.

[- -]ES • NIKITEISKUL+ [- -]

[- -]les amicu [- -]

[- -]IREKA [- -]

1 [- -]e · s · n · i · ki · de · i · ku · (?) [- -] (Rosser, Lobregat-Rosser); 2 [- -]es (tots); 3 [- -]i · re · ka [- -] o [- -]e · re · ka [- -] (Rosser, Lobregat-Rosser).

Pel que fa a les r. 1 i 3, escrites en ibèric, he seguit la lectura que m'ha comunicat M. Mayer. Quant a la r. 2, escrita en llatí, la resta de la primera lletra deu pertànyer a una L, no a una V, que resultaria massa oberta si la comparem amb la V final del mot *amicu*. Així que, segons el meu parer, es tractaria d'un nom acabat en -LES, que podria ser ibèric, grec o llatí.⁶⁹ Segons Eugenio Lujan en HEP 1995: 23, «La coincidencia de -e-s en la primera línea, escrito en signario ibérico y *Jles*, que se lee en el inicio de la segunda línea latina, parece apuntar a que se trata de

¶ ⁶⁹ Els noms grecs acabats en -LES (SOLIN 1982: 1406-1407) abunden molt més que en llatí (SOLIN-

SALOMIES 1994: 443); són també nombrosos els noms ibèrics que contenen el mateix final.

un texto paralelo en ibérico y en latín, aunque su carácter fragmentario impide extraer conclusiones de mayor calado».

Pel tipus de ceràmica, la paleografia i el bilingüisme, es pot datar cap a mitjan s. I dC.

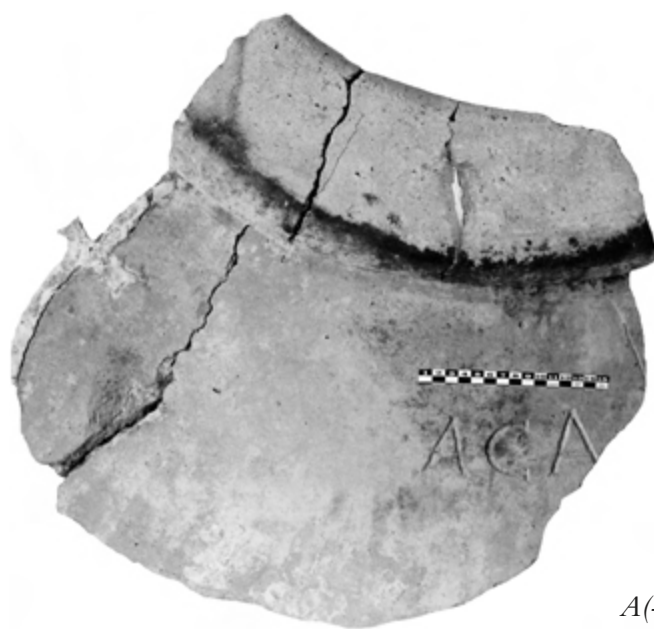
86. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Dos fragments d'un gran *dolium* que encaixen entre ells. La marca es troba sobre el coll del fragment dret.

Es va trobar l'any 1988 «En la excavación llevada a cabo en el conjunto industrial del “Parque de las Naciones” (ladera norte del Tossal de Manises)», Abad-Abascal.

Es conserva al castell de Santa Bàrbara, a Alacant.

Lletres: 5.

Abascal 1990: 265; Abad-Abascal 1991: 167 ID 23; Abascal 1993: 137; IRILADT 86; HEp 1999: 15.

A(- - -) • C(- - -) • A(- - -) •

La sigla podria representar el nom del fabricant o del propietari.

87. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Gran *dolium* ovoide. La marca es troba en la part superior.

«A fines de abril próximo pasado, unos campesinos de la huerta alicantina, al practicar ciertas labores agrícolas junto al cerro Tosal de Manises, dieron con un *dolium*, que permanecía *in situ*», Belda. «Fue hallado en los restos de una villa romana situada a unos cien metros de la ciudad del Tosal», Lafuente.

Es conserva al MARQ. Alacant.

Dimensions: 135 × 145 (diàmetre). Pesa 390 k.

Lletres: r. 1: 6,5; r. 2: 5; r. 3: entre 2 i 1.

Belda 1944: 160; Lafuente 1959: 67, núm. 162; Abad-Abascal 1991: 174 ID 36; IRI-LADT 87; HEp 1999: 16.

Dibuix de Belda

A(- - -) • C(- - -) • A(- - -) •

IS(- - -) • C(- - -)

AC(- - -) • A(- - -) • M XXXVIII

2 L(- - -) • S(- - -) • C(- - -) (Abad Abascal); 3 ac(cepit) am(phoras) XXXVIII (Belda).

L'escriptura és profunda i acurada en la r. 1, mentre que en les r. 2-3 és superficial i descurada.

En la r. 1 figura probablement abreujat el nom del fabricant o del propietari, com en l'anterior. Més difícils d'interpretar resulten les r. 2-3.⁷⁰ En la r. 2 podria figurar el nom d'un segon posseïdor. En la r. 3 s'indica, sens dubte, la capacitat del recipient; per tant, es pot interpretar: *Ac(cepit) a[- - -] modios XXXVIII*. Tenia doncs, una capacitat de 314 l. No resulta fàcil desenvolupar l'abreviatura A.

88. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Estampilla impresa sobre un fragment de guix.

«En la excavación llevada a cabo en el conjunto industrial del “Parque de las Naciones” (ladera norte del Tossal de Manises en Alicante) en 1988, se encontró la sala destinada al almacenamiento de los *dolia* aceiteros. Formando parte del relleno que sostenía uno de los grandes recipientes, marcado con el sello A.C.A., se encontró un buen número de trozos de yeso en los que habían sido impresas las marcas que presentamos a continuación», Abad-Abascal.

Es conserva al castell de Santa Bàrbara, a Alacant.

Dimensions: (9,5) × (14,3).

Lletres: r. 1: 1,2; r. 2: 0,8; r. 3: 0,7; r. 4: 0,9.

Abascal 1990: 265; Abad-Abascal 1991: 167-169 ID 23; AE 1991: 1085; Abascal 1993: 137-138, núm. 1; AE 1993: 1053; HEp 1995: 24; Seguí-García-Gelabert 1998: 1383; IRI-LADT 88.

¶⁷⁰ Segons Belda, «la primera [inscripció], grabada como a cincel, acaso abreviara el nombre del alfarero constructor del *dolium*, o el de su propietario; la segunda, simplemente rayada,

quizá exprese las iniciales de un segundo poseedor, y la que figura en último término refiérese, indudablemente, a la capacidad de este recipiente».

Dibuix de J. M. Abascal

F(iglinae ?)
M(- - -) • F(- - -) • African-
ae Maximae o-
f(ficina) • Melybi (!) •

Terrisseria de M. F.
 L'alfarer de Melibi
 l'ha fabricat
 per a Africana Màxima.

F(- - -) / M(arci) f(ili) ? Africani / [- - -]ae Maximae O[- - -/- - - ?] f(- - -) (?) Melybi (AE 1991); 2-3 Africani/ae (Abascal, Abad-Abascal, AE 1993).

El desenvolupament de les abreviatures resulta insegur. Hom pot veure altres interpretacions en Abad-Abascal.

Interpuncions triangulars. Segons la meua lectura, *Africana Maxima* seria la destinatària del producte. El *cognomen Africanus*/-a figura de vegades com a gentilici, funció que tindria també en el present cas.⁷¹ Sobre el *cognomen Maxima*, vegeu el comentari al núm. 41. Pel que fa a *Melibius*, escrit ací *Melybius*, representa un hàpax a Hispània, però està documentat a Roma;⁷² correspon al grec Μελιβοεύς.⁷³ Aquesta marca només es troba a *Illici*.

Als voltants del lloc on es trobà el *dolium*, amb la marca A · C · A ·, hi han aparegut 22 estampilles semblants, totes molt fragmentàries.

Abad-Abascal consideren la possibilitat que la propietària, potser *Fabia M. f. Africana Maxima*, estigués emparentada amb *C. Fabius Maximus Africanus*, cònsol l'any 10 aC. Però aquesta lectura, al meu parer, no resulta gaire probable.

89. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Fragment de *later signatus*.

El va trobar Lumiares a l'Albufereta.

Desaparegut.

Dimensions: desconegudes.

IRILADT 89; HEp 1999: 4. Cf. Lumiares en Lumiares-Cuesta ms. fin. s. XVIII: 45; CIL II 6252 l; Márquez-Molina 2001: 216s, núm. 6.

¶⁷¹ Cf. SCHULZE 1904: 113; ALFÖLDY 1969b: 56; SOLIN-SALOMIES 1994: 9.

¶⁷² SOLIN 1982: 500. ¶⁷³ PAPE-BENSELER 1959: 889.

Dibuix de Lumiares

$L(uci) \cdot \overline{Her}(enni) \cdot O[\overline{pt}(ati)]$

De Luci Herenni Optat.

Nexes: HE, PT.

Aquesta marca estava molt estesa per tota la costa mediterrània, des d'Itàlia fins a Hispània. Pel que fa al País Valencià, es documenta a *Lucentum*,⁷⁴ *Ilici*,⁷⁵ *Valentia*⁷⁶ i *Saguntum*.⁷⁷ Aquesta estampilla, segons Rico (1995: 303), és una simple variant de la marca *L. Herenni*.

Els propietaris d'aquesta important marca de tègules estaven emparentats, probablement, amb els *Herennii Optati* de *Barcino*.⁷⁸

Es pot datar en la segona meitat del s. II dC.

90. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Fragment de *later signatus*. L'estampilla figura al centre de dos arcs concèntrics.

Es trobà en les excavacions realitzades al Tossal de Manises.

Es conserva al castell de Santa Bàrbara, a Alacant.

Dimensions: (32) × (29) × ?

Lletres: 1,2.

Abascal 1990: 266-267; Rosser 1990: 204; Abascal 1993: 141, núm. 17; AE 1993: 1065; IRILADT 90.

$L(uci) \cdot \overline{Her}(enni) \cdot O[\overline{pt}(ati)]$

De Luci Herenni Optat.

Nexes: HE, PT.

Sobre aquesta marca, vegeu el comentari a l'anterior.

Es pot datar en la segona meitat del s. II dC.

¶⁷⁴ OLCINA 1990: 204; ABASCAL 1993: 191 núm. 17.

¶⁷⁵ ABAD-ABASCAL 1991: 161-163; RICO 1995: 202-203. ¶⁷⁶ IRVT² 134.

¶⁷⁷ RICO 1995: 202 n. 8. ¶⁷⁸ MARINER 1973: 54, 94; ABAD-ABASCAL 1991: 162; IRC IV, 61, 97.

91. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Fragment de ceràmica comuna romana amb grafit.

Es trobà l'any 1989 «en el camping “Lucentum” en las cercanías del Tossal de Manises», Abad-Abascal.

Es conserva al castell de Santa Bàrbara, a Alacant.

Dimensions: (5,2) × (5,2) × 0,4.

Abascal 1990: 266 n. 15, núm. 16; Abad-Abascal 1991: 165-166 ID 18; Abascal 1993: 141, núm. 16; AE 1993: 1064; HEp 1994: 54; IRILADT 91; HEp 1999: 17; Sánchez-Rascón-Polo 1999: 591, núm. 106.

Líciniā[e]
[- - -]liā[e]

De ... Licínia...

Licini / [--]liav[- - -] (tots).

De la L de la r. 1 només resta l'extrem de l'asta horitzontal. La ratlleta corba que es veu damunt no devia formar part de la L, atès que l'asta vertical de la L de la r. 2 és recta. Segueix una I *longa*. La N sembla formar nexa amb la I, ja que l'asta que es veu a continuació deu pertànyer a una A sense asta transversal. En la r. 2 es troba, fragmentari, el *cognomen*, potser *Vitalia*, *Natalia* o semblant. De fet, davant la L només són possibles una A o una L, ja que qualsevol altra lletra hi hauria deixat restes en l'espai que hi ha davant.

Sobre els *Licini*, vegeu el comentari al núm. 52.

Es pot datar en els s. I-II dC.

92. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. *Titulus pictus* sobre fragment ceràmic.

Es va trobar abans de 1985 al Tossal de Manises.

Es conserva al MARQ. Alacant, núm. inv. TM 5419.

Dimensions: (7) × (6) × 0,6.

Lletres: 3,5.

IRPA 14; HEp 1989: 68; Abad-Abascal 1991: 165 ID 16; HEp 1994: 53; IRILADT 92; HEp 1999: 18.

[- L]ukān[i ?]
[Cres]centi[s] (?)

De ... Lucani Crescent (?).

[- - - Sat]urn[ini ? - - -] / [- - -]çenta[- - -] / - - - - - (IRPA); [- - - Sat]urn[ini - - -] / [- - - Lu]centi[- - -] (Abad-Abascal).

Abad-Abascal consideren que el grafit podria ser un testimoni més del topònim *Lucentes* en qualsevol de les seues formes. Jo m'incline a pensar que es tracta d'un *cognomen*.

Nexe: AN (r. 1)

El gentilici *Lucanius*, escrit ací *Lukanius*, és extremadament rar a la Península Ibèrica. Però tant aquesta forma com la de *Lucanus* estan documentades diverses vegades a Itàlia.⁷⁹ La restitució del *cognomen* sembla probable, atès que *Crescens* és molt freqüent al País Valencià i a tot arreu.⁸⁰

Es pot datar entre la darrera del s. I i principi del s. II dC.

93. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Segell rectangular imprès en dues ratlles separades per una espiga horitzontal damunt un fragment de morter.

Es va trobar casualment prop del Tossal de Manises. No he pogut veure el segell, la descripció i la lectura que en presente es basen en una còpia del dibuix de P. Rosser que m'ha proporcionat amablement J. M. Abascal.

Es conserva en una col·lecció particular d'Alacant.

Dimensions: desconegudes.

Abad-Abascal 1991: 174-175 ID 38; IRILADT 93.

¶ ⁷⁹ SCHULZE 1904: 359, 532.

¶ ⁸⁰ Són possibles també altres *cognomina* com *Innocens*, *Decens*, *Lucens*, etc.

Dibuix de P. Rosser

Sennia T(- - -)

Casius (!) S(- - -)

Sènnia T ...i Cassi S...

Gennial(is?) / Cassius (Abad-Abascal).

El gentilici *Sennius* /-a, d'origen cèltic, apareix documentat sobretot a la Gàl·lia.⁸¹ A la Península Ibèrica constitueix un hàpax. En una inscripció de Finestrat (núm. 115) i en una altra de *Dianium* (núm. 149) figura el gentilici *Saenia* / *Saenius*. És *Sennia* una grafia vulgar del mateix gentilici? És possible. En canvi, *Cassius*, escrit ací *Casius*, és freqüent arreu.

94. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Segell de bronze amb ansa.

El trobà Bendicho a la Condomina l'any 1619. Sobre el context de la troballa, vegeu el núm. 65.

Desaparegut.

Dimensions: desconegudes.

Bendicho ms. 1640: 57; Lumières 1780: 65; Ribelles ms. a, in. s. XIX: 160; Ceán 1832: 45; CIL II 4975, 3; Abad 1984a: 70, 76; Abad-Abascal 1991: 173-174 ID 35; IRILADT 94.

Abascanti

D'Abascant

Dibuix de Lumières

¶ ⁸¹ HOLDER 1894-1916: II 1479-1481; RE IIA 2,1467-1468.

El nom *Abascantus*, documentat diverses vegades a *Valentia*,⁸² és freqüent pertot arreu, principalment entre esclaus i lliberts.⁸³

Per la paleografia, es pot datar en els s. I-II dC.

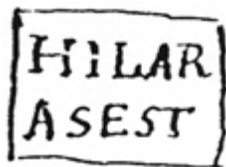
95. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Fragment superior esquerre d'un atuell de terrissa amb estampilla.

El trobà Lumières l'any 1776 a l'Albufereta.

Desaparegut.

Dimensions: desconegudes.

Lumières en Lumières-Cuesta ms. fin. s. XVIII: 46; Lumières ms. 1776: fig. 24; Lumières 1779: 28; IRILADT 95; HEp 1999: 5.

Dibuix de Lumières

Hilar[i]

A(uli) Sest[i]

[Damae (scil. servi)]

D'Hilari, esclau d'Aule Sest Dama.

La mateixa marca apareix a *Saguntum*,⁸⁴ *Tarraco* (CIL II 4970, 231 a-c) i probablement a *Ilici*.⁸⁵

96. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. *Pondus* de terra cuita amb inscripció gravada abans de la cocció.

Es va trobar abans del 1959 al Tossal de Manises juntament amb el núm. 97.

Es conserva al MARQ, núm. Inv. TM-1287.

Dimensions: 3,2 × 5 × 8.

Lletres: 1.

Lafuente 1959: 51, núm. 134; Abascal 1994b: 281, núm. 1; AE 1994: 1063; HEp 1996: 64; IRILADT 96.

Lucan- [i]

De Lucà.

Lucani (IRILADT 96).

El nom *Lucanus* apareix també en el núm. 97; es documenta a Benifaió (IRVT² 163) i arreu.

¶⁸² IRVT² 14, 67, 81, 177. ¶⁸³ SOLIN 1982: 844; LOZANO 1998: 385.

¶⁸⁴ IRSAT 307. ¶⁸⁵ Cf. P. IBARRA 1926: 98 núm. 199.

97. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. *Pondus* de terra cuita.

Es va trobar abans del 1959 al Tossal de Manises juntament amb el núm. 96.

Es conserva al MARQ. Alacant.

Dimensions: $3,2 \times 5 \times 7,5$.

Lletres: 0,7.

Lafuente 1959: 51, núm. 134; IRPA 13; AE 1986: 437; HEp 1989: 67; Abad-Abascal 1991: 164 ID 15; IRILADT 97.

*Lucan-
i*

De Lucà.

Lucan (Lafuente); Lucani en una sola ratlla (IRPA, Abad-Abascal).

La I està escrita sota la N.

Sobre el nom *Lucanus*, vegeu el comentari al núm. 96.

98. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. *Tessera* de quarsita de color gris. Ambdues cares estan polides en tota la superfície, tret de les lletres. Aquestes ressalten per la diferència de color entre la superfície erosionada i la tonalitat original de la pedra. Per les seues característiques, sembla que podria emprar-se com a *tessera*.

Es va trobar l'any 1989 en les excavacions realitzades «en el camping Lucentum, en la ladera norte del Tossal de Manises», Abad-Abascal.

Es conserva al castell de Santa Bàrbara, a Alacant.

Dimensions: 2 de diàmetre $\times$ 0,7 de gruix.

Lletres: $0,6 \times 1,2$.

Abascal 1990: 266 n. 14 fig. 1.7; Abad-Abascal 1991: 175 ID 39; Abascal 1993: 141, núm. 15; AE 1993: 1063; HEp 1994: 55; IRILADT 98.

Cara a): *Onés-*

Cara b): *imi*

D'Onèsim.

Nexe: NE. La S, ajaguda sota les tres primeres lletres, és irregular. La M presenta les astes externes inclinades cap a fora.

El nom *Onesimus*, estès pertot arreu, apareix també en el núm. 149.
Es pot datar en els segles II-III dC.

99. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Grafit en la base d'un plat de terrissa roja.

Es trobà en les excavacions realitzades l'any 1892 per M. Rico a Benalua. «Hasta ahora resulta indescifrable habiendo acudido a personas, las más entendidas en el particular, de España y del extranjero. Está escrita con solo el brillo del barro en el centro de un plato, o mejor dicho, patera de muy regulares dimensiones», Chabàs.⁸⁶ Quant al context de la troballa, vegeu el que dic en el núm. 62 i en la introducció a *Lucentum*.

No es diu res respecte del lloc de conservació.

Desaparegut.

Dimensions: desconegudes.

Chabàs 1892c: 258; Rico 1893: 74; IRILADT 99; HEP 1999: 19; EE VIII 496, núm. 97; Figueras ca. 1920: 135.

Fotogravat en Chabàs

Se'n va fer un fotogravat del qual hom envià còpies a Fita i Hübner. No conec l'opinió de Fita, però sí la de Hübner: «Scribendi exercitatio videtur esse, in qua litterae repetuntur, quas non intellego». La interpretació de Hübner no resulta gaire convincent. Però una cosa és evident: la inscripció resulta ben difícil de llegir i

¶ ⁸⁶ En alguns autors he observat un greu lapsus. RICO 1893: 74, referint-se als tres plats que s'havien trobat a Benalua, diu «el segmento» en lloc de dir «el segundo», i continua descrivint: «contiene dos círculos y en el centro aparece la figura al parecer de un obispo con su báculo, rematando en una cruz, y a los lados dos bustos o cabezas romanas [...]». FIGUERAS ca. 1920: 135

no cau en compte del lapsus i, per això, referint-se al plat del grafit, escriu: «Aparece en el centro una figura que debe representar un obispo, y a los lados hay dos bustos de cabeza romana». Un lapsus semblant a aquest degué produir-se en el núm. 34, un *later signatus* convertit per P. Ibarra en inscripció cristiana amb la figura del Bon Pastor al centre.

interpretar. Això s'ha d'atribuir sobretot al seu caràcter fragmentari, però també al fet que l'escriptura cursiva del grafit conté algunes peculiaritats.

Partint de la constatació que el grafit resulta força difícil, presente la meua lectura a tall d'hipòtesi. Sembla que es tracta d'un objecte parlant, el qual diu:

<i>Saturi</i>	Sóc de Saturi
<i>Salusti (!)</i>	i de Sal·lusti.
<i>simul[-ca.5-]</i>	Còpia (?)
<i>Ati[-ca.5-]</i>	d'Ati-...
- - - - - (?)	

Les lletres A, R, T presenten formes un poc insòlites, però sempre iguals en el grafit.

Amb els noms de les r. 1, 2 en genitiu hom indica els propietaris. Però no es tracta de propietaris reals, ja que ambdós noms semblen simbòlics i augurals. El primer, *Saturius* al·ludeix a la sacietat; el segon *Salustius* a la salut. Aquest, la forma correcta del qual és *Sallustius*, deriva de *salus* i era freqüent pertot arreu.⁸⁷ En canvi, *Saturius* és extremadament rar.⁸⁸ El valor evocatiu dels dos noms resultava evident per a una persona culta.

En la r. 3 la lectura *simul-* sembla gairebé segura. Aquest element es podria completar en *simulacrum*, 'còpia, imatge, reproducció'. Finalment, en la r. 4 *Ati-* podria pertànyer al nom del terrisser, que pot ser bé un nom grec, com ara *Atimetus*, o bé llatí, com *Atilianus*, etc.⁸⁹

Si la interpretació proposada és correcta, no es tractaria d'una «scribendi exercitatio», com diu Hübner, sinó que el grafit procediria d'una persona culta que sabia d'etimologies, gaudia de tenir a casa peces firmades i era un gormand refinat.

Es pot datar en els s. I-II dC.

6. Inscripcions cristianes

100. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Devia ser, per l'aspecte i la distribució del text, una placa o bloc de calcària («màrmol», Lumiares). Estava trencada en l'angle inferior dret.

La va trobar Lumiares l'any 1776 «en las Àguilas», és a dir, en la serra de les Àguiles o de Sant Pasqual, entre els termes d'Agost, Montfort i Alacant.⁹⁰ Pel que

¶⁸⁷ ERNOUT-MEILLET 1979: s. v. *salus*. La L geminada de *Sal·lustius* és expressiva; cf. *salus*.

¶⁸⁸ SOLIN-SALOMIES 1994: 398. De *satur* deriven també *Saturia*, *Saturio*, *Saturiol(us)*, etc. ¶⁸⁹ Per als noms grecs que comencen per *Ati-*, cf. SOLIN 1982: 1503; per als llatins que comencen pel

mateix element, cf. SOLIN-SALOMIES 1994: 297.

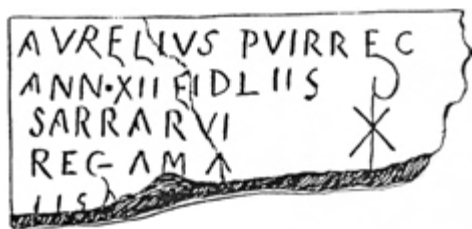
¶⁹⁰ «In portu de las Aguilas prope Lucentum», IHC; cf. HÜBNER 1860: 444. Els editors posteriors la situen a Alacant. El lloc de la troballa resulta molt imprecís; per tant, no sabem a quin jaciment es refereix Lumiares.

fa al context arqueològic, l'autor parla de «varias antigüedades, esto es, medallas, barros, ánforas, inscripciones, una llave antigua y un ídolo de bronce [...] A buelta de estas antigüedades, se halló la inscripción».⁹¹ Recordem ací la troballa d'una altra inscripció cristiana en el jaciment arqueològic de la veïna serra de Fontcalent (núm. 101). Lumières deixa entendre que conservava la inscripció a sa casa.

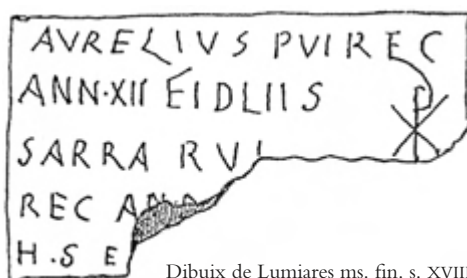
Desapareguda.

Dimensions: «larga palmo y medio»; és a dir *ca.* 33 cm d'amplària.

Lumières en Lumières-Cuesta ms. fin. s. XVIII: 47; Lumières 1779: 31 i làm. IV, núm. 3; IHC 182; ICERV 266; IRPA 18; Abad-Abascal 1991: 55; Corell 1997: núm. 3; AE 1997: 952; HEp 1997: 2; IRILADT 100.

Dibuix de Lumières 1779

Dibuix de Lumières ms. fin. s. XVIII

Aurelius puer rec(essit)
ann(is) • XII fidelis ✱(Christi)
Sarra puē(lla)
rec(essit) • ann(is) [- - fide]-
 5 *lis [✱(Christi) (?)]*

El nen Aureli
 faltà als 12 anys, era fidel de Crist.
 La nena Sara
 faltà als ... anys,
 era fidel de Crist (?).

1 PVIRREC (Lumières 1779); PVIREC (Lumières ms.); pu[e]r (IHC, IRPA; Abad-Abascal); 2 EIDLIIIS (Lumières); fidelis (IHC, ICERV) fideli{i}s (Abad-Abascal); 3-4 SARRARVI / REC AM+ (Lumières 1779); SARRA RVI / REC ANN- - - (Lumières ms.); Sarra Ruirega ma[ter - - -] (IHC, ICERV); Sarra Ruireca (?) ma(ter) (IRPA; Abad-Abascal); 5 HSE (Lumières ms.); IISI (IHC, ICERV, IRPA; Abad-Abascal). «Quizá hay el prenombre de dos difuntos: Aurelius Ruireg ann. XII, fidelis Christi (X) Sarra Ruireg ann...» (ICERV).

L'escriptura, segons els dibuixos de Lumières, presentava trets cursius. El text estava alineat a l'esquerra. A la dreta es veu un crismó; possiblement n'ha desaparegut un altre amb el fragment que falta. El crismó està gramaticalment integrat en el text, és a dir, *fidelis (Christi)*.

El nom *Aurelius* és molt freqüent en l'epigrafia cristiana (ICERV p. 197; ILCV III p. 18-24). Pel que fa a *Sarra*, escrit també *Sara*, està documentat en algunes inscripcions jueves i cristianes.⁹²

¶ ⁹¹ L'expressió «a buelta de» deu significar ací 'prop de'. ¶ ⁹² FREY 1936: 12, 499, 523, 543, 593, 608; PAPE-BENSELER 1959: 1342 i 1348; LAJTAR 1993: 247-248. Sobre el nom *Sarra* / *Sara* en les

inscripcions jueves, cf. SOLIN 1983: 646, 712, 715 n. 285. Els noms de l'Antic Testament, tret de *Susanna*, no són gaire freqüents en l'epigrafia cristiana; cf. MUÑOZ 1995: 241 n. 26.

L'ús absolut de la fórmula *recessit* és rar; normalment el verb va acompanyat d'algun complement, com ara *in pace*.⁹³ La fórmula *fidelis Christi*, extremadament rara en general, a Hispània només apareix en una altra inscripció d'Arjona. Equival a *famulus Christi*, fórmula habitual a la Península.⁹⁴

Pel crismó, el formulari i la paleografia, es pot datar en els s. IV-V.⁹⁵

101. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. La inscripció consta de set fragments que encaixen entre ells i està incompleta. Fou gravada amb punxó sobre una àmfora abans de la coccio. Açò significa que l'àmfora fou pensada com a suport de la inscripció. La ceràmica és grisenca, de pasta basta i té la superfície tosca.⁹⁶

La va trobar abans del 1970 Vicent Bernabeu a la serra de Fontcalent, a uns 8 km a l'oest de la ciutat d'Alacant.

Es conserva al MARQ. Alacant.

Dimensions: (15) × (23) × 0,6.

Lletres: 0,9.

Llobregat 1970a: 190-195; Büchner 1971; IRPA 19; AE 1986: 438; Abad-Abascal 1991: 113-114, núm. 56; Corell-Gómez 1996b; HEp 1997: 3; IRILADT 101. Cf. Abad 1984a: 125; Reynolds 1993: 57, núm. 50 i fig. 56.

¶⁹³ Cf. IHC p. IX: «raro recessit simpliciter ponitur»; MUÑOZ 1995: 200 «Sólo en aislados testimonios no se encuentra la mención *in pace*, en los más antiguos y siempre el verbo en pretérito perfecto».

¶⁹⁴ IHC 117 = ICERV 178. Sobre la fórmula *fidelis* a la Península, cf. MUÑOZ 1995: 77-83. ¶⁹⁵ «Puto

saeculi sexti esse», IHC; «A fines del siglo IV» IRPA; «En el siglo IV dC e incluso después», Abad-Abascal; MUÑOZ 1995: 81 n. 184: «finales del s. IV». ¶⁹⁶ «This is clearly part of a North African amphora (not handmade as Llobregat has implied [...]). Perhaps the amphora is KEAY XXXI», REYNOLDS 1993: 57.

Dibuix d'A. Corell

[Hono]ratus

bir onnestus

commane(n)s

aput * (Christum) • v(ixit) a(nnis) XX[- - -]

Honorat,

home honest,

descansa en Crist.

Va viure 20 (?) anys.

[Repa]ratus o [G]ratus / bir on(n)nestus / commanes ... / aput Christus (Llobregat); ...ratus / bir onnestus / commane(n)s / aput v[i]am (Büchner, IRPA); [Hono]ratus / bir onnestus / commane(n)s apud v[i]am [- - -] (Abad-Abascal).

A l'esquerra del text i emmarcant-lo apareix una palmeta invertida, la qual faria joc, probablement, amb una altra de semblant a la dreta.⁹⁷ La inscripció consta de quatre ratlles. No sembla faltar text dalt ni a la dreta de les tres primeres.⁹⁸ L'escriptura, minúscula cursiva visigòtica, està profundament gravada. El text es troba alineat a l'esquerra, almenys en les r. 2-4. Açò fa suposar que la r. 1 devia estar igualment alineada a l'esquerra. A més, la lletra anterior a *-ratus* no pot ser més que una O, perquè qualsevol altra hauria deixat alguna traça en l'espai que queda davant la R, mentre que la O, petita i volada, ha desaparegut per complet. Per tant, s'han de refusar noms com ara *Gratus*, *Aratus*, *Speratus*, *Quadratus*, *Moderatus*, *Reparatus*...

L'únic que s'adiu a les condicions indicades és *Honoratus*, potser amb la grafia *Onnoratus*, de la mateixa manera que *onnestus*. *Honoratus* apareix, almenys, en dues inscripcions cristianes d'Hispania i és molt corrent en l'epigrafia, tant pagana com cristiana, d'altres llocs.⁹⁹

Bir amb B, en lloc de V, i *onnestus* amb la N geminada i sense H són grafies corrents en l'epigrafia. *Bir onnestus* és una aposició al nom del destinatari i no un

¶⁹⁷ Cf. IHC 35, 97, 310, 332, 340, 341; ICERV 487. Sobre la palma com a símbol cristià en l'epigrafia, vegeu BÜCHNER 1971: 196. ¶⁹⁸ Són, doncs, infundats els dubtes de LLOBREGAT 1970a: 191, «...sin que sepamos, por la rotura del

vaso, si faltan algunas líneas por arriba. La misma razón impide averiguar cuánto se prolongaban las líneas en la extremidad derecha de la inscripción».

¶⁹⁹ *Honoratus*/-a, apareix 750 vegades en el CIL, segons KAJANTO 1965: 72, 279.

predicatiu de *commane(n)s*. *Bir onnestus*, com es desprèn del mateix ordre de paraules (substantiu-adjectiu), és un títol. Aquest apareix a partir del s. III i s'atribueix freqüentment a magistrats i als seus familiars.¹⁰⁰

La caiguda de N davant S en *commanes* i la grafia *aput* per *apud* són molt freqüents en l'epigrafia. El crismó, ací i en totes les inscripcions hispanes en les quals apareix dins del text, s'integra sintàcticament en aquest.

La datació no és gens fàcil, atesa la mancança de paral·lels.¹⁰¹ Tanmateix, si tenim en compte el crismó, que presenta una de les formes més antigues, l'escriptura visigòtica, el títol *bir onnestus* i la llengua, amb més desviacions de la norma que mots té el text, es pot datar al llarg del s. VI dC.

102. INSCRIPCIÓ CULTUAL. Bloc rectangular de pedra arenosa de color gris clar. Les cares laterals estan simplement desbastades. La cara anterior presenta dos cercles emmarcats per un rectangle. El cercle superior presenta una corona circular amb una flor hexapètal a el centre. El cercle inferior representa una corona de llorer envoltant un crismó. Entre el braç vertical i l'horitzontal de la creu, a la part esquerra, figuren les lletres S, C i, a continuació, un signe que es podria interpretar com un peix. En els carcanyols que forma el segon cercle amb el rectangle apareixen una A i una ω.

Aparegué en unes excavacions realitzades vers l'any 1932 en l'Albufereta. Estava reaprofitada en una sepultura de la necròpoli del Tossalet de les Basses.¹⁰²

Es conserva al MARQ. Alacant.

Dimensions: (97) × 44 × 13.

Lletres: I: 9; C: 7,5; ω: 6; S: 7.

Llobregat 1970a: 199-204; Rodríguez Colmenero 1985: 427-428; IRILADT 102. Cf. Belda: 23-4-1952; Llobregat 1977: 139; Abad 1984a: 125; Reynolds 1993: 51, núm. 30.

¶ ¹⁰⁰ ThLL VI 2902-2903; ILCV 301-346; BÜCHNER 1971: 197. En Hispània *v(ir) h(onestus)* apareix a més en el *Conventus Pacensis* ICERV 487, 487; *f(emina) h(onestus)* dues vegades a Màrtola ICERV 104 i p. 175, 488 i una a Còrdova ICERV 165. ¶ ¹⁰¹ LLOBREGAT 1970: 195 la data en el s. VI, mentre que BÜCHNER 1971: 196-197 i 201

creu que pot datar-se entre la segona meitat del s. IV i començaments del V dC. ¶ ¹⁰² Juntament amb aquest bloc n'aparegueren altres dos, fragmentats i anepigràfics, molt semblants; es conserven al MARQ d'Alacant. Sobre el context arqueològic de la necròpoli del Tossalet de les Basses, cf. REYNOLDS 1993: 51-52 núm. 30.

La S i la C es llegeixen perfectament, així com també l'alfa i l'òmega. En canvi la interpretació del signe que segueix resulta insegura; sembla un peix. És també insegura la interpretació del conjunt. Les interpretacions proposades *S(acra) c(rux)* i *S(pes) C(hristi)* (cf. Rodríguez Colmenero 1985; 428) són del tot incertes. Com a simple hipòtesi propose la següent:

*S(alvator) C(hristus)*¹⁰³ (*IXΘΥΣ*) *A ω*

Tant aquest bloc com els altres dos pertanyien amb tota probabilitat a un edifici dedicat al culte.

Pels motius decoratius i el context arqueològic, es pot datar en el s. VII dC.

Xixona

103. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL (?). Fragment interior d'un bloc de calcària de color gris clar.

És conegut des del 1984 «en el casco antiguo de Xixona en la travesía que comunica la calle del Raval, a la altura de su unión con la calle de Santa Ana, con la calle de San Antonio [...] Ha sido reutilizado como bordillo», Garrigós. «El día 30 de septiembre del corriente [1995] observé que la dicha piedra había sido embadurnada con cemento, allí donde fue localizada [...] La piedra romana en cuestión, fue sustituida en el plazo de dos horas», Verdú.

¶ ¹⁰³ També és possible *S(alus) C(hristi)*.

La conserva a sa casa J. H. Verdú. No he vist la inscripció. La descripció i la lectura que faig es basen en la fotografia que amablement m'ha proporcionat B. Garrigós.

Dimensions: (14) × (28) × 15.

Lletres: 7.

Garrigós 1989; Abascal 1990: 268, núm. IV; AE 1990: 590; Abad-Abascal 1991: 115, núm. 60; HEp 1994: 60; IRILADT 103. Cf. Verdú 1995.

----- ?
[Ae]milia [- - - ?]

...? Emília...

[- - -] / [- - - Ae]milia[- - -] / [- - -] (tots).

L'escriptura és molt acurada. No es tracta d'un mil·liari, com creu Verdú.

El gentilici *Aemilius/-a*, un dels més freqüents a Hispània i pertot, apareix també en els núm. 12, 125, 127, 137, 143, 170.

Per la paleografia, es pot datar en el s. I dC.

3. ALLON I EL SEU TERRITORI

Les inscripcions indiquen que sota l'actual Vila Joiosa o els voltants hi va haver una ciutat romana. La identificació d'aquesta amb *Allon* té, al nostre parer, totes les probabilitats al seu favor. Però l'escàs nombre d'inscripcions que s'hi ha trobat suggereix que la ciutat era petita i el seu *territorium* poc extens. Si hom té en compte que la Marina Baixa està ben delimitada geogràficament, sembla probable que el *territorium* de la ciutat coincidís més o menys amb l'actual comarca.

LA MARINA BAIXA

Aquesta comarca es troba en la vessant oriental de les serralades prebètiques i subbètiques. Limita al nord amb la Marina Alta; a l'oest, amb l'Alcoià i el Comtat; i al sud, amb l'Alacantí. Al litoral abunden els espais plans, mentre que l'interior és molt muntanyós. Els corrents d'aigua que drenen la comarca (el riu de la Vila o Amadorio, el Torres i l'Algar) són curts i de règim torrencial. El clima és sec i càlid al litoral, mentre que a l'interior les precipitacions s'aproximen als 1.000 mm anuals i els hiverns solen ser gelats.

Pel que fa al poblament, els primers vestigis es remunten al Bronze antic. De l'època ibèrica s'han trobat diversos poblats.¹ Però és sobretot durant la dominació romana quan el poblament hi fou intens, principalment al litoral.² Ací es troba la Vila Joiosa, capital de la comarca, amb més de 20.000 habitants.

¶ ¹ LLOBREGAT 1972: 58-59, 98 núm. 97-100.

¶ ² Cf. ESPINOSA 1989; 1990; 1995; REYNOLDS 1993: 86-89.

Allon, la ciutat romana de la Vila Joiosa

Les inscripcions procedents de la ciutat romana de la Vila Joiosa i de l'àrea que considerem com el seu *territorium* són disset. En una d'aquestes figura un magistrat municipal adscrit a la *Quirina tribus* (núm. 105). Devia ser natural de la suposada ciutat car, si no ho fos, s'hi faria esment de la seua *origo*. Una altra inscripció ens informa que el municipi disposava de mercat (núm. 106). Ara bé, com és ben conegut, el mercat tenia una importància extraordinària en el món romà. La seua presència indica un grau de desenvolupament econòmic i social propi d'una ciutat. Però, on era emplaçada?, quin estatut jurídic tenia?, com s'anomenava?

Pel que fa a l'emplaçament, s'han proposat tres punts diferents. La hipòtesi tradicional la situa en el curs baix del riu Torres, prop de l'anomenada Torre de Sant Josep, un important monument funerari del s. II dC. Una segona possibilitat seria la partida de les Xauxelles, concretament el paratge conegut com Torre de la Creu. Finalment, la tercera hipòtesi situa la ciutat romana en l'àrea de la Vila Joiosa actual. En les tres zones s'han trobat restes romanes importants.³ Esperem que futures excavacions aporten nova llum sobre la qüestió.

Respecte de la categoria jurídica, podria tractar-se d'un municipi de dret llatí del temps de Vespasià. En efecte, la tribu Quirina, a la qual pertanyia el magistrat *Celsinus* (núm. 105), i sens dubte també la ciutat, suggereix que la concessió del rang municipal es va produir durant la dinastia flàvia.⁴ Quant al nom de la ciutat romana de la Vila Joiosa, darrerament torna a cobrar força la hipòtesi que la identifica amb *Allon*.⁵ Pense que la reducció d'*Allon* a la Vila Joiosa és fonamentada, com tracte de provar a continuació.

Allon, probablement un nominatiu, només apareix en l'Anònim de Ravenna (RAVENN. 304, 16). En Mela (2, 93) el nom figura en acusatiu: «Sequens Ilicitanus Allonem habet et Lucentiam et unde ei nomen est Ilicem».⁶ En grec, el nom de la ciutat presenta dues formes, Ἀλωνίς⁷ i Ἀλωναί,⁸ les quals no sols són diferents entre elles sinó també de les formes llatines.

Per tant, el nom de la ciutat varia en cadascun dels quatre textos: *Allon*, *Allonem*, Ἀλωνίς, Ἀλωναί. No hi ha dubte que les quatre formes es refereixen a la mateixa ciutat. En trobem encara d'altres, bastant allunyades de les anteriors, *Leones / Ad Leones / Ad Lennes*, (RAVENN. 304, 15; 343, 6; GUID 514, 82, 12, respectivament),

¶ ³ ESPINOSA 1995: 39-40. ¶ ⁴ WIEGELS 1985: 6, 145; REYNOLDS 1993: 89 núm. 218; ESPINOSA 1995: 22. ¶ ⁵ REYNOLDS 1993: 89 núm. 218, refereix-se a la Vila Joiosa, afirma: «This municipium is so far unnamed. Perhaps it is to be identified as *Alonis*». Cf. també ESPINOSA 1995: 19ss. La reducció d'*Allon* a la Vila Joiosa ja és antiga; HÜBNER (CIL II p. 482) la refusa, però reconeix: «Ibi scriptores

plerique Allonem ponunt». ¶ ⁶ «Al golf Ilicità que ve a continuació es troben Allon, Lucèntia i Ilici, d'on li ve el seu nom». ¶ ⁷ Ἀλωνίς νῆσος καὶ πόλις Μασσαλίας, ὡς Ἀρτεμίδωρος. τὸ ἔθνικον Ἀλωνίτης; «Alonís, illa i ciutat de Massàlia, segons Artemidor; l'ètnic és alonites» (ESTEVE DE BIZANCI s.v. Ἀλωνίς). ¶ ⁸ Κοιντεστανῶν ... Ἀλωναί. «Alonas ... dels contestans» (PTOL. 2, 6, 14).

que hom ha considerat generalment que no tenien res a veure amb *Allon*. Les tres fan referència a una mateixa ciutat, que no s'ha pogut identificar encara. El problema desapareix si, com sembla molt probable, es tracta de tres variants més que cal afegir a les quatre anteriors.⁹

Finalment, trobem tres grafies d'un topònim, que tampoc no ha pogut ser localitzat encara: *Asterum* / *Alternum* / *Alterum*, documentades només per l'Anònim de Ravenna i Guido (RAVENN. 304, 8; 342, 17; GUID 515, 82, 7). Segons Llobregat (1983: 230), *Alternum* / *Alterum* / *Asterum* no seria un topònim, sinó que designaria el segon camí (*alterum iter*) en la bifurcació de la *via Augusta* des del *Sucro* cap al sud. Però aquesta interpretació, per la qual s'inclinen altres autors,¹⁰ no sembla gaire probable.¹¹ La primera grafia, *Asterum*, és sens dubte una corrupció de les altres dues. Pel que fa a aquestes, sembla que es tracta de diferents traduccions llatines de **Ἄλλον*.¹² Els fets pogueren produir-se de la següent manera: la forma *Allon*, que ja apareix en Mela en acusatiu (*Allonem*), fou transliterada al grec *Ἄλλον*; els traductors dels originals grecs de l'Anònim de Ravenna i Guido consideraren *Ἄλλον* com el neutre del pronom *Ἄλλος* i el traduïren al llatí *Alternum* / *Alterum*, respectivament.¹³

D'acord, doncs, amb la nostra hipòtesi, tenim deu formes diferents per a designar la mateixa ciutat: *Allon*, *Allonem*, *Ἀλωνίς*, *Ἀλωναί*, *Leones*, *Ad Leones*, *Ad Lennes*, *Asterum*, *Alternum*, *Alterum*. El fet, des del punt de vista filològic, no resulta gaire estrany. En efecte, tots els qui intervenen en la transmissió de les esmentades formes eren forans i no devien tenir més que una noció superficial i indirecta de la geografia de la nostra zona. Les fonts que ens han transmès la sèrie de variants són múltiples i diverses (gregues i romanes, clàssiques i medievals, traduccions llatines d'originals grecs, etc.). A més, no pocs topònims antics, sobretot si resulten difícils, han experimentat deformacions, canvis, traduccions al llarg de la tradició oral i escrita.¹⁴

¶ ⁹ No sóc el primer a fer aquesta afirmació. En efecte, ja HOLDER 1894-1916: III 574, escriu: «Ad Leones (aus Allones)»; i segons TOVAR 1989: t. 3, 201: «parece que *ad Leones* es una desfiguración de esta palabra [Alonis]». ¶ ¹⁰ TOVAR 1989: 210; ARASA-ROSSELLÓ 1995: 54-55, 119. ¶ ¹¹ Quan es vol indicar que hi ha un altre camí per anar a un lloc determinat s'empra l'expressió *alio itinere*, tant si es tracta de tres o de més camins (*It. Ant.* 418, 7; 419, 7-8; 427, 4-5; 446, 8-9) com en el cas de dos només (*It. Ant.* 438, 2-3). En canvi, *alterum* / *alternum* no apareix mai en els itineraris. Per tant, si el Ravenna i Guido hagueren volgut expressar el que creu Llobregat, haurien utilitzat l'expressió *alio itinere* o, en tot cas, *altero itinere*, no *Alternum* / *Alterum* sense més i en nominatiu o acusatiu. ¶ ¹² També és possible que *Alternum* siga una corrupció d'un original *Alterum*, que res-

pon millor al grec *Ἄλλον*. ¶ ¹³ Hom accepta que l'Anònim de Ravenna i els *Guidonis Geographica* foren redactats en grec i posteriorment traduïts al llatí; cf. ROLDÁN 1975: 113, 144; SILLIÈRES 1990: 35. D'altra banda, la tendència a traduir topònims es troba molt estesa en l'antiguitat en general. Per exemple, Amílcar fundà una ciutat que és coneguda pel seu nom grec *Ἀκρα λευκή* (DIOD. 25, 10); aquest, al seu torn, fou traduït al llatí *Castrum Album* (LIV. 25, 14); hom desconeix el nom original, que degué ser púnic. L'actual Cartagena és una altra fundació cartaginesa amb el nom púnic *Kart Hadasht*, els grecs traduïren el nom al grec *Καρινή πόλις*, *Καρχηδών* *Νέα*, i els romans, al llatí *Carthago Nova*. El nom llatí de *Dianium* és traduït al grec *Ἀρτεμίσιον* per Estrabó (3, 4, 6). La llista de casos semblants podria resultar interminable. ¶ ¹⁴ Cf. JACOB 1985.

Quina de les diferents variants representa la forma correcta del nom de la ciutat? Cal descartar *Leones* / *Ad Leones* / *Ad Lennes*, que són grafies corruptes, derivades probablement de Ἰωνίς. Cal descartar igualment *Alternum* / *Alterum* / *Asterum*, que representen sens dubte traduccions de la grafia grega ἄστρον. D'altra banda, *Allonem* és amb tota probabilitat l'acusatiu d'*Allon*. Així doncs, ens queden tres formes: *Allon*, Ἰωνίς, Ἰωναί. Aquesta última, documentada per Ptolemeu, un autor del s. II dC, sembla una forma secundària (plural de ἁλώνη?). Entre *Allon* i Ἰωνίς resulta difícil saber quina forma representa millor el nom de la ciutat. Per una part, *Allon* podria ser una forma derivada de Ἰωνίς, però també a la inversa. Per altra part, no és segura l'etimologia d'*Allon* / Ἰωνίς.¹⁵

Resta encara la qüestió més important: la localització d'*Allon*. Hom ha proposat diverses identifications.¹⁶ La meua hipòtesi, segons la qual les deu variants esmentades es refereixen a una sola ciutat, aporta dades noves que, com veurem, en faciliten la localització.

El geògraf hispanoromà Mela presenta la costa mediterrània oriental seguint un ordre de nord a sud. I així, després de referir-se al golf del *Sucro*, escriu: «Sequens [sinus] Ilicitanus Allonem habet et Lucentiam et unde ei nomen est Ilicem» (MELA 2, 93). Aquest és l'ordre geogràfic de les tres ciutats: *Allon* al nord; a continuació *Lucentia*; *Ilici* al sud.¹⁷ En quin ordre apareixen les tres ciutats en l'Anònim de Ravenna i en Guido? La qüestió resulta un poc complicada per diferents raons. En primer lloc, les fonts presenten algunes omissions i transposicions de topònims.¹⁸ En segon lloc, al sud del *Sucro*, la *via Augusta* seguia per l'interior i, passant per *Saetabis*, *Ad Statuas*, etc., es dirigia vers *Ilici*. Un ramal costaner de la mateixa via anava del *Sucro* a *Dianium*. A causa de l'esquerpa geografia, no passava d'aquesta

¶ ¹⁵ «El nombre parece griego, y Hübner RE I 1595 lo confunde con Ἰωνία 'era', mientras que Schulten FHA VI 232 lo interpreta 'cerro de la sal' sin más explicación», TOVAR 1989: t. 3, 205. L'origen grec del topònim, al nostre parer, resulta improbable. En tot cas, s'hauria de pensar en ἁλων / ἄλων 'hort', més que en ἁλώνη, 'era' o en un derivat de ἄλς, 'sal'. LLOBREGAT 1990: 68, 97 proposa, potser encertadament, un origen ibèric per a *Allon*. ¶ ¹⁶ «Allone obtingué tants de significats com escriptors en tractaren», ROSSELLÓ 1992: 619. Sobre la localització d'*Allon*, cf. JACOB 1985: 256-257; TOVAR 1989: t. 3, 205-206; LLOBREGAT 1990: 113-114; SILLIÈRES 1990: 346; ARASA-ROSSELLÓ 1995: 54. Hom ha localitzat *Allon* sobretot a Alacant, Benidorm i Santa Pola. Les tres localitzacions són infundades. ¶ ¹⁷ Segons SILLIÈRES 1990: 346, Mela i l'Anònim de Ravenna estarien en

desacord respecte de la situació d'*Allon*, ja que el primer la localitza al nord d'Alacant, mentre que el segon la situa al sud. Afirmar que la segona hipòtesi resulta més probable. Intentant fer concordar les dues fonts, argumenta que Mela no sempre segueix l'ordre nord-sud en la descripció del litoral oriental d'Hispania i addueix un exemple: *Valentia* és mencionada abans que *Saguntum*. Pensem que l'exemple és inadequat, ja que té valor estilístic: l'autor ha volgut emfasitzar així l'enorme importància de *Saguntum*: «[sinus] Sucronensis [...] urbes amplexus et alias quidem, sed notissimas Valentiam et Saguntum illam, fide atque aerumnis inclutam». Si no hagués invertit l'ordre geogràfic (nord-sud), el període no seria tan expressiu. ¶ ¹⁸ Per exemple, en RAVENN. 304, 13 *Dionio* (*Dianium*) no ocupa el lloc esperat darrere de *Portum Sucrone*; GUID 514, 81 omet *Lucentum*, etc.

ciutat.¹⁹ L'accés a *Allon*, per tant, es feia a través d'una segona via secundària que des d'un punt de la *via Augusta* situat entre *Ad Ello* i *Aspis*, anava a *Lucentum* i, des d'ací, arribava a *Allon*.²⁰

Tenint en compte aquestes observacions, hom pot comprendre les variacions que presenten l'Anònim de Ravenna i els *Guidonis Geographica* en la seqüència de les ciutats. Heus ací el tram entre *Saguntum* i *Ilici*:

RAVENN. IV, 304		V, 342-343		GUID 514, 82	
5	Saguntum	13	Saguntum	3	Saguntum
6	Valentia	14	Valentia	4	Valentia
7	Portum Sucrone	15	Sucrone	5	Sucrone
	-----	16	Dio	6	Dinium
8	Asterum	17	Alternum	7	Alterum
9	Setavum	1	Setabi	8	Setabi
10	Turres	2	Turres	9	Turres
11	Eloe	3	Edelle	10	Edelle
12	Celeret	4	Celeri	11	Celeris
13	Dionio		-----		-----
14	Lucentes	5	Lucentes		-----
15	Leones	6	Ad Leones	12	Ad Lennes
16	Allon		-----		-----
17	Hilice	7	Ilice	13	Ilice

Aquests tres itineraris reclamen unes breus observacions.

1) El llibre V de l'Anònim de Ravenna i Guido ignoren *Allon*, mentre que solament ells coneixen *Alternum* / *Alterum*, que suposem versions llatines d'aquell topònim. En ambdues fonts *Alternum* / *Alterum* figura immediatament a continuació de *Dion* / *Dinium*, és a dir *Dianium*. Per tant, la dita ciutat es troba al nord de *Lucentum*. Des d'*Alternum* / *Alterum* regressen al *Sucro*, per a reprendre la *via Augusta* que havien deixat i dirigir-se per l'interior vers *Saetabis*.

2) El llibre V de l'Anònim de Ravenna abandona de nou la *via Augusta* després d'*Edelle* per a dirigir-se per una via secundària, però més curta (anomenada per això *Celeri*?), vers *Lucentes*. Des d'ací puja cap al nord fins a *Ad Leones* (*Allon*) i retorna fins arribar a *Ilice* (*Ilici*). Aquesta seqüència, un poc estranya a primera vista, sembla reflectir la situació d'una època en què el ramal de la costa no anava més enllà de *Dianium*, i, per tant, arribava a *Allon* passant per *Lucentum*. L'ordre seguit per Guido és el mateix, tret que hi omet *Lucentum*.

¶¹⁹ Segons LLOBREGAT 1983: 230, la via secundària de la costa no passava de *Dianium*, ja que al sud d'aquesta ciutat la geografia constituïa una frontera natural infranquejable; ROSSELLÓ 1992: 633, s'inclina per aquesta hipòtesi. Actualment, a causa d'una sèrie de treballs arqueològics, hom accepta que la via costanera continuava vers el sud de *Dianium*, fins a *Lucentum* i *Ilici*; cf. SILLIÈRES

1990: 344-345, 349-350; REYNOLDS 1993: 7, 8 n. 4; ARASA-ROSSELLÓ 1995: 78-79, 97, 119-120. Però aquesta via costanera potser es va obrir més tard. En tot cas, l'Anònim de Ravenna i Guido semblen recolzar aquesta hipòtesi. ¶²⁰ Sobre aquesta via secundària, cf. LLOBREGAT 1983: 231, 235-236; REYNOLDS 1993: 7 i fig. 12; ARASA-ROSSELLÓ 1995: 115-116 amb reserves.

3) Finalment, en el llibre IV de l'Anònim de Ravenna, *Dionio* (*Dianium*) ocupa una situació errònia. Si la col·loquem al seu lloc, aleshores *Asterum*, és a dir *Alterum* (*Allon*), es trobaria a continuació de *Dianium*, com en els altres dos itineraris. A més, igual que en aquests, ací hom regressa a *Portum Sucrone* per reprendre la *via Augusta* en direcció a *Setavum* (*Saetabis*). Després d'arribar a *Celeret* (cal ometre ací *Dionio*, que es troba desplaçada), es dirigeix vers *Lucentes*, puja fins a *Leones* i regressa fins a *Hilice* (*Ilici*). Si bé el llibre V i Guido, que el segueix de prop, presenten dos topònims diferents per a la mateixa ciutat (*Alternum* / *Ad Leones*, *Alterum* / *Ad Lennes*), el llibre IV, sempre més descurat, n'acumula tres (*Asterum* / *Leones* / *Allon*). La *conflatio* o barreja de fonts va en augment.

Segons l'anàlisi que he fet de l'Anònim de Ravenna i de Guido, *Allon* es troba al sud de *Dianium* i al nord de *Lucentum*. És a dir, en aquestes fonts ocupa la mateixa posició que en Mela. Ara bé, una ciutat romana amb la dita posició només pot correspondre a la Vila Joiosa.

En resum: a la Vila Joiosa hi va haver una ciutat romana, com indiquen les inscripcions. Mela situa *Allon* al nord de *Lucentum*. Aquesta localització només pot correspondre a la Vila Joiosa. Per altra banda, l'Anònim de Ravenna i Guido no estan en desacord amb Mela, sinó que el corroboren. Per tant, podem identificar finalment la ciutat romana de la Vila Joiosa, la ciutat dels deu noms: *Allon* / Ἀλωνίς, etc. Així, no solament s'identifica una ciutat romana, sinó que, al mateix temps, es resolen altres problemes relacionats: *Asterum* / *Alternum* / *Alterum* / *Leones* / *Ad Leones* / *Ad Lennes* no s'han de buscar enlloc. Són *Allon*.

L'escàs nombre d'onze inscripcions atribuïdes a *Allon* suggereix que es tracta d'una ciutat més petita que *Ilici* i *Lucentum*. Entre les inscripcions, n'hi ha una votiva, consagrada al *Genius turris* (núm. 104); una honorífica dedicada a un duumvir i flamen de la ciutat (núm. 105); una monumental que recorda la restauració del *macellum* per dos privats, pare i fill (núm. 106). Altres sis inscripcions són sepulcrales (núm. 107-112). Un pedestal és anepigràfic. Finalment, hi ha un *instrumentum domesticum* de gran interès, ja que presenta l'estampilla d'un senador (núm. 113). Esperem que els nous materials que s'han trobat recentment aporten nova llum sobre aquest personatge i la seua pàtria.

Pel que fa a la cronologia, només una inscripció sepulcral es pot atribuir al s. I dC (núm. 109). Quant a la inscripció votiva desapareguda, no dispose de dades suficients per a una datació precisa i l'he atribuïda als s. I-II dC (núm. 104). La major part d'inscripcions són del s. II (núm. 105, 107, 108, 111, 112). En el s. III decau la producció epigràfica (núm. 106, 110 (?), 113(?)). Dels segles següents no hi ha cap inscripció.

A banda de les onze inscripcions de la Vila Joiosa, se n'han trobat altres sis a l'antic *territorium* de la ciutat romana: dues a Altea; a Finestrat, Relleu, La Nucia i Tàrbena, una en cada població. Les sis són sepulcrales.

Allon (La Vila Joiosa)

1. Inscripcions votives

104. INSCRIPCIÓ VOTIVA. Ara amb base i cornisa.

L'atribució d'aquesta inscripció a Tolox, en la província de Màlaga, es basa en una deducció de Hübner, que considere errònia. L'Antiquissimus situa la inscripció «in villa Zolosa, in templo in base». En lloc de *villa Zolosa*, l'Antiquus diu *villa Tholossa*, referint-se òbviament a la mateixa població. L'error de Hübner rau a reduir *villa Zolosa* / *Tholossa* a Tolox. No hi ha dubte que *villa Zolosa* o *villa Tholossa* són deformacions de la Vila Joiosa. D'altra banda, Carbonell la localitza «Dianii, in templo in base». El Filonardianus la porta al marge i l'atribueix també a *Danium*. Els testimonis que la situen a *Danium* ho farien així probablement pensant que la Vila Joiosa devia formar part de l'*ager Dianensis*. Finalment, els testimonis concorden a afirmar que van veure la inscripció *in templo*. Doncs bé, recordem que en l'església parroquial de l'Assumpció (*in templo*) s'han trobat diverses inscripcions reaprofitades (núm. 99, 100, 101).

L'error, doncs, sembla evident i no caldria dir-ne res més. Però, a banda que es tracta d'un error greu (llevat que l'error siga meu), resulta que la qüestió té més implicacions. Per això vull insistir-hi fent unes breus observacions. En primer lloc, Hübner es mostra perplex a l'hora d'atribuir la inscripció que ens ocupa, «Hunc vicum [Tolox] intellegi probabile est *villae Tholossae* aut *Zolosae* indicatione, qua praeditus invenitur Malacitanis interpositus in collectionibus *Antiquissimi* et *Antiqui* solis titulus n. 1433, quem ideo hic posui suadentibus etiam amicis Malacitanis, qui prope urbem illam alium locum similiter dictum inveniri pernegant», CIL II p. 194. En segon lloc, la conclusió de Hübner es basa en una premissa que considere igualment errònia. Com hem vist en la cita precedent, diu que la inscripció es troba inserida entre les de Màlaga en l'Antiquissimus i l'Antiquus. Però, és cert això? Al meu parer, no. Veiem primer l'Antiquus. Hübner (CIL II 1433) atribueix la inscripció a Tolox basant-se en el fet que a l'Antiquus «praecedunt tituli Malacitani duo». Quines serien aquestes dues inscripcions? CIL II 164* i 1965, segons Hübner; aquestes corresponen a les meues núm. VII i 175. Doncs bé, resulta que el mateix Antiquus situa CIL II 164* «in villa Tholossa», és a dir, la Vila Joiosa (vegeu el comentari al núm. VII); i, per altra banda, atribueix CIL II 1965 a *Danium* (vegeu el comentari en el núm. 175). Per tant, no es pot afirmar que la meua inscripció núm. 104 es trobe en l'Antiquus «Malacitanis interpositus».

Pel que fa a l'Antiquissimus només faré dues observacions. Primer, la falsa CIL II 363*, que correspon a la meua núm. II, «Adhaeret Malacensi n. 1965 apud Antiquissimum». D'acord amb aquesta col·locació, s'hauria d'haver atribuït a Màlaga. «Tamen Dianio tribuere visum est propter recentiorum consensum». El mateix criteri de flexibilitat s'hauria d'haver emprat en altres casos, com ara

CIL II 164* i 1965, que corresponen als núm. VII i 175 respectivament. Segon, el ben cert és que el mateix Antiquissimus situa la dedicatòria al *Genio turri(s)* «in villa Zolosa / Tholosa». Aquests topònims, lleugerament deformats, no corresponen a Tolox, sinó a la Vila Joiosa.

Desapareguda.

Dimensions: deconegudes.

Carbonell ms. 1492: 19; Filonardianus ms. s. XVI: 43; CIL II 1433 amb la bibliografia antiga; IRILADT 104; HEp 1999: 57. Cf. Oldenberg 1877: 20 n. 1; CIL II p. LXXVII col. 2 n. 1, LXXIX.

Dibuix de Carbonell

Dibuix del Filonardianus

Turri(s)
Genio

Al geni
de la torre

Es tracta de l'única dedicatòria del País Valencià a *Genius*, divinitat protectora de llocs, ciutats, institucions, persones, castells, muralles, centúries, legions, etc. Però el culte a *Genius* es troba bastant estès, tant a la Península Ibèrica com pertot arreu.²¹

L'omissió de la S final és rara, però es troba en diverses inscripcions hispanes.²² El que resulta bastant sorprenent és l'ordre dels mots: *Turris Genio* en lloc de *Genio turris*. Efectivament, aquest ordre, és a dir, el determinant davant del determinat, es troba en centenars d'inscripcions.²³ La inversió era possible, però només apareix en algun text literari.²⁴ Com que la inscripció estava reaprofitada en una columna de l'església, és possible que estigués invertida i que l'haguessen llegida començant pel final.

Pel tipus de monument, es pot datar en els s. I-II.

¶ ²¹ Sobre el culte a *Genius* a Hispània, cf. CIL II p. 1127-1128; MANGAS 1986: 308-310.

¶ ²² CIL II p. 1190. ¶ ²³ ThLL VI 1827ss.

¶ ²⁴ PETR. 53, 3: «Mithridates servus in cru-

cem actus est, quia Gai nostri genio male dixerat»; OV. *fast.* 2, 545: «patris genio sollemnia dona ferebat»; TERT. *idol.* 22: «coloniae geni-um...»; etc.

2. Inscripcions honorífiques

105. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Pedestal de calcària de color gris obscur, sense base ni cornisa. Està partit horitzontalment en dues parts i trencat a la dreta. El camp epigràfic està rebaixat i delimitat per una *cyma recta*. Totes les cares estan allisades.

Es trobà l'any 1688 «en una heredad», Anònim de Montfaucon. «Está compuesta de dos pedazos que se hallan en término de Villajoyosa en los dos ángulos del corral del molino de Linares camino de Villajoyosa a Orcheta a mano derecha, a distancia de media hora de camino de Villajoyosa», Maians. «Prope Villam-Joyosam [...] ad bis millia pass. ab oppido in septis aedificiis cuiusdam rustici cui vulgo nomen El Molí de Linares, fragmentum duplex ex uno tamen lapide», Anònim ms. fin. s. XVIII. «Malauradament, no tenim certesa del lloc a on va ser trobat, però sí que sabem que va romandre a l'Era de Soler (un llogaret molt a prop de *Torre-la-Cruz*) fins al 1978, quan el seu propietari, Ignasi Úbeda Ferrándiz, el va donar al Museu de la Vila Joiosa», Espinosa 1995: 39.

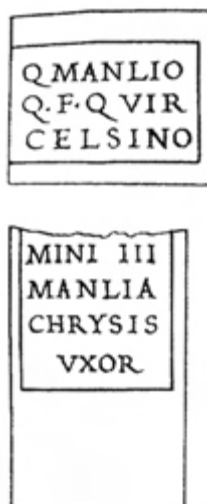
Es conserva al Museu Etnològic de la Vila Joiosa.

Dimensions: (110) × 52 × 40.

Camp epigràfic: 89 × (47).

Lletres: 1, 5 i 6: 6; 2-4: 5.

Anònim ms. ca. 1750: VIII; Anònim de Montfaucon en CIL II 3571; Anònim en Sales ms. ca. 1756; Maians ms. ca. 1760: III s. f.; Pérez Bayer en Ribelles ms. a, in. s. XIX: 573; Anònim ms. fin. s. XVIII: 34; Lumiares ms. ca. 1800: làm. 41 i 41v, núm. 296 i 299, p. 173-181 (ed. 1852: p.100, núm. 334 i 337, làm. 60); CIL II 3571 cf. p. 958; Sanchis Sivera 1920: núm. 490; Tafalla 1972: 66-70; ILER 5212; IRPA 54; Abad-Abascal 1991: 117-18, núm. 63; Corell 1992a: 185-186; Espinosa 1995: 37-39; HEp 1995: 36; IRILADT 105. Cf. Étienne 1958: 211; Wiegels 1985: 145; Encarnação 2001: 47-48; Alföldy 2004: 49 n. 90.

Dibuix de l'Anònim fin. s. XVIII

Q(uito) • Manlio

Q(uiti) • f(ilio) • Quir(ina tribu)

Celsino

[IIvir(o) • fla]-

5 mini III

Manlia

Chrysis

uxor

A Quint Manli Celsí,
fill de Quint,
de la tribu Quirina, duumvir,
flamen per tercera volta;
Mànlia Crisis,
sa muller.

4 [II vir III fla] (Anònim ms. 1750) (CIL, IRPA, Abad-Abascal); [aed. fla] (Anònim fin. s. XVIII); [IIV (iro) fla] (IRILADT 105).

Interpuncions triangulars. L'escriptura és elegant. El text està ordenat segons un eix de simetria.

El gentilici *Manlius/-a* no apareix més en l'àrea estudiada, però el trobem a *Valentia*,²⁵ *Edeta*,²⁶ *Saetabis*²⁷ i *Saguntum*.²⁸ El *cognomen Celsinus/-a* és conegut a tot arreu, principalment a l'Àfrica,²⁹ però és molt rar a Hispània.³⁰ En canvi, el *cognomen Chrysis* és freqüent principalment entre persones d'origen servil.³¹ Tenint en compte que la dedicant porta el mateix gentilici que el marit i un *cognomen* grec, és molt probable que fóra lliberta.

¶²⁵ IRVT 71. ¶²⁶ IRET 150, 154. ¶²⁷ IRST 35, 36, 40, 48. ¶²⁸ ELST p. 425.

¶²⁹ KAJANTO 1965: 230. ¶³⁰ ABASCAL 1994a: 323. ¶³¹ SOLIN 1982: 1142-1144.

Atès que no s'indica l'*origo* del magistrat, he de suposar que procedia de la mateixa ciutat on s'ha trobat la inscripció. Aquesta és important perquè indica la presència d'un *municipium* el qual, com el magistrat, devia estar assignat a la tribu Quirina.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar al principi del s. II dC.

3. Inscripcions monumentals

106. INSCRIPCIÓ MONUMENTAL. Bloc paral·lelepípedic de calcària de color gris clar. Totes les cares estan allisades. El camp epigràfic està rebaixat i emmarcat per un solc. La forma ampla del bloc sembla indicar que va servir de llindar.

«Hay una piedra en dicha villa que sirve agora por altar mayor en la yglesia», Beuter. Tots els autors, fins al començament del s. XX, la van veure al mateix lloc. Procedeix dels voltants de la torre de Sant Josep, com afirmen alguns autors seguint Escolano? No sembla probable.

Es conserva al Museu Etnològic de la Vila Joiosa.

Dimensions: 32 × 202 × 73.

Lletres: 3,5.

Beuter 1563: I 22v; Anonymus Valentinus ms. s. XVI: 303; Agustín ms. b, s. XVI: 81; Escolano 1610-11: 2, 95; Cattaneo ms. s. XVII: 54; Maïans ms. ca. 1760: III 18; Pérez Bayer en Ribelles ms. a, in. s. XIX: 566-567; Lumières ms. ca. 1800: lám. 40v, núm. 293, p. 173-181 (ed. 1852: p. 99-100, núm. 331, lám. 59); Laborde 1806 (ed. 1975: planxa CXLIII, núm. 1); Cortés 1835-36: III 49-50; CIL II 3570 cf. p. 958; Sanchis Sivera 1920: núm. 485; ILS 5586; Puig i Cadafalch 1934: 238; ILER 2094 i 6073; Ruyt 1983: 219 i 267; Abad-Bendala 1985: 162-163; IRPA 53; Abad-Abascal 1991: 116-117, núm. 62; Corell 1992a: 187; Espinosa 1995: 8-10, 12-14, 18; IRILADT 106. Cf. Encarnação 2001: 47-49; Alföldy 2004: 49.

*M(arcus) • Sempronius Hymnus • suo et • M(arci) • Semproni Reburri
fili • sui • nomine • macellum vetustate conlab-
sum (vac. 3) • sua (vac. 5) • pecunia (vac. 1) • restituerunt • item-
que et • mensas lapideas • posuerunt*

Marc Semproni Himne, en nom propi i del seu fill, Marc Semproni Reburre, restaurà amb els seus diners el mercat arruïnat pel pas del temps i hi col·locà els taulells de pedra.

2-3 conlap/sum (CIL, Puig i Cadafalch, Sanchis Sivera, ILER); co<l>la<p>/sum (IRPA, Abad-Abascal).

Interpuncions triangulars. L'escriptura presenta tendències cursives. El text està alineat a l'esquerra.

Es veu a primera vista que la R que hi ha entre la A i la C de *macellum* (r. 2) no és original. No sé quan es gravà, ja que és anterior a Beuter, el primer testimoni. Aquesta lletra, que probablement fou afegida per algun inexpert pensant que hi faltava, donà peu a una interpretació aberrant per part dels primers testimonis segons la qual es tractaria del sepulcre o de l'estàtua del cònsol M. *Marcellus*.³² Però tant Cattaneo, que depèn de M. Martí, com Maiani i Bayer, etc. presenten ja una lectura correcta.

Sobre els *Sempronii*, vegeu el comentari al núm. 55. El *cognomen Hymnus*, a Hispània, apareix en algunes inscripcions.³³ El *cognomen Reburus*, freqüent a l'àrea lusitano-gallega,³⁴ no apareix més al País Valencià.

El *macellum* era un edifici públic destinat a la venda d'aliments. Tenia gran importància tant en l'arquitectura com en la vida social romanes. La seua presència, doncs, «révèle un stade de développement monumental, économique et social caractéristique».³⁵ Malauradament, hom desconeix el lloc de procedència,³⁶ que ens podria indicar la ubicació de la ciutat.

Per la paleografia, es pot datar a la darrerïa del s. II dC.

4. *Inscripcions sepulcral*s

107. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Bloc de calcària de color gris clar, trencat en els dos angles superiors. El camp epigràfic està fortament erosionat.

«En la iglesia parroquial de Villajoyosa, en el muro exterior de la capilla de Santa Marta», Bayer.

Es conserva al mateix lloc.

Dimensions: 60 × 48 × ?

Lletres: 3,5.

Cattaneo ms. s. XVII: 54; Pérez Bayer ms. 1782: 18v; Lumiares ms. ca. 1800: lām. 41v, núm. 297, p. 173-181 (ed. 1852: p. 100, núm. 335, lām. 60); Ribelles ms. a, in. s. XIX: 572; CIL II 3572 cf. p. 958; Sanchis Sivera 1920: núm. 489; ILER 6440; IRPA 57; HEp 1989: 70; Abad-Abascal 1991: 118-119, núm. 64; IRILADT 107; HEp 1999: 58.

¶ ³² No compartesc l'opinió d'Espinosa 1995: 9 segons la qual «aquesta lletra degué afegir-se amb la intenció de propiciar la interpretació que de fet realitzà Escolano: és a dir, la relació de l'origen de la ciutat amb un personatge il·lustre».

¶ ³³ LOZANO 1998: 392. ¶ ³⁴ UNTERMANN 1965: 155-156. ¶ ³⁵ RUYT 1983: 11. ¶ ³⁶ No es pot afirmar que fos «encontrada en las cercanías de la “Torre de Hércules” con anterioridad al siglo XVII», IRPA.

D(is) • M(anibus) •
[-?] Alfius • Zosim[us]
an(norum) • LV • h(ic) • s(itus) • est
homo • optime • s(it) • t(ibi) • t(erra) • l(evis)
 5 *Alf(ia) • Rhōde (?) • [u]xor*
an(norum) • XLV • h(ic) s(ita) • [e(st)]
mulier optima
s(it) • t(ibi) • t(erra) • l(evis)

Als déus Manes. ...Alfi Zòsim, de 55 anys, ací és sepultat.

Home excel·lent, que la terra et siga lleugera. Àlfia Rode (?), la seua esposa, de 45 anys, ací és sepultada. Dona excel·lent, que la terra et siga lleugera.

2 Contràriament al que suposen els editors, podria faltar el *praenomen*; 3–8 omesos (Abad-Abascal); 3 ann; 4 opti[m]e; 5 [My]rine (CIL); Ulp(ia) Diofa[ne] (IRPA); «potueris etiam VLP(IA) · IRENE scribere» (CIL).

Interpuncions triangulars. L'escriptura és estreta i allargada. El text està ordenat segons un eix central.

El gentilici *Alfius* apareix també en el núm. 136. Pel que fa al País Valencià, està documentat encara a Cullera (IRST 99). *Rhode* és un hàpax a Hispània. En comptes de *Rhode*, seria possible *Rhodo[pe]*, molt estès arreu. Els elogis *homo optime*, *mulier optima* són excepcionals en epigrafia. Es tracta, si jutgem pels *cognomina* grecs, d'un matrimoni de lliberts.

Pel tenor del text i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

108. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Ara de calcària de color gris obscur, amb base i cornisa. En el coronament, cinc *pulvini* en relleu i separats entre ells, a manera de merlets. Dalt, un *focus* les parets del qual tenen la mateixa alçada que els *pulvini*. Sota l'àbac, filet, cavet, bossell i filet. En la base, filet i quart bossell sobre plint. La cara anterior està polida; les laterals, allisades. L'estat de conservació de l'ara és excel·lent.

«En la pila del agua bendita de la parroquial de Villajoyosa», Maians.

Es conserva al mateix lloc i amb la mateixa funció.

Dimensions: 122 × 75–57 × 42.

Lletres: 4,5.

Maians ms. ca. 1760: III s. f.; Pérez Bayer en Ribelles ms. a, in. s. XIX: 570-571; Lumiares ms. ca. 1800: làm. 40v, núm. 294, p. 173-181 (ed. 1852: p. 100, núm. 332, làm. 60); CIL II 3573 cf. p. 958; Figueras ca. 1920: 461; Sanchis Sivera 1920: núm. 487; ILER 3917; IRPA 56; Abad-Abascal 1991: 119, núm. 65; IRILADT 108.

*D(is) • M(anibus) •
L(ucio) • Cornelio •
Carpo • anno-
rum • L •*

5 *Valeria • Dio-
pane (!) • patri*

Als déus Manes.
A Luci Corneli Carp,
de 50 anys.
Valèria Diófane,
al seu pare.

Interpuncions en forma de vírgula. L'escriptura està profundament gravada i és regular. Algunes lletres de les r. 2 i 3 estan un poc inclinades cap a la dreta. L'*ordinatio* tendeix vers un eix de simetria.

Sobre els *Cornelii*, vegeu el comentari al núm. 48. A Viver apareix un *Cornelius Carpus*,³⁷ amb el qual podria tenir alguna relació el de la Vila Joiosa. És un

¶³⁷ IRAPELT 45.

cognomen molt rar a Hispània,³⁸ però freqüent en altres llocs.³⁹ En canvi, *Diophane*, escrit ací *Diopane*, no apareix enlloc fora d'ací, tot i que el masculí *Diophanes* és freqüent.⁴⁰ Pels *cognomina* grecs i pel fet que la filla no té el mateix gentilici que el pare, sembla que es tracta de lliberts.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

109. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Bloc de marbre de Buixcarró, trencat dalt i a la dreta.

Ribelles, igual que els autors anteriors, la va veure «en la frontera de la heredad de Don Pedro Aragonés, situada en la partida llamada Els Almiserans», al terme de la Vila Joiosa.⁴¹ La finca de l'Almiserà, com és coneguda actualment, es troba a l'esquerra del riu Torres, ja prop del terme de Finestrat. Hi han aparegut altres restes romanes.⁴²

Es conserva encastada al mateix lloc.

Dimensions: (64) × (23) × ?

Lletres: 1: 7; 2-3: 6.

Lumiares ms. ca. 1800: lám. 41v, núm. 298, p. 173-181 (ed. 1852: p. 100, núm. 336, lám. 60); Ribelles ms. a, in. s. XIX: 644; CIL II 3576, cf. p. 958; Sanchis Sivera 1920: núm. 488; ILER 2236; IRPA 55; Abad-Abascal 1991: 120, núm. 66; IRILADT 109; HEp 1999: 59.

Dibuix de Lumiares

Dibuix de Ribelles

¶³⁸ LOZANO 1998: 387. ¶³⁹ PAPE-BENSELER 1959: 628; SOLIN 1982: 1111-1112. ¶⁴⁰ PAPE-BENSELER 1959: 313; SOLIN 1982: 42. La lectura *Diiofa[ne]* (IRPA 57; ABAD-ABASCAL 1991: 118-119 núm. 64) s'ha de refusar; vegeu

IRILADT 107. Només en una inscripció de Tarraco apareix *Diofanis* (RIT 444), una forma variant de *Diophane*. ¶⁴¹ Ribelles situa erròniament aquesta partida en el terme de Finestrat. ¶⁴² Cf. ESPINOSA 1990: 155.

L(ucius) • Tere[ntius]
M(arci) • f(ilius) •
Mancín[us]

Luci Terenci
Mancí, fill
de Marc.

3 Mancino (Lumiares); Mancí[no] (CIL).

El dibuix de Lumiares que representa la inscripció com un bloc complet és inexacte. Sembla que no falta text dalt ni baix, contràriament al que suposen IRPA i Abad-Abascal. El nom devia figurar en nominatiu, no en datiu com hom creu generalment.

Interpuncions triangulars amb el vèrtex cap amunt. L'escriptura és capital quadrada de solc profund. I *longa* (r. 3). Les M tenen les astes externes inclinades cap a fora. L'*ordinatio* segueix un eix de simetria.

Sobre els *Terentii*, vegeu el comentari al núm. 49. El *cognomen Mancinus* és extremadament rar. Està documentat, en femení, a Peñaflor (Sevilla). Fora d'Hispania no n'hi ha més que dos testimonis.⁴³

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar a principi del s. I dC.

110. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa circular de marbre grisenc. La vora està decorada amb òvuls i dardells. En la part inferior va disminuint el diàmetre fins acabar en una mena d'eix, de manera que té forma de fong. Devia servir de coberta d'una *mensa sepulcralis*.⁴⁴

Va aparèixer «durante unas obras en un edificio junto a la vía férrea Alicante-Denia, en su cruce con la carretera de La Ermita, dentro del casco urbano de Villajoyosa», IRPA. «Al barri de les Casetes: principalment, restes de soterraments en urna d'època de Tiberi / Claudi, a més d'una inscripció funerària de la primera meitat del s. III», Espinosa.

Es conserva al Museu Etnològic de la Vila Joiosa.

Dimensions: 25 de diàmetre en la cara superior × 9 de diàmetre en la base × 9 de gruix.

Lletres: r. 1: 2; r. 2: 2,5; r. 3: 3-3,5; r. 4: 3-2,5; r. 5: 2,4-2; r. 6: 1,7.

IRPA 61; AE 1986: 441; HEp 1989: 73; Abad-Abascal 1991: 120-121, núm. 67; Espinosa 1995: 30-31; IRILADT 110. Cf. Espinosa 1990: 149-151.

¶ ⁴³ AE 1980: 558. SOLIN-SALOMIES 1994: 357.

¶ ⁴⁴ Al Museu Monogràfic de l'Alcúdia es conserva un monument molt semblant, però sense

inscripció. Sobre aquest tipus de monument, poc freqüent, vegeu DI STEFANO 1987: 81 n. 101 i fig. 52.

D(is) • M(anibus) • s(acrum)

Voconia

Macedonia

vix(it) • ann(is) XX-

5 VI • m(ensibus) • VII

h(ic) • s(ita) • e(st) • s(it) • t(ibi) • t(erra) • l(evis)

Consagrat als déus Manes. Vocònia Macedònia visqué 26 anys i 7 mesos.
Ací és sepultada. Que la terra et siga lleugera.

1 sacrum (IRPA, Abad-Abascal).

Interpunció en forma de fletxa. L'escriptura presenta marcades tendències cursives (M, A). Les O i la I de la r. 3 són més petites que la resta. L'*ordinatio* és poc acurada, sobretot en les r. 4-6.

Sobre el gentilici *Voconius*, vegeu el comentari al núm. 40. El *cognomen Macedonia*, a la Península, solament està documentat ací.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar entre la darrereria del s. II i el principi del s. III dC.

111. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Ara de calcària de color gris clar, amb base i cornisa. Està trencada en els angles inferiors esquerre i dret. En el coronament, força deteriorat, tenia sis *pulvini* llisos, en relleu i separats entre ells, a manera de merlets. La part superior, plana. Sota l'àbac, filet, cavet i *cyma inversa* davant i a ambdós costats. En la base, filet i *cyma inversa* sobre plint, davant i a ambdós costats; per darrere és llisa. En la cara posterior hi ha un orifici de 9 cm d'amplària per 13 cm de profunditat, que devia servir d'ossari. L'ara és semblant a la núm. 108. Probablement ambdues van eixir del mateix taller.

«En casa de Simón Maior, boticario, casi perdida», Maïans. «Villae-Joyosae [...] in aedibus Simeonis Maior pharmacopolae, fugientibus literis», Anònim.

Es conserva a la casa de Joaquín Orts, c/ Puntos del Moro núm. 35.⁴⁵

Dimensions: 90 × 52-53 × 67-54.

Lletres: 4-3.

¶ ⁴⁵ Vull agrair una vegada més a la família Orts l'amabilitat amb què m'han rebut sempre que hi he anat a estudiar la inscripció.

Maians ms. ca. 1760: III s. f.; Pérez Bayer en Ribelles ms. a, in. s. XIX: 566-567; Panel ms. fin. s. XVIII: 419; Anònim ms. fin. s. XVIII: 38; Lumières ms. ca. 1800: làm. 41, núm. 295, p. 173-181 (ed. 1852: p. 100, núm. 333, làm. 60); CIL II 3577; Sanchis Sivera 1920: núm. 486; Lafuente 1959: 72, núm. 188; ILER 4277; IRPA 58; HEp 1989: 71; Abad-Abascal 1991: 121-22, núm. 68; Corell 1992a: 186-187; Espinosa 1995: 15; IRILADT 111.

Dibuix de Lumières

D(is) • M(anibus)
M(arco) • Volcinaeo
Callisto
annor(um) • XVIII
5 Volcinaea
Calliste
mater

Als déus Manes. A Marc Volcineu Cal·list, de 19 anys,
 Volcinea Cal·liste, sa mare.

2 M • Volcinae (Maians, Lumières, CIL); 4 ann (IRPA, Abad-Abascal, Corell); XVIII (Maians, Bayer, IRPA, Abad-Abascal); 5 Volcinna (Maians, Bayer, Anònim); Volcinae (Lumières); Volcina... (CIL). La lectura correcta del gentilici ja la proposa Mommsen en l'aparat crític de CIL II 3577.⁴⁶

¶⁴⁶ Les formes *Volcina* i *Volcinaia* (SCHULZE 1904: 99, SOLIN-SALOMIES 1994: 212) haurien de ser eliminades dels repertoris puix que són lectures incorrectes de la inscripció de la Vila Joiosa; no apareixen enlloc.

Interpuncions triangulars. L'escriptura és superficial, estreta i allargada. Les E tenen els braços molt curts i inclinats cap amunt. Les M presenten les astes externes inclinades cap a fora. El text està ordenat segons un eix de simetria, si bé la r. 5 queda desplaçada a la dreta.

El gentilici *Volcinaeus/-a* no apareix enlloc fora d'ací. És, probablement, un nom etrusc.⁴⁷ Els *cognomina* *Callistus*, *Calliste* són freqüents a Hispània i pertot arreu.⁴⁸

Es tracta sens dubte d'un fill natural, ja que porta el mateix gentilici i fins i tot el mateix *cognomen* que la mare.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

112. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Fragment inferior d'un bloc de calcària de color gris obscur. La cara anterior està polida; l'esquerra i la dreta es conserven parcialment originals.

La va trobar F. M. Martínez Esquerdo a la finca anomenada Els Banyets, a 2,5 km al NW de la població. Ha estat donada a l'Ajuntament pel propietari de la finca, en Josep Baldó.

Es conserva al Museu Etnològic de la Vila Joiosa.

Dimensions: (39) × 43 × 31.

Lletres: 1: 5; 2: 6.

IRPA 60; AE 1986: 440; HEp 1989: 72; Abad-Abascal 1991: 122, núm. 69; IRILADT 112; HEp 1990: 60. Cf. Espinosa 1995: 25.

+a • d(ierum) • XXXII

h(ic) • s(ita) • e(st) • s(it) • t(ibi) • t(erra) • l(evis)

... -a, de 32 dies, aquí és sepultada.

Que la terra et siga lleugera.

2 y(ixit) d(iebus) XXXII (IRPA, Abad-Abascal); [- - -] / V d(iebus) XXXII (AE).

¶ ⁴⁷ SCHULZE 1904: 99.

¶ ⁴⁸ PAPE-BENSELER 1959: 605; SOLIN 1982: 670ss; ThLL *Onomasticon* 94 i 96.

Interpuncions en forma de fletxa. L'escriptura és de solc profund. El text, segons sembla, estava alineat a l'esquerra.

La primera lletra quasi completa de la r. 1 és una A, no V o X. L'asta transversal d'aquesta arranca del peu de l'asta esquerra i s'aproxima vers el peu de l'asta dreta. La resta de lletra que es veu davant de la A podria pertànyer a una I. El fragment -IA deu ser el final del nom de la destinatària, la qual només visqué 32 dies.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

5. Inscripcions diverses

113. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Fragment de tègula amb segell. El text i les vores, en negatiu.

Es va trobar abans de 1959 a la partida de la Xauxelles. Al lloc de la troballa, situat a l'oest de la població i a uns 100 m del riu de la Vila, s'ha descobert una *villa* romana, propietat segurament del senador que figura en l'estampilla.

Es conserva al MARQ. Alacant.

Dimensions: (17) × (21) × 3.

Camp epigràfic: 2,5 × 8.

Lletres: 0,6.

Lafuente 1959: 68, núm. 164; Alföldy 1977; AE 1977: 449; IRPA 59; Abad-Abascal 1991: 160 ID 2; Reynolds 1993: 89, núm. 216; Rico 1995: 204; IRILADT 113. Cf. Mayet 1984: I, 212; Gisbert 1999: 91-92 n. 67; Alföldy 2004: 55.

*L(ucii) • Lucreti<<i>> • Servi-
lii Galli • Sempro-
niani • c(larissimi) • v(iri) • F<<e>>licio*

De Luci Lucreci Servili
Gal Sempronià,
baró il·lustríssim. L'ha fet Felició.

En la r. 1 es gravà *Lucretio*, error que fou corregit gravant una I damunt la O. En la r. 3 la grafia errònia FPLICIO fou esmenada, canviant la P per E. No manquen errors semblants en les tègules.⁴⁹ Les A no presenten asta horitzontal.

Aquesta estampilla era única fins ara. «Recentment s'han descobert uns quaranta exemplars al centre de producció ceràmica de l'Almadrava, al territori de Dénia. Sense cap dubte els materials segellats de la marca de *L. Lucretius* foren fabricats en aquest lloc», Rico.

El nom *Felicio* està ben documentat a Hispània i pertot arreu.⁵⁰ En una ceràmica d'*Ilici* figura l'estampilla *Felicio f(ecit)* (EE VIII 262, 51). Era corrent entre persones d'origen servil. La importància de la tègula rau en el fet que ens dóna a conèixer un nou *senator*. La seua terrisseria es trobava, probablement, a l'Almadrava.

Sobre els *Lucretii*, freqüentment documentats a Hispània, vegeu el comentari al núm. 71. Els *Servilii* no apareixen al País Valencià, però són molt freqüents a la Península. El *cognomen* *Sempronianus*, al País Valencià, apareix també a la Font de la Figuera (IRET² 76).

Es pot datar entre la darrerria del s. II i principi del s. III dC.⁵¹

114. ANEPIGRÀFICA. Pedestal de calcària de color gris clar, amb base i cornisa. Totes les cares estan allisades. Dalt presenta un forat per a l'ancoratge d'una estàtua. Sota l'àbac, llistell, *cyma recta* i filet. A la base, filet, *cyma recta* i llistell.

Es conserva al càmping Sertorium, al costat de l'anomenada torre de Sant Josep, monument funerari romà del segle II dC.⁵² En aquesta zona, que es troba al costat de la desembocadura del riu Torres, localitza Escolano 1610-11: 2, 95 la troballa de la inscripció del *macellum* (núm. 106). Per altra banda, segons Lumiares 1780: 21 n. 1, «De estas ruinas [Torre de Sant Josep] han sacado siete inscripciones». Pel que fa a la notícia d'Escolano, ja he dit abans que és vaga i poc fiable. I quant a la de Lumiares, ens podem preguntar a quines set inscripcions es refereix. D'acord amb les notícies que donen els primers testimonis sobre les inscripcions, ni una sola no es va trobar als voltants de la Torre de Sant Josep. La localització de troballes epigràfiques en aquest punt és comprensible, si tenim en compte que molts autors hi situaven la ciutat romana.

Dimensions: 145 × 77 × 54.

Espinosa 1989: 32; *idem* 1995: 9; IRILADT 114.

¶⁴⁹ Cf. ALFÖLDY 1977: 218 n. 3. ¶⁵⁰ ABASCAL 1994a: 360; KAJANTO 1965: 273. ¶⁵¹ Segons RICO 1995: 204, «l'estampilla és tardana, segurament de finals del segle II o del segle III,

en raó de la menció del títol de *c(larissimus) v(ir)*». ¶⁵² Sobre aquest important monument, cf. ABAD-BENDALA 1985: 152-182; ABAD 1993: 21ss.

Finestrat

115. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Part superior d'una estela de calcària porosa, local («pedra tosca»). La cornisa, separada del dau per unes motlures, acaba amb un frontó, al timpà del qual figura una au. Sota la cornisa va el text, que consta d'una sola ratlla. A continuació segueix un requadre motllurat, a l'interior del qual apareix una figura femenina amb un pitxer a l'esquerra i la mà dreta sobre el pit. En l'angle esquerre sembla que s'endevinen dues columnes.

«Este baxo relieve se descubrió el año 1806 en la partida llamada Alfarelles, del término de Finestrat, a un quarto de hora de este lugar, a orillas del camino de Villajoyosa.⁵³ Le copié teniendo delante su original en 14 de abril de 1808. El baxo

¶ ⁵³ La partida, denominada actualment l'Alfarella, es troba al mateix límit del terme de Finestrat

amb el de la Vila Joiosa, a la dreta del camí que va d'aquesta població a Finestrat.

relieve de la estatua y ave superior resalta tres dedos. Consérvase en una casa del mismo lugar», Ribelles. Albertini, el primer editor, va trobar la inscripció en una carta que Lumières envià el 6 d'abril de 1806 al secretari de la Real Academia de la Historia. Segons Albertini, «Lumières écrit qu'il vient de recevoir de Finestrat [...] le "brouillon informe" d'une inscription». Segueix el text de la inscripció que Lumières restitueix així: *Saenia Arra hic sita (e)st* (o: *hic · sita · S · t · [t · l ·]*).

Desapareguda.

Dimensions: desconegudes.

Ribelles ms. a, in. s. XIX: 645; Lumières en Albertini 1918-19: 316-317; Corell 1989: 271-273; AE 1989: 476; Abad-Abascal 1991: 123-124, núm. 72; Corell 1992a: 188; HEp 1993: 23; IRILADT 115.

Dibuix de Ribelles

Saenia Abra (!) hic sita est

Sénia Habra ací és sepultada.

Arra (Lumières); sitast (IRILADT 115).

La R és més petita i va volada. La A de *sita* formava nexa amb la E següent.

Els *Saenii*, a Hispània, només apareixen a la Bètica⁵⁴ i a *Dianium* (núm. 149).⁵⁵ Tenint en compte, doncs, que es tracta d'un gentilici extremadament rar, resulta probable que aquesta *Saenia* estigués vinculada amb els *Saenii* de *Dianium*. Pel que fa al *cognomen* *Habra*, escrit ací *Abra*, representa un hàpax a Hispània; però està ben documentat a Roma.⁵⁶ Atès que *Haber* i *Habra* es donen sempre entre persones d'origen servil, la destinatària devia ser lliberta.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. I dC.

¶ ⁵⁴ CIL II 1035, 1765.

¶ ⁵⁵ El *Saenius* de *Tarraco* procediria també de *Dianium*, segons Alföldy (RIT 303).

¶ ⁵⁶ SOLIN 1982: 689.

116. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Bloc de calcària de color gris clar, trencat baix i en ambdós costats. El camp epigràfic, polit, està rebaixat.

Va aparèixer reutilitzada en la paret d'una casa als afores de la població.

Es conserva al c/ Salvador Serra núm. 18.

Dimensions: (35) × (34) × 22.

Lletres: 5.

AADD 1980: 58; IRPA 103; Corell 1991: 193-195; Abad-Abascal 1991: 124-25, núm. 74; AE 1991: 1100; HEp 1994: 63; IRILADT 116.

D(is) M[(anibus)]
[-] Paccio [- - -]
[-] Paccius [- - -]
s(it) [t(ibi) t(erra) l(evis)]

Als déus Manes.
A ...Pacci ...,
... Pacci ...
Que la terra et siga lleugera.

1 D [M] (Corell); 2-3 Paccio[- - -] / Paccius[- - -] (IRPA, Abad Abascal).

La M de la r. 1 ha desaparegut, però en la publicació original encara n'era visible l'asta esquerra.

No es veuen signes d'interpunció. L'escriptura és capital quadrada i està profundament gravada. Les P són obertes, les A porten un punt central en lloc de l'asta transversal, les C són molt obertes. El text devia estar ordenat segons un eix de simetria.

El gentilici *Paccius*, prou freqüent arreu, solament apareix ací al País Valencià. Si el text, com sembla, estava ordenat segons un eix de simetria, al *nomen* devien seguir la filiació i el *cognomen*. El dedicant podria ser tant el fill com el pare o un germà del destinatari.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

117. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Ara de calcària de color gris obscur, amb base i cornisa. En el coronament presenta *pulvini* llisos, frontó i *focus* redó. Sota l'àbac, *cyma recta* i filet. En la base, filet, *cyma inversa* i llistell. En la cara frontal, un requadre (23 × 30) rebaixat i emmarcat per una *cyma recta*, en l'interior del qual figura sobre una *arula* una au mirant quelcom que s'aixeca fins al seu bec. Darrere de l'au, un objecte redó. Els altres motius estan tan desgastats que resulta impossible identificar-los. En les cares esquerra i dreta, *patera* i *urceus*, respectivament; l'una i l'altre estan emmarcats dins un requadre motllurat. La cara posterior, llisa, presenta les mateixes motllures que les altres. L'ara ha sofert alguns desperfectes en la cornisa i en tota la part dreta.

Es trobà l'any 1782. «A media legua de la villa, al septentrion, en el campo de Josef Blasco, suelta. Dista quatrocientos pasos de las ruinas de Altea la Vieja, donde estuvo situada la antigua ΑΛΦΕΙΑ, Capital de los Olcades, sobre una colina quasi al pie del monte Bernia: tiene fuentes, dista del mar un quarto y poco menos al septentrion del rio donde se hallan las ruinas, monedas, piedras y otras antigüedades. Esta fue hallada en 1782, y examinada por mi en 1º de julio de 1791», Lumiares ms. fin. s. XVIII, s.f. «Se descubrió en el distrito de Pila del término de Altea [...] En el día se conserva en el archivo de la iglesia parroquial», Ribelles.

Es conserva al MBA de València.

Dimensions: 71 × 49 × 40.

Lletres: 3,5.

Lumiares ms. fin. s. XVIII: s.f.; *idem* ms. ca. 1800: lám. 4v, núm. 31, p. 67-73 (ed. 1852: p. 21-22, núm. 33, lám. 3); Ribelles ms. a, in. s. XIX: 39; Fita 1908a: 375-376; CIL II 3578; Sanchis Sivera 1920: núm. 16; Balil 1983: 231, núm. 117; IRPA 104; Gamer 1989: 96, 286, núm. 4; Abad-Abascal 1991: 122-123, núm. 70; Corell 1992a: 189; HEp 1994: 56; IRILADT 117. Cf. Mauleón 1983: núm. 1753; Rabanal-Abascal 1986: núm. 36; Abascal-Gimeno 2000: 62, núm. 11.

Dibuix de Lumières ms. fin. s. XVIII

Dis • Manibus • sacru(m)

Consagrat als déus Manes.

I *longa* omesa (Lumières, CIL, IRPA); *sacrum* (CIL). La inscripció es troba completa; per tant, les r. 2-3 [- - -]nua / [mate]r p(osuit) (Fita, IRPA) no han existit mai.

Interpuncions triangulars. La primera I és *longa*. L'escriptura és acurada.

No deixa d'estranyar la falta de dedicant, però no és aquest l'únic cas.⁵⁷

Per la fórmula *Dis Manibus sacru(m)*, que apareix desenvolupada, es pot datar a principis del s. II dC.

118. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Bloc de calcària de color gris obscur («màrmol azulado», Ribelles), trencat baix i a la dreta.

«A un quarto de legua de Altea, en el distrito llamado Pila, donde estuve el dia 11 de abril de 1808 y vi una extensión de medio quarto de legua sembrada de ladrillos, ánforas y texas romanas destrozadas, y algunos fragmentos de barros

¶ ⁵⁷ Cf. CIL II² 7,1000. Dos casos més es troben al territori d'Antibes (França), cf. CHASTAGNOL 1992: 95, 96. Finalment, José d'Encarnação ens comunica per carta l'existència de diverses làpides que presenten solament la fórmula de consagració als *Manes*; es tractaria de làpides inacabades que es trobaven

encara en el taller a l'espera de ser completades. Tanmateix, no sembla ser aquest el cas de la inscripció d'Altea, puix que no resta espai suficient per a gravar-hi el nom d'un dedicant. No es pot adduir CIL II² 14,1586, perquè es tracta d'una inscripció fragmentària; cf. CORELL-GÓMEZ 1992: núm. 14.

saguntinos alrededor de un cerrito fronterizo al cabo Negret», Ribelles. Va ser traslladada a l'arxiu de l'església parroquial d'Altea.

Desapareguda.

Dimensions: «16 dedos × 10 dedos»; és a dir, *ca.* (29) × 18.

Ribelles ms. a, in. s. XIX: 38; Sanchis Sivera 1920: núm. 17; Corell 1989: 274; AE 1989: 477; Abad-Abascal 1991: 123, núm. 71; Corell 1992a: 188-189; HEp 1993: 22; IRILADT 118.

Dibuix de Ribelles

D(is) • [M(anibus)]

Hīlarus [- - -]

Als déus Manes.

Hilar ...

2 HII ARVS (Sanchis Sivera).

Interpunció triangular amb el vèrtex cap avall.

Sobre el nom *Hilarus*, vegeu el comentari al núm. 95.

Pel tenor del text i el tipus de monument, es pot datar al s. II dC.

La Nucia

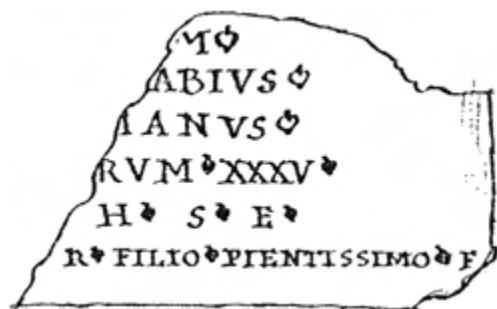
119. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre blanc amb vires grises, trencada dalt i a l'esquerra.

Referint-se a la Nucia, Cavanilles afirma que hi va veure «muchos monumentos e inscripciones [...]». Hoy solamente se ven fragmentos de mármoles con algunas sílabas; el menos destruido es un trozo de mármol blanco con apariencias de vetas obscuras».

Desapareguda.

Dimensions: «tres palmos y medio de largo con tres de ancho», Cavanilles; és a dir, *ca.* (80) × (69).

Cavanilles 1795-97: II 238; Lumiares ms. *ca.* 1800: làm. 9v, núm. 65, p. 99 (ed. 1852: p. 46-47, núm. 72, làm. 7); Ribelles ms. a, in. s. XIX: 31; IRPA IV; Abad-Abascal 1991: 156-157, núm. 115; IRILADT 119.

Dibuix de Cavanilles

[D(is)] M(anibus) ♠
 [- F]abius ♠
 [- -]ianus ♠
 [anno]rum ♠ XXXV ♠
 5 h(ic) ♠ s(itus) ♠ e(st) ♠
 [pate ?]r ♠ filio ♠ pientissimo ♠ f(ecit)

Als déus Manes. Fabi ..., de 35 anys, ací és sepultat.

El pare (?) ha fet (aquest monument) al seu fill piadosíssim.

Les sospites de Rabanal-Abascal sobre l'autenticitat de la inscripció no tenen fonament.

Hedera al final de totes les ratlles, a excepció de l'última. El text seguia, segons sembla, un eix central.

Tenint en compte els gentilicis que apareixen a l'epigrafia del País Valencià, *Fabius* resulta gairebé segur.⁵⁸ En canvi, pel que fa al *cognomen*, les possibilitats augmenten considerablement.⁵⁹ En la r. 6, en lloc de [pate]r, és igualment possible [mate]r.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar entre la darrerïa del s. II i principi del s. III dC.

Tàrbena

120. Inscripció sepulcral. Bloc de calcària de color gris clar, trencat dalt i baix. Les cares laterals i la posterior estan desbastades. El camp epigràfic estava delimitat per un solc, visible solament a la dreta. L'àrea epigràfica es troba força erosionada.

Hom el va trobar en un camp de la partida de Picassàries, terme de Tàrbena. La conservava Francesc Soliveres a la seua casa de camp; ha desaparegut recentment, segons ha indicat.

Dimensions: (45) × 33 × 23.

Lletres: r. 1-2: 5; r. 3: 3,5.

Rabanal-Abascal 1986: núm. 2; AE 1988: 821; HEp 1990: 18; Abad-Abascal 1991: 156-157, núm. 115; Corell-Gómez 1996a: 96, núm. 1.1; HEp 1997: 14; IRILADT 120.

¶ ⁵⁸ Sobre els gentilicis acabats en *-abius*, cf. SOLIN-SALOMIES 1994: 223.

¶ ⁵⁹ Sobre els cognoms acabats en *-ianus*, cf. SOLIN-SALOMIES 1994: 455-463.

us Iustu[s]
h(ic) • s(itus) • e(st) • an(norum)
XXIII

...

Just
 és ací sepultat.
 Tenia 24 anys.

1 [L]usius L(usii) v(erna) (Rabanal-Abascal, AE, Abad-Abascal).

Interpuncions redones. L'escriptura està profundament gravada. L'*ordinatio* segueix un eix de simetria.

El fragment *-us* (r. 1) representa sens dubte el final del gentilici. Sobre el *cognomen Iustus*, vegeu el comentari al núm. 63.

Pel tenor del text, tipus de monument i paleografia, es pot datar en el s. I dC.

4. DIANIVM I EL SEU TERRITORI

Hom desconeix el territori de *Dianium*. Però la geografia i l'epigrafia suggereixen que devia comprendre les comarques de la Marina Alta, la Safor i el Comtat. De les dues primeres, situades al litoral, procedeixen les cent una inscripcions que atribuesc a l'àrea de *Dianium*.¹ Al Comtat, situat a l'interior del país, no s'ha trobat cap làpida romana. Per tant, deixant de banda aquesta comarca, vegem quines raons recolzen l'atribució de la Safor al territori de *Dianium*.

Les inscripcions conegudes de la Safor són quaranta-una. Es tracta d'un conjunt epigràfic realment notable.² Però totes són sepulcral. Només en una, igualment sepulcral, figura un magistrat municipal, sens dubte de *Dianium* (núm. 191). A més, les excavacions no han descobert encara cap nucli urbà a la comarca. Es pot, doncs, afirmar que no hi va haver cap ciutat romana a la Safor. Per altra banda, aquesta comarca, malgrat que es troba més o menys equidistant entre *Saetabis* i *Dianium*, per raons de geografia sempre ha estat més ben comunicada amb aquesta que no pas amb aquella. A més, les inscripcions de la Safor presenten més analogies onomàstiques i de caràcter formulari amb les de *Dianium* que amb les de *Saetabis* (IRS p. 6 n. 20). És per tot això que assigne la Safor al territori de *Dianium*.

¶¹ Malauradament, no he pogut incloure ací les quatre inscripcions inèdites d'un article de J. M. Abascal i J. A. Gisbert, que s'anuncia en premsa des de 1992 (vegeu la bibliografia general), perquè no he pogut tenir accés a la informació. Però coneixem, almenys, els noms que apareixen en les esmentades inscripcions, així com també els llocs de les troballes, puix que aquestes dades figuren ja en un treball d'Abascal. Els noms són els

següents (cf. ABASCAL 1994a: 67, 73, 222 i 119): *P. Ael(ius) Ty[chius] Aug(usti) lib(ertus)* (Dénia); *G. Ae[- - -]* (Pedreguer, territori de *Dianium*); *Sicinius M[- - -]* (Pedreguer, territori de *Dianium*); *[C]orn[elius] -f. Gal(eria) Bas[sus]* (Sanet i els Negrals, territoris de *Dianium*). ¶² S'han trobat més inscripcions a la comarca de la Safor (41) que a Dénia (37), l'Alcúdia d'Elx (35), Alacant (25) i la Vila Joiosa (9).

LA MARINA ALTA

Aquesta comarca està situada en l'angle nord-est de la província d'Alacant i té una extensió de 582 km². Limita al nord amb la Safor; a l'oest, amb el Comtat; i al sud, amb la Marina Baixa. El seu relleu és marcadament dual. En efecte, mentre que l'interior es presenta molt accidentat per una sèrie de serres gairebé paral·leles, el litoral és més suau i regular. Els cursos d'aigua (el Gallinera, el Girona i el Xaló o Gorgos), són breus i de règim torrencial. Vora mar s'aixeca solitari el sinclinal calcari del Montgó (753 m), que separa el pla de Dénia de la vall de Xàbia. Les precipitacions abunden en la zona interior (800 mm anuals), però són escasses al litoral.

Els indicis de poblament, documentats ja des del paleolític superior, es fan més densos durant l'època ibèrica.³ La zona costanera conegué també certa influència de les colònies gregues, com evidencien els materials que s'hi han trobat. Tanmateix, ara per ara no es coneix cap establiment grec a la zona.⁴

Dianium

Hom desconeix les circumstàncies referents a la fundació de la ciutat. Les escasses notícies que ens han arribat a través de les fonts clàssiques són molt breus i no sempre semblen correctes. Esmente, en primer lloc, el famós passatge d'Estrabó.

Μεταξὺ μὲν οὖν τοῦ Σούκρωνος καὶ τῆς Καρχηδόνος τρία πολίχνια Μασσαλιωτῶν εἰσιν οὐ πολὺ ἄπωθεν τοῦ ποταμοῦ· τούτων δ'ἕστὶ γνωριμώτατον τὸ Ἡμεροσκοπεῖον, ἔχον ἐπὶ τῇ ἄκρᾳ τῆς Ἐφεσίας Ἀρτέμιδος ἱερὸν σφόδρα τιμώμενον, ᾧ ἐχρήσατο Σερτώριος ὀρμητηρίῳ κατὰ θάλατταν· ἐρυμνὸν γάρ ἐστι καὶ ληστρικόν, κάτοπτον δὲ ἐκ πολλοῦ τοῖς προσπλέουσι, καλεῖται δὲ Διάνιον, οἷον Ἀρτεμίσιον (STR. 3, 4, 6).⁵

El passatge conté informació que coneixem a través d'altres textos i que és acceptada com a històrica: la presència de Sertori en la ciutat, el nom de Διάνιον, que correspon al llatí *Dianium*, el port, l'emplaçament estratègic de la ciutat. Però, a més, aporta informació pròpia: la fundació de la ciutat pels massaliotes, el nom

¶ ³ Cf. LLOBREGAT 1972: 45-50, 98-99. ¶ ⁴ La hipòtesi d'una intensa colonització grega d'aquest sector litoral, generalment acceptada des del final del s. XIX, no té base arqueològica, segons han demostrat diversos estudis; cf. MARTÍN 1968, sobretot p. 47-52, 61-63; LLOBREGAT 1990a; FERNÁNDEZ NIETO 1992: 129-132, 138; PENA 1993. En canvi, altres investigadors (cf. OLMOS 1992: 152-154; ALVAR 1994: 12-14; ARANEGUI

1996), es mostren menys radicals, tot i que no aporten arguments convincents. ¶ ⁵ «Entre el Xúquer i Cartagena hi ha tres petites ciutats de massaliotes, no gaire lluny del riu. La més coneguda és l'*Hēmeroscopeion*, que té al cim un temple d'Àrtemis Efèsia molt venerat. Sertori la va utilitzar com a base naval, ja que és una fortalesa natural i es presta a la pirateria; des de lluny és visible als navegants. S'anomena *Dianium*, en grec diríem *Artemision*».

de Ἡμεροσκοπεῖον i el temple d'Àrtemis. Aquestes notícies s'han tingut també com a fidedignes i han dominat la investigació fins no fa gaire.⁶ Però els estudis i les excavacions arqueològiques que s'han fet, sobretot en els darrers trenta anys, han demostrat que són insostenibles en el seu tenor literal.⁷ En efecte, no s'hi ha trobat fins ara cap vestigi del temple ni de la ciutat grega, o almenys d'una factoria que justifiqui d'alguna manera el text d'Estrabó. I pel que fa al nom de Ἡμεροσκοπεῖον, documentat en quatre passatges (STR. 3, 4, 6; 3, 161; STEPH. BYZ., s.v.; AVIEN. 476), hom accepta actualment que no és l'original de la ciutat.⁸ A més, s'ha descartat definitivament l'existència d'una ciutat ibèrica anomenada *Diniu*, la qual seria anterior a la focea Ἡμεροσκοπεῖον.⁹ El topònim *Diniu*, resultat d'una lectura errònia, i la presència d'un temple d'Àrtemis (*Diana* per als romans) haurien donat peu, mitjançant una etimologia popular, al nom de *Danium*.¹⁰ Deixant, doncs, de banda aquestes notícies, actualment insostenibles, vegem què es pot dir sobre la ciutat.

El nom de *Danium*, apareix per primera vegada en uns textos de Ciceró que al·ludeixen a les guerres sertorianes.

Milites remigesque Miletum Myndo pedibus reverti iubet: ipse muoparonem pulcherimum de decem Milesiorum navibus electum L. Magio et L. Fannio, qui Myndi habitabant, vendidit. Hi sunt homines, quos nuper senatus in hostium numero

¶⁶ Entre els molts autors que han defensat aquesta interpretació cal fer esment de HÜBNER *Danium*, RE V 340-341; CHABÀS 1874: 5-25; SCHULTEN, FHA I 119; GARCÍA BELLIDO 1941. ¶⁷ Cf. MARTÍN 1968; 1970; GISBERT 1983; LLOBREGAT 1990; PENA 1993. ¶⁸ Sobre el topònim Ἡμεροσκοπεῖον no s'ha proposat encara cap explicació plenament plausible. LLOBREGAT 1990a hi veu un fals topònim; es tractaria en realitat d'un nom comú que significa 'talaia diurna'. Però no hi ha dubte que Estrabó, Esteve de Bizanci i Aviè entenen Ἡμεροσκοπεῖον com a nom primitiu de la ciutat. Segons FERNÁNDEZ NIETO 1992: 138, «El nombre de Hemeroskopeion puede también encubrir una marca orientativa de posición, si no pensamos en una defectuosa transcripción para un pedazo de costa calificado como Hemeroskopelon (acus.), que derivaría de *hemeros/skopelos* (cima de roca habitada, cultivada)». Suggereix, doncs, la possibilitat d'una deformació del topònim, però no aporta arguments. PENA 1993: 76, considera *Hemeroskopeion* com un apel·latiu amb el significat de 'sentinella del dia', que s'adiu tant al Montgó com al Penyal d'Ifach. Artemidor d'Efes hauria convertit *Hemeroskopeion* en una colònia focoomassaliota. Segons el nostre parer, *Hemeroskopeion*, com a nom de ciutat, resulta molt estrany, tot i

que el litoral de Dènia ofereix excel·lents punts d'observació sobre el Mediterrani. Per això m'incline a pensar en la possibilitat que *Hemeroskopeion* siga producte d'una deformació. Però, atès el caràcter merament introductori d'aquestes pàgines, no entraré en detalls. Simplement em limite a enunciar la meua hipòtesi. Una divinitat ibèrica, venerada en un santuari del litoral de l'actual Dènia, hauria estat assimilada a Àrtemis pels grecs, que haurien donat nom al paratge, ó Ἡμέρας σκόπελος, 'la muntanya d'Àrtemis' ('H' Ἡμέρα 'la que domestica', és un epítet d'Àrtemis). L'esmentat apel·latiu s'hauria convertit molt prompte (abans del s. I dC, en què escriu Estrabó) en el famós i estrany (τὸ) Ἡμεροσκοπεῖον. Sobre els problemes que planteja aquest topònim, cf. MARTÍN 1968; JACOB 1985: 261; TOVAR 1989: 207-210; LLOBREGAT 1990a; ROUILLARD 1991: 297-303; PENA 1993. ¶⁹ PLA BALLESTER 1969. ¶¹⁰ Encara COROMINES, *Onomasticon Cataloniae* IV 15-16, sosté que «La forma més antiga en què el trobem [el topònim] és *Diniu*. [...] Forma que assemblant-se tant al nom de la deessa *Diana*, i al deriv. *Danium*, nom de temples i edicles que se li dedicaven (hi ha sengles *Danium* a Etrúria, Sicília, etc.), conduïa inevitablement a una artificiosa romanització *Danium*».

habendos censuit: hoc illi navigio ad omnes populi Romani hostes usque ab Dianio, quod in Hispania est, ad Sinopam, quae in Ponto est, navigaverunt (CIC. Verr. 87).

Quicumque accesserant ad Siciliam paulo pleniores, eos Sertorianos milites esse atque a Dianio fugere dicebat (CIC. Verr. 5, 146).

[...] *ostendito illos cum Sertorio fuisse, ab Dianio fugientis ad Siciliam esse delatos* (CIC. Verr. 5, 154).¹¹

Segons aquests passatges, la ciutat existia ja abans del 72 aC; s'anomenava *Dianium* i tenia port; a la mort de Sertori, sembla que els seus partidaris fugiren de la ciutat.

Finalment, gairebé segle i mig més tard, ens arriben les últimes notícies sobre *Dianium*, que procedeixen de Plini.

Mox Latinorum Lucentum, Dianium stipendiarium, Sucro fluvius et quondam oppidum, Contestaniae finis (PLIN. nat. 3, 20).

Stipendiariorum autem celeberrimi, Alabanenses, Bastitani, Consaburrenses, Dianenses, Egelestani, Ilorcitani, Laminitani [...] (PLIN. nat. 3, 25).

[...] *absunt ab Dianio DCC stadia: totidem Dianium per continentem a Carthagine Nova* (PLIN. nat. 3, 76).¹²

Aquesta és pràcticament tota la informació que ofereixen les fonts literàries.¹³

L'arqueologia, per la seua banda, ha contribuït de forma decisiva a bandejar errors del passat i dilucidar l'evolució urbana de *Dianium*.¹⁴ Sembla que la ciutat de l'època republicana s'assentava sobre la vessant oriental del tossal del Castell. Pel

¶¹¹ «[Verres] ordena als soldats i als remers que regressen per terra des de Mindos a Milet. I la magnífica galera, que havia estat escollida entre les deu naus dels milesis, la va vendre a L. Magi i a L. Fani, que habitaven a Mindos. Aquests són els individus que el senat ha decidit recentment de comptar entre els enemics de la pàtria: precisament en l'esmentada galera van navegar des de *Dianium*, que és a Hispània, fins a Sínope, que es troba al Pont, visitant tots els enemics del poble romà». (L. Magi i L. Fani eren partidaris de Mari. El rei del Pont, Mitridates V, intentà a través d'ells concertar amb Sertori una aliança contra Roma). «Quant a tots aquells que arribaven a Sicília un poc massa enriquits, deia que eren soldats de Sertori i que fugien de *Dianium*». «Demostra [se li requereix a Verres] que els seus homes han estat amb Sertori i que fugint

de *Dianium* han arribat a Sicília». ¶¹² «A continuació [d'*Illici*] ve *Lucentum*, que gaudeix de dret llatí, *Dianium*, que és estipendiària, el riu Sucro i la ciutat del mateix nom, amb la qual acaba la Contestània». «I entre els pobles tributaris els més coneguts són els *alabanenses*, els bastitans, els *consaburrenses*, els dianencs, els egelestans, els ilorcitans, els laminitans...». «[Les illes Pitiüses] disten de *Dianium* set-cents estadis; la mateixa distància hi ha entre *Dianium* i *Carthago Nova* per terra». ¶¹³ No adduesc el text ple de llacunes de SALL. hist. 3, 6, perquè, contràriament a la restitució que proposa Hauler, no s'hi fa referència a *Dianium*; cf. C. Sallusti Crispi. *Catilina. Iugurtha. Historiarum fragmenata selecta. Appendix Sallustiana. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit* L. D. Reynolds. Oxonii, 1991. ¶¹⁴ Cf. MARTÍN 1968; 1970; GISBERT 1983; 1986.

canvi d'era, es degué produir una gran remodelació de l'espai per tal de reestructurar i eixamplar la ciutat. Ara ocuparà la vessant septentrional del tossal del Castell i una zona més horitzontal, coneguda com l'Hort de Morand. Els sondejos arqueològics realitzats en el casc urbà de Dénia han permès delimitar el perímetre de la ciutat romana. És dins d'aquest perímetre on s'han trobat la major part d'inscripcions votives i honorífiques, les quals se solien col·locar en el fòrum. Dins del mateix recinte han aparegut també la major part de restes arqueològiques: mosaics, estàtues, vies, cases i un gran basament de pedestal que ha estat interpretat com a ara de sacrificis. Les restes arqueològiques, doncs, confirmen el que diuen les fonts literàries sobre la ciutat i aporten nova llum sobre la seua història des del s. II aC fins al s. VII dC.

Vegem ara la informació que aporta l'epigrafia. Les inscripcions que s'han trobat a la ciutat de Dénia i als seus voltants immediats són quaranta, incloses dues d'anepigràfiques i un *instrumentum domesticum*. En trobem de votives (núm. 121, 122); d'honorífiques dedicades a emperadors (núm. 123, 124) i a magistrats municipals (núm. 127, 128, 129, 130, 133). En dos casos consta expressament la categoria municipal de la ciutat (núm. 122, 134). La tribu que apareix tant en les inscripcions de la ciutat com en les del seu territori és sempre la *Galeria* (núm. 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133). Ara bé, a Hispània, la tribu *Galeria* només es dona en comunitats que havien aconseguit el rang de colònia romana o de municipi de dret llatí abans de la dinastia flàvia.¹⁵ Sembla, doncs, probable que *Dianium* assolís el rang de municipi de dret llatí abans de l'època flàvia, potser ja en temps d'August.¹⁶ Per tant, la notícia de Plini (*nat.* 3, 20; 3, 25), que presenta *Dianium* com a ciutat estendiària encara en el seu temps, és anacrònica.

La immensa part de les inscripcions són datables en els s. I-II dC, fet que suggereix una intensa activitat municipal durant aquest temps. En canvi, en el segle III s'enfonsa la producció epigràfica. Aquest canvi sembla indicar una decadència general en la vida de la ciutat. Tanmateix, aquesta perdura i trobem algunes inscripcions dels segles V-VII que documenten la introducció del cristianisme en la ciutat i la creació de la seu episcopal (núm. 158, 159, 160).

A més de les quaranta inscripcions procedents de la ciutat de Dénia, se n'han trobat altres a la mateixa comarca de la Marina Alta: nou a Xàbia (núm. 161-168); sis a Ondara (núm. 169-174); quatre al municipi dels Poblets (núm. 175-178) i una a Pego (núm. 179).

Entre les inscripcions de Xàbia n'hi ha dues sepulcral (núm. 161, 162); les set restants són *instrumenta domestica* (núm. 163-168). Un d'aquests seria, segons la meua lectura, un exvot (núm. 168).¹⁷

Quant a les inscripcions d'Ondara, dues són honorífiques (núm. 169, 170); tres, sepulcral (núm. 171-173); en una d'aquestes figura el secretari d'un qües-

¶¹⁵ Cf. WIEGELS 1985: 6. ¶¹⁶ *Ibid.*, p. 111.

¶¹⁷ Pel que fa al context arqueològic de les tro-

balles, cf. BOLUFER 1992; REYNOLDS 1993: 84-86; BOLUFER-RIBERA 1995.

tor (núm. 171); la sexta és un pedestal anepigràfic (núm. 174). Basant-se en tres de les sis inscripcions (núm. 169, 170, 171) i en altres restes arqueològiques que s'havien trobat a Ondara, Hübner (CIL II p. 486) no gosà assignar les inscripcions d'aquesta població a *Dianium*. A més, considerava possible la localització a Ondara de la *mansio Celeret / Celeri / Celeris* (RAVENN. 304, 12; 343, 4; GUID 515, 82, 11). Però Ondara, que dista només 8 km de *Dianium*, formava part sens dubte del seu territori. Els gentilicis que trobem en les inscripcions d'Ondara són també ben coneguts a *Dianium*: els *Iunii*, els *Sempronii*, els *Terentii*. Més encara, *Aemilia Scintilla* figura en una inscripció de *Dianium* (núm. 143) i en una altra d'Ondara (núm. 170). Respecte de la localització de *Celeret / Celeri / Celeris*, és molt dubtosa, si bé s'ha de descartar Ondara.¹⁸

De les quatre inscripcions procedents del municipi dels Poblets, dues són votives (núm. 175, 176); les altres dues, sepulcral (núm. 177, 178). Els núm. 176 i 178 s'han trobat a l'Almadrava; el núm. 177 sembla que procedeix dels voltants del dit jaciment. Pel que fa al núm. 175, l'he atribuït al mateix municipi per les raons que indique en el comentari a aquesta inscripció. L'Almadrava fou un important centre terrisser, amb fondejador propi, durant els s. I-III dC. La *villa*, vinculada al complex industrial, perdurà fins al principi del s. V.¹⁹

Finalment, a Pego, malgrat que el terme estava intensament romanitzat, només s'ha trobat una inscripció sepulcral (núm. 179).

¶ ¹⁸ LLOBREGAT 1983: 237 pensa que hom podria localitzar-la al castell d'Asp, a Agost o a Montfort. Segons ARASA-ROSSELLÓ 1995: 55, «aquesta estranya *mutatio* és de les més problemàtiques i no té cap solució mínimament fonamentada». Potser el topònim fa referència a una mena de drecera? La hipòtesi no sembla gaire

probable, ja que l'adjectiu *celer* no s'aplica mai a *iter* o *via*, per a significar que representen un camí més curt. En els casos en què *celer* qualifica *iter* o *via*, aquests noms signifiquen 'viatge', 'marxa', 'curs'; cf. ThLL III 752. ¶ ¹⁹ Cf. ABASCAL-GISBERT 1990-91; 1992; REYNOLDS 1993: 83 núm. 202.

Dianium (Dénia)

1. Inscripcions votives

121. INSCRIPCIÓ VOTIVA. Bloc de calcària clara, trencat dalt i baix. La cara frontal es troba molt erosionada; les laterals estan allisades.

La trobà l'any 1898 R. Chabàs «en Ponsech, heredad de D. Francisco Merle, al Oriente de la ciudad, camino de Ondara», Fita.²⁰

Es conserva al MACD.

Dimensions: (43) × 30 × 22.

Lletres: r. 1-3: 4,5; r. 4: 4; r. 5-6: 3,7.

Fita 1900: 433-435; *idem* 1901: 97; EE IX 356; Sanchis Sivera 1920: núm. 69; Martín 1970: 81, núm. 31; Pastor 1981: 103; IRPA 21; Abad-Abascal 1991: 126-127, núm. 76; Gómez Font 1994: núm. 2. HEP 1996: 66; IRILADT 121. Cf. Mauleón 1983: núm. 1755; Andrés 2005: núm. 65, p. 478.

[S]ilvano • A(ugusto)

p(osuit) • Bassus

L(uci) • V(- -) • Scrib(oniani) • v(erna)

pro • salut-

5 em (!) • Adria-
ni (!)

Al déu Silvà August,

Bassus,

esclau de Luci V-... Escribonià,

ha erigit (aquest monument)

per la salut d'Adrià.

1 A(ugusto) omès (IRPA); 2 P(ompeius?) Bassu/(la?) (C. Castillo en HEP); 2-3 P(omponius) Bassu/lus (Hübner en Fita 1901); P(ublius) Bassus / Ius(tus) c(ornicularius) trib(uni) v(ovit) (Gómez Font); 5-6 Em(ilii) Apria/ni (Hübner en Fita 1901), (A)em(ilii) Adria/ni (IRPA, Abad-Abascal).

¶ ²⁰ El topònim Ponsech correspon a la partida documentada des de l'edat mitjana amb la deno-

minació «el Pont Sec», segons m'han informat a l'Ajuntament de Dénia.

El mal estat de la inscripció, les peculiaritats onomàstiques i gramaticals del text i la falta d'autòpsia en alguns casos han donat peu a diverses lectures i interpretacions.

Interpuncions triangulars. L'escriptura és poc acurada i irregular; en les r. 4-6 és més profunda i de mòdul més reduït que en les r. 1-3. La E presenta les astes horitzontals inclinades cap amunt. Les L, tret de la primera (r. 1), tenen forma de lambda. La M té les astes externes inclinades cap a fora. Les P i les R tenen l'ull petit. La D i la R (r. 5) estan inclinades vers l'esquerra. L'*ordinatio* segueix un eix central.

Silvanus porta l'epítet *Augustus* quan és invocat com a protector dels emperadors romans.²¹ El seu culte és freqüent al llarg dels regnats de Trajà i Adrià.²²

El nom *Bassus*, present també en el núm. 168b, és molt freqüent arreu. El *cognomen Scribonianus*, extremadament rar en general, és un hàpax a la Península Ibèrica.

Es tracta sens dubte d'una dedicatòria a l'emperador Adrià. En algunes inscripcions imperials s'omet la titulació habitual.²³ Per altra banda, *Silvanus Augustus* era una divinitat per la qual Adrià sentia especial devoció. Aquest fou objecte d'una conjura l'any 118 i, a partir del 136 fins a la seua mort, patí una greu malaltia.²⁴ La dedicatòria podria al·ludir a un d'aquests dos fets. La construcció vulgar *pro salutem* és freqüent (cf. OLD, s.v. *pro*).

Es pot datar entre el 117 i el 138 dC.

122. INSCRIPCIÓ VOTIVA. Pedestal de calcària blava, amb base i cornisa. En la cornisa presenta dos cavets, *cyma recta* i filet en les quatre cares. En la base, filet, *cyma recta*, filet, *cyma recta*, llistell i bossell en les quatre cares. El camp epigràfic està rebaixat i delimitat per una *cyma recta*.

«Se descubrió entre las ruinas del templo de Diana [...], después se asentó en la heredad que fue de los Marqueses y oy es de los herederos de Xulve», Palau. «En la noria dels capellans», Bayer.

Es conserva en la galeria exterior de l'Ajuntament de Dénia.

Dimensions: 130 × 70 × 68.

Camp epigràfic: 53 × 40.

Lletres: 4; nexes TE: 5, 5.

Palau 1643 (=1975: 45); Nieulant ms. 1740: s. f.; Pérez Bayer 1782: I, 15v; Lumbrias ms. ca. 1800: lám. 8, núm. 56 (ed. 1852: p. 34, núm. 61, lám. 6); Ribelles ms. a, in. s. XIX: 98; Cortés 1835-36: II, 413; Chabàs 1874: 61-62; CIL II 3580; Sanchis Sivera 1920: núm. 41; Ibarra Folgado 1923: 46; Martín 1970: 36-37, núm. 1; ILER 419, 686 i 6002; Duthoy 1976: 179; IRPA 20; Abad-Abascal 1991: 125-126, núm. 75. Cf. Étienne 1958: 257; IRILADT 122; Alföldy 2004: 48 n. 82.

¶²¹ Cf. DAGR. s.v. *Silvanus*; i especialment, pel que fa a la Península Ibèrica, PASTOR 1981: 103-114; RODÀ 1981: 122-131. ¶²² RODÀ 1981: 126. ¶²³ MAYER 1997: 11-12 presenta un testimoni epigràfic de Riudabella, al

terme de Vimbodí (Conca de Barberà, Tarraгона) en què l'emperador Adrià és anomenat simplement *Adrianus*. ¶²⁴ ROHDEN, RE I 494-521. A *Clunia* hi ha una dedicatòria per la seua salut (CIL II 2780).

Pro • salute • Aug(usti)

Veneri • sacr(um)

Cn(aeus) • Octavius

Florus • IIIII vir

5 *Aug(ustalis) • municipio*

d(ono) ♠ d(edit) ♠ d(edicavit) ♠ (palmula)

l(oco) • d(ato) • ex ♠ d(ecreto) ♠ d(ecurionum)

Consagrat a Venus

per la salut de l'August.

Gneu Octavi Flor,

sevir augustal

ha donat i dedicat al municipi

(aquest monument) en el lloc donat

per decret dels decurions.

6 D(ianensium) d(onum) d(at) (CIL II); D(ianense) d(e)d(icavit), (Abad-Abascal); D(ianensi) d(ono) d(edit) (IRILADT 122).

Les interpuncions triangulars (r. 1-5, 7) alternen amb l'hedera (r. 6). Nexes: TE (r. 1), IR (r. 4), NI (r. 5). Al final de la r. 6, una palmeta. L'escriptura és elegant. El text segueix un eix de simetria.

El culte a Venus estava molt estès a Hispània, sobretot a les zones més romanitzades de la costa oriental i de la Bètica.²⁵ Pel que fa al País Valencià, el culte a Venus està documentat, a més, a *Valentia* (IRVT 11), *Saguntum* (CIL II² 14, 579) i als estanys d'Almenara, on ha estat localitzat un temple de Venus.²⁶

El gentilici *Octavius* ja no apareix més al País Valencià, tot i que és molt freqüent a la resta d'Hispània. El *cognomen* *Florus*, documentat en el núm. 218, és freqüent arreu. Pel que fa als *seviri Augustales*, vegeu el comentari al núm. 2.

¶ ²⁵ Sobre el culte a Venus a la Península, cf. VÁZQUEZ HOYS 1981: 167-174; MANGAS 1986: 322-325. ¶ ²⁶ Sobre el temple de Venus

als estanys d'Almenara, cf. CORELL 1986; CIL II² 14, 687-688; IRSAT pp. 556 ss.; CORELL 2009b.

No sabem de quin emperador es tracta, però potser es refereix a Adrià. En efecte, aquest sentia una especial devoció a Venus, a la qual dedicà un temple a Roma. Sobre els dos episodis a què pot referir-se la dedicatòria, vegeu el comentari a la inscripció anterior.

Com l'anterior, es pot datar entre el 117 i el 138 dC, si realment es refereix a Adrià.

2. Inscripcions honorífiques

123. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Placa de marbre trencada en molts fragments i incompleta.

«En el mismo puesto donde fueron halladas las estatuas referidas en el núm. 2 [temple de Diana] se sacaron también muchos pedacitos de una losa de mármol fino escrita y muy delgada. Yo hize juntar los pedaços que pudieron ser havidos y se libraron de manos de muchachos, y sobre un bufete, con no pequeño trabaxo, pude juntar y concertar estos fragmentos», Palau.

Desapareguda.

Dimensions: desconegudes.

Palau 1643 (=1975: 46-47); Ribelles ms. a, in. s. XIX: 90; Chabàs 1874: 71-72; Fita 1887c: 331-332; CIL II 3581 i 5959; Sanchis Sivera 1920: núm. 57; Martín 1970: 72-73, núm. 17; IRPA 23; Abad-Abascal 1991: 128-129, núm. 78; IRILADT 123.

Text de Palau	Reconstrucció de Hübner
<i> ¶ R CAE. AVGVSTO ¶ ¶ VAE ¶ ¶ P ¶ AXIMO GERMAN ¶ ¶ ¶ OS IIII ¶ BVNICIA. P ¶ ¶ IX ¶ IM ¶ ¶ ¶ ¶ E. P. CO. D. </i>	<i> [Im]p(eratori) Cae[sari Ner]vae [Traiano] Augusto German[ico - - -] p[ont(ifici) m]aximo [tri]bunicia p[otestate - - -] [c]o(n)s(uli) IIII im[p(eratori) III p(atri) p(atriciae)] - - - - - </i>

A l'emperador Cèsar Nerva Trajà August Germànic, pontífex màxim, en la seua tribunícia potestat ..., cònsol per quarta vegada, imperàtor per tercera vegada, pare de la pàtria, ...

Fita és el primer a relacionar aquesta inscripció amb els núm. 124, 135. Afirmar que el núm. 124 era un fragment d'aquesta i que Palau degué falsificar el núm. 135. Hübner es limita a seguir aquesta suposició. Rabanal i Abascal van més lluny, tot afirmant que l'únic fragment autèntic és el que va veure Fita, i que Palau s'hauria inventat la present i el núm. 135. Al meu parer, ambdues hipòtesis són improbables, ja que no es pot demostrar que Palau falsifiqués cap inscripció. Per altra banda,

les dades que dona sobre les circumstàncies de les troballes esmentades són ben concretes i versemblants.

La inscripció conté sens dubte més d'un error de lectura. En efecte, si el quart consolat és correcte, aleshores no es pot mantenir la IX *potestas tribunicia*, ja que aquell només quadra amb la V, VI i VII. D'altra banda, la lectura E. P. CO. D. i la interpretació que en fa Palau són evidentment incorrectes.

Es tracta d'una dedicatòria a Trajà, ja que tant pel *cognomen Germanicus* com pel quart consolat, s'hi han d'excloure Adrià i Nerva.

Si el quart consolat és correcte, es pot datar l'any 102 dC.

124. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Fragment interior d'una placa de marbre blanc.

«Lo vi en casa y en poder de D. José Morand, cuando por febrero de 1876 visité a Denia», Fita.

Desapareguda.

Dimensions: (13) × (16) × ?

Fita 1884: 15; CIL II 5959; Sanchis Sivera 1920: núm. 58; Martín 1970: 73-74, núm. 17; IRPA 23; Abad-Abascal 1991: 128-129, núm. 78; IRILADT 124.

Dibuix de Fita

Possible lectura

- - - - -

[- - -Germ]anic[o - - -]

[- - - trib(unicia)] pot[estate - - -]

- - - - -

Pel que fa a la integració d'aquest fragment dins de l'anterior, vegeu el comentari de més amunt.

Es tracta d'una dedicatòria a Nerva o a Trajà.

Segons Fita, «el tipo de letra es de principios del siglo II».

Es pot datar, doncs, entre el 96 i el 117 dC.

125. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Part superior d'un pedestal de calcària. La cornisa conserva restes de motlures. El camp epigràfic estava delimitat per una *cyma recta*. Dalt hi ha un forat per l'ancoratge de l'estàtua.

«Entre las ruínas del castillo de En Carroz»,²⁷ Sanchis Sivera. «En el moderno puerto de la antigua Dianium se hallan los cimientos de la torre de En Carroz [...]. Quedan aún algunos bloques sueltos del derribo de dicha torre, de entre los que, a pesar de estar sumergidos en el agua, se aprecian en uno molduras y letras, circuns-

¶²⁷ Això, probablement, és el que induí a afirmar erròniament: «Esta inscripción, tradicionalmente

adscrita a Denia, procede del castillo de Fuente de Encarroz» (IRPA).

tancia que invitó al joven don Francisco Merle de Calbo a intentar la extracción de la piedra, lo que, no con poco trabajo se consiguió, trasladándola después a la casa de campo de su señor padre en la partida de Madrigueres», Martínez. «En septiembre de 1988 pudimos verla en el lugar en que había permanecido los últimos 75 años. Se encuentra actualmente expuesta en el patio», Abascal-Gisbert.

Es conserva a la casa de camp dels hereus de F. Merle. No l'he pogut veure, malgrat els repetits intents.

Dimensions: (70) × 84 × 81.

Lletres: 9,5.

Sanchis Sivera 1920: núm. 50; F. Martínez Martínez 1926: «Lápida romana inédita de Denia», BRAH 88, 394-396; Martín 1970: 80-81, núm. 29; IRPA V; Abad-Abascal 1991: 132, núm. 81; Corell-Gómez 1992: 311, núm. 3; Abascal-Gisbert 1992: 73-74, núm. II 1 amb foto i dibuix; IRILADT 125. Cf. Cebrián 2000: 127.

Dibuix de Macrina Busato

Q(uito) • Aemilio

A Quint Emili...

Oamtio (Sanchis Sivera, Martín, IRPA). Martínez Martínez la presenta erròniament com a inèdita.

Nexe: LI. La O és més petita i va volada.

Sobre els *Aemilii*, vegeu el comentari al núm. 103.

Pel tipus de monument, es pot datar en el s. II dC.

126. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Pedestal de calcària grisa sense base ni cornisa; està trencat en l'angle inferior esquerre. El camp epigràfic, rebaixat i delimitat per una motllura trenada. La r. 5 va entre dos solcs fets posteriorment. Les cares laterals presenten sengles rombes; la posterior és llisa.

«Otras dos piedras que después se asentaron en la esquina del huerto de los recoletos de St. Francisco también fueron sacadas de aquellas ruinas [temple de Diana]», Palau. «En la esquina del huerto de los PP. Recoletos [...] baxo las ventanas de la celda del P. Guardián, puesta al través», Bayer en Ribelles.²⁸

¶²⁸ Strada la situa erròniament a Llombai.

Es conserva al MACD.

Dimensions: 96 × 56 × 48.

Camp epigràfic: 81 × 42.

Lletres: 6-4,5.

Strada en CIL II 3590; Palau 1643 (=1975): 48; Niuelant ms. 1740: s. f.; Pérez Bayer 1782: I, 15v; Lumiares ms. ca. 1800: làm. 8, núm. 54 (ed. 1852: p. 33, núm. 59, làm. 6); Ribelles ms. a, in. s. XIX: 93; Chabàs 1874: 68-69; CIL II 3590; Sanchis Sivera 1920: núm. 43; Martín 1970: 56-58, núm. 7; ILER 4427; IRPA 33; Abad-Abascal 1991: 133-134, núm. 83; HEp. 1999: 20; IRILADT 126. Cf. Cebrián 2000: 126.

*Calpurniae
Marcellae
M(arcus) Semproni-
us [Fi ?]dus*

5 *uxori opti-
mae et di-
ginissimae*

A Calpúrnia
Marcel·la.
Marc Semproni
Fidus (?),
a la seua òptima
i digníssima esposa.

4 Iucundus (CIL).

No hi ha signes d'interpunció. L'escriptura és acurada. El text està alineat a l'esquerra.

El gentilici *Calpurnia* no apareix més a l'àrea estudiada, però està documentat a *Valentia* i sobretot a *Saguntum*.²⁹ Sobre el *cognomen* *Marcella*, vegeu el comentari

¶ ²⁹ Respectivament: IRVT² 1, 131; IRSAT p. 695 i 696.

al núm. 39. Pel que fa als *Sempronii*, vegeu el comentari al núm. 55. En l'espai del *cognomen*, fragmentari i acabat en *-dus*, només caben dues lletres. Per tant, la restitució *Fidus* sembla gairebé segura, ja que es tracta d'un *cognomen* freqüent arreu.³⁰

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar a la darrerïa del s. II dC.

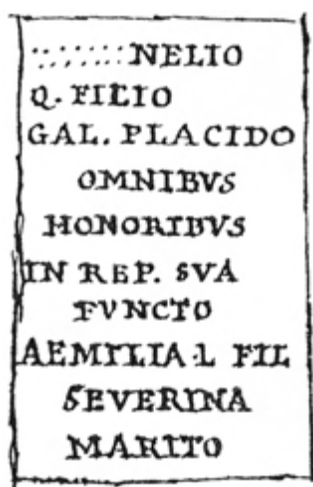
127. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Pedestal de calcària, sense base ni cornisa.

«Fue hallada entre las ruinas de la vieja Dianio, en el año de mil quinientos setenta y tres, y la dexaron assentada en la hermita de N^a S^a del Rosario, camino del mar», Escolano. «Colocada en la esquina del huerto de los PP. Recoletos», Palau. «Al presente no existe allí, ni se sabe su paradero», Ribelles.

Desapareguda.

Dimensions: desconegudes.

Escolano 1610-11: 2, 144; Diago 1613: 82v; Palau 1643 (=1975: 48); Ribelles ms. a, in. s. XIX: 86; Chabàs 1874: 69-70; *idem* 1890: 165-166; CIL II 3582; Sanchis Sivera 1920: núm. 42; Martín 1970: 74-75, núm. 18; ILER 1405; IRPA 30; Abad-Abascal 1991: 134-135, núm. 84. Cf. Wiegels 1985: 111; IRILADT 127.

Dibuix de Ribelles

[- Cor]nelio
Q(uinti) • filio
Gal(eria tribu) • Placido
omnibus
5 honoribus
in rep(ublica) • sua
functo
Aemilia • L(uci) • fil(ia)
Severina
10 marito

A Corneli Plàcid, fill de Quint, de la tribu Galèria, que exercí totes les magistratures en la seua ciutat. Emília Severina, filla de Luci, al seu marit.

1 Q. Cornelio (Palau); [Q. Cor]nelio (IRPA, Abad-Abascal). Palau degué completar tàcitament la r. 1.

Sobre els *Cornelii*, vegeu el comentari al núm. 48. El *cognomen* *Placidus* apareix també en el núm. 36. Sobre el possible parentesc d'aquest magistrat de *Dianium*

¶ ³⁰ Les altres dues alternatives de restitució són *Fadus* i *Nudus*; però aquests *cognomina* no es troben a la Península Ibèrica i són raríssims en general (KAJANTO 1965: 178 i 287, respectivament).

amb els *Cornelii Placidi* que figuren en una àmfora trobada a *Ilici*, vegeu el núm. 36. El destinatari va exercir les principals magistratures a *Dianium*, segons sintetitza la fórmula *omnibus honoribus in rep(ublica) sua functus*, la qual comença a aparèixer al principi del s. II dC. El gentilici *Aemilia* ha estat comentat en el núm. 103. El cognomen *Severinus* /-a està documentat també en els núm. 159 i 187.

Pel tenor del text, pot datar-se en el s. II dC.

128. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Pedestal de calcària de color gris clar, sense base ni cornisa. Està trencat en la part esquerra i erosionat en la part inferior de la cara frontal.

«En las excavaciones practicadas cerca del lugar del templo en 1872», Chabàs. Es conserva al MACD.

Dimensions: 102 × 60 × 38.

Lletres: r. 1-2: 7; r. 3-4: 6; r. 5: 5; r. 6-7: 4,5.

Anònim 1873: 24, núm. 5; Chabàs 1874: 75-76; Fita 1884: 17, núm. 3; *idem* 1887c: 337; CIL II 5962; Sanchis Sivera 1920: núm. 46; Martín 1970: 60-62, núm. 10; Goberna 1981: 602, núm. 22; IRPA 28; Abad-Abascal 1991: 136-137, núm. 86. Cf. Le Roux 1982a: 451, 460; Wiegels 1985: 111; Rabanal-Abascal 1986: núm. 12; IRILADT 128.

Q(uito) • Granio • Q(uiti) • f(ilio)
Gal(eria tribu) • Clementi
omnib(us) • honorib(us)
in • republica
 5 *functo • Iuni*
Festus ♠ et • Severus
av(u)nculo

A Quint Grani Clement,
 fill de Quint,
 que exercí
 totes les magistratures
 en la seua ciutat.
 Els Junis Fest i Sever,
 a son oncle.

3 nexa NI (CIL, IRPA); nexa IB omès (CIL); 5 Iuni(us) (IRPA); 7 avuncu[lo] (CIL).

Interpuncions triangulars i *hedera* (r. 6). Nexes: NT (r. 2); IB (r. 3). L'escriptura és molt acurada. La F i la T (r. 5) són més altes que les altres lletres; també la T de *et* (r. 6). La primera I de *Iuni* és *longa* (r. 5). L'*ordinatio* segueix un eix de simetria.

El gentilici *Granius*, a Hispània, apareix fonamentalment a la franja costanera i a la vall del Guadalquivir.³¹ El *cognomen* *Clemens* apareix també en el núm. 161. Els *Iunii* apareixen encara en els núms. 129 i 191. El segon dels dedicants, *Iunius Severus*, és sens dubte el mateix que figura en el núm. 129 com a destinatari.

Pel que fa a la nominació dels dos germans, convé observar l'absència de *praenomen* i el gentilici en plural seguit del *cognomen* respectivament. El mateix cas es repeteix en els núms. 131, 169. Tenint en compte que aquesta forma de nominació és extremadament rara a la resta d'Hispània,³² no deixa de resultar curiós trobar-la en tres inscripcions de *Dianium*.

Per l'ús de l'*hedera* i per la fórmula *omnibus honoribus in republica functus*, es pot datar en la primera meitat del s. II dC.

129. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Pedestal de calcària clara, sense base ni cornisa. El camp epigràfic està delimitat per una *cyma recta*.

«No muy leños desta piedra [núm. 03.001] y casi en el mismo tiempo se descubrió otra [...]. Esta piedra se asentó en la otra esquina de la casa y heredad que solía ser de los señores Marqueses y oy es de los herederos de Xulbe», Palau.

Es conserva encastada en la façana de l'Ajuntament de Dénia.

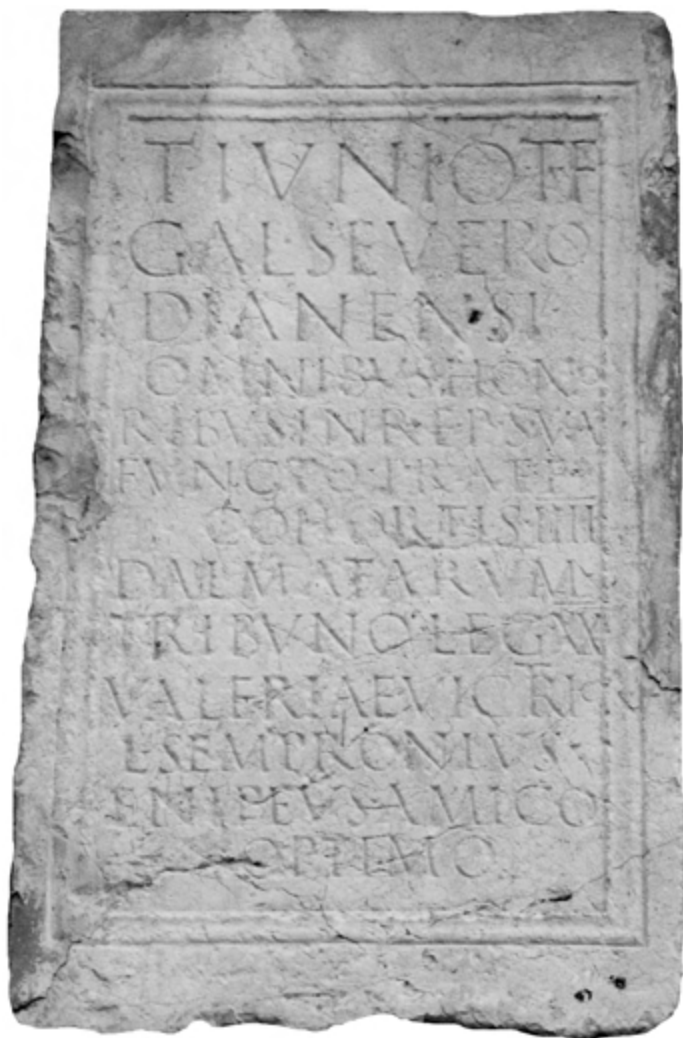
Dimensions: 86 × 52 × ?

Camp epigràfic: 64 × 32.

Lletres: 5-3.

Palau 1643 (=1975: 45); Nieulant ms. 1740: s. f.; Maïans 1771: 12; Lumières en Lumières-Cuesta ms. fin. s. XVIII: 25; Lumières ms. ca. 1800: lám. 8, núm. 55 (ed. 1852: p. 33, núm. 60, lám. 6); Ribelles ms. a, in. s. XIX: 85; Cortés 1835-36: II 413; Chabàs 1874: 61; Fita 1884: 17-18, núm. 3; *idem* 1887c: 337; CIL II 3583 i p. 958; Sanchis Sivera 1920: núm. 38; Martín 1970: 37-39, núm. 2; ILER 1406; IRPA 29; Abad-Abascal 1991: 137-139, núm. 88. Cf. Le Roux 1982a: 451, 460; Mauleón 1983: núm. 1759; Wiegels 1985: 111; IRILADT 129; Alföldy 2004: 54.

¶ ³¹ UNTERMANN 1965: 113-114; ALBERTOS 1984: núm. 623; EE VIII 111a; CIL II 4564 = 1966: 120. ¶ ³² CIL II 5131 = ENCARNACÃO IRC IV núm. 157; CIL II 3456.

- T(ito) • Iunio • T(iti) • f(ilio)*
Gal(eria tribu) • Severo
Dianensi
omnibus • hono-
 5 *ribus • in • rep(ublica) • sua*
functo • praef(ecto)
cohortis • IIII
Dalmatarum
tribuno • leg(ionis) • XX
 10 *Valeriae • Victric(is)*
L(ucius) • Sempronius
Enipeus • amico
optimo (palmula)

A Tit Juni Sever, fill de Tit,
 de la tribu Galèria,
 dianenc, que exercí
 totes les magistratures
 en la seua ciutat,
 prefecte de la quarta
 cohort dels dàlmates,
 tribú de la legió XX
 Valèria Victòria.
 Luci Semproni Enipeu,
 al seu amic òptim.

1 La primera *T summa* (CIL).

Interpuncions triangulars. Nexes: TR (r. 10). L'última O de la r. 4 i l'última C de la r. 10 són més petites i van volades. L'escriptura és elegant. L'*ordinatio* segueix un eix de simetria i és molt acurada.

El destinatari, *Iunius Severus*, és sens dubte el mateix que figura en el núm. 128 com a dedicant. Sobre el gentilici *Sempronius*, vegeu el comentari al núm. 55. El *cognomen* *Enipeus*, a Hispània, no apareix més que ací; és extremadament rar en general.³³

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en la primera meitat del s. II dC.

¶ ³³ SOLIN 1982: 641.

130. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Pedestal de calcària clara, sense base ni cornisa, trencat baix. La cara de dalt i les laterals es conserven originals. El camp epigràfic està delimitat per una *cyma recta*.

«En las excavaciones practicadas cerca del lugar del templo en 1872», Chabàs. Aparegué, doncs, en l'hort de Morand.

Es conserva al MACD.

Dimensions: (50) × (60) × 54.

Camp epigràfic: 34 × (42).

Lletres: r. 1: 6,5; r. 2-3: 5,5.

Chabàs 1874: 75-76; CIL II 3592 informat per Morand; Sanchis Sivera 1920: núm. 39; Martín 1970: 76, núm. 21; IRPA 34; Abad-Abascal 1991: 140-141, núm. 91; IRILADT 130. Cf. Wiegels 1985: 111.

Q(uinto) Semproni(o)
Q(uinti) f(ilio) Gal(eria tribu)
Tauro
d(ecurioni) m(unicipii)

A Quint Semproni Taure,
fill de Quint,
de la tribu Galèria,
decurió del municipi ...

Q Sempronio [Q f(ilio)] Gal(eria) [M]auro b(ene) m(erenti) ? ... (CIL II)

No es veuen signes d'interpunció. Nexes: NI (r. 1). L'escriptura, alta i estreta, és acurada. L'*ordinatio* segueix un eix central.

Sobre els *Sempronii*, vegeu el comentari al núm. 55. El *cognomen Taurus* apareix també en el núm. 4.

Per la paleografia i el tipus de monument, es pot datar en el s. II dC.

131. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Pedestal sense base ni cornisa, trencat en els angles superiors. El camp epigràfic estava delimitat per una motllura.

«En el ángulo de la frontera de la casa de Laureano Galdó en el camino del mar», Hübner. «En la pared de la casa contigua a la principiada iglesia de san Telmo, bajo la falda del castillo, antes de entrar en el arrabal del mar», Chabàs. «Translata nescio qua causa, fortasse pro saburra, Malacam, ubi extat apud Iosephum Here-dia Livermoore», EE VIII. «En 1895 resultó trasladado a Málaga, ignorándose por quién, cuándo, ni con qué objeto. Hoy se encuentra en La Concepción», Berlanga.

Desapareguda ?

Dimensions: desconegudes.

CIL II 3585 informat per Morand; Chabàs 1874: 63-64, núm. V; Berlanga 1903 (=1995): 51 i lám. IX, 52 n. 2; Sanchis Sivera 1920: núm. 45; Martín 1970: 75, núm. 19 i p. 42-43; ILER 1642; Alföldy 1973: núm. 67; Rodríguez Neila 1978: 39-40, núm. 10c; IRPA 26; Rabanal-Abascal 1986: núm. 11, 41; Abad-Abascal 1991: 145-146, núm. 96; IRILADT 131. Cf. EE VIII: 444, núm. 3585; Le Roux 1982a: 449-450; Wiegels 1985: 111; Alföldy 2004: 54.

L(ucio) • Valerio
L(uci) • f(ilio) • Gal(eria tribu)
Propinquo
flamini
 5 *p(rovinciae) • H(ispaniae) • c(iterioris)*
Baebí • Íustus
et Calpurnia-
nus • amico
optimo

A Luci Valeri,
 fill de Luci, de la tribu Galèria,
 flamen de la província Hispània citerior.
 Els Bebis Just i Calpurnià,
 al seu amic òptim.

1 Valeri[o] ; 3 Pr[o]pinqu[o]; 6 Baebi(us) Iust[u]s; 8 amic[o] (IRPA).

Les O de les r. 1 i 3 són petites i van volades. Les I de la r. 6 són *longae*; l'última V és més petita i va volada. La O de la r. 8 va inclosa en la C.

L. Valerius Propinquus figura també com a destinatari en els dos pedestals següents, així com en un altre de *Tarraco*.³⁴ Segons aquest últim, procedia de *Dianium*. Pel núm. 133 sabem que, abans del flaminat, va exercir les magistratures ciutadanes a *Dianium* i fou admès en les decúries judicials de Roma. Estava emparentat amb el flamen provincial edetà *M. Valerius M. f. Gal Propinquus Grattius Cerealis*.³⁵

¶³⁴ RIT 310. ¶³⁵ RIT 311.

Els dedicants són dos *Baebii*. Aquests abunden a la zona i sobretot a *Saguntum*, on constituïen la *gens* més poderosa.³⁶ Pel que fa al *cognomen Iustus*, vegeu el comentari al núm. 63. El *cognomen Calpurnianus*, és bastant rar a Hispània.³⁷ Pel que fa a la forma de nominació dels dos germans, vegeu el comentari al núm. 128.

Pel tipus de monument i la paleografia, es pot datar en la segona meitat del s. II dC.

132. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Pedestal de calcària, sense base ni cornisa, trencat de dalt a baix en les dues cares laterals. El camp epigràfic està delimitat per una *cyma recta*. El pedestal ha estat reaprofitat posteriorment.

«Dans un terrain vague au sud de l'église de S. Antonio», Albertini. «En 1911 había abandonado en tierra, delante de la iglesia de San Antonio, un fragmento de bloque esculpido», Sanchis Sivera.

Es conserva al MACD.

Dimensions: 114 × (33) × 62.

Camp epigràfic: 60 × (27).

Lletres: r. 1-2: 7,5; r. 3: 6,5; r. 4: 5,5; r. 5: 3,5; r. 6: 4; r. 7: ca. 5,5.

Albertini 1918-19: 321-323; Sanchis Sivera 1920: núm. 44; Martín 1970: 43-44, núm. 4 i p. 80; IRPA 27; AE 1986: 439; Abad-Abascal 1991: 146-147, núm. 97; IRILADT 132.

[L(ucio)] Valer[io]
[L(uci)] • fil(io) • G[al(eria tribu)]
[P]ropin[quo]
[-] Grani[us]
5 [A]nicetu[s]
[a]mico • opt[imo]
d(e) • s(uo)

A Luci Valeri Propinquus,
de la tribu Galèria,
Grani Anicet,
al seu excel·lent amic,
(fèu aquest monument)
del seu propi peculí.

¶³⁶ IRSAT p. 695. ¶³⁷ ABASCAL 1994a: 312.

4 [Q ?] (Albertini); els altres editors suposen que no falta el *praenomen*.

Interpuncions triangulars. Nexes: IN (r. 3). T *summa* (r. 5). L'escriptura, que varia de mòdul quasi de ratlla a ratlla, està gravada amb molta cura. El text, segons sembla, seguia un eix central.

Sobre L. *Valerius Propinquus*, vegeu el comentari al núm. 131. El gentilici *Granius* ha estat comentat en el núm. 128. El *cognomen* grec *Anicetus* és ben conegut arreu.³⁸

Es pot datar, com l'anterior, en la primera meitat del s. II dC.

133. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Pedestal de calcària de color gris clar, sense base ni cornisa. Està trencat en la part dreta. El camp epigràfic està delimitat per una *cyma recta*. En la cara esquerra presenta un rombe en relleu. En la cara posterior presenta dos forats que denoten el reaprofitament posterior del pedestal.

«Está en una piedra que se halla hoy en una hermita dicha Sancta Paula», Beuter.

Es conserva a l'ermita de Santa Paula, al terme de Dénia.

Dimensions: 93 × (58) × 44.

Camp epigràfic: 78 × (44).

Lletres: entre 5,5 i 4.

Beuter 1563: I 22v; Strada en CIL II 3584; Anonymus Valentinus ms. s. XVI: 303; Agustín ms. b, s. XVI: 79v; Escolano 1610-11: 2, 146; Cattaneo ms. s. XVII: 8; Palau 1643 (=1975): 74; Ribelles ms. a, in. s. XIX: 89; Chabàs 1874: 64-66; Fita 1890: 80; CIL II 3584; Sanchis Sivera 1920: núm. 40; Martín 1970: 39-42, núm. 3; ILER 1641; Rodríguez Neila 1978: 39-40, núm. 10b; IRPA 25; Abad-Abascal 1991: 143-145, núm. 95; IRILADT 133. Cf. Alföldy 1973: núm. 67; Wiegels 1985: 111.

L(ucio) • Valerio • L(uci) • f(ilio) • Gall(eria tribu)]

Propinquo

omnibus • ho-

noribus • in • r(e)

5 p(ublica) • sua • functo

adlecto • in • V

decurias • fla-

mini • p(rovinciae) • H(ispaniae) • c(iterioris)

Gamus • et

10 Trophime • lib(erti)

patrono • optimo

et • indulgentissimo

¶³⁸ LOZANO 1998: 386; SOLIN 1982: 831.

A Luci Valeri Propinquus, fill de Luci, de la tribu Galèria, que exercí totes les magistratures en la seua ciutat, admès a les 5 decúries judicials, flamen de la província Hispània citerior. Gamus i Tròfime, lliberts, (han erigit aquest monument) al seu patró òptim i indulgentíssim.

1 LEGA per L. f. Ga[l] (Beuter, Agustín, Strada); Ga[l] omès (IRPA, Abad-Abascal); 2 Pro[p] in[qu]o; 5 P omesa (CIL).

Interpuncions triangulars. El text està alineat a l'esquerra. L'escriptura és acurada.

Sobre *L. Valerius Propinquus*, vegeu el comentari al núm. 131. El *cursus honorum* segueix l'ordre ascendent. *L. Valerius*, després d'haver exercit les magistratures municipals a *Dianium*, aconseguí la categoria de *iudex* i el sacerdoci provincial.³⁹ Com a tal degué residir a *Tarraco*, on se li dedicà un pedestal.⁴⁰ Els dedicants són probablement un matrimoni. El *cognomen* *Gamus*, a Hispània, és bastant rar.⁴¹

Es pot datar, com les dues anteriors, en la primera meitat del s. II dC.

134. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Pedestal (?) de calcària de color gris clar. Ha estat retallat dalt i a l'esquerra per tal de reaprofitar-lo com a material de construcció. La superfície epigràfica està molt deteriorada. En la cara posterior duu encastat un fust de columna de 38 cm de diàmetre.

«De las mismas ruinas del templo se sacó otra piedra, que oy está encajada de lado en lo alto de una de las dos torres grandes, que están en el lienzo de la muralla que mira azia el poniente», Palau. «In summa turris parte, quae in arce occidentem solem respicit; aedificio nomen *Villavieja*», Anònim. «A últimos del pasado año 1888 tomé la resolución definitiva; ya que no era fácil ir a la inscripción y leerla, hice que algunos albañiles la quitasen de su sitio y la trajesen a mi casa», Chabàs 1889.

Es conserva al MBA de València.

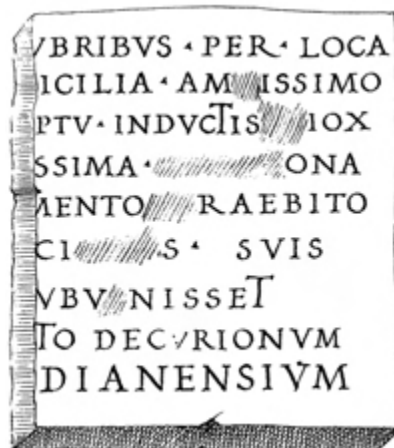
Dimensions: (69) × (48) × (17).

Lletres: r. 1-8: 4; r. 9: 5,5.

Palau 1643 (=1975: 47-48); Anònim ms. fin. s. XVIII: 36; Pérez Bayer 1782: I, 16v; Panel ms. fin. s. XVIII: 143; Anònim ms. s. XVIII-XIX: núm. 8; Ribelles ms. a, in. s. XIX: 91-92; Chabàs 1874: 73-75; Fita 1884: 16, núm. 2; *idem* 1887c: 332; *idem* 1888: 360; Chabàs 1889: 258-259; CIL II 3586, 5961 i p. 958; Puig i Cadafalch 1934: 263; Sanchis Sivera 1920: núm. 53; D'Ors 1953: 427; Martín 1970: 44-50, núm. 5; ILER 1408; IRPA 24; HEp 1989: 59; Abad-Abascal 1991: 130-131, núm. 79. Cf. Mauleón 1983: núm. 1575; Rabanal 1985a: 367; IRILADT 134.

¶ ³⁹ Sobre els jutges de les cinc decúries oriünds d'Hispània, cf. RODRÍGUEZ NEILA 1978; pel que

fa als flàmens de la província *Hispania citerior*, cf. AL-FÖLDY 1973. ¶ ⁴⁰ RIT 310. ¶ ⁴¹ LOZANO 1998: 391.

Dibuix de l'Anònim fin. s. XVIII

 [- - - quod aquis]
 [sal]ubribus • per • loca
 [diffi]cilia • am[pl]issimo
 [su]mptu inductis • mox
 5 [car]issima [an]nona
 [fru]mento [p]r[ae]bito
 [mun]icipi[b]us • suis
 subv[e]nisset
 [decr]eto decurionum
 10 Dianensium

A ..., perquè amb grans despeses ha portat les aigües saludables a través de llocs difícils i ha proveït de blat els seus conciutadans en un any de gran carestia, per decret dels decurions dianencs.

2 [lug]ubribus (Anònim ms. fin. s. XVIII); [im]bribus (IRPA, Abad-Abascal); [itine]ribus (CIL II 3586); 5 [gra]vissima (Chabàs, CIL); 5-7 [largi]ssima [ann]ona / [et fru]mento [p]raebito / [cum] ci[vibu]s suis (Anònim ms. fin. s. XVIII).

Interpuncions triangulars. T *summa* (r. 4, 8 i 9). L'última I de la r. 10 és *longa*. L'escriptura és molt acurada.

En la part desapareguda devia figurar el nom del destinatari i a continuació la causa de la dedicatòria. Per tant, la restitució *[quod aquis] / [sal]ubribus* sembla molt probable.⁴² En la r. 5, *[car]issima* resulta més probable que *[grav]issima*, no sols per raó d'espai sinó també perquè l'expressió *carissima annona* és molt més freqüent que *gravissima annona*.⁴³

Per la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

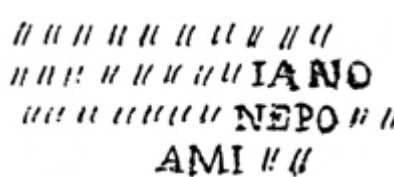
135. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Se'n desconeix el suport. Era un fragment inferior dret.

«Otra piedra que se sacó de allí mesmo [“temple de Diana”] ha hido rodando echa pedaços y el mayor de ellos vino a parar en la calle del Orito en la casa de la viuda Salvadora», Palau.

Desapareguda.

Dimensions: desconegudes.

Palau 1643 (=1975: 49); Ribelles ms. a, in. s. XIX: 94; Chabàs 1874: 72; Fita 1884: 14-16; *idem* 1887c: 331; CIL II 3595 i p. 958; Sanchis Sivera 1920: núm. 56; Martín 1970: 73, núm. 17; IRPA 23; Abad-Abascal 1991: 128-129, núm. 78; HEp 1999: 21; IRILADT 135.

Text de Palau	Possible lectura
	- - - - - [- - -]iano [- - -] Nepo[s] ami[co]

Segons Fita, aquest fragment seria una falsificació que degué fer Palau basant-se en el núm. 124. Sobre aquesta hipòtesi gratuïta, vegeu el comentari al núm. 123.

Es tractaria, segons Palau, d'un pedestal dedicat a Adrià abans de ser emperador. Al nostre parer, és una inscripció dedicada per un tal *Nepos* a un amic. L'element *-iano* deu ser el final del *cognomen* d'aquest.

3. Inscripcions commemoratives

136. INSCRIPCIÓ COMMEMORATIVA. Està gravada sobre la roca viva.

«Ay a la mitad de lo alto deste monte una cueva harto espaciosa y en lo interior della ay dos balsas o charcos de la misma peña viva donde se recoge gran cantidad de agua [...], por cuya ocasión es muy frecuentada de naturales y estrangeros [...].

¶ ⁴² *Inducere aquas* és un tecnicisme aplicat a aigües conduïdes a través d'aqüeductes, canals, canonades, etc.; cf. ThLL VII 1233. Per altra banda, *aquae*

salubres és l'única expressió que sembla encaixar en el context. ¶ ⁴³ És possible també, per raó d'espai i pel context, *durissima*; cf. ThLL II 110-111.

En una peña de aquéllas se halla una memoria de tiempo de romanos», Palau. Es tracta de la cova de l'Aigua en la vessant septentrional del Montgó. La inscripció es troba molt deteriorada. Actualment està protegida per un enreixat.

Es conserva *in situ*.

Dimensions: 52 × 40.

Lletres: r. 1: 5,5; r. 2: 5; r. 3-6: 4,5.

Palau 1643 (=1975): 67; Nic. Antonio en CIL II 3588; Chabàs 1874: 77-78; CIL II 3588 i 5960; Fita 1888: 9-10; Chabàs 1889: 259; Sanchis Sivera 1920: núm. 55; Blázquez 1962: 125-126; Saxer 1967: núm. 125; Martín 1970: 50-56, núm. 6; Balil 1971: 419-420, núm. 2; Le Roux 1972: núm. 53; Roldán 1974: núm. 713; ILER 686 i 6002; Alföldy 1978; AE 1978: 440; Le Roux 1982b: 231, núm. 207 i p. 381-382; IRPA 22; Alföldy 1987b: 430-462 (= Alföldy 1978); Abad-Abascal 1991: 127-128, núm. 77; Seguí-García-Gelabert 1998: 1380-81; IRILADT 136. Cf. Mauleón 1983: núm. 1754; Alföldy 1985: 397-398; Reynolds 1993: 33 n. 15.

C·I·V·L·U·R·B·A·N·U·S·V·E·T
P·R·N·C·V·E·X·I·L·L·E·G·V·I
G·E·M·P·F·M·X·I·M·I·N·I·S·S·
C·V·M·S·V·I·S·A·D·E·C·I·O·V·A·E·R·A
N·O·C·O·S·L·A·F·V·S·D·O
N·A·T·V·S·O·P·T·I·O·F·C

Dibuix de G. Alföldy

C(aius) • Iul(ius) • Ūrbanus • vet(eranus)
prīn(ceps) • vexil(lationis) • leg(ionis) • VII
gem(inae) • p(iae) • f(elicis) • [[M̄[a]xim̄[i]n̄(ianae)]] • [m]iss(us)
cūm • suis • a D[e]ciō • V̄a[l]l̄er̄[i]a-
5 *no • co(n)s(ulare) • L(ucius) • A[l]l̄f̄[i]us • Do-*
natus • optio • f(aciendum) • c(uravit)

Gai Iuli Urbà, veterà, (centurió) prínceps del destacament de la legió VII Gèmina Pia Felix Maximiniana, enviat amb els seus pel governador Deci Valerià. El seu lloctinent, Luci Alfi Donat, feu gravar (aquesta inscripció).

La rugositat de la superfície epigràfica i el deteriorament del text, a causa de l'erosió física i de l'acció humana, juntament amb les peculiaritats del text mateix, han donat peu a lectures i interpretacions diverses. D'altra banda, atesa la gran dificultat d'accés a la Cova de l'Aigua, la major part d'investigadors han proposat restitucions sense veure la inscripció, a partir de les lectures dels testimonis oculars. Això ha contribuït a augmentar-ne encara més les lectures i les interpretacions. De fet, totes les lectures anteriors a la d'Alföldy són més o menys fragmentàries i errònies. Ací segueix el text fixat per ell, no sense abans haver-lo comprovat directament. En l'aparat crític només recolliré les variants més significatives.

1 Del nexse NV, que veieren Palau i Antonio, només resta l'asta esquerra de la N. Al final Alföldy ha restituit VET, amb les dues primeres lletres parcialment conservades. 2 Antonio és l'únic testimoni que presenta la lectura correcta: PRIN · VEXIL · LEG · VII. Posteriorment han desaparegut del tot o en part les lletres XIL · LEG. 3 És la ratlla més deteriorada de totes; al final MISS. D'aquestes quatre lletres només la I i l'última S es conserven quasi completes, mentre que les altres han desaparegut del tot o en part. 4 Alföldy restitueix DECIO. De les cinc lletres només es conserva completa la I, mentre que les altres han desaparegut total o parcialment. Al final es veu VAFRA, que Alföldy ha restituit en $\overline{\text{VALERIA}}$. 5 És la ratlla millor conservada de totes. Al final L · $\overline{\text{ALFIVS}}$ · DO. La D té actualment l'aspecte d'una R, sens dubte a causa d'algun senyal posterior fet en la roca. 6 També es conserva bastant bé. La lectura que fa Alföldy és visible encara.

Interpuncions triangulars. Nexes: VR, NV (r. 1); IN (r. 2); MA, IN (r. 3); VM, VA, LE, RI (r. 4); AL, FI (r. 5). L'escriptura és bastant acurada. El text està alineat a l'esquerra.

El lloctinent (*optio*) d'*Urbanus* era *L. Alfius Donatus*, el qual s'encarregà de gravar la inscripció. Els *Alfii*, documentats a la Vila Joiosa (núm. 107) i a Cullera,⁴⁴ es troben arreu. El *cognomen* *Donatus* apareix, en femení, en una inscripció de *Lucentum* (núm. 73) i es troba documentat sovint a Hispània.⁴⁵ Però on abunda especialment és a Àfrica.⁴⁶ Al meu parer, tenint en compte la dispersió dels gentilicis i dels *cognomina*, tot el que es diga sobre l'origen d'*Urbanus* i de *Donatus* resulta hipotètic.⁴⁷

La designació *princeps*, aplicada al comandant d'un destacament (*vexillatio*), té el significat precís de *centurio princeps*.⁴⁸ Els centurions solien comandar unitats poc importants. El text de la inscripció, doncs, resulta clar: *C. Iulius Urbanus*, veterà de la *legio VII Gemmina*, s'havia llicenciat amb el grau de *centurio princeps*; reincorporat a files, conserva la mateixa graduació i es fa càrrec de comandar un destacament. Aquesta missió la rep de *Decius Valerianus*, legat de la Tarraconense i potser futur emperador *C. Messius Quintus Decius Trajanus* (249-251).⁴⁹

¶ ⁴⁴ IRST², 99. ¶ ⁴⁵ ABASCAL 1994a: 346-347.

¶ ⁴⁶ KAJANTO 1965: 298. ¶ ⁴⁷ ALFÖLDY 1978: 79 suposa que *Urbanus* va rebre la missió de vigilar la zona de *Dianium* perquè la coneixia bé, la qual cosa s'explicaria perquè s'hi hauria retirat com a veterà o perquè procedia de *Dianium*. Pel que fa a *Donatus*, creu que podia ser africà. I fa esment d'una

Alfia Donatula de Mauritània (CIL VIII 8605), amb la qual pensa que podia estar emparentat. ¶ ⁴⁸ La mateixa accepció té *princeps* en una inscripció de la *Germania superior* (CIL XIII 6623). ¶ ⁴⁹ Sobre la discutida qüestió referent a la identificació del legat de la Tarraconense amb l'emperador, cf. ALFÖLDY 1978: 85-90; LORIOT 1982: 698 n. 323.

La qüestió més important que planteja la inscripció és: quin significat podia tenir la presència al Montgó d'un destacament enviat pel governador de la província Hispània citerior? Alföldy no solament ha restituit la lectura d'aquesta difícil inscripció rupestre sinó que, a més, la situa en un context polític molt concret.⁵⁰ L'any 238 esclata la guerra civil entre els partidaris de Gordià III i els seguidors de Maximí el Traci. Es temia que els adversaris africans de Maximí, que comptaven amb importants forces navals, desembarcaren o bloquejaren l'àrea de *Dianium*. Doncs bé, *Decius Valerianus*, governador de la província Hispània citerior i lleial partidari de Maximí, degué enviar una *vexillatio* al Montgó amb una missió especial, que no podia ser cap altra que vigilar la possible presència de la flota enemiga a la zona i anunciar-la si es feia efectiva. Per a aquesta missió, el Montgó oferia unes condicions excepcionals.

La interpretació d'Alföldy sembla lògica i resulta probable, però no és acceptada per tots. Segons Le Roux (1982: 397-398), no es pot provar que la missió tingués lloc el mateix any 238 en què esclatà la guerra civil.⁵¹ Tampoc no es pot demostrar que aquesta missió tingués com a objectiu vigilar un possible desembarcament en la zona dels adversaris africans de Maximí. Pensa que la mateixa composició del destacament, un centurió veterà i el seu lloctinent, suggereix més bé una operació de càstig, potser contra una banda de *latrones* o contrabandistes que s'haurien refugiat a la Cova de l'Aigua.⁵²

Si la hipòtesi d'Alföldy és correcta, la inscripció seria del 238; en tot cas, es pot datar amb seguretat en els anys 235-238 dC.

4. *Inscripcions sepulcral*s

137. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Se'n desconeix el suport, probablement, un bloc.

«Junto a Jesús Pobre, cuyo hospicio está situado en el antiguo término de Beniza de Vi⁵³ en la casa que fabricó Juan de l'Ostalnou, que hoi es del marqués de Colomer, en un pequeño zaguán, vi una inscripción, día 18 de setiembre del año 1760, colocada en la pared», Maians.

Desapareguda.

Dimensions: desconegudes.

Maians ms. ca. 1760: t. III s. f.; Corell 1992b; AE 1994: 1064; HEp 1995: 25; IRILADT 137. Cf. Mayer 1994: 217-218.

¶ ⁵⁰ ALFÖLDY 1978: 80-85. ¶ ⁵¹ Consta que Deci Valerià fou governador de la Citerior l'any 238; però és possible que ho fóra ja des del 235; cf. LE ROUX 1982b: 231. ¶ ⁵² LE ROUX 1982b: 231 i 381-

382; vegeu la resposta d'ALFÖLDY 1985: 397-398.

¶ ⁵³ Jesús Pobre s'anomenava antigament Benissadevi; aquest lloc apareix en la documentació amb grafies diverses; he respectat la grafia de Maians.

C[^] AEMILI[^]
M NASILLV
H[^] S[^] E
AN[^] XXXII
H[^] S[^] E

C(aius) • Aemiliu[s]
Mnasillu[s]
h(ic) • s(itus) • e(st)
an(norum) • XXXII
5 h(ic) • s(itus) • e(st)

Gai Emili Mnàsil
ací és sepultat,
de 32 anys,
ací és sepultat.

Dibuix de Maians

2 M [f(ilius)] Nasillu[s] (Corell). La repetició de la fórmula HSE pot ser un error de Maians o del mateix lapicida.

Sobre el gentilici *Aemilius*, vegeu el comentari al núm. 103. El *cognomen* grec *Mnasylus*, escrit ací *Mnasillus*, és extremadament rar. En llatí només es documenta literàriament en VER. *Egl.* 6, 13; i en grec, en una inscripció de Rodes (LGPN I, 317). També està documentat el femení Μνάσυλα.⁵⁴

Pel tenor del text, es podria datar entre la darrerria del s. I i principi del s. II dC.

138. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Dos fragments superiors d'una placa de marbre blanc que casen entre ells. El camp epigràfic està delimitat per una *cyma recta*.

«Ultimamente se halló en las mismas ruínas del templo», Palau. Des del segle XVII, en què aparegué, es trobava partida de dalt a baix en dos fragments. L'únic autor que ha vist ambdós fragments és Palau.⁵⁵ Els posteriors tan sols coneixen el fragment a). Ribelles encara el va veure el 1806 «en la cantarera de la casa que habita en Denia Dn Juan Morant comerciante». Ací la va veure Chabàs l'any 1886. «Hallada recientemente en un domicilio particular de Denia por J. Gisbert», Rabanal-Abascal.

El fragment a) es conserva a casa d'un particular. No l'he pogut veure malgrat els intents.

Dimensions: a): (23) × (27) × 4.

Palau 1643 (=1975): 49–50; Pérez Bayer en Llorente 1886: 268; Lumières ms. ca. 1800: lám. 8, núm. 52 (ed. 1852: p. 33, núm. 57, lám. 5); Ribelles ms. a, in. s. XIX: 95; Chabàs 1874: 70–71; *idem* 1886b: 268 n. 2; CIL II 3589; Sanchis Sivera 1920: núm. 54; Martín 1970: 70–71, núm. 15; ILER 4740; IRPA 38; Rabanal-Abascal 1986: núm. 16; AE 1988: 822; HEP 1990: 15; Abad-Abascal 1991: 132–133, núm. 82; IRILADT 138.

¶ ⁵⁴ PAPE-BENSELER 1959: 935. *Mnasillus* és un dels molts noms derivats de μμνήσκω (CHANTRAINE 1968: 703). Té els seus corresponents en llatí *Memor*, *Memorius*, etc. (KAJANTO 1965: 255).

¶ ⁵⁵ En IRPA s'afirma erròniament: «Tanto Valcárcel como Palau proporcionan sólo lecturas parciales de la pieza, pues cada uno de ellos vio uno de los dos fragmentos».

AVFIDIA. P. LIB
SATVRIA. ET
AVFIDIA. P. L. HEDISTE
SORORES PIEN^TISSIM.

Dibuix de Lumiares

a)	b)	
<i>Aufidia</i>		<i>P(ubli) • lib(erta)</i>
<i>Saturi</i>		<i>a et</i>
<i>Aufidia</i>		<i>P(ubli) l(iberta) Hediste</i>
<i>sorores</i>		<i>pien^tissim(ae)</i>
		Aufidia Satúria, lliberta de Publi, i Aufidia Hediste, lliberta de Publi, germanes afectuosíssimes.

Nexes: HE, TE, (r. 3). La T del nexa sobreix per damunt. T *summa* (r. 4). L'escritura és acurada.

Sobre el gentilici *Aufidia*, vegeu el núm. 15. El *cognomen* grec *Hediste* representa un hàpax a Hispània.

Pel tenor del text i el tipus de monument, es pot datar en el s. II dC.

139. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Bloc de calcària grisa. La cara anterior està polida; les laterals i la posterior allisades. El camp epigràfic conserva restes de les línies de pauta.

«En las excavaciones practicadas cerca del lugar del templo en 1872», Chabàs. Es conserva al MACD.

Dimensions: 52 × 61 × 32.

Lletres: r. 1-4: 6; r. 5: 5.

Chabàs 1874: 75-76; Fita 1884: 17, núm. 2; *idem* 1887c: 333; CIL II 5964; Sanchis Sivera 1920: núm. 62; Martín 1970: 59-60, núm. 9; ILER 5592; Demougin 1980: 165; IRPA 35; Abad-Abascal 1991: 135-136, núm. 85; IRILADT 139.

L(ucius) • Domitius • Eques
an(norum) ♠ XXXV
Sempronia • L(uci) • f(ilia)
Campana • uxor
 5 *prior • an(norum) • XVIII • h(ic) • s(iti) • s(unt)*

Luci Domici Eques, de 35 anys. Semprònia Campana, filla de Luci, la seua primera esposa, de 18 anys. Ací són sepultats.

Interpuncions triangulars. A la r. 1 les I, la primera S, i la QV són més petites i van volades; cal dir el mateix de la O de la r. 4. L'escriptura és profunda i elegant. L'*ordinatio*, segons un eix central, és acurada; sols la r. 2 queda un poc desplaçada cap a la dreta.

El gentilici *Domitius* és freqüent arreu. El *cognomen Eques*, un hàpax a Hispània, està documentat solament per altres tres inscripcions d'Itàlia.⁵⁶ Sobre els *Sempronii*, vegeu el comentari al núm. 55. El *cognomen Campanus/-a* apareix també en el núm. 200 i és molt freqüent arreu.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. I dC.

¶ ⁵⁶ DEMOUGIN 1980.

140. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre blanc trencada a la dreta.

«En poder de D. José Morand. Se halló en 1872 en el campo, o dehesa de su propiedad; la cual encierra una porción del que fue vastísimo cementerio romano, tendido cabe el mar entre el barranco de la Murta y la falda occidental del promontorio coronado por la alcazaba o villa vieja de Denia», Fita. «En el huerto de Morand, en 1872, donde todavía hoy se guarda», Martín.

Desapareguda.

Dimensions: 39 × (28) × ?.

Lletres: r. 1: 6; r. 2: 4,5; r. 3: 5,5; r. 4: 5; r. 6-7: 2.

Anònim ms. 1877: núm. 6; Fita 1884: 16-17, núm. 1; *idem* 1887c: 332; CIL II 5965; CLE 388; Cholodniak 1904: 12; Sanchis Sivera 1920: núm. 59; Martín 1970: 62-64, núm. 11; ILER 5774; IRPA 37; Abad-Abascal 1991: 137, núm. 87; HEP 1999: 22; IRILADT 140; Gómez Pallarès 2002: 27-29 A1; cf. Mauleón 1983, núm. 1762.

*C(aius) • Iul(ius) • H[- -]
sibi • et Co[rneliae]
Sphr[agidi]
uxo[ri]*

5 *voto sum compos supe[- -]
coniugis ut volui sum [- -]*

Gai Juli H-... per a ell
i per a Cornèlia
Sphragis, la seua esposa.
He vist complit
el meu desig de ...,
del marit, com jo volia, ...

C. Iul(ius) H[ermadio] / sibi et Co[rneliae] / Sphr[agidianae] / uxo[ri] (Fita); 5 composui[t - - - ?]; 6 voluiss[et - - -] (IRPA); voluis sum [- - -] (Abad-Abascal).

Interpuncions triangulars. L'epitafi consta d'una part en prosa (r. 1-4) i d'una altra en vers (r. 5-6); la primera està escrita amb una lletra més gran i més elegant que la segona. A més a més, la part en prosa està ordenada segons un eix central, mentre que la segona va alineada a l'esquerra.

Restitució de Bücheler

*Voto sum compos supe[rest mihi plurima proles]
coniugis ut volui sum [munus nacta supremum]*

Segons Bücheler, es tractaria de dos hexàmetres; es basa en el fet que el segon vers no està sagnat, com és habitual en els pentàmetres.

Restitució de Cholodniak

*Voto sum compos supe[rest mihi plurima proles]
coniugis ut volui sum [tumulata manu]*

Cholodniak, malgrat l'observació de Bücheler, s'inclina pel díptic elegíac.

La restitució *Co[rmelia]* sembla molt probable, ja que el gentilici és freqüent a l'àrea estudiada, mentre que d'altres (*Cocceia*, *Coelia*, *Corania*, etc.) hi són inexistents. Quant a *Sphr[agidi]*, només diré que és l'única restitució possible. En canvi, resulta més problemàtic completar la part poètica. Els suplementes de Bücheler per a la r. 5, seguits per Cholodniak, semblen ben probables. Pel que fa a la r. 6, les propostes varien quant al text, però el significat és el mateix. Només vull afegir-hi que, a banda de *nacta*, també és possible *adepta*, amb el mateix sentit.

Sembla que en els versos parla la dona difunta. Aquesta ha vist complit el desig de la seua vida (*voto sum compos*), que potser consistia en què les seues restes reposaren finalment junt amb les del marit o bé a rebre sepultura de mans d'aquest.⁵⁷

Sobre els *Iulii*, vegeu el comentari al núm. 37. El *cognomen*, començat per H, era sens dubte grec com el de la dona. Aquesta portava, probablement, el gentilici *Cornelia* i el *cognomen* grec *Sphragis*. Aquest, que constitueix un hàpax a Hispània, és extremadament rar en general (Solin 1982: 1188). Pels *cognomina* grecs, sembla que era un matrimoni de lliberts.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia es pot datar en el s. II dC.

141. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Estela de marbre blanc, amb capçalera plana. Entre aquesta i el camp epigràfic hi ha un filet i una *cyma recta* davant i a ambdós costats. Les cares laterals i la posterior estan allisades. El camp epigràfic està rebaixat i polit.

«En la muralla que mira al mar», Nieulant.

Es conserva al MACD.

¶ ⁵⁷ No manquen paral·lels en un sentit i l'altre; respecte del primer, cf. núm. 171 i LIER 1903-1904: 464-465; pel que fa al segon, vegeu CLE 1586, 5-6: *et quod maxima vota cupiit, virg(ínea) / manibus est sepulta mariti*; cf. també CLE 1551A, 6; etc. Segons GÓMEZ PALLARÈS 2002: 29, «r. 5 indica

la satisfacció del comitent per haver pogut satisfer un vot que va contreure (probablement relacionat amb la inscripció), mentre que r. 6 expressa alguna voluntat del comitent en relació a la seua esposa». Val a dir que les paraules serien del marit. Aquesta hipòtesi em sembla improbable.

Dimensions: 95 × 40 × 28.

Camp epigràfic: 48 × 25.

Lletres: r. 1: 6,4; r. 2: 6,2; r. 3-5: 5.

Nieulant ms. 1740: s. f.; Pérez Bayer en Llorente 1886-87: 262; Anònim ms. fin. s. XVIII: 35; Anònim ms. 1877: núm. 2; Lumières ms. ca. 1800: lám. 8, núm. 53 (ed. 1852: p. 33, núm. 58, lám. 5); Ribelles ms. a, in. s. XIX: 97; Chabàs 1874: 66-67; CIL II 3593; Sanchis Sivera 1920: núm. 37; Martín 1970: 58-59, núm. 8; ILER 5731; Crespo-Sagredo 1976: núm. 16; IRPA 36; Gamer 1989: 95-96; Abad-Abascal 1991: 141-142, núm. 92; Rémy 1991: 344, núm. 16; IRILADT 141.

P(ublius) • Sicinius

P(ubli) • l(ibertus)

Eutyclus

medicus

5 *h(ic) • s(itus) • est*

Publi Sicini Euticus,
llibert de Publi,
metge,
ací és sepultat.

Interpuncions triangulars amb el vèrtex cap amunt. L'escriptura, estreta i allargada, és elegant. L'última I de la r. 1 és *longa*. L'*ordinatio*, segons un eix de simetria, és molt acurada.

El gentilici *Sicinius* apareix en una altra inscripció de Pedreguer (núm. 168a, addenda). És possible que hi hagués algun parentesc entre ells, atès que els *Sicinii* són molt rars a Hispània. El *cognomen* *Eutyclus* és molt freqüent en general.

A Hispània s'han trobat dinou inscripcions de metges: disset homes i dues dones. En general eren persones d'origen servil.⁵⁸

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en la primera meitat del s. I dC.

142. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Bloc de marbre de color gris obscur. En la part superior figurava un nen del qual només resta la mà esquerra estesa cap a un anyell; darrere d'aquest es veu una columna. Sota el relleu es troba el text, en un camp epigràfic allisat però sense emmarcar. Està trencat dalt i en les cares laterals; la cara inferior es conserva original.

Es va trobar el 29 de juny de 1876 «en el lavadero de la cocina de D. Ambrosio Bordehore, calle de Caballeros», Chabàs.

Es conserva al MBA de València.

Dimensions: (39) × (25) × (11).

Lletres: r. 1-3: 2,5; r. 4: 2.

Anònim ms. 1877: núm. 1; Anònim, MSAV 1877: 34; Fita 1884: 20, núm. 6; *idem* 1887c: 338-39; CIL II 5969; Sanchis Sivera 1920: núm. 47; Martín 1970: 64-66, núm. 12; ILER 4074; Goberna 1981: 602, núm. 23; IRPA 47; Llobregat 1988: I 142; Abad-Abascal 1991: 142-143, núm. 93; Alejos 1991: 16-17; IRILADT 142; Seguí-García-Gelabert 1998: 1382-83; Alföldy 2004: 57 n. 161. Cf. Mauleón 1983: núm. 1763; Rabanal-Abascal 1986: núm. 17.

¶ ⁵⁸ Sobre els metges a la Hispània romana, cf. CURCHIN 1982: 45-46; RÉMY 1991.

P(ublius) • Statilius • Africanu[s • an(norum)]
XIIII • m(ensium) • II • d(ierum) • XIII • P(ublius) • S[tatilius]
Pammon pater • et +[-ca. 8-]
mater fili(o) • dulcis[simo pos(uerunt)]

Publi Statili Africà,
de 14 anys, 2 mesos i 13 dies.
Han erigit (aquest monument)
son pare, Publi Statili Pammó,
i sa mare ... al seu fill dolcíssim.

1 *Africanu[s • an(norum)]* (IRILADT); *Africanu[s vixit annos]*; 2-3 *S[tatilius Sera]/pammon* (Alföldy) 3 *e[t - -]* (Fita, CIL, Martín); 4 *fili dulcis[simi]* (CIL); *fili<o> dulcis[simo fecernut]* (Alföldy).

En la r. 3, a continuació de la copulativa *et*, romanen restes d'una O o d'una Q, que no han vist els editors anteriors.

Interpuncions triangulars. L'escriptura, alta i estreta, presenta tendències actuàries. El text, segons sembla, seguia un eix central; per l'esquerra la r. 1 va alineada amb la r. 4, mentre que les r. 2 i 3 queden un poc sagnades.

Sobre el gentilici *Statilius*, vegeu el comentari al núm. 4. El *cognomen Africanus* es troba estès arreu, principalment a Àfrica.⁵⁹ En canvi, el *cognomen* grec *Pammon* representa un hàpax a la Península Ibèrica i a penes és conegut fora.⁶⁰

Pel tenor del text i la paleografia, es pot datar entre la darrereria del s. II i el principi del s. III dC.

143. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Pedestal de calcària clara, sense base ni cornisa. El camp epigràfic està delimitat per una *cyma recta*. En les cares laterals presenta sengles rombes.

«La descubrimos el Sr. Chabás y yo, haciendo excavar el terreno, junto a la noria sobredicha, el día 10 de Febrero de 1876», Fita. És a dir, es trobà a la finca de J. Morand, al costat de la sènia.

Es conserva al MACD.

Dimensions: 99 × 63 × 47.

Camp epigràfic: 80 × 45.

Lletres: 4,5-5.

Anònim ms. 1877: núm. 8; Fita 1884: 21, núm. 7; *idem* 1887c: 339; CIL II 4970; Sanchis Sivera 1920: núm. 49; Martín 1970: 66-68, núm. 13; ILER 4742; IRPA 32; HEP 1989: 57; Abad-Abascal 1991: 143, núm. 94; IRILADT 143. Cf. Mauleón 1983: núm. 1764.

¶⁵⁹ KAJANTO 1965: 205. ¶⁶⁰ PAPE-BENSELER 1959: 1115; LGPN I 357.

La restitució que proposa Alföldy [*sera*]/*pammon* no sembla gaire probable.

La seua afirmació segons la qual el nom *Pammon* «no existe» és errònia.

Terent(iae) • Doryphoridi • Sex(ti) filiae • Aemilia Scintilla • fil(iae) •

5 *pien- tissimae et • Sex(tus) • Terentius • Lemnae- us (!) • sorori*

A Terència Dorifòride,
filla de Sext.
Emília Scintil·la,
a la seua afectuosíssima filla
i Sext Terenci Limneu,
a sa germana.

Interpuncions triangulars amb el vèrtex cap avall. Nexes: NT (r. 1); la T del nexa sobreix per damunt. L'escriptura és de gran qualitat. El text, molt ben ordenat, està alineat a l'esquerra.

La destinatària era filla de *Sex. Terentius Lemnaeus*, un *sevir augustal* homenatjat en un pedestal d'Ondara (núm. 170). Probablement en la inscripció de *Dianium* no figura el pare com a dedicant perquè ja devia haver mort. Per tant, aquesta inscripció és posterior a aquella. Sobre els *Terentii* i els *Aemilii*, vegeu els núms. 49 i 103, respectivament. El *cognomen Doryphoris*, un hàpax a Hispània, només està documentat en altres dues inscripcions de Roma.⁶¹ Pel que fa al *cognomen* grec *Limnaeus*, escrit *Lemnaeus* ací i en el núm. 170, no apareix més a Hispània, però està documentat a Roma i a altres àrees.⁶² Els dos dedicants figuren també com a tals en el núm. 170.

Pel tenor del text i la paleografia es pot datar en el s. II dC.

¶ ⁶¹ SOLIN 1982: 1016. ¶ ⁶² SOLIN 1982: 975; PAPE-BENSELER 1959: 806. ABASCAL 1994a:

397 identifica *Lemnaeus* amb *Lenaeus*; però són *cognomina* diferents.

144. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre blanc, procedent probablement de Carrara. En la part superior presenta un disc alat. Baix del text, en un arc de mig punt, hi havia un bust femení pintat, actualment desaparegut. Totes les cares estan polides.

Es va trobar l'any 1887 «al abrir los cimientos de la casa de D. Carmelo Pallarés en la calle de Colón de esta ciudad, frente a la vía férrea», Chabàs.

Es conserva al MBA de València.

Dimensions: 22,5 × 20,5 × 5

Lletres: r. 1: 1,6; r. 2-4: 0,6-0,7.

Chabàs 1887: 372; Fita 1887a: 241; *idem* 1887b: 286; CIL II 5963; Sanchis Sivera 1920: núm. 60; Martín 1970: 76, núm. 22; ILER 5412; IRPA 39; Abad-Abascal 1991: 147, núm. 98; IRILADT 144. Cf. HEP 1999: 23; Cebrián 2000: 194 n. 483, 240; Alföldy 2004: 51 n. 104.

CIL II segons calc de Chabàs

*Capraria • Valentis •
sesquiplicari • et • Roga-
tae • filia • vixit • anis • II
hic • s(ita) • est • s(it) • t(ibi) [t(erra) l(evis)]*

Caprària, filla de Vàlens, sesquiplicari,
i de Rogata, visqué 2 anys.

Ací és sepultada.

Que la terra et siga lleugera.

2 sesquiplicani (CIL II, IRILADT); 3 anis LI (CIL, IRPA, Abad-Abascal).

Interpuncions triangulars. L'escriptura és elegant. La primera T de la r. 4 és *summa*.

Les grafies *vixsit*, *anis* estan per *vixit*, *annis*, respectivament.

El nom *Caprarius* és extremadament rar en general; vuit de les quinze inscripcions en què apareix són africanes.⁶³ A Hispània només apareix en una inscripció del *conventus Pacensis*.⁶⁴ El femení del *cognomen* només figura en aquesta inscripció. El terme *sesquiplicarius* designa el soldat que tenia dret a una soldada i mitja.⁶⁵ Estava immediatament per baix del *decurio* i del *duplicarius*.

Pel tenor del text i la paleografia, es pot datar en els s. I-II dC.⁶⁶

¶⁶³ KAJANTO 1965: 322.

¶⁶⁴ ENCARNACÃO 1984: 461.

¶⁶⁵ Sobre *sesquiplicarius*, cf. FIEBIGER, en RE 2 A 2, 1876-77.

¶⁶⁶ «Saeculi primi ineuntis puto»; en canvi, IRPA la data en el s. III.

145. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Fragment inferior d'una placa de marbre.

«Encontrada en Denia inédita», Anònim. «En casa de Morand, descubierto en el mismo lugar [hort de Morand]», Fita.

Desapareguda.

Dimensions: (13) × 23.

Anònim ms. 1877: núm. 5; Fita 1884: 19, núm. 4; *idem* 1887c: 338; CIL II 5968; Sanchis Sivera 1920: núm. 52; Martín 1970: 79, núm. 26; ILER 4655; IRPA 40; Abad-Abascal 1991: 139, núm. 89; IRILADT 145. Cf. Mauleón 1983: núm. 1766.

- - - - -	...
<i>ann(orum) • LX • h(ic) • s(itus) • e(st)</i>	de 60 anys, ací és sepultat.
<i>[M]unatia • Restitut[a]</i>	Munàcia Restituta
<i>[c]ont[ub]ernali</i>	erigí (aquest monument)
<i>posuit</i>	al seu company.

1 H S (Anònim).

Els *Munatii*, freqüents a Itàlia,⁶⁷ apareixen raríssimes vegades a Hispània. Al País Valencià, solament estan documentats ací i als núm. 182 i 188. Devien estar emparentats entre ells.

Pel tenor del text, es pot datar entre la darrerria del s. I i principi del s. II dC.

146. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. «Pedazo de inscripción encontrado poco ha», Chabàs.

Es desconeix el lloc de la troballa.

Desapareguda.

Dimensions: desconegudes.

Chabàs ms. s. XIX: 113 n. 11; Abascal-Gisbert 1992: 77; HEp 1995: 28; IRILADT 146.

- - - - -	...
<i>As[- - -]</i>	A sa mare, amb els
<i>Di+[- - -]</i>	seus diners (ha costejat aquest
<i>m(atri) ♠ s(ua) ♠ p(ecunia)</i>	monument).
- - - - -	...

3 m(ater) ? (Abascal-Gisbert); m(atri) s(uae) p(osuit) (IRILADT).

Per l'ús de l'*hedera*, es pot datar a partir del s. II dC.

147. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Se'n desconeix el suport, el qual estava trencat dalt.

«Aún se conserva cerca del templo, donde fue encontrada», Chabàs. «En la pared de una casita recientemente edificada detrás del castillo», Morand en una nota a Hübner.

¶ ⁶⁷ SCHULZE 1904: 362.

Desapareguda.

Dimensions: desconegudes.

Chabàs 1874: 73; Fita 1884: 18-19; *idem* 1887c: 338; CIL II 3591; Sanchis Sivera 1920: núm. 48; Martín 1970: 75-76, núm. 20; ILER 3893; IRPA 42; Abad-Abascal 1991: 148, núm. 100; IRILADT 147.

Festus

patri

... Fest, a son pare

Chabàs suposa que la inscripció es trobava completa; ----- / [- - -] Festus [- - -] / [- - -] patri [- - -] / ----- (IRPA, Abad-Abascal).

Sobre el *cognomen Festus*, vegeu el comentari al núm. 128.

No hi ha elements suficients per a datar-la.

148. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Se'n desconeix el tipus de suport; es tractava d'un fragment inferior dret.

Es desconeixen les circumstàncies de la troballa. Chabàs el va veure l'any 1888 i en féu un calc que envià a Fita.

Desapareguda.

Dimensions: (12) × (18).

Fita 1888: 100; CIL II 5966; Sanchis Sivera 1920: núm. 64; Martín 1970: 78, núm. 24; IRPA 43; Abad-Abascal 1991: 148-149, núm. 101; Seguí-García-Gelabert 1998: 1383; IRI-LADT 148. Cf. Mauleón 1983: núm. 1765.

MMIVS
GAETVLICVS
ATRI
M

[- - -] *mmius*

[- - -] *Gaetulicus*

[- - -] *atri*

[*b(ene)*] *m(erenti)*

CIL II segons calc de Chabàs

A ... Getúlic, a ... que bé s'ho mereixia.

3 [m]atri (Fita); 4 [- - -]m[- - -] (IRPA, Abad-Abascal).

En la r. 3 són possibles *patri*, *matri* i *fratri*. La restitució de la r. 4 sembla probable. Al meu parer, no falta text baix, contràriament al que suposen alguns editors (IRPA, Abad-Abascal).

El fragment *-mmius* pertany al gentilici del dedicant, puix que cap *cognomen* presenta aquest acabament. Ara bé, de tots els gentilicis acabats en *-mmius*, *Mem-*

mius i *Mummius* són els més freqüents a Hispània.⁶⁸ El *cognomen* *Gaetulicus* és més o menys conegut arreu, principalment a Àfrica.⁶⁹

Pel tenor del text, es pot datar entre la darrerïa del s. I i el principi del s. II dC.

149. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Se'n desconeix el tipus de suport; era un fragment esquerre de pedra arenosa.

«La descubrí empotrada en lo alto de la alcazaba, cerca de la garita del ángulo septentrional en la muralla que llaman del Vergeret», Fita.

Desapareguda.

Dimensions: (13) × (22).

Fita 1884: 19, núm. 5; Llorente 1886: 270; Fita 1887c: 338; CIL II 5967; Sanchis Sivera 1920: núm. 51; Martín 1970: 78, núm. 25; IRPA 44; Abad-Abascal 1991: 139-140, núm. 90; IRILADT 149. Cf. Mauleón 1983: núm. 1767.

- - - - -	A ...
Onésimo [- - -]	Onèsim,
L(ucius) • Saeniu[s - - -]	Luci Seni ...
posuit • p[atri - - -]	ha erigit (aquest monument)
- - - - - (?)	al seu pare ...

2-3 L(ucius) Saenius [L(uci l(i)bertus)?] / posuit p[atri indulgentissimo ?] (Fita).

Nexes: NE, NI.

Fita considera, potser correctament, que tant el destinatari com el dedicant eren lliberts del flamen *L. Saenius Iustus* que figura en un pedestal de *Tarraco* (CIL II 4243), «nacido tal vez o domiciliado en Denia». Per la seua banda, Alföldy (RIT 303) identifica el dedicant de la inscripció de *Dianium* amb el flamen del pedestal de *Tarraco*. És cert que els *Saenii* són molt rars a Hispània, com ja he dit en el núm. 115, i que, per tant, devien estar relacionats entre ells per vincles legals o de sang. De tota manera, tant l'origen dianenc de *L. Saenius Iustus* com la identificació d'aquest amb el dedicant de la present inscripció o bé la seua condició de patró respecte del *Saenius* de *Dianium* no passen de ser hipòtesis.

Sobre el *cognomen* *Onesimus* i el gentilici *Saenius*, vegeu els núm. 98 i 115, respectivament.

Pel tenor del text, es pot datar en el s. II dC.

¶⁶⁸ Quant als gentilicis acabats en *-mmius*, cf. SOLIN-SALOMIES 1994: 243.

¶⁶⁹ KAJANTO 1965: 206; ABASCAL 1994a: 377. Segons SEGUÍ-GARCÍA-GELABERT 1998: 1382-83, l'epigrafia de la franja costanera del País Valencià reflecteix la presència d'elements d'origen africà durant el principi de l'Imperi romà.

5. Inscripcions de caràcter desconegut

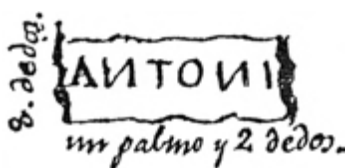
150. INSCRIPCIÓ DE CARÀCTER DESCONEGUT. Fragment interior d'una placa de marbre blanc.

«A la derecha de la puerta interior del huerto de los PP. Recoletos de Denia. Copiela el dia 16 de octubre de 1806»,⁷⁰ Ribelles, únic testimoni directe.

Desapareguda.

Dimensions: «3 dedos por un palmo y 2 dedos» Ribelles; és a dir, *ca.* (16) × (27).

Ribelles ms. a, in. s. XIX: 101; *idem* ms. b, in. s. XIX: 341, núm. 8; Sanchis Sivera 1920: núm. 70; Martín 1970: 81, núm. 32; IRPA 41; Abad-Abascal 1991: 147-148, núm. 99; Corell-Gómez 1992: núm. 5; IRILADT 150.

Dibuix de Ribelles

[- - -] Antoni[- - -]

Les N estan capgirades.

151. INSCRIPCIÓ DE CARÀCTER DESCONEGUT. Fragment d'una placa de bronze.

Es va trobar l'any 1988 «en la excavación de la Avenida de las Industrias, al norte del Huerto de Morand y en las proximidades del casco urbano de Denia», Abascal-Gisbert.

Es conserva al MACD.

Dimensions: 4,7 × (22,5) × 0,2.

Lletres: 3.

Abascal-Gisbert 1992: 74-75; HEp 1995: 26; IRILADT 151.

[- - -]+ (vac. 3) • C (vac. 2) [- - - ?]

Els editors anteriors no han vist la resta de lletra davant de la interpunció.

¶ ⁷⁰ No el 1816, com diu Sanchis Sivera.

Interpunció triangular amb el vèrtex cap avall. La resta de la primera lletra pot pertànyer a una I, una M o una N. La C presenta perfils i reforços ben marcats i és ampla.⁷¹

Per la paleografia, es pot datar en el s. I dC.

152. INSCRIPCIÓ DE CARÀCTER DESCONEGUT. Fragment interior de marbre, probablement d'una placa.

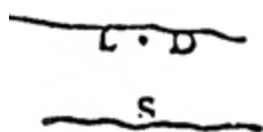
Es trobà a l'hort de J. Morand, el qual la conservava a sa casa.

Desapareguda.

Dimensions: (18) × (15).

Lletres: *ca.* 10.

Fita 1884: 22, núm. 8; *idem* 1887c: 347; CIL II 5971a; Sanchis Sivera 1920: núm. 65; Martín 1970: 79-80, núm. 27; IRPA 46; Abad-Abascal 1991: 149, núm. 103; IRILADT 152. Cf. Mauleón 1983: núm. 1768.

CIL II segons lectura de Fita

 [- - -] L • D [- - -]
 [- - -] S [- - -]

Resulta impossible interpretar el fragment.

Segons Fita, «letras del siglo augusteo».

153. INSCRIPCIÓ DE CARÀCTER DESCONEGUT. Fragment de calcària («Fragmento bocelado de piedra común», Fita).

Es va trobar a l'hort de Morand, el qual la conservava a sa casa.

Desapareguda.

Dimensions: desconegudes.

Fita 1884: 22, núm. 9; *idem* 1887c: 347; CIL II 5971b; IRPA 45; Abad-Abascal 1991: 149, núm. 102; IRILADT 153.

[- - -]NV[- - -]
 [- - -]AV[- - -]

¶ ⁷¹ En lloc de la lectura proposada, hi ha una altra alternativa consistent a llegir la placa en sentit contrari. La primera lletra seria la C invertida (*centuria*), a la qual seguiria un *praenomen* en genitiu, potser *M(arci)*. Si la hipòtesi fóra correcta, el text tindria un paral·lel procedent de la mateixa

Dianium (núm. 165). Però tot resulta bastant insegur: «A pesar de que no es posible precisar su función, podría ser un instrumento de medida o quizá, pertenecer a una inscripción más grande en la que esta letra fuera un ponderal», HEP.

¶ ⁷² Respectivament, IRVT² 171, IRSAT 540,

154. INSCRIPCIÓ DE CARÀCTER DESCONEGUT. Fragment interior d'una placa de bronze.

«Hallado en las excavaciones del Huerto de Morand en 1979», Abascal-Gisbert.

Es conserva al MACD.

Dimensions: $(2,8) \times (2,5) \times 0,5$.

Lletres: 1.

Abascal-Gisbert 1992: 75-76, núm. II.3; IRILADT 154; HEp 1999: 24.

 [- - -]QV[- - -]
 [- - -] • Ro[- - -]
 [- - -]++[- - -]

1-2 [- - -]v[- - -] / [- - -] Ro[- - -] (Abascal-Gisbert).

Interpunció triangular. L'escriptura és elegant.

Per la paleografia i el context arqueològic, es pot datar en els s. I-II dC.

6. *Instrumenta domestica*

155. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Fragment de tègula segellada. En un cartutx rectangular presenta en negatiu les lletres i les vores de la cartel·la.

«En un campo de las inmediaciones de Denia se encontró un trozo de teja que obra en mi poder», Boix.

Desaparegut.

Dimensions: desconegudes.

Boix 1865: 122; Fita 1884: 22, núm. 11; CIL II 6252, 26; Martín 1970: 82-83, núm. 35; Abad-Abascal 1991: 160 ID 3; Rico 1995: 207; IRILADT 155; AE 1999: 963; Gisbert 1999: 98. Cf. Mauleón 1983: núm. 1771.

L(uci) • Sulpici
Sabini (palmula)

De Luci Sulpici
 Sabí.

El gentilici *Sulpicius*, al País Valencià, està documentat a *Valentia*, l'Alcora i Alcalà de Xivert.⁷² El *cognomen* *Sabinus*, al País Valencià, apareix encara a *Valentia*, *Saguntum* i *Viver*.⁷³

IRAPELT 89.

¶⁷³ Respectivament, IRVT² 8, IRSAT 406, IRAPELT 46.

En tègules de *Cures* i d'*Eretum*⁷⁴ apareix l'estampilla de *Q. Sulpicius Sabinus*, amb el qual podia estar emparentat *L. Sulpicius Sabinus*.

7. *Anepigràfiques*

156. ANEPIGRÀFICA. Pedestal de calcària de color gris clar, amb base i cornisa. Dalt hi ha una cavitat per a l'ancoratge d'una estàtua. A la cornisa, faixa, filet, bossell, filet i *cyma recta*. A la base presenta *cyma recta* només davant. El camp epigràfic està emmarcat per una *cyma inversa*. La inscripció ha estat sistemàticament esborrada, com si fóra una *damnatio memoriae*. Una escletxa travessa la cara anterior de dalt a baix. Els angles superiors i inferiors drets estan trencats.

Es conserva a la galeria exterior de l'Ajuntament. Dénia.

Dimensions: 130 × 76 × 76.

Camp epigràfic: 44 × 37 × 5.

Martín 1970: 83 lám. XI 3; IRILADT 156.

El text ha estat amartellat, sens dubte a causa d'una *damnatio memoriae*. Probablement, doncs, estaria dedicat a algun emperador.

¶ ⁷⁴ Respectivament, CIL XV 2479 i BUONOCORE 1994: 369.

157. ANEPIGRÀFICA. Fragment superior d'un pedestal de calcària de color clar.⁷⁵ En la cara superior presenta dues cavitats per a l'ancoratge d'una estàtua. Sota l'àbac, diverses motllures davant i en les cares laterals. Ha desaparegut el text.

«En la carretera de “Les Rotes” de Denia y en la cerca del jardín de una finca, està empotrada una piedra, al parecer conocida de antiguo y popularmente llamada “La Patà”, de la cual ha tomado nombre la finca», Martín.

Es conserva al restaurant La Patà.

Dimensions: (40) × 80 × 80.

Martín 1970: 27-28; IRILADT 157.

8. Inscripcions cristianes

158. INSCRIPCIÓ CULTUAL. Fragment central d'un bloc de pedra arenosa.

«Se halló en 1874 muy cerca del sitio donde, cuatro años después apareció el mosaico de Severina. Lo recogió y lo posee D. Roque Chabás, en cuya casa lo copié», Fita. «Servat Franciscus Merle Valentiae (calle de S. Vicente, 188)», Hübner.

Desapareguda.

Dimensions: (23) × 21 × ?

Lletres: 4.

Fita 1884: 24; *idem* 1887c: 348; IHC 412; ICERV 327; Abad-Abascal 1991: 150, núm. 105; IRILADT 158; HEp 1999: 25. Cf. Sanchis Sivera en Carreras Candi *ca.* 1920: 827; Sanchis Moreno 2000: 234.

¶ ⁷⁵ Es tracta amb tota probabilitat d'un pedestal i no d'un exvot;
Martín considera aquesta última possibilitat.

+ RELIQV
CO DEPO
C CIVITAT
+ IVST

Possible restitució

[Sanctoru]m reliqu[iae]
[in hoc lo]co depo[sitae]
[sunt ab ep(i)s]c(opo) civitat[is]
[Dianensis Ma] usi[o] ?
- - - - - ?

Les relíquies dels sants
han estat dipositades
en aquest lloc per Just --...,
bisbe de la ciutat de ...

Quant a la lectura i interpretació d'aquesta inscripció fragmentària, han estat proposades diverses hipòtesis.⁷⁶

A la r. 1, davant la R, es veuen restes d'una lletra; a la r. 2, davant la O, apareixen els extrems de la C; a la r. 3, davant la C, resta la part superior d'una lletra que pot ser una C o una T; a la r. 4, davant la V, es veuen restes d'una I i d'una altra lletra.

La D (r. 2) és triangular. Les V estan inclinades cap a l'esquerra. Les astes superior i inferior de les E no arranquen dels mateixos extrems de l'asta vertical sinó de més a dins.

En la r. 4 *Maurusio* sembla probable. En efecte, l'última lletra d'aquesta ratlla és probablement I, i no T com creuen algun editors. De manera que l'element –VSI– resulta gairebé segur. El nom *Maurucius* està documentat en tres inscripcions cristianes.⁷⁷ D'altra banda, un dels bisbes coneguts de *Dianium*, de mitjan s. VII, s'anomenava *Maurelus*.⁷⁸ Es tracta de dues variants del mateix nom?

¶ ⁷⁶ *Restitució de Fita*: [† In n(omi)ne D(omi)ni hic sunt ?] reliqu[ui]ae / s(an)c(t)o(rum) depo[sitae] /; [s(an)c(t)i Vital(is) / [Fa?]ust[i...]. *Restitució de Hübner*: [In n(omine) dni hi]c reliqu[iae] sanctorum in loco sanc]to depo[sitae] sun]t civita[tis] Dianensis, quae ve]l tust[ate] di-

lapsae erant]. *Restitució d'ICERV*: [In nomine domini] / [sorum] reliqu[iae] / [in hoc lo]co depo/[sitae] sci Vita/[lis sci Fa]usti[- - -].

¶ ⁷⁷ ILCV 710c, 3040, 3233A. ¶ ⁷⁸ Sobre els bisbes de la seu dianenca, cf. CHABÀS 1909: 172-175; LLOBREGAT 1977: 88-89.

Totes les propostes de restitució són hipotètiques. El que sembla cert és que es tracta de la deposició de relíquies en un lloc sagrat, probablement l'altar. Segueix, segons la meua restitució, el nom del bisbe de la diòcesi d'Anenca. Al final devia figurar la data de celebració de l'acte.

Per la paleografia i el ritu de deposició de relíquies, es pot datar en el s. VII dC.⁷⁹

159. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Mosaic tessel·lat en blanc i negre. Està dividit en tres registres emmarcats per una sanefa. La inscripció es troba al primer registre i consta de lletres negres sobre fons blanc. Sota la inscripció, el requadre central en un escaquer en blanc i negre. El requadre inferior és una flor hexapètala dins d'un cercle, emmarcat per una estrella de quadrats alternats.

«El 16 de diciembre de 1878, en un campo de la propiedad de D. José Antonio Morand, justamente en los alrededores del sitio donde dice la tradición que estuvo el templo de Diana, se encontraron un mosaico con ocasión de los trabajos de roturación que en grande escala, se estaban entonces practicando [...] En el promedio de la balsa para el riego y la senda de los Almarjales, a metro y medio de la superficie del terreno [...] El sepulcro estaba compuesto de piedras toscas por todos lados y en lugar tan húmedo, que los huesos se deshacían al tocarlos», Chabàs 1880. Dins del sepulcre aparegueren una ampolla de vidre i una moneda de coure completament oxidada. En l'extracció, el mosaic va sofrir petits desperfectes. Però la inscripció, segons Chabàs, ja aparegué incompleta, ja que escriu: «Tal cual estaba antes de su restauración, le faltaban los principios de algunos renglones, pero aunque estropeadas algunas letras, conviene señalarlas. Aparecía así: [...] La parte que queda de algunas letras, es de mucha importancia para esclarecer el contexto, y no deja duda respecto a la reconstrucción total i completa de la inscripción». He citat aquest text de Chabàs perquè parla clarament de la restitució de la inscripció cristiana, fet que no ha estat observat pels editors posteriors.

Es conserva al MBA de València, núm. inv. 1543.

Dimensions: 212 × 85.

Camp epigràfic: 84 × 50.

Lletres: 6-7.

Chabàs, MSAV 1880: 27-33; Fita 1884: 23, núm. 12; Chabàs 1886a: 2-4, 9-11, 17-20; Fita 1887c: 347-348; Llorente 1896: 397, núm. 4; Hübner 1896: 397, núm. 8; IHC 410; Chabàs 1890: 160-171; Tramoyeres 1913: 17 i 23; ICERV 261; Palol 1967: 334-335; Martín 1970: 30-34; Llobregat 1977: 19-20 i 135; Goberna 1981: 602, núm. 24; 1983: 20; IRPA 48; Abad-Abascal 1991: 149-150, núm. 104; Alejos 1991: 19; Gómez-Mayer 1996: A1 53-54; IRILADT 159; Giner en AADD 1999: 50, núm. 8; Gómez Pallarès 2002: 29-31 A 3. Cf. Rabanal-Abascal 1986: núm. 18.

¶ ⁷⁹ Sobre el ritu de deposició de relíquies i la seua cronologia, cf. ICERV p. 98-99. Fita data la inscripció al final del s. VI, mentre que Hübner l'atribueix al s. V o VI.

Severina
vixit an-
[n]os XXXX
[r]ecessit in
5 pace terti-
u(m) idus Feb(ruarii)

Severina
va viure
40 anys.
Morí en pau
l'11 de febrer.

4 *decessit*, restitució de Chabàs seguida pels editors posteriors, tret de Palol i Gómez-Mayer, que restitueixen *recessit*; 5 [p]ace (Gómez-Mayer); 5-6 *terti/u(s)* (Rabanal-Abascal).

El text està alineat a l'esquerra. L'escriptura, capital quadrada, és bastant regular.

El verb *decedere* per indicar la mort és molt rar en general. Pel que fa a Hispània, només apareix en dues inscripcions.⁸⁰ Al contrari, el verb *recedere* abunda extraordinàriament.⁸¹ Quant al País Valencià, el trobem en el núm. 100 així com també a *Valentia*.⁸² Si tenim en compte, doncs, aquestes dades, no hi ha dubte que Chabàs s'equivocà quan restitueix *decessit* en lloc de *recessit*. Observem que la primera lletra de la r. 4, segons la transcripció del mateix Chabàs, havia desaparegut per complet.

La fórmula *recessit in pace* introdueix, generalment, la data del traspàs. Ací segueix *tertiu idus Feb(ruarii)*; esperariem *tertio*, tot i que també és admissible l'acusatiu.⁸³

¶ ⁸⁰ ICERV 100, 181. Sobre la fórmula *decessit*, cf. MUÑOZ 1995: 197-198. ¶ ⁸¹ Cf. ICERV p. 36, 237; IHC p. IX; MUÑOZ 1995: 199-201.

¶ ⁸² IRVT 119, 120 (?). ¶ ⁸³ Alguns editors (Hübner, Gómez-Mayer) consideren que *tertiu* està per *tertio* (*die*).

Per la paleografia, la fórmula *recessit in pace* i alguns esquemes decoratius, es pot datar en els s. V-VI dC.

160. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre blanc, trencada dalt i a l'esquerra.

«En la calle Mayor, en casa de Doña María Angela de Bordenave, en el enlosado del descubierto o patio», Bayer. «En poder de D. Mateo Montaner», Morand en CIL II.

Desapareguda.

Dimensions: «Dos pies de alto y dos y medio de ancho», Lumiares; és a dir, ca. (46) × (57).

Pérez Bayer ms. 1782: I, 16; Lumiares ms. ca. 1800: làm. 8, núm. 57 (ed. 1852: p. 34, núm. 62, làm. 6); CIL II 3594; Sanchis Sivera 1920: núm. 67; Martín 1970: 71-72, núm. 16; Abad-Abascal 1991: 131-132, núm. 80; Chabàs en Abascal-Gisbert 1992: 76, núm. II.4; HEp 1994: 57; IRILADT 160; HEp 1999: 26.

Dibuix de Lumiares

Possible lectura

[- - -]/+[/]++[- - -]

[re]c(e)s(it) [•] ka(lenda)s

[- - -]uarias

[an(nis)] LIII (?)

...

va faltar el dia ...

de ... als 54 anys (?)

1-3 [- - -] III calendas / [- - -] Ian]uarias (Abad-Abascal, HEp); 4 E IIII és la lectura transmesa; però sembla més probable LIII, tal com interpreta el mateix Lumiares.

En la r. 3 és possible *Ianuarias* o *Februarias*. En la r. 4 devia figurar l'edat.

Es tracta, sens dubte, d'una inscripció sepulcral cristiana, com afirmen Bayer i Lumiares, els únics testimonis oculars.⁸⁴

Pel tenor del text, es pot datar en els s. V-VI.

¶ ⁸⁴ «En mi juicio es monumento de los siglos bajos, y de christianos, lo que no repugna lo mal formado del carácter. Si fuese lícito restituirla, supliendo algunas letras, yo leería: *III Calendas [Ian]uarias [indiction]e IIII*», Bayer. «Es un fragmento de inscripción, al parecer sepulcral, del

tiempo que medió desde la entrada de los godos en España hasta la invasión mahometana, y en ella tan solamente puede leerse que el sugeto murió en las calendas de enero o febrero de un año de la era española, que terminaba en cincuenta y cuatro», Lumiares.

Xàbia

1. Inscripcions sepulcral

161. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Estela de calcària de color gris clar. Està trencada dalt i baix. La cara anterior està polida; les laterals i la posterior allisades.

Es trobà a la partida de la Riba, terme de Xàbia abans de 1985.

Es conserva al MAM de Xàbia.

Dimensions: $(51) \times 47 \times 19$.

Lletres: r. 1: 5,5; r. 2-3: 5.

IRPA 107; AE 1986: 443; HEp 1989: 61; Abad-Abascal 1991: 154-155, núm. 111; Bolufer-Ribera: 1995: 309-310; IRILADT 161. Cf. Espinós-Polo 1985: 17.

*Q(uintus) • Cornelius
Clemens • híc
sitvs • est*

Quint Corneli
Clemens
ací és sepultat.

Interpuncions triangulars amb el vèrtex cap amunt. A la r. 1 la I és més petita i va volada. A la r. 2 I *longa*. L'escriptura, capital quadrada, està gravada amb cura. Les N són amples; la E de la r. 3 està inclinada cap a la dreta. El text està ordenat segons un eix de simetria.

Sobre el gentilici *Cornelius*, vegeu el comentari al núm. 48.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en la primera meitat del s. I dC.

162. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Fragment inferior dret d'una placa de marbre blanc. Les vores inferior i dreta es conserven parcialment originals.

Es va trobar abans de 1986 a la Punta de l'Arenal. Podria procedir de la necròpoli existent en aquesta zona.

Es conserva al MAM de Xàbia.

Dimensions: $(7,5) \times (8) \times 2,5$.

Lletres: 2.

Bolufer 1986: 111; Abad-Abascal 1991: 155, núm. 112; IRILADT 162.

[- - -] (*vac.*) S
[- - -] *f(ecit)* (?)

La S té la part inferior molt oberta i quasi horitzontal a la caixa d'escriptura. La F presenta les astes transversals molt allargades.

La S podria ser el final de la fórmula HSS. En la r. 2 seguiria el nom del dedicant i la fórmula final *f(ecit)*.

Pel tipus de monument i la paleografia, es pot datar en els s. II-III dC.

2. *Instrumenta domestica*

163. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Fragment d'àmfora Dr 30 B. L'estampilla va en un rectangle rebaixat. L'ansa és plana i presenta un solc central.

Es trobà al jaciment romà de la Punta de l'Arenal. L'ansa es va recuperar «durant les obres de construcció d'una casa que s'assentava damunt de part del jaciment romà... Fou recollida ... mesclada amb d'altres materials i per tant no ofereix cap informació útil sobre la cronologia d'aquestes àmfores», Bolufer.

Es conserva al MAM de Xàbia, núm. inv. 450 A.

Dimensions: $5 \times (14)$.

Lletres: 0,4.

Bolufer 1987a; IRILADT 163; HEp 1999: 47; Márquez-Molina 2005: 301, núm. 294.

Maur(etania) Caes(ariensis)
Tubus(uctu)

Mauritània Cesariense.
Tubusuctu.

Sobre aquesta estampilla, documentada al nord d'Àfrica i a Itàlia, vegeu el núm. 33.
Es pot datar entre la darrereria del s. II i principi del s. III dC.

164. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Grafit sobre el fragment d'un plat de *terra sigillata* sud gal·lica de la forma Drag. 31.

Es va trobar a la Punta de l'Arenal. Procedeix de la col·lecció Segarra Llamas.

Es conserva al MAM de Xàbia, núm. inv. 2506 A.

Dimensions: (4,7) × (12,5) × 0,4.

Lletres: 1,7.

IRILADT 164; HEp 1999: 44.

C(- - -) • H(- - -)

Les lletres i el punt són simples gargots. Aquelles deuen ser les inicials del gentilici i *cognomen* del propietari o propietària.

Es pot datar en el s. II dC.

165. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Segell de *later signatus*, amb estampilla.
Desaparegut.

Dimensions: 8,5 d'ample.

Fita 1884: 22, núm. 10; CIL II 6252,25; Martín 1970: 82, núm. 34; Abad-Abascal 1991: 160 ID 4; IRILADT 165; HEp 1999: 48.

⊃(- - -) • M(- - -) • I(- - -) (?)

C(enturiae) · M(arci ?) · I(uni ?) (Fita); «Las tres letras sobre el ladrillo no son más que la marca de la fábrica, exactamente como se hacía en las piezas de *terra sigillata*», (Martín); ⚭ (sc. mulieris) · M(- - -) · I(- - -) (Abad-Abascal).

Fita es pregunta si no es deu tractar de *M. Iunius Festus*, germà de *T. Iunius Severus*, un militar d'alta graduació que figura en els núm. 129 i 128 i afirma que «el ladrillo demuestra ostensiblemente que Denia tenía guarnición romana». ⁸⁵ Atès que hom desconeix el context arqueològic, resulta impossible interpretar l'estampilla. Vegeu la inscripció núm. 151 i la nota a peu de pàgina.

166. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Grafit en la part externa d'un vas de ceràmica comuna de color gris.

Es trobà a la Punta de l'Arenal.

Es conserva al MAM de Xàbia, núm. inv. 2506 A.

Dimensions: (4,5) × (7) × 0,3.

Lletres: 1,1-1,3.

IRILADT 166; HEp 1999: 45.

Elpis (!)

L'escriptura és irregular i descurada. La E presenta l'asta central més llarga que les externes. La L té forma de lambda; la P i la I estan inclinades cap a l'esquerra.

El nom *Helpis*, escrit sovint *Elpis*, estava molt estès tant a Hispània (Lozano 1998: 391) com arreu, sobretot entre persones d'origen servil (Solin 1982: 1205-1210).

Per la paleografia, es pot datar en el s. I dC.

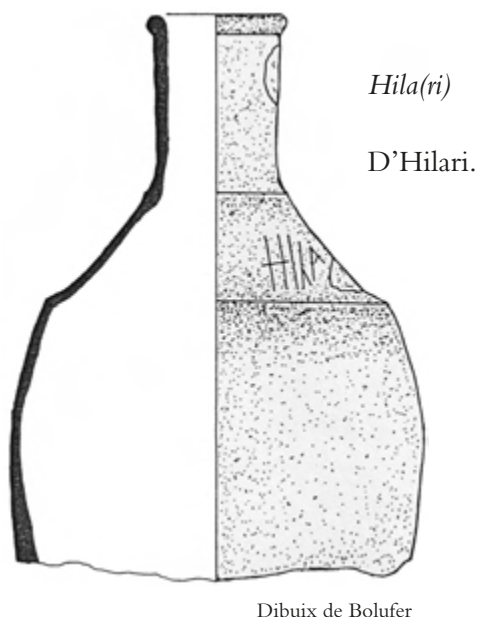
167. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Grafit damunt l'espatlla d'una àmfora. Aquesta «correspon al tipus Dressel 2-4, tractant-se d'un exemplar de producció Sud-Itàlica (Campània Meridional)», Bolufer.

Es va trobar abans del 1987 «en algun punt indeterminat de la costa de Xàbia», Bolufer.

¶ ⁸⁵ Hübner, referint-se a aquest comentari, anota: «Interpretatio prorsus incerta est». I segons

Martín, «Fita se deja en este caso llevar por la fantasía».

Es conserva al MAM de Xàbia, núm. inv. 160 A.
 Dimensions: lletres entre 4 (la A) i 7,5 (la L).
 Bolufer 1987b; IRILADT 167.

La L té la forma de lambda.

El desenvolupament resulta probable, atès que *Hilarus* era molt freqüent arreu, mentre que altres noms començats per *Hila-* són rars o molt rars.⁸⁶ El nom es trobava probablement en genitiu, indicant el propietari de l'àmfora. Sobre el nom *Hilarus*, vegeu el comentari al núm. 95.

Per la paleografia, es pot datar al principi del s. I dC.

167a. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Grafit sobre la part externa d'una àmfora de producció nord-africana.

Segons em va comunicar J. Bolufer, s'ha trobat en una excavació d'urgència realitzada al barri de la Duana, concretament als núm. 1-3 del c/ Crist de la Mar.

Es conserva al MAM de Xàbia, núm. inv. D98 / 118.

Dimensions: (11) × (8).

Lletres: 1,3.

IRILADT 167a; HEP 1999: 46.

¶ ⁸⁶ KAJANTO 1965: 260-261; LOZANO 1998: 392.
Hilarus apareix abreujat de la mateixa forma que

ací en *instrumenta domestica* de Roma (PAPI 1994: 281-284 núm. 3, 4).

Lucani

De Lucà.

La L presenta forma de lambda; la C consisteix en una asta llarga, que sobreïx entre les altres lletres, mentre que les astes esquerra i horitzontal de la A baixen ultrapassant la caixa de la ratlla.

Sobre el nom *Lucanus*, vegeu el comentari al núm. 96.

Per la paleografia, es podria datar en els s. I-II dC (en l'anterior edició la datava en els s. II-IV dC).

168. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Grafit en la part interna d'una pàtera. Al centre es veu la marca L.S.M *in planta pedis*.

Es trobà abans de l'any 1970 a la Punta de l'Arenal.

Es conserva al MAM de Xàbia, núm. inv. 219 A.

Dimensions: 4 × 15,2 de diàmetre.

Lletres: 0,8.

Martín-Serres 1970: 22 fig. 9 lám. XX; Abad-Abascal 1991: 166 ID 19; IRILADT 168; HEp 1999: 50; Sánchez-Rascón-Polo 1999: 595, núm. 184.

Saturninus (vac. ca. 4) l(i)bens (vac. ca. 3) [- - - ?] v(oto) (vac. ca. 4) p(osuit) (?)

Saturní, d'acord amb una promesa, l'ha oferit de bon grat a ...

V(- - -) O(- - -) Saturninus (tots).

No es veuen signes d'interpunció. La L és de solc més estret que la resta i té l'asta horitzontal inclinada cap avall. La lectura i interpretació del grafit no són del tot segures. La fórmula L.V.P. és molt rara. A més, entre la V i la P podria haver-hi desaparegut una lletra.

Sobre el *cognomen Saturninus*, vegeu el núm. 60.

Per la paleografia, es pot datar en els s. I-II dC.

Ondara

1. Inscripcions honorífiques

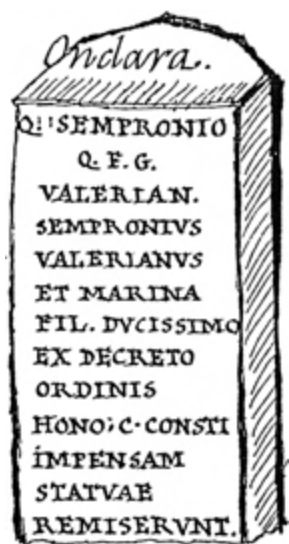
169. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Pedestal de marbre blanc, sense base ni cornisa.

Escolano i Palau la van veure en les parets del castell d'Ondara.⁸⁷ Segons Escolano era «media columna de mármol blanco ochavada a seis esquinas». Palau la descriu com «una columna de piedra de jazpe ochavada». Degué desaparèixer durant el s. XVII, ja que no l'ha vista cap altre autor.

Desapareguda.

Dimensions: desconegudes.

Escolano 1610-11: 1, 811; Palau 1643 (=1975: 128-130); Galiana ms. 1758: 90-91; Ribelles ms. a, in. s. XIX: 189-190; CIL II 3598; Sanchis Sivera 1920: núm. 185; ILER 1407; IRPA 49; Carbonell-Corell 1989: 474, núm. 1; Abad-Abascal 1991: 151-152, núm. 107; IRI-LADT 169. Cf. Wiegels 1985: 111; Rabanal-Abascal 1986: núm. 19; HEp 1989: 58.

Dibuix de Ribelles

Q(uinto) • Sempronio
Q(uinti) • f(ilio) • G[al(eria tribu)]
Valeriano
Sempronii
5 Valerianus
et Marina
fil(io) • dulcissimo
ex decreto
ordinis
10 honore contenti
impensam
statuae
remiserunt

¶ ⁸⁷ CEÁN 1832: 102, seguit per FLETCHER-ALCÁ CER 1956: LXXXVII i RIPOLLÉS 1976: 97, atribueix per error la inscripció a Onda.

A Quint Semproni Valerià, fill de Quint, de la tribu Galèria. Semproni Valerià i Semprònia Marina, al seu fill molt estimat, d'acord amb el decret del consell, satisfets de l'honor, pagaren les despeses d'aquesta estàtua.

2 Gal(eria tribu) (IRPA, Abad-Abascal); 3 Semproni{i} (IRPA); 10 hono+c · consti (Ribelles); 12 statuam (IRPA, Abad-Abascal).

L'*ordinatio* del text tendia vers un eix de simetria.

Sobre els *Sempronii*, vegeu el comentari al núm. 55. Als *cognomina Valerianus* i *Marina* em referesc en els núm. 77 i 136, respectivament. Pel que fa a la forma de nominació dels pares, dos *Sempronii*, vegeu el comentari al núm. 128.

Pel tenor del text, es pot datar en els s. II-III dC.

170. INSCRIPCIÓ HONORÍFICA. Pedestal de calcària clara, sense base ni cornisa. Està trencat per baix. El camp epigràfic, molt erosionat, està delimitat per una *cyma recta*. En les cares laterals presenta sengles rombes, com el núm. 143.

«En la esquina de una casa de Ondara», Diago. «A la calle [...] de Serra [...] en la última casa de mano izquierda junto a la acequia», Bayer. «In oppido Ondara in aedibus Vincentii Serra versus Septentrionem», Anònim ms. fin. s. XVIII.⁸⁸

Es conserva a l'Ajuntament d'Ondara.

Dimensions: (86) × 62 × 47.

Camp epigràfic: 72 × 44.

Lletres: 5-4.

Diago 1613: 130v; Maians ms. ca. 1760: III: 12; Pérez Bayer ms. 1782: I, 18; Anònim ms. fin. s. XVIII: 31; Panel ms. fin. s. XVIII: 309; Anònim ms. fin. s. XVIII-XIX: s. f.; Lumiares ms. ca. 1800: làm. 22v, núm. 194, p. 148-151 (ed. 1852: p. 79, núm. 222, làm. 30); Ribelles ms. a, in. s. XIX: 192; Fita 1887c: 339; CIL II 3597; Sanchis Sivera 1920: núm. 187; Martín 1970: 68-70, núm. 14; ILER 1680; IRPA 31; Abad-Abascal 1991: 152-153, núm. 108; IRILADT 170. Cf. Rabanal-Abascal 1986: núm. 14.

¶ ⁸⁸ CEÁN 1832: 102, seguit per FLETCHER-ALCÁ CER 1956: LXXXVI i RIPOLLÉS 1976: 96, atribueix per error aquesta inscripció a Onda.

*Sex(to) • Terentio
Lemnaeo (!) • hon-
ore • functo
seviratus*

5 *Sex(tus) • Terentius
Lemnaeus (!) • fi-
lius • et • Ae-
mil(ia) • Scintil-
la • marito*

10 *dignissim[o]*

A Sext Terenci
Limneu,
que ha exercit
el sevirat.
Sext Terenci
Limneu,
son fill,
i Emília Scintil·la,
al seu digníssim marit.

10 dignissimo (Diago, CIL); dig-nis-sim (Anònim ms. fin. s.XVIII). Diago degué completar tàcitament la r. 10.

Interpuncions triangulars. L'escriptura és de solc profund, però irregular. La A manca de vegades de l'asta transversal (r. 2, 7). La V de vegades apareix inclinada cap a l'esquerra (r. 3, 4). La darrera O de les r. 2 i 3 és més petita. El text està alineat a l'esquerra.

El destinatari era un sevir augustal de *Dianium*, on s'ha trobat el pedestal núm. 143 en què figuren els mateixos dedicants. Pel que fa als *seviri Augustales*, vegeu el comentari al núm. 2. Sobre el destinatari i els dedicants, vegeu el comentari al núm. 143.

Pel tenor del text i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

2. Inscripcions sepulcral

171. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre blanc molt fi. El camp epigràfic estava delimitat per una motllura. La superfície epigràfica, encara que considerablement deteriorada, estava completa.

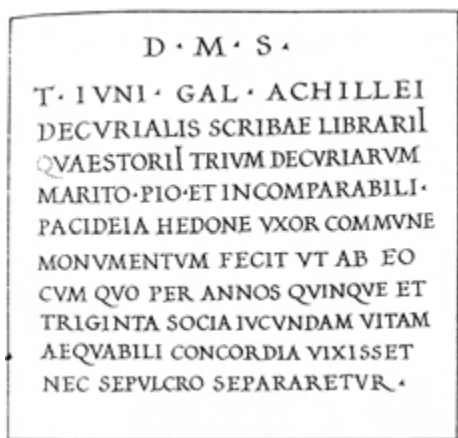
«En la plaza mayor de Ondara cara a occidente», Maïans. «En uno de los so-
portales de la plaza», Bayer. «En la pared interior del pórtico de la casa de la Villa»,
Ribelles. Ací la va veure encara Sanchis Sivera.

Desapareguda.

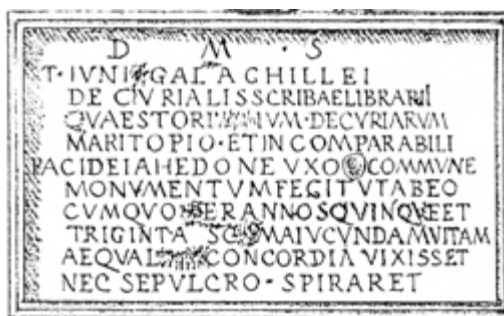
Dimensions: «Larga cerca de tres palmos, ancha dos», Maïans; és a dir *ca.*
46 × 69 × ?

Lletres: 2,5.

Maïans ms. *ca.* 1760: III 11; Pérez Bayer ms. 1782: I, 18 amb dibuix; Panel ms. fin. s.
XVIII: 308; Anònim ms. fin. s. XVIII: 33; Lumiares ms. *ca.* 1800: làm. 22v, núm. 196, p. 148-
151 (ed. 1852: p. 79-80, núm. 224, làm. 31); Anònim ms. s. XVIII-XIX; Ribelles ms. a, in. s.
XIX: 193; Hübner 1861: 433; CIL II 3596; Sanchis Sivera 1920: núm. 184; ILER 6430; Mangas
1971: 408; Muñiz 1982: 66; IRPA 50; Abad-Abascal 1991: 150-151, núm. 106; IRLADT 171.
Cf. Wiegels 1985: 111.

Dibuix de l'Anònim ms. fin. s. XVIII

Dibuix de Lumiares

*D(is) · M(anibus) · s(acrum) ·
T(iti) · Iuni · Gal(eria tribu) · Achillei
decurialis scribe libarii
[q]uaestorii trium decuriarum
5 marito · pio · et incomparabili ·
Pacideia Hedone uxor commune
monumentum fecit ut ab eo
cum quo per annos quinque et
triginta socia iucundam vitam
10 aequabili concordia vixisset
nec sepulcro · separaretur ·*

Consagrat als déus Manes
de Tit Juni Aquil·lei, de la tribu Galèria,
registrator decurial
del qüestor de les tres decúries.
Al marit afectuós i incomparable,
la seua esposa Pacideia Hedone
féu aquest monument comú
perquè el sepulcre no la puga separar
d'aquell amb el qual ha compartit
durant 35 anys una vida joiosa
en contínua concòrdia.

2 T(ito) Iuni(o) (IRPA, Abad-Abascal); 4 quaestori[s aed]ium; 10 aequal[i in] concordia; 11
spiraret (Lumiares).

He seguit el text de l'Anònim del final del s. XVIII, que depèn sens dubte de Bayer i coincideix amb el de Maïans; la lectura de Lumières conté alguns errors.

Interpuncions triangulars. La darrera I de la r. 3 és *longa*, així com la segona de la r. 4. El text està alineat a l'esquerra, a excepció de la fórmula de la r. 1, que segueix un eix de simetria. Les r. 2 i 6, en què van els noms del difunt i de la dedicant respectivament, comencen al mateix extrem del camp epigràfic, de manera que queden destacats. Les altres ratlles van sagnades.

Sobre els *Iunii*, vegeu el comentari al núm. 128. El *cognomen* *Achilleus* està documentat diverses vegades a Hispània.⁸⁹ El gentilici *Pacideia* es un hàpax a Hispània; el masculí *Pacideius* o *Pacidaeus* està documentat en tres inscripcions d'Itàlia.⁹⁰ És probable que el *cognomen* *Hedone*, 'plaer', és a dir, *iucunditas*, haja evocat l'expressió *iucundam vitam*. El joc de paraules amb els noms sovinteja en les inscripcions.⁹¹ Si tenim en compte els *cognomina*, és probable que es tracte d'un matrimoni d'origen servil.

Els *scribae librarii quaestorii trium decuriarum* estaven sota l'autoritat immediata dels qüestors i, com a secretaris seus, s'encarregaven d'organitzar els arxius públics.⁹²

Pel tipus de monument, el tenor del text i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

172. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Estela de calcària gris obscura («màrmol oscuro», Lumières), trencada dalt. La cara anterior estava emmarcada per una motllura. El camp epigràfic presenta la forma de *tabula ansata*. Sota el camp epigràfic figura el bust d'un jove. Segons Lumières i Hübner, en canvi, es tractaria del bust d'una dona. Aquesta interpretació ha estat seguida pels editors posteriors i ha fet que no s'entengués la inscripció. Però tant el text que propose com la representació del bust no admeten dubtes.⁹³

«En una pared de un baño antiguo», Escolano. «En Ondara encaxada en la pared de una casa», Palau. «In conventu fr. Minimorum, ad radicem parietis in horto», Bayer. Ací la va veure Lumières.

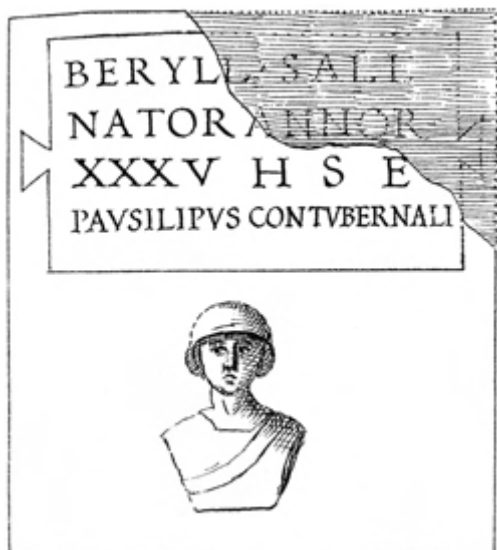
Desapareguda.

Dimensions: «3 pies 6 pulgadas»; és a dir *ca.* (105) × 55.

Escolano 1610-11: 2,142; Palau 1643 (1975: 130); Pérez Bayer ms. 1782: I, 19; Anònim ms. fin. s. XVIII: 32; Anònim ms. s. XVIII-XIX: s. f.; Lumières ms. *ca.* 1800: làm. 22v, núm. 195, p. 148-151 (ed. 1852: p. 79, núm. 223, làm. 31); Ribelles ms. a, in. s. XIX: 191; Laborde 1806: 122, núm.40; CIL II 3596; ILER 4522; Mangas 1971: 484, núm.16; Balil 1983: 231, núm. 118; IRPA 51; Abad-Abascal 1991: 153-154, núm. 109; Corell 1997: núm. 4; AE 1997: 953; HEp 1997: 9; IRILADT 172; Alföldy 2004: 56 n. 154.

¶⁸⁹ LOZANO 1998: 385. ¶⁹⁰ SCHULZE 1904: 348. ¶⁹¹ A *Saetabis* es dona probablement en dues inscripcions (IRST 25, 50). ¶⁹² Sobre els *scribae quaestorii*, cf. GALSTERER 1971: 56

n. 64; MUÑIZ 1982: 25-42; RODRÍGUEZ NEILA 1978: 21 n. 10. ¶⁹³ Sobre la vestimenta i l'equipatge dels caçadors, cf. REINACH, en DAGR V 682.

Dibuix de l'Anònim ms. fin. s. XVII

Dibuix de Lumiares

Possible restitució

Beryl[lus ve]-
nator a[nnor(um)]
XXXV h(ic) • s(itus) • e(st)
Pausilipus (!) conturber(nali)

Beril·le, caçador,
de 35 anys,
ací és sepultat.
Pausilip, al seu company.

1 *Beryl*[la? - -] (IRPA, Abad-Abascal); 1-2 *Beryl* · [sali]/nator (Anònim fin. s. XVIII); 2 *NATORA* [- -] (CIL); *natoria* [- -] (IRPA, Abad-Abascal). Contràriament al que suposen alguns (CIL, IRPA, Abad-Abascal), no sembla faltar text dalt.

Interpuncions triangulars. El text estava alineat a l'esquerra.

El *cognomen* *Beryllus* és conegut arreu, particularment entre esclaus i lliberts.⁹⁴ Al País Valencià, apareix en una inscripció de Montcada.⁹⁵ *Pausilypus*, escrit ací *Pausilipus*, representa un hàpax a la Península; és molt rar en general.⁹⁶ Tant el destinatari com el dedicant devien ser esclaus. Així ho suggereixen els noms grecs i sobretot l'ofici de *venator*.⁹⁷

El terme *venator* s'aplicava tant al caçador comú com a la persona que lluitava amb les feres en el circ o l'amfiteatre. En la inscripció d'Ondara deu tenir la segona accepció. Això sembla suggerir, com observa Alföldy, el casc que porta al cap.

¶⁹⁴ PAPE-BENSELER 1959: 204; SOLIN 1982: 1136-1137.

¶⁹⁵ IRVT² 180. ¶⁹⁶ PAPE-BENSELER 1959: 1151; SOLIN 1982: 136.

¶⁹⁷ Sobre la *venatio* i els *venatores*, cf. DAGL V, 680-709 i 709-771, respectivament.

En les inscripcions, principalment si estan escrites en prosa, no se sol fer esment dels oficis i de les professions dels destinataris. No és estrany, doncs, que el terme *venator* no aparega, fora d'ací, més que en un parell d'inscripcions hispanes.⁹⁸ Això no obstant, sabem que els hispans tenien gran afició a la caça.⁹⁹

Pel tenor del text, la paleografia i el tipus de monument, es pot datar en el segle I dC.

173. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Fragment dret, probablement d'un bloc de calcària de color gris clar.

El primer que l'esmenta, encara que no la copia, és Bayer, qui la va veure a casa de Mateo Marín i comenta: «está lleno de piedras labradas y en alguna de ellas se conservan vestigios de inscripciones romanas y se reconoce alguna letra, pero ninguna es legible ni se puede siquiera formar una voz». «En la calle de Serra en el descubierto de la casa que vivía Mateo Marín», Lumières.

Desapareguda.

Dimensions: «De tres pies y seis pulgadas de alto y dos pies de ancho», Lumières; és a dir, *ca.* 105 × (60).

Lumières ms. *ca.* 1800: lám. 22v, núm. 197, p. 148-151 (ed. 1852: p. 79, núm. 221, lám. 30); CIL II 3600; Sanchis Sivera 1920: núm. 188; IRPA 52; Abad-Abascal 1991: 154, núm. 110; IRILADT 173. Cf. Pérez Bayer ms. 1782: 16.

Dibuix de Lumières

[- -]na
[- -]con]ux
[- - - -]
[- -]p(osuit) (?)

A ... ,
la seua dona,
li ha erigit
(aquest monument).

2 [- -] ux(or?) (Abad-Abascal). Entre la r. 1 i la r. 2 no falta text, com suposen alguns editors (CIL, IRPA, Abad-Abascal).

La interpretació del fragment no és segura.

¶⁹⁸ CIL II 2314, 6338.

¶⁹⁹ REINACH, en DAGR V 696 n. 5.

3. *Anepigràfiques*

174. ANEPIGRÀFICA. Pedestal de calcària clara, sense base ni cornisa. En les cares laterals presenta sengles rombes, com els núm. 143, 170. Els tres pedestals procedeixen, amb tota probabilitat, del mateix taller.

Des de temps immemorial es troba als voltants de l'Ajuntament, antic convent de mínims.

Es conserva en una zona ajardinada a les espatlles de l'Ajuntament d'Ondara.

Dimensions: $92 \times 55 \times 46$.

Camp epigràfic: $77 \times (46)$.

IRILADT 174; HEp 1999: 52.

Els Poblets (Setla, Mira-rosa i Miraflor)

1. Inscripcions votives

175. INSCRIPCIÓ VOTIVA. Se'n desconeix el suport.

«In agro Dyanensi in villa quae nuncupatur Mirarosa», Carbonell XXVI. «Dianii quae dicitur Denia», Carbonell XIIIIV. Els autors en general la situen a Dénia. La raó és òbvia: Mira-rosa en el segle XV i principi del XVI en formava part. Bononius la localitza a *Iossae*, topònim sens dubte erroni, que Hübner creu poder reduir a *Loxa*, és a dir, Loja, a la província de Granada.¹⁰⁰ Solament l'Antiquissimus situa la inscripció «apud Malacam urbem», segons Hübner. Considere que la inscripció, atès el consens de la majoria dels testimonis, s'ha d'atribuir a *Dianium*.¹⁰¹

Desapareguda.

Dimensions: desconegudes.

Carbonell ms. 1492: XIIIIV i XXVI; Filonardianus ms. s. XVI: 43; Agustín ms. a, s. XVI: 76; Anonymus Valentinus ms. s. XVI: 8v; CIL II 1965 amb la bibliografia antiga; Chabàs 1874: 77; Gimeno 1997: 84, núm. 75; IRILADT 175. Cf. Carbonell-Gimeno-Vargas 1992: 173; Alfoldy 2004: 53.

<i>Iovi</i>	A Júpiter.
<i>M(arcus) • Lucretius</i>	Marc Lucreci
<i>Cyrus</i>	Cir,
<i>ex visu • vo-</i>	d'acord amb una visió,
5 <i>tum solvit</i>	va complir
<i>itemque • templ(um)</i>	la promesa
<i>d(e)d(icavit)</i>	i, a més, dedicà el temple.

M. Luc. Iovi. vot. sol. itemq. templ. d.d. (Anonymus Valentinus); 2-4 M. Lucreti/us Cyrus / ex. visu. (Carbonell XXVI); 4-5 exul su(um) vo/tum solvit (Carbonell XIIIIV).

El gentilici *Lucretius* apareix també en els núm. 71 i 113. El *cognomen Cyrus* representa un hàpax a Hispània, però està ben documentat en altres llocs, sobretot entre persones d'origen servil.¹⁰²

El culte a Júpiter estava molt estès a tota la Península.¹⁰³ Quant al País Valencià, apareix també a Cullera, *Valentia*, Castielfabib, *Saguntum* i Morella.¹⁰⁴

¶¹⁰⁰ *Iossa* és probablement deformació del segon element de la Vila Joiosa; Bononius atribueix igualment a *Iossa* les falses núm. II i VII; vegeu els comentaris sobre aquestes inscripcions i també al núm. 104. ¶¹⁰¹ Sobre l'atribució d'aquesta inscripció, vegeu el comentari al núm. 104. ¶¹⁰² PAPE-

BENSELER 1959: 747; SOLIN 1982: 229-230.

¶¹⁰³ Sobre la difusió del culte a Júpiter a Hispània, cf. PEETERS 1937: 853-886; VÁZQUEZ HOYS 1983-84: 83-215; MANGAS 1986: 289-298.

¶¹⁰⁴ Respectivament, IRST² 82; IRVT² 8, 177; IRET² 198; IRSAT 320, i IRAPELT 80.

La fórmula *ex visu* es troba en diverses inscripcions d'Hispania.¹⁰⁵ Potser es tracta d'un llibert del senador que apareix en el núm. 113, propietari de la vil·la de l'Almadrava. Si la hipòtesi és correcta, la inscripció es podria datar entre la darrerïa del s. II i principi del s. III dC.

176. INSCRIPCIÓ VOTIVA. Ara de fang cuit, amb base i cornisa. La superfície còncava del *focus* arriba fins a les mateixes vores. Totes les cares estan allisades. Va aparèixer el 14 d'agost de 1986 «en las excavaciones que el Museo Arqueológico de Denia está llevando a cabo desde el pasado mes de junio en el alfar romano de L'Almadrava, en término de Setla, Mirarrosa y Mirafior [...] como un elemento más de relleno de un pozo, rodeada de un conjunto de materiales arqueológicos que permiten situarla en el siglo II d. C.», Reig.

Es conserva al MACD.

Dimensions: 15 × 15 × 14.

Lletres: 1,5.

Corell 1988: 197-198; AE 1987: 701b; HEp 1990: 16; Abad-Abascal 1991: 156, núm. 114; Abascal-Gisbert 1992: 69-70, núm. 1.1; IRILADT 176. Cf. J. Monfort, «Encuentran una inscripción romana del s. II dedicada a los dioses lares», *Información de Alicante* 21-8-1986; A. Reig, «Aparece una inscripción romana en las excavaciones de l'Almadrava», *Canfali* 24-8-1986.

*Festivos
Laribus
vialibus
ex somnio
5 votum sol-
vit*

Festiu,
d'acord amb un somni,
va complir
la seua promesa
als Lars Vials.

5-6 sol/v(t) (IRILADT 176).

No es veuen signes d'interpunció. L'escriptura presenta fortes tendències cursives. Les ratlles estan inclinades cap a la dreta. El text, alineat a l'esquerra, va ser gravat abans de la cocció de la peça. L'aspecte general resulta tosc.

¶ ¹⁰⁵ Cf. CIL II p. 1194.

El *cognomen Festivus*, escrit ací *Festivos*, està ben documentat tant al País Valencià com a la resta d'Hispania.¹⁰⁶ El dedicant, amb un sol nom, devia ser un esclau.

La fórmula *ex somnio* apareix ací per primera vegada a la Península Ibèrica. És l'única inscripció del País Valencià dedicada als *Lares viales*, divinitats protectores dels camins i dels viants.¹⁰⁷

Per la paleografia i la grafia, *Festivos* es pot datar en els s. I-II dC.¹⁰⁸

2. Inscripcions sepulcral

177. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre blanc.

Es va trobar per l'any 1957 prop dels «forns romans» de l'Almadrava. Segons Josep Antoni Costa, que n'és l'únic testimoni, la inscripció fou traslladada des del lloc de la troballa a un altre i es va perdre.

Desapareguda.

Dimensions: 30 × 30 × ?

Lletres: ca. 3.

Abascal-Gisbert 1992: 72-73, núm.1.3; HEP 1995: 35; IRILADT 177.

Text transmès

D M
ANO•ANORVM•L
QVSCOIECIVS
F.CSTT
5 *EVTNRAVOR*
MARITO•B
MFC

Restitució d'Abascal-Gisbert

D(is) M(anibus)
QVSCOIECIVS
an(n)orum L
hic sit[us est] ?
5 *Butura u[x]or ?*
marito b(ene)
m(erenti) f(aciendum) c(uravit)

Als déus Manes. QVSCOIECIVS (!), de 50 anys, ací és sepultat. La seua esposa Butura (?), al marit que bé s'ho mereixia, li ha fet (aquest monument).

El text transmès és tan anòmal que qualsevol restitució resulta insegura. En QVSCOIECIVS sembla amagar-se el nom del destinatari. Per a la r. 4, en lloc de la lectura proposada per Abascal-Gisbert, hom podria pensar en la fórmula HSESTTL, com suggereix J. Gómez-Pantoja en HEP. En lloc del raríssim *Butura*, que proposen Abascal-Gisbert, sembla més probable un nom grec com ara *Eutychia*, *Euhemera* o semblant.

Pel tenor del text, es pot datar en el s. II dC.

¶ ¹⁰⁶ ABASCAL 1994a: 362. ¶ ¹⁰⁷ Sobre el culte als *Lares viales* a Hispania, cf. PORTELA 1984. ¶ ¹⁰⁸

Anteriorment, la datava entre la darrerria del s. II i principi del s. III.

178. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre blanc, trencada baix i a la dreta.

Es va trobar l'any 1986 en les excavacions realitzades a l'Almadrava.

Es conserva al MACD.

Dimensions: (16) × (18) × 1,7.

Lletres: 4.

Abascal-Gisbert 1992: 70-72 núm. 1.2.; HEp 1995: 34; IRILADT 178; HEp 1999: 55.

D[(is) M(anibus)]

Silv[io ? - - -]

qui v[ixit - - -]

- - - - -

Als déus Manes.

A Silv- ...

que visqué ...

D[eo] / Silv[ano Aug(usto)] / Q(uintus) Viv[ius - - -] (HEp); 2 Silv[anus - - -] (Abascal-Gisbert).

La L presenta el traç horitzontal inclinat cap avall. La Q i les V estan inclinades cap a l'esquerra.

De les diverses possibilitats de restitució que té el gentilici, només *Silvius* i *Silvanus* estan documentats a Hispània i són relativament freqüents arreu.¹⁰⁹ *Silvius* podria figurar fins i tot en el núm. 11. Les altres alternatives de restitució, *Silvanus*, *Silvanus*, *Silvestrius* resulten improbables, atesa l'enorme raritat dels esmentats *nomina*. La interpretació que proposa J. Gómez-Pantoja en HEp sembla poc probable per dues raons: l'*ordinatio* (*Deo* en la r. 1; *Silvano Aug.* en la r. 2) resultaria estranya i, a més, en la r. 3 no es veu cap signe d'interpunció darrere de la Q.

Pel tenor del text i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

Pego

179. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre de Buixcarró, trencada a la dreta i baix. El camp epigràfic està delimitat per una motllura.

«En la heredad de Sala, antes denominada de Camacho, en término de Pego; y lo posee actualmente D. Rigoberto Seno Aguilar, abogado y vecino de la villa»,

¶¹⁰⁹ SCHULZE 1904: 371.

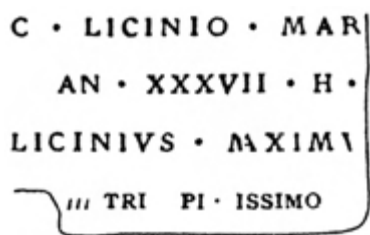
Fita. «La finca, de gran extensió, està situada al sur del actual casco urbano, a unos 500 metros del mismo, aunque no se puede precisar el lugar exacto del hallazgo», Abascal-Gisbert, 93.

Dimensions: 24,5 × 42 × 7.

Camp epigràfic: 22,5 × 41.

Lletres: r. 1: 4,2; r. 2: 4,3; r. 3: 4,5; r. 4: 2.

Fita 1908b: 508-509; Sanchis Sivera 1920: núm. 192; IRPA 105; Abad-Abascal 1991: 155-156, núm. 113; Abascal-Gisbert 1995-97: 93-94, núm. 2; AE 1997: 995; IRILADT 179. Cf. Mauleón 1983: núm. 1775.

Dibuix de Fita

*C(aius) • Licinius Mar[inus ?]
an(norum) • XXXVII • hic [s(itus) e(st) -?]
Licinius • Maxim[us]
[- -]tri • pi•issimo*

A Gai Licini Marí (?), de 37 anys;
ací és sepultat. ... Licini Màxim,
al seu ... afectuosíssim.

Al final de la r. 2 devia figurar el *praenomen* del dedicant. La restitució de la r. 4 és gairebé segura, atesa l'edat del difunt.

2 h(ic) • [s(itus) • est] (Abascal-Gisbert); 3-4 [fil(io)] / piissimo (Abascal-Gisbert).

Interpuncions triangulars, tret de la r. 4 que presenta una interpunció redona. L'*ordinatio* tendeix vers un eix de simetria central. L'escriptura presenta tendències cursives.

Nexe: MA (r. 3).

Fita, remetent a CIL II 3866, identifica el destinatari amb *C. Licinius Marinus Voconius Romanus*, l'amic de Plini el Jove. Per altra banda, identifica el dedicant amb un homònim d'Alhambra (CIL II 3230). Cap de les dues identificacions té base. En el primer cas, la mateixa nomenclatura dels personatges desaconsella la identificació. En tot cas, s'hauria d'identificar el destinatari amb *C. Licinius Marinus*, el padastre de *Voconius Romanus*.¹¹⁰ Però l'explicació més plausible és, sens dubte, pensar que es tracta d'una homonímia casual. En efecte, els *Licinii* abunden extraordinàriament al País Valencià i pertot arreu. També els *cognomina* *Marinus* i *Maximus* són bastant freqüents, com es pot veure en els comentaris als núm. 41 i 77.

Pel tenor del text, la paleografia i el tipus de monument, es pot datar en el s. II dC.

¶ ¹¹⁰ *C. Licinius Marinus*, padastre de *Voconius Romanus*, podria figurar en una o dues inscripcions

fragmentàries de *Saguntum* (CORELL 1995: 155-156; IRSAT 70, 71).

LA SAFOR

És una comarca de confluència i transició de dos sistemes. La part septentrional pertany als últims estreps del Sistema Ibèric, mentre que la zona meridional forma part de la serralada Prebètica. Aquesta dualitat geològica es reflecteix en la geografia. Efectivament, per una banda, el riu Xeraco forma la Valldigna, entre les serres del Cavall Bernat i les Agulles al nord i les muntanyes de la Valldigna al sud. Per una altra banda, el riu Alcoi o Serpis i el Vernissa, el seu afluent per l'esquerra, han originat l'Horta de Gandia, entre el Mondúver al nord i la serra de la Safor al sud. Aquesta dualitat geològica i geogràfica explica que tradicionalment s'haja dividit la Safor en dues subcomarques: la Valldigna i l'Horta de Gandia. La comarca té una extensió de 428,5 km². A l'interior predominen les muntanyes i els altiplans calcaris, mentre que la franja costanera està formada per piemont i planes amb abundants marjals. El clima és suau i un poc més càlid que a la resta de planes valencianes, a causa de les muntanyes que l'envolten i protegeixen. Per aquesta mateixa raó, les precipitacions són abundants, les més intenses del País Valencià, superant els 750 mm de mitjana anual.

L'alternança de muntanyes i planes, l'abundància d'aigua i la benignitat del clima han fet de la Safor una comarca extraordinàriament atractiva. Si es tenen en compte les condicions geogràfiques i climàtiques tan favorables, es comprèn que haja estat, des de temps prehistòrics fins avui, una de les comarques de densitat demogràfica més elevada de tot el País Valencià. I en són una prova els abundants jaciments arqueològics que hi ha espargits per tota la comarca (CAS p. 2). Tanmateix, no s'hi ha trobat cap nucli de població que tinga entitat demogràfica. Efectivament, Elca, partida del terme d'Oliva, de la qual procedeixen almenys dues inscripcions (núm. 181, 187), no fou cap nucli urbà d'època romana, contràriament al que s'ha dit repetidament.¹¹¹ Quant a *Alternum* / *Asterum* / *Alterum* (RAVENN. 342, 17; 304, 8; GUID 515, 82, 7) que, segons Hübner (CIL II p. 486), podria trobar-se a la Safor, pense que s'ha d'identificar amb *Allon*, com expose en la introducció a aquesta ciutat.

En total, s'han trobat quaranta-una inscripcions a la comarca, un conjunt epigràfic molt notable. Totes són sepulcral. Només en una figura un magistrat, sens dubte de *Dianium* (núm. 185). Totes procedeixen de la subcomarca de l'Horta de Gandia, no se n'ha trobat ni una sola a la subcomarca de la Valldigna. La major part d'inscripcions han aparegut casualment i fora del context original. A més, han

¶ ¹¹¹ Segons ESCOLANO 1610-11: 2: 164, Elca degué ser una gran població romana. G. Maians 1973: III, 82 arriba a identificar Elca amb Έλκί, prop de la qual morí Amílcar, segons DIOD. 25, 10. Aquesta identificació, repetida per altres autors,

és errònia, ja que a Elca no s'ha trobat més que «una necròpolis medieval en silos, sin ningún resto romano», CAS p. 339. Aquesta afirmació no és del tot correcta, ja que s'hi han trobat almenys les dues inscripcions esmentades.

aparegut disperses de forma bastant regular per tota l'Horta de Gandia, com es pot veure en el mapa.

Els materials dels suports epigràfics són locals en tots els casos coneguts: dos de pedra arenosa (núm. 186, 213), tres de marbre de Buixcarró (núm. 191, 200, 220) i vint-i-set de calcària (núm. 180, 181, 183-185, 187-190, 193, 196-199, 202-206, 209-212, 214, 216, 218, 219).

Quant a la tipologia, cal remarcar l'abundància d'esteles, monument poc usual a la resta del País Valencià en general (núm. 180, 186, 188, 190, 195, 197, 199, 203, 204, 208, 210-213, 215, 216). També abunden els blocs (núm. 181, 183, 185, 187, 189, 193, 198, 200, 202, 205, 206, 209, 214, 218-220). S'hi troben tres ares (núm. 184, 191, 196) i dos pedestals (núm. 215, 216). Manquen per complet les plaques. Els suports solen ser de grans dimensions.

Pel que fa a la cronologia, hem datat disset inscripcions en el s. I dC, onze en el s. II, sis entre el final del s. I i principi del s. II i cinc entre la fi del s. II i l'inici del s. III. No hi ha cap inscripció anterior a l'era ni posterior al s. III.

Oliva

180. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Estela de calcària de color gris clar, amb capçalera semicircular. Està trencada baix i a la dreta. La cara anterior està allisada; les laterals i la posterior, desbastades.

«En casa de Gregorio Mayans», Pérez Bayer. Fa uns anys fou traslladada a l'Ajuntament.

Es conserva al MAM d'Oliva.

Dimensions: (90) × 45 × 38.

Lletres: r. 1-2: 5,3; r. 3-4: 6.

Pérez Bayer 1782: 10v; Lumlaires ms. ca. 1800: lám. 21v, núm. 189, p. 145-147 (ed. 1852: p. 75, núm. 211, lám. 29); Ribelles ms. a, in. s. XIX : 179; CIL II 3609; Sanchis Sivera 1920: 93, núm. 173; Sarthou-Martínez ca. 1920: 434; Blay 1960: 47; ILER 2599; CAS 354; IRS 1; IRILADT 180.

*M(arcus) • Acilius
Pilignus (!)
an(norum) • LXXV
h(ic) • s(itus) • e(st)*

Marc Acili
Peligne,
de 75 anys,
ací és sepultat.

Interpuncions triangulars. L'escriptura està profundament gravada. L'*ordinatio* segueix un eix de simetria i és correcta.

Els *Acilii*, al País Valencià, es troben a la Safor (núm. 195, 213) i a *Saguntum*.¹¹² El *cognomen* *Paelignus*, escrit ací *Pilignus*, no apareix més a la Península.¹¹³ Es troba documentat només a unes poques inscripcions d'Itàlia central, on s'assentava la tribu sabina dels *Paeligni*.¹¹⁴

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar al s. I dC.

181. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Bloc de calcària de color gris clar, trencat dalt i a l'esquerra. Les cares laterals estan allisades; la posterior, desbastada. En el dibuix de Lumiares el camp epigràfic apareix emmarcat per una motllura visible als laterals i baix. Posteriorment hom degué eliminar la motllura per reutilitzar el bloc.

¶¹¹² CIL II² 14,347, 392, 622. ¶¹¹³ La grafia I per AE en síl·laba àtona lliure és rara, però no en falten

casos; cf. CIL II p. 1183 i 1187; CARNOY 1906: 36-37, 75, 97. ¶¹¹⁴ KAJANTO 1965: 185.

Segons G. Maians, la inscripció, trobada al despoblat d'Elca, fou traslladada el 1596 a l'ermita de Sant Josep. «En el atrio de la hermita a la mano izquierda», Bayer. «Como consecuencia de las recomendaciones de los miembros del S.I.P., que ese día [11-5-1965] exploraron el lugar, se trasladó al Ayuntamiento de Oliva, previa autorización de los dueños del terreno», Pla Ballester.

Es conserva al MAM d'Oliva.

Dimensions: (57) × (64) × 31.

Camp epigràfic: (51) × (52).

Lletres: r. 1: 7; r. 2: 6,5; r. 3: 6; r. 4: 6,5; r. 5: 6,3.

Maians 1732 (=1973: 83, 85 amb la correcció de Martí); Dempere ms. ca. 1770: 21v-22; Pérez Bayer 1782: 11; Lumières ms. ca. 1800: lám. 22, núm. 191, p. 145-147 (ed. 1852: p. 75-76, núm. 213, lám. 29); Ribelles ms. a, in. s. XIX: 180; CIL II 3603; Sanchis Sivera 1920: núm. 177; Sarthou-Martínez ca. 1920: 434; Blay 1960: 46; ILER 4203; Pla Ballester 1980: 119-121; CAS 341- 343; IRS 2; IRILADT 181. Cf. Pla Ballester 1966: 301-302; Wiegels 1985: 111.

P(ublio) • Atellio • P(ublīi) • f(ilio)
Gal(eria tribu) • Verecūdo
an(norum) • XXX
Homullus • fil(io)
 5 *et • sibi*

A Publi Atel·li Verecund,
 fill de Publi, de la tribu Galèria,
 de 30 anys;
 Homul (ha erigit aquest monument)
 al seu fill i per a ell mateix.

4 Homulus (Blay, Sarthou-Martínez).

Interpuncions triangulars. Nexes: ND (r. 2). L'escriptura, allargada, és elegant. La P (r. 1) és oberta. La cua de la R (r. 2) baixa recta. La O al final de la r. 2 és més petita. La B (r. 5) és asimètrica. L'*ordinatio*, que segueix un eix de simetria, és acurada.

El gentilici *Atellius*, a la Península, està documentat principalment a la *provincia Hispania citerior*.¹¹⁵ *Homullus*, poc freqüent en general al País Valencià, només apareix aquí.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, pot datar-se entre la darrereria del s. I i principi del s. II dC.

182. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Se'n desconeix el suport.

Escolano, l'únic testimoni, situa la troballa al terme d'Oliva. «Ya no existe», Lumiares.

Desapareguda.

Dimensions: desconegudes.

Escolano 1610-11: 2, 160; Rios ms. ca. 1760: 224; Lumiares ms. ca. 1800: p. 146 (ed. 1852: p. 74); Ribelles ms. a, in. s. XIX: 175; CIL II 3611; Sanchis Sivera 1920: núm. 181; Blay 1960: 44; ILER 2514; CAS 354-355; IRS 4; IRILADT 182. Cf. Sarthou-Martínez ca. 1920: 434.

Munatia

Q(uinti) • lib(erta) • Fausta

h(ic) • s(ita) • e(st)

Munàtia

Fausta, lliberta de Quint,

és ací sepultada.

Sobre els *Munatii*, freqüents a la Safor, vegeu el comentari al núm. 145. El *cognomen* *Faustus* era molt freqüent, sobretot entre persones d'origen servil.¹¹⁶

Pel tenor del text, pot datar-se en el s. I dC.

183. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Estela (?) de calcària de color gris clar, trencada dalt i baix. La cara frontal, polida, es troba erosionada sobretot a la dreta. Les cares laterals, allisades; la posterior, tosca.

La trobà abans de 1960 un alumne de l'antiga acadèmia de Sant Josep de la Muntanya en una séquia de la partida de Sant Josep. Fou encastada al pati de l'esmentada acadèmia, on es va mantenir fins que fou tancada.

Es conserva a casa d'Evarist Falgàs Soler, a la partida de Sant Antoni, s/n. Oliva.

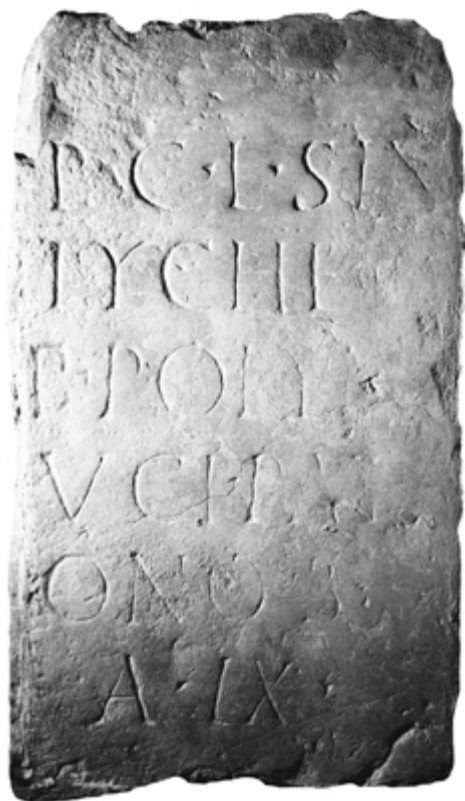
Dimensions: (58) × 36 × 20.

Lletres: 5.

Blay 1960: 44 i 48; Pla Ballester 1966: 302- 303; HAE 2242; CAS 339-340 i fig. 115; IRS 8; HEp 1995: 812; IRILADT 183.

¶ ¹¹⁵ Cf. UNTERMANN 1965: 62 mapa 12; Abascal 1994a: 86. *Atellius* és una variant poc freqüent

d'*Atillius*, més corrent a Hispània i pertot arreu; cf. SCHULZE 1904: 151, 440. ¶ ¹¹⁶ KAJANTO 1965: 272.

*P(ompeia) • C(ai) • l(iberta) • Sin-
tyche • [C(aio)]*

*P(ompeio) • Polyd[e]-
uci • pat[r]-*

5 *ono • b(ene) • [m(erenti)]
a(nnorum) • LX •*

Pompeia Síntique,
lliberta de Gai,
(ha fet aquest monument) a Gai
Pompeu Polidèuques,
el seu patró de 60 anys,
que bé s'ho mereixia.

1 ST per Sin (Blay, Pla, HAE); 2 Tyche... (Blay, Pla, HAE); C(aio) (IRS); 3 P. Poly... (tots);
4 LA per pat (Pla, HAE); 5 onor (Blay, Pla, HAE).

Interpuncions triangulars. Les P tenen el cercle molt obert. Algunes lletres estan inclinades vers la dreta: I (r. 1), P (r. 3, 4). L'*ordinatio* posa en relleu el nom de la dedicant, que va al començament.

El desenvolupament de P en *Pompeia* i *Pompeio* (r. 1 i 3) resulta molt probable, car els *Pompeii* abunden a la Safor (núm. 184, 185, 191, 196, 212, 217). El *cognomen* *Syntychē*, escrit ací *Sintychē*, i el *cognomen* *Polydeuces* són raríssims a Hispània.¹¹⁷ El destinatari probablement també era d'origen servil, com la dedicant.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia es pot datar al s. II dC.

184. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Ara de calcària de color gris clar, amb base i cornisa. Restes de *pulvini* emmarquen un *focus* rectangular. Sota l'àbac presenta filet i una banda ampla en la qual es troba la primera línia de l'epitafi. A la base, filet i *cyma inversa*. El text està molt erosionat, sobretot a les primeres línies i als extrems de la resta.

Aparegué reutilitzada en una séquia l'any 1966, quan es va drenar el sequiol de les Fonts, al NE de la població.

¶ ¹¹⁷ LOZANO 1998: 398, 396, respectivament.

Es conserva al MAM d'Oliva.

Dimensions: 93 × 41 × 32.

Lletres: r. 1: 6; r. 2-12: 3.

CAS 345-347; IRS 6; HEp 1995: 809; IRILADT 184; Armani 2009.

D(is) M(anibus)

Pompeiae Ven[us]-

[t]aē (?) an(norum) LXX [-ca. 6-]-

us (?) [u]xorī

5 *[c]arissimae ar[am]*

[p]osuit et G(aio) Pom[pe]-

[i]o Nicostrato [con]-

[so]brino et Q(uinto) Pom-

[p]eio Philipo (!) so-

10 *roris viro adf[i]-*

nibus piissi-

mis

Als déus Manes

de Pompeia Venusta (?),

de 70 anys, ...-us

ha erigit aquesta ara

a la seua estimadíssima esposa

i a Gai Pompeu Nicòstrat,

el seu cosí-germà,

i a Quint Pompeu Filip,

marit de sa germana,

parents afectuosíssims.

DM / - - - - - / - - - - - / - - - - - ORI / ARISSIMAE - - -⁵ / OSVIT E G. POM / O NI-
COSTRATO / BRINO ET / IO PHILINO / XORIS VIRO AD¹⁰ / LIVS PIISSI / MIS
(CAS); 4 vir per us (IRS).

No es veuen signes d'interpunció. El text està alineat a l'esquerra, tret de les r. 1, 4 i 12 que segueixen un eix de simetria. La r. 1 es troba sobre la banda de la cornisa.

Sobre els *Pompeii*, vegeu el comentari al núm. 183. El *cognomen Nicostratus* no apareix més a Hispània.¹¹⁸ El *cognomen Philippus*, ací amb la grafia *Philipus*, està

¶¹¹⁸ *Nicostratus* era conegut arreu, principalment entre persones d'origen servil; cf. PAPE-BENSELER

1959: 1008-1009; SOLIN 1982: 119-120. A Cadis apareix una *Nicostratis*, cf. HAE 2006; HEp 1995: 809.

documentat pertot arreu.¹¹⁹ Pels *cognomina* d'origen grec, sembla que es tracta de persones de procedència servil.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar entre la darrerïa del s. II i principi del s. III dC.

185. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Fragment interior probablement d'una placa de marbre blanc («mármol blanco finísimo», Lumières).¹²⁰

«En casa de Gregorio Mayans», Bayer. Ací la situen tots els autors posteriors fins a Sanchis Sivera.

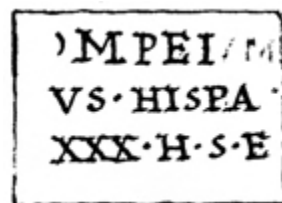
Desapareguda.

Dimensions: desconegudes.

Pérez Bayer 1782: 10v; Lumières ms. ca. 1800: lám. 21v, núm. 190, p. 145-147 (ed. 1852: p. 75, núm. 212, lám. 29); Ribelles ms. a, in. s. XIX: 176; CIL II 3612; Sanchis Sivera 1920: núm. 175; Sarthou-Martínez ca. 1920: 434; Blay 1960: 47; CAS 354-355; IRS 7; HEp 1995: 811; IRILADT 185. Cf. Crespo Ortiz 1991: 92, núm. 38.

Dibuix de Lumières

Dibuix de Ribelles

[- P]ompei[us - -]
[- -]us • Hispa[lensis ?]
[an(norum)] • LXXX • h(ic) • s(itus) • e(st)
- - - - - (?)

... Pompeu ...,
hispalenc (?),
de 80 anys,
ací és sepultat.

3 XXX (Ribelles).

Sobre els *Pompeii*, vegeu el comentari al núm. 183. Tenint en compte l'*ordinatio*, no hi ha dubte que *-us* és el final del *cognomen*. Així que *Hispa[- -]* deu indicar l'*origo*. Per això, la restitució proposada sembla molt probable.¹²¹

Pel tenor del text, es pot datar al s. I dC.

¶ ¹¹⁹ Era freqüent principalment entre esclaus i lliberts; cf. PAPE-BENSELER 1959: 1621-1623; SOLIN 1982: 223-226. ¶ ¹²⁰ Ribelles ms. a in. s. XIX: 176, presenta en el seu dibuix la inscripció sencera i comenta: «no presenta rotura ni quebranto alguno que induzca a creer que en algún tiempo estuvo más entera que al presente. La letra está perfilada del modo que ahora se usa, muy ageno del de todas

las lápidas antiguas. Por lo mismo creo que puede dudarse de su legitimidad, aunque no se atrevió a tanto Dn. Francisco Pérez Bayer que la trahe copiada de su mano...». Ribelles va veure probablement una rèplica, ja que, segons el dibuix de Lumières, la inscripció estava trencada tot al voltant. ¶ ¹²¹ CRESPO ORTIZ 1991: 92 núm. 38, seguint una lectura errònia, considera *Hispanus* com a *cognomen*.

186. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Estela de pedra arenosa groguenca, amb capçalera semicircular. Està trencada dalt, baix i a la dreta. El camp epigràfic està molt malmès. La cara esquerra està allisada; la posterior, desbastada. A la capçalera hi ha una ranura semicircular, parcialment conservada.

«En el descubierto de la casa de Dn. Gregorio Mayans», Pérez Bayer.

Es conserva al MAM d'Oliva.

Dimensions: (51) × 43 × 20.

Lletres: r. 1: 6; r. 2: 5,5; r. 3: 4,5; r. 4: 4,2.

Pérez Bayer 1782: 10v; Lumières ms. ca. 1800: lám. 21v, núm. 187, p. 145-147 (ed. 1852: p. 75, núm. 209, lám. 28); Ribelles ms. a, in. s. XIX: 178; *idem* ms. b, in. s. XIX: 343, núm. 1; CIL II 3613; Sanchis Sivera 1920: núm. 174; Sarthou-Martínez ca. 1920: 434; Blay 1960: 47; CAS 340-341; IRS 9; HEp 1995: 813; IRILADT 186. Cf. Mangas 1971: 356.

Dibuix de Ribelles

Cn(eus) • Sauf-
eius • Cn(ei) • l(ibertus)

Nedimus (!)

Piale (!) • l(iberta) d[e] s(uo) (?)

Gneu Saufei Nèdim,
llibert de Gneu.

Fíale, la seua lliberta, li erigí
(aquest monument) al seu càrrec (?).

4 l(ocum *aut* liberta ?) d(at) (CIL II); LP (Ribelles); 4-5 l(iberta) d[e] ? / suo f(aciendum) c(uravit) (?) (IRS).

Interpuncions triangulars. L'escriptura està profundament gravada i presenta bisells i reforços molt marcats. Les E tenen l'asta central més llarga que les externes. Les astes externes de la M estan inclinades cap a fora. L'*ordinatio* és descurada. Els renglons estan inclinats vers la dreta. L'aspecte general és molt tosc.

Els *Saufeii*, a Hispània, es documenten sobretot en *instrumenta domestica*; en inscripcions només apareixen a la Safor (núm. 190, 210). És quasi segur que pertanyien a la mateixa família. *Nedymus*, ací amb la grafia *Nedimus*, era conegut arreu. *Phiale*, escrit ací *Piale*, era prou rar.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar a la segona meitat del s. I dC.

187. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Devia ser un bloc de calcària de color gris («màrmol pardo», Lumières). Li mancava l'angle superior esquerre i tenia la cara frontal molt erosionada.

«En una població antiga, llamada Elca, que agora ya no está en pie», Diago. Fou encastada a l'angle esquerre de l'ermita de Sant Josep, on la van veure diversos autors del XVIII. Segons Sanchis Sivera, el 1920 la tenia encastada a la bocana del pou de sa casa Guillermodi, metge d'Oliva.

Desapareguda.

Dimensions: «de un pie y ocho pulgadas de alto y de dos pies y dos pulgadas de ancho» (Lumières), és a dir, *ca.* 50 × 65.

Diago 1613: 205v; Maïans 1973: 83, 88-89; Dempere ms. *ca.* 1770: 22; Lumières ms. *ca.* 1800: lám. 22, núm. 192, p. 147 (ed. 1852: p. 76, núm. 214, lám. 29); Ribelles ms. a, in. s. XIX: 107; CIL II 3604; Sanchis Sivera 1920: núm. 180; Sarthou-Martínez *ca.* 1920: 434; Blay 1960: 46; ILER 6179; CAS 343-344: IRS 10; HEp 1995: 814. IRILADT 187. Cf. Wiegels 1985: 111.

Dibuix de Lumières

C(aius) • Sempronius • C(ai) • f(ilius)
Gal(eria tribu) • Severinus
h(ic) • s(itus) • e(st)
Minicia • Ele-

5 *[ute]r(is) (?) • pi(issima) (?) • mate[r]*

Gai Semproni Severí, fill de Gai, de la tribu Galèria, ací és sepultat. Minícia Eleuteris (?), la seua mare afectuosíssima (?).

4-5 Minicia Elfi / et R.P.M. UNA F. (Diago); Miniciae Elf(i) [uxo]r(i) pii[ssi]mae (Maïans); Miniciae ELG / R PII MAE (Dempere); Minicia • Ele.../...RRI • Asate (CIL, Sanchis Sivera, CAS); Miniciae Elfi / ...matri (Sarthou-Martínez).

Nexe: IN (r. 2). L'*ordinatio* segueix un eix de simetria.

Sobre els *Sempronii*, vegeu el comentari al núm. 55. Els *Minicii*, al País Valencià, apareixen a més a *Edeta* (IRET² 57). Aquest gentilici es troba amb tota probabilitat en el núm. 191. *Eleutheris* —ací probablement escrit *Eleuter(is)*—, era conegut arreu.¹²²

Pel tenor del text i el tipus de monument, es pot datar en el s. II dC.

188. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Estela de calcària de color gris clar, amb capçalera semicircular. La cara anterior està polida; les laterals i la superior, allisades; la posterior, desbastada. Està trencada baix.

Es va trobar a la partida de Monjo, a prop de l'estació actual, a mitjan s. XIX. L. Maïans n'envià una còpia a Antonio Delgado el 1859. Després desaparegué; hom l'ha tornada a trobar, l'any 1973, a l'anomenada Casa de Camp, al passeig Jaume I.

Es conserva al MAM d'Oliva.

Dimensions: (156) × 48 × 25.

Lletres: r. 1: 7; r. 2: 3,8; r. 3-4: 4,6; r. 5: 3; r. 6: 3,6.

L. Maïans, en una fitxa a A. Delgado; CIL II 3610; Sanchis Sivera 1920: núm. 178; Blay 1960: 48; ILER 5089; Pla Ballester 1980: 3, 119-121; CAS 356; Corell 1988: 199; IRS 3; HEp 1995: 810; IRILADT 188. Cf. Mangas 1971: 152; Smirin 1987: 50.

¶ ¹²² PAPE-BENSELER 1959: 3346; SOLIN 1982: 842. A Hispània estan documentades les formes *Eleutera*, *Eleuthera*, *Eleuterio*, però no *Eleutheris* (ABASCAL 1994a: 350).

Festus

*Q(uiti) Munati Ius-
ti • ser(vus) an(norum) XX
h(ic) • s(itus) • e(st)*

5 *Munatiā • Dama-
lis fil(io) • k(arissimo) •*

Fest,
esclau de Quint Munati Just,
de 20 anys, ací és sepultat.
Munàtia Damalis,
al seu fill estimadíssim.

2 [Q] Munat(ii) Ius-; 5-6 Muna[t]ia Dama/[li]s f(ieri) i(ussit) (els editors en general); 6 f(ilio) (IRS, IRILADT).

Interpuncions triangulars. L'escriptura és elegant. La K final té les astes laterals molt curtes. El mòdul de les lletres va disminuint de dalt a baix. L'*ordinatio* segueix un eix de simetria i és acurada.

Sobre els *Munatii*, vegeu el comentari al núm. 145. *Damalis*, a Hispània, només apareix en una altra inscripció de *Tarraco*.¹²³ Sobre el *cognomen* *Iustus*, vegeu el comentari al núm. 63.

Pel tenor del text, la paleografia i el tipus de monument, es pot datar en el s. II dC.

189. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. El suport era probablement un bloc de calcària de color gris obscur.

La va trobar l'any 1905, a la partida de Sant Josep, Guillermodi, metge d'Oliva, qui l'encastà en una de les parets de sa casa.

Desapareguda.

Dimensions: desconegudes.

Fita 1905a: 135-136; Sanchis Sivera 1920: núm. 176; Sarthou-Martínez ca. 1920: 434-435; Blay 1960: 49; Martín 1970: 82, núm. 33; CAS 343; IRS 5; IRILADT 189. Cf. Mauleón 1983: 47, núm. 1774.

Mystes •
annor(um) • X •
h(ic) • *s(itus)* • *e(st)* •

Mistes,
de 10 anys,
ací és sepultat.

Interpuncions triangulars. L'escriptura és un poc allargada i amb trets cursius. L'*ordinatio* seguia un eix de simetria.

El *cognomen* *Mystes*, a la Península, només apareix ací i a *Saetabis* (IRST² 8). Es tracta sens dubte d'un infant de condició servil.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. I dC.

190. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Estela de calcària de color gris clar, amb capçalera semicircular. El text, sense emmarcar, ocupa la part superior de la cara frontal. Les cares laterals i la superior estan allisades; la posterior, desbastada. Està trencada baix.

Pérez Bayer la va veure a casa de Gregori Maïans, on la situen els autors posteriors.

¶ ¹²³ LOZANO 1998: 69.

Es conserva al MAM d'Oliva.

Dimensions: (75) × 40 × 21.

Lletres: 6,5.

Pérez Bayer 1782: 10v; Lumiares ms. ca. 1800: làm. 21v, núm. 188, p. 145-147 (ed. 1852: p. 75, núm. 210, làm. 29); Ribelles ms. a, in. s. XIX: 177; CIL II 3614; Sanchis Sivera 1920: núm. 172; Blay 1960: 47; ILER 2600; CAS 340-341; IRS 11; HEp 1995: 815; IRILADT 190. Cf. Mangas 1971: 152.

Strobilus

Cn(ei) • Saufei (servus)

an(norum) • XV • h(ic) • s(itus) • e(st)

Estròbil,
esclau de Gneu Saufei,
de 15 anys,
ací és sepultat.

1 Ser · Obilus (Lumiares, Sanchis Sivera, Blay, CAS).

Interpuncions triangulars. L'escriptura, estreta i allargada, presenta tendències cursives. La F té l'asta horitzontal inferior molt alta. La A i la V de la r. 3 estan inclinades cap a l'esquerra, mentre que la S ho està vers la dreta. L'*ordinatio* s'ha fet seguint un eix de simetria; l'espai entre les lletres va minvant al final de cada ratlla.

Sobre els *Saufei*, vegeu el comentari al núm. 186. El nom grec *Strobilus*, molt rar en general, no apareix més a Hispània.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, pot datar-se a la primera meitat del s. I dC.

191. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Era una ara de pedra calcària («marmor», Maians).

«En la plaça desta villa vi otra piedra con este epitafio algun tanto gastado en muchas partes», Diago. «In eiusdem oppidi platea exstat marmor, in quo erat celebris illa inscriptio quae legitur apud Franciscum Diagum Anal. Val., lib. 7, cap. 31. Ex ea tantum supersunt tres aut quatuor literae. Reliquae enim attritae sunt assiduus maleorum ictibus subigendo spartum. Illud asserere audeo Diagum non descripsisse versus ordine quo scripti erant», Maians.

Desapareguda.

Dimensions: desconegudes.

Diago 1613: 325v; Maians ms. 1741: s. f.; Ribelles ms. a, in. s. XIX: 117; CIL II 3606; Sanchis Sivera 1920: núm. 72; ILER 6410; CAS 344; IRS 13; IRILADT 191; HEp 1999: 570. Cf. Wiegels 1985: 111; HEp 1995: 797.

Text de Diago

D. M. S.
MINIVIVS MARCI FI-
LIUS GALLER. MAR-
CILIVS. DECV-
RIO OMNIBVS HO-
NORIBVS IN REP V-
BLICA SVA FVNCTVS
ANNORVM X. . . H.S.E.
POMIPIL. MATER
INDVLGENTISSIMO
FILIO. SIBI ET SVIS.

Possible restitució

D(is) • M(anibus) • s(acrum)
[-] Mini^rcⁱus M(arci) • fil(ius)
Gal(eria tribu) • Mar-
cellus [- - -] decu-
5 rio omnibus ho-
noribus in re pu-
blica sua functus
an(norum) • X[- - -] h(ic) • s(itus) • e(st)
Pom(peia) L(uci) fil(ia) [- - -] mater
10 indulgentissimo
filio sibi et suis

Als déus Manes. ... Minici Marcel, fill de Marc, decurió, que exercí totes les magistratures a la seua ciutat, de ... anys, ací és sepultat. Pompeia ..., filla de Luci, sa mare (ha fet aquest monument) per a son fill molt complaent, per a ella i els seus.

2 M. Iunius (IRS); 2-4 Minivius Marci filius Galler Mar/cilius... (Diago, ILER, CAS); [-] Mini[c]ius M. fil. Galer(ia) Marc[ell]us...(CIL, Sanchis Sivera); 9 Pomipil...(Diago); Pomp[eia?...] (CIL, Sanchis Sivera); Pompil[ia] (ILER).

Tant la lectura com la distribució del text que presenta Diago contenen diversos errors. A la vista del text de Diago, sembla més probable [-] Mini^rcⁱus que *M. Iunius*, lectura que proposava abans (IRS 13).

Sobre els *Minicii* i *Pompeii*, vegeu el comentari als núm. 187 i 184, respectivament. Aquesta és l'única inscripció de la Safor on s'esmenta un magistrat. Els decurions procedien, en general, de famílies riques. La de *Marcellus* devia posseir

una *villa* a la Safor, en la qual *Pompeia*, la mare del magistrat, erigeix un monument a manera de panteó familiar.

Pel tenor del text, es pot datar en els s. II-III.

192. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Se'n desconeix el suport.

«En el nacimiento de la fuente», Diago. «Ad ipsum fontem qui praedicto oppido nomen dedit, in solo supersunt vestigia alterius inscriptionis, quam eodem capite descripsit idem Diagus. Magna cum difficultate sic legitur», Maians.

Desapareguda.

Dimensions: desconegudes.

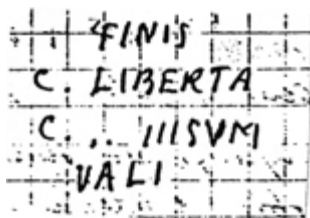
Diago 1613: 325v; Maians ms. 1741: s. f.; Ribelles ms. a, in. s. XIX: 116; CIL II 3608; Sanchis Sivera 1920: núm. 74; ILER 6434; CAS 345; IRS 12; HEp 1995: 796; IRILADT 192; HEp 1999: 571. Cf. Mestre 1997: 41.

Text de Diago

Text de Maians

Possible restitució

C. AFINIS
Q. LIBERTA
C. SITI SVM
VALIDA.

[- - -]finis
C(ai) • liberta
c[oniux p]ii[s]sum[a]
[-] Vale[r]ius - - -

El text és tan fragmentari i atípic que qualsevol restitució que es proposa serà hipotètica. Per a la r. 1 hom pot pensar en *Confinis* o *Adfinis*, ambdós molt rars. En la r. 2 *C(ai)* o *Q(uinti) liberta* sembla probable. En la r. 3, molt insegura, hom pot restituir *c[oniux p]ii[s]sum[a]* o semblant. Finalment, en la r. 4, podria amagar-se el nom del dedicant, *Valerius*.

193. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Fragment interior, probablement d'un bloc de calcària de color gris obscur («màrmol obscur», Lumières). Segons el dibuix de Lumières, el camp epigràfic estava emmarcat per una motllura, visible encara als costats. La cara frontal presentava petits escantells.

«Fuente de Encarrós», Lumières.

Desapareguda.

Dimensions: desconegudes.

Lumières ms. ca. 1800: làm. 8v, núm. 61, p. 98 (ed. 1852: p. 37-38, núm. 68, làm. 7); Ribelles ms. a, in. s. XIX: 115; CIL II 3607; Sanchis Sivera 1920: núm. 73; CAS 345; IRS 14; HEp 1995: 798; IRILADT 193.

Dibuix de Lumiares

 [Didius Pro]- ?
 bus et Didius
 Alcidis (!) sorori
 b(ene) • m(erenti) • su[a p(ecunia) f(ecerunt)] ?

... Didi Probe (?) i Didi Alcides, a la seua germana, que bé s'ho mereixia, feren (aquest monument) amb els seus diners.

2 E per ET (CIL, Sanchis Sivera, CAS); 3 soror (tots, tret de Lumiares); 4 S per su[a] (CIL, Sanchis Sivera).

Nexes: ET i DI (r. 2). La C i l'última I de la r. 2 eren més petites que la resta.

El gentilici *Didius* està documentat en diverses inscripcions de l'àrea d'*Edeta* (IRET² 58, 165, 168) i *Saguntum* (IRSAT 429). El *cognomen Alcides*, escrit ací *Alcidis*, constitueix un hàpax en l'onomàstica de la Península Ibèrica. Per l'onomàstica, sembla que es tracta de persones de procedència servil.

Pel tenor del text i el tipus de monument, es pot datar en el s. II dC.

194. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Se'n desconeix el suport.

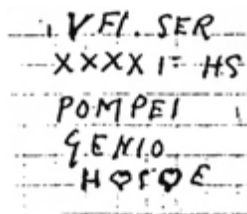
«In Fonte En Carrozi apud aratorem in arcus pede legi nuper fragmentum inscriptionis ineditae quae sic habet», Maians.¹²⁴

Desapareguda.

Dimensions: desconegudes.

Maians ms. 1741: s. f.; IRILADT 194; HEp 1999: 569. Cf. Mestre 1997: 11–50, esp. 40.

Text de Maians

Probable restitució

 Rūfi • ser(vo)
 [an(norum)] XXXXI • h(ic) s(itus) [e(st)]
 [-] Pompei[o - - - Pri]-
 [mi]genio [an(norum) - - -]
 5 h(ic) ♠ s(itus) ♠ e(st)

A..., esclau de Rufus, de 41 anys. Ací és sepultat. A... Pompeu Primigeni, de ... anys. Ací és sepultat.

¶ ¹²⁴ Vull agrair al meu col·lega A. Mestre la notícia sobre aquest manuscrit de Maians.

Sobre els *Pompeii*, vegeu el comentari al núm. 183. La restitució *[Pri/mi]genio* sembla força probable, atès que altres *cognomina* acabats en *-genius*, tant llatins com grecs, o no es documenten en absolut a Hispània o són molt rars, com *Eugenius*.¹²⁵

Pel tenor del text i per l'ús de l'*hedera*, es pot datar en el s. II dC.

Vilallonga

195. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Estela de calcària de color gris clar amb la capçalera semicircular. La cara anterior està allisada; les laterals i la posterior, desbastades.

Es va trobar el 10 de novembre de 1994 reaprofitada en els fonaments d'una antiga almàssera, en el curs d'unes excavacions.

Es conserva al Museu Arqueològic de Gandia.

Dimensions: 165 × 43 × 31.

Lletres: r. 1, 3 i 4: 4; r. 2: 5.

IRILADT 195. Cf. Sapena, «Hallan en Villalonga una lápida romana...», *Levante* 12-11-1994.

Acilia • L(uci) • lib(erta) •
Modesta •
an(norum) • XVIII • h(ic) •
s(ita) • e(st) • p(- - -) • p(- - -) •

Acília Modesta,
 lliberta de Luci,
 de 19 anys,
 ací és sepultada....

Interpuncions triangulars. L'escriptura és acurada. L'*ordinatio*, que segueix un eix de simetria, és poc acurada.

Sobre el gentilici *Acilia*, vegeu el comentari al núm. 180. Resulta estranya la fórmula PP. El desenvolupament més probable sembla ser *patronus posuit*, ja que els lliberts pròpiament només tenien patrons. Però no es poden excloure altres solucions, com ara *parentes posuerunt* o *pater posuit*, atès que en alguns casos es fa esment dels pares de lliberts.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. I dC.

196. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Fragment superior d'una ara de calcària de color gris clar. Al coronament presenta *pulvini* llisos, enllaçats per unes regates amb un petit frontó. A la part superior, una superfície quadrada toscament picada. Sota l'àbac, se succeeixen una banda i dos filets a la cara frontal i a la lateral dreta. Totes les cares són allisades, tret de la posterior que està desbastada. La cara lateral esquerra presenta dues bandes amples. El camp epigràfic, lleugerament rebaixat.

¶ ¹²⁵ Cf. LOZANO 1998: 390.

La van trobar, l'any 1986, José Antonio Roselló i Salvador Cloquell en un ribàs del camp de Maria Sastre, a la partida de l'Alter.

Es conserva a l'Ajuntament de Vilallonga.

Dimensions: (59) × 39-49 × 41.

Camp epigràfic: 30 × (14).

Lletres: 4.

Roselló 1989; IRS 23; HEp 1995: 864; IRILADT 196.

D(is) M(anibus) s(acrum)

[-] P(om)peio

[- f(ilio)] Ius[to] (?)

Als déus Manes.

A ... Pompeu Just,

fill de ...

2-4 [-] Pom / [peius] Ius/[t- -] (Roselló).

El text, que es troba molt erosionat, no és segur. Tanmateix, a la r. 3, que té les lletres de la mateixa grandària que la resta, només sembla haver-hi espai per a la restitució proposada. No es veuen signes d'interpunció. L'escriptura és poc profunda i descurada. Les M tenen les astes externes inclinades cap a fora.

Sobre els *Pompeii*, vegeu el comentari al núm. 183.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

197. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Estela de calcària de color gris obscur amb capçalera semicircular. Totes les cares estan allisades. Està trencada baix i a l'esquerra, on la fractura afecta el text. Una esquerda travessa la cara frontal de dalt a baix.

Aparegué l'any 1980 a la partida del Pla de la Font.

Es conserva al c/ Enginyer Roselló, núm. 15. Vilallonga.

Dimensions: (81) × 36 × 20.

Lletres: 7-5.

Roselló 1989; IRS 19; HEp 1995: 863; IRILADT 197. Cf. F. G. Perles Martí 1987a: «Nuevo hallazgo epigráfico romano», *Semanario Gente de la Safor*. Gandía, 13-19 octubre 1987; *idem*, «Encuentran en Villalonga una lápida con caracteres romanos», *Levante* (ed. de la Safor), 16-10-1987.

Sempronia
 [I]usta • an(norum) •
 XXXI • mer(enti) •
 M(arcus) • B(aebius) • Potens • t(itulum)
 5 fa(cendum) • q(uravit) • d(e)
 [s(uo)]

Semprònia Justa,
 de 31 anys.
 Marc Bebi Potent
 erigí aquest monument
 amb els seus diners
 a la que bé s'ho mereixia.

3 m<at>er; 4 Po<t>ens f(ilius) ; 5-6 d(e) [s(uo)] omès (Roselló).

Interpuncions triangulars. Nexa: TE (r. 4). L'escriptura és de solc profund, però insegur i irregular. Les A no porten l'asta horitzontal. La D de la r. 5 està inclinada vers la dreta. L'*ordinatio*, molt descurada, apareix alineada a l'esquerra. L'espai entre les lletres i les línies és irregular. L'aspecte general és tosc.

Sobre els *Sempronii*, vegeu el comentari al núm. 58. El desenvolupament de B en *B(aebius)* sembla molt probable, atesa la gran freqüència del *nomen* a la Safor (núm. 204, 205, 206, 207, 214, 218). El *cognomen* *Potens*, a la Península, apareix encara a *Tarraco*.¹²⁶

L'ús de l'adjectiu *merens* com a substantiu és poc usual en l'epigrafia hispànica.¹²⁷ En la fórmula *t(itulum) / f(aciendum) q(uravit) d(e) s(uo)*, cal remarcar l'abreviatura FA en lloc de F, la grafia Q per C i la D inclinada vers la dreta.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. I dC.

¶ ¹²⁶ ABASCAL 1994a: 464.

¶ ¹²⁷ CIL II 363, 4332 i 5145. Sobre aquest ús de *merens* en general, cf. ThLL VIII 811.

198. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Bloc rectangular de calcària de color gris clar, lleugerament trencat a l'angle inferior esquerre. La cara anterior, polida; les laterals i la posterior, desbastades.

Es trobà, l'any 1873, al camp de José M. Arias, qui en feu donació a la Societat Arqueològica Valenciana. Al principi del segle XX ingressà al MBA.

Es conserva al MBA, núm. inventari 1499.

Dimensions: 48 × 62 × 22.

Lletres: 6,5-7.

Anònim, MSAV 1873: 7 i 40; CIL II 6009; Albertini 1918-19: 324, núm. 11; Sanchis Sivera 1920: núm. 492; Sarthou-Martínez *ca.* 1920: 442; ILER 2146; CAS 360; Roselló 1989; IRS 20; HEp 1995: 865; IRILADT 198. Cf. Chabàs 1892*b*: 298.

*P(ublius) • Talpicius •
Rusticus •*

Publi Talpici
Rústic.

1 Sulpicius (CIL a l'aparat crític; Sanchis Sivera, CAS); C. Calpitiu (Sarthou-Martínez); 2 omea (Sarthou-Martínez).

Interpuncions triangulars amb el vèrtex cap amunt. L'escriptura, de solc profund, és poc acurada. Les P i la R tenen el cercle molt obert. Les V estan inclinades vers l'esquerra. L'*ordinatio* és descurada.

El gentilici *Talpicius* només apareix documentat ací.¹²⁸

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar al principi del s. I dC.

¶ ¹²⁸ Apareixen documentats *Talpius* (CIL X 4137), *Talpidius* (ILS 3454); i en grec Τάλπιος, Θαλβιος, com a gentilici i com a *cognomen*,

respectivament; cf. SCHULZE 1904: 307, 591. SOLIN-SALOMIES 1994: 180 presenten *Talpicius* amb interrogant. Però la lectura és segura.

199. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Ara de pedra de calcària de color gris obscur. Totes les cares estan allisades. Està trencada dalt i als dos costats. A la part inferior presenta una profunda concavitat, que en delata el reaprofitament. El camp epigràfic està rebaixat i emmarcat per una motllura, parcialment conservada als costats i baix.

Aparegué l'any 1892 reaprofitada en un ribàs del camp de Vicent Sastre Alemany, a la partida de l'Alter.

Es conserva al Museu Arqueològic de Gandia.

Dimensions: $(106) \times 58 \times 54$.

Camp epigràfic: $(86) \times 36$.

Lletres: r. 1-5: 6; r. 6: 4,2.

Chabàs 1892b: 297-298; González Simancas ms. 1916: II 45; Sanchis Sivera 1920: núm. 491; Sarthou-Martínez ca. 1920: 442; Mariner 1954: 243-249 i fig. 7; HAE 807; ILER 4956; Mascarell 1977: 44; CAS 319-320 i fig. 109; Roselló 1989; IRS 21; IRILADT 199. Cf. Mangas 1971: 337.

[D(is)] M(anibus)
M(arcus) T(erentius)
[I]anuarius
an(norum) • LXXXX
5 h(ic) • s(itus) • e(st)
Terentius • Thau-
m[a]stus • p(atrono) • b(ene) • m(erenti)

Als déus Manes. Marc Terenci Januari, de 90 anys, ací és sepultat. Terenci Taumast (ha fet aquest monument) al seu patró, que bé s'ho mereixia.

1 omesa (Chabàs, González Simancas, Sarthou-Martínez, Sanchis Sivera); 3 [V]ariniu[s] (Chabàs, Sarthou-Martínez, Sanchis Sivera, Mascarell); 6-7 Laelius Sin[e]/sius p(osuit) b(ene) m(erenti) (Chabàs, Sarthou-Martínez, Sanchis Sivera); Thau/[ma]stus (Mariner).

Els signes d'interpunció a penes són visibles. L'escriptura presenta tendències cursives. Les A no tenen asta horitzontal. Els traços horitzontals de les lletres estan poc marcats; la L (r. 4) no té braç i la E (r. 5) manca de l'asta inferior. A la r. 2 la S està gravada sobre la mateixa motllura. A les r. 4 i 6 la N presenta l'asta vertical dreta separada de l'asta obliqua; a les r. 6 i 7 la V té l'asta dreta ondulada a manera d'una S. El text ocupa poc més de la meitat superior del camp epigràfic. L'*ordinatio*, que segueix un eix de simetria, és bona.

Sobre els *Terentii*, vegeu el comentari al núm. 49. El *cognomen Ianuarius* era molt corrent arreu. Probablement era d'origen servil, com molts altres portadors d'aquest *cognomen*. Pel que fa al *cognomen Thaumastus*, a la Península està documentat, a més, en una inscripció d'Astorga.¹²⁹

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

200. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL (?).¹³⁰ Fragment de marbre de Buixcarró. Podria tractar-se d'una ara o bloc. La cara anterior està polida; les laterals i la posterior, conservades parcialment, allisades.

«Apareció hace unos 30 años en una finca de don Salvador Escrivá Puig (partida de Buixerques de dicho término de Villalonga), en uno de cuyos márgenes, orientado al E. sobre la carretera de Ador, que bordea el río Serpis, la vi empotrada en 1º de abril de 1954. De allí fue extraída por gestión de mi citado amigo, señor Pavía, y donada al Museo del SIP donde ingresó el 20 de mayo del mismo año», Mariner.

Es conserva al Museu de Prehistòria de València.

Dimensions: (24) × 27 × 27.

Lletres: 3,5.

Mariner 1954: 241-242; HAE 806; Pereira 1978, núm. V; CAS: 324; Roselló 1989; IRS 22; IRILADT 200.

¶¹²⁹ LOZANO 1998: 190.

¶¹³⁰ Mariner pensava que la inscripció no era sepulcral.

[- - -]+[- - -]	...
[-] Valeri[us]	Valeri
Campanu[s]	Campà
----- ?	...(?)

1 [- - -]+++[- - -] (IRS).

La resta de lletra pot pertànyer a una A, a una M o a una X. No es pot descartar que manque text baix.

L'escriptura és acurada. La P té el cercle molt obert.

Sobre els *Valerii*, vegeu el comentari al núm. 66. El *cognomen Campanus* ha estat comentat en el núm. 139.

Per la paleografia, es pot datar entre la darrereria del s. I i principi del s. II dC.¹³¹

Ador

201. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Se'n desconeix el suport.

«No hace mucho se encontró en su huerta la siguiente lápida, que se guarda en el Museo del Palacio Ducal de Gandía», Sanchis Sivera. Procedeix d'una *villa* rústica localitzada «en la partida conocida como Horteta o Casa del Fas», Aparicio.

Es trobà abans del 1905 i es diposità al palau ducal de Gandia, on la va veure Sanchis Sivera. Pel que fa a l'interessant jaciment romà, conegut com l'Horteta o Casa del Fas, cf. Sarthou-Martínez *ca.* 1920: 404-406; CAS: p. 329-331.

¶¹³¹ «Puede fecharse entre los ss. II y III dC», Mariner.

Desapareguda.

Dimensions: desconegudes.

Sanchis Sivera 1920: núm. 2; CAS 318; Aparicio 1987; IRS 24; IRILADT 201. Cf. Anònim, «Estación romana de Ador», *Las Provincias*, 26-4-1905.

*Q(uintus) • Appius Claudius
an(norum) • XXV h(ic) • s(itus) • e(st)
Asmenus con-
tubernali*

Quint Api Claudi, de 25 anys, ací és sepultat. Àsmen, al seu company.

3 Asmen(i)us con/tubernali(s)... (Sanchis Sivera).

Els *Appii*, al País Valencià només estan documentats a la Safor (núm. 216, 217). És molt probable que estiguessen emparentats entre ells. El gentilici *Claudius* té ací la funció de *cognomen*, com en altres casos (núm. 205, 212). *Asmenus*, molt rar en general a la Península, només apareix en una altra inscripció de *Segobriga* (AE 1982: 600).

Pel tenor del text, es pot datar entre la darrereria del s. I i el principi del II dC.

202. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Bloc de calcària de color gris clar, parcialment trencat baix i als costats. Les cares laterals i la posterior estan sense desbastar. El camp epigràfic està rebaixat i delimitat per una *cyma recta*, que ha desaparegut a l'esquerra i en part als altres costats.

Es va trobar el 4 de juliol del 1906 al marge de la séquia de l'hort de Tàrsila Guillermodi, a la partida de l'Horteta. Sobre aquest jaciment, vegeu la inscripció anterior. Segons Sanchis Sivera, passà a mans del metge d'Oliva, Guillermodi.

Es conserva al Museu Arqueològic de Gandia.

Dimensions: (73) × (100) × 32.

Camp epigràfic: 51 × 34.

Lletres: r. 1-2: 7; r. 3: 6.

J. Martínez Aloy: «Hallazgo de una lápida romana», *Las Provincias*, 16-7-1906; Sanchis Sivera 1920: núm. 1; Sarthou-Martínez *ca.* 1920: 406; Camarena 1965: 17 amb foto; Mascarell 1977: 44; Gurrea 1979; CAS: 353 i fig. 121; IRS 25; HEp 1995: 791; IRILADT 202.

Gn(eus) • Numisius
Gn(ei) • filius
Numisianus

Gneu Numisi
Numisià,
fill de Gneu.

1 Gn omès (tots); 2 N (Sarhou-Martínez, Sanchis Sivera, CAS); IN (Gurrea); 3 [N]umisianus (Sarhou-Martínez, Sanchis Sivera, CAS).

Interpuncions redones. L'escriptura és allargada, però acurada. L'*ordinatio* segueix un eix de simetria.

Els *Numisii*, que només apareixen en aquesta inscripció al País Valencià, són freqüents a la resta de la Península, particularment a Cartagena.¹³² El *cognomen* *Numisianus* és molt rar a Hispània i en general.¹³³

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. I dC.

Palma de Gandia

203. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Fragment de calcària de color gris clar, probablement d'una estela. Les cares dreta i posterior es conserven parcialment originals i estan allisades. La superfície epigràfica està molt erosionada i ha perdut lletres als dos extrems i probablement també a la part inferior.

¶¹³² ABASCAL 1994a: 191-192.

¶¹³³ ABASCAL 1994a: 442; KAJANTO 1965: 151.

Es va trobar vers el 1965 al ribàs d'un hort de Ricardo Peiró, a la partida d'Albarca. A instàncies de Josep Camarena, ingressà a l'antic Museu Comarcal de Gandia. Es conserva al Museu Arqueològic de Gandia.

Dimensions: (33) × (35) × 22.

Lletres: 5.

CAS 355-356; IRS 26; HEp 1995: 816; IRILADT 203; HEp 1999: 579. Cf. Corell 1988: 199.

[-] • Aniu[s - - -]

[M]arinus • h(ic) • [s(itus) • e(st)]

M(arcus) • Aniu[s - - -]

[- - -]des [h(ic)] s(itus) [e(st)]

- - - - - ?

... Ani Marí

ací és sepultat...

Marc Ani ...

-des ací és sepultat...

ANIV / ARINVS · F / M · MDV (CAS); 3-4 [- - -]ma (?) · ma(rito ?) · dul[cissi]/[mo?] de s(uo) (IRS); 4 [- - -]des [- - -] (IRILADT 203).

Interpuncions triangulars. Les N estan inclinades vers la dreta; les S són anguloses. L'interlineat i l'espai entre lletres són irregulars. L'aspecte general resulta tosc.

El gentilici *Annius*, escrit ací *Anius*, abunda a tota la Península, particularment al sud.¹³⁴ Al País Valencià apareix, a més, a *Saguntum* i a Xèrica.¹³⁵ La restitució [M]arinus és gairebé segura.¹³⁶ Aquest *cognomen* es troba també als núm. 77, 131 i 179. En la r. 4 - - -des sembla ser el final del *cognomen* del segon destinatari, probablement un *cognomen* grec com ara *Pylades*, *Nicomedes*, etc.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. I dC.

¶¹³⁴ *Annius* o *Anius* era, a més de *nomen* llatí, un nom indígena documentat a Hispània i en altres parts; cf. ALBERTOS 1966: 27. ¶¹³⁵ Respectivament IRSAT 107, 323 i IRAPELT 13. ¶¹³⁶ Tot

i que també són possibles *Carinus* i *Varinus*, cal refusar-los, atès que a Hispània només apareixen una vegada cadascun en *instrumentum domesticum* (CIL II 4970,¹²¹ i 4970,⁵³⁹).

Ròtova

204. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Estela de calcària de color gris obscur, amb capçalera semicircular. Està trencada baix; la fractura, però, no afecta el text. Totes les cares estan allisades.

La va trobar José Camarena abans del 1965 a l'oliverar que hi havia darrere l'església de la població.

Es conserva al Museu Arqueològic de Gandia.

Dimensions: (55) × 42 × 18.

Lletres: 4,5-5.

Camarena 1965: 17; CAS 360-361; Corell 1988: 199; AE 1987: 701c; IRS 31; HEp 1990: 710; IRILADT 204.

*L(ucius) • Baebius
Trupo (!) • hic •
situs • est*

Luci Bebi Trifó
ací és sepultat.

Interpuncions triangulars amb el vèrtex cap amunt. L'escriptura, profundament gravada, és irregular. La R i la P (r. 2) tenen el cercle petit. Les S estan inclinades cap a la dreta. L'*ordinatio* és descurada. L'aspecte general resulta un poc tosc.

Sobre els *Baebii*, vegeu el comentari al núm. 131. El *cognomen Trypho*, escrit ací *Trupo*, és raríssim a Hispània.¹³⁷

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. I dC.

¶¹³⁷ LOZANO 1998: 398.

205. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Fragment superior esquerre d'un bloc de calcària de color gris clar. Les cares esquerra i superior estan allisades; la posterior, tosca. La cara anterior, allisada, està creuada per diverses esquerdes.

«En el Rafal de Bonamira [...], en la granja de los padres jerónimos de Cotalva», Anònim. Degué desaparèixer durant el mateix s. XVIII. El 1955 la trobà de nou J. Camarena en un ribàs, a uns 15 m a l'est de la Granja.

Es conserva al Museu Arqueològic de Gandia.

Dimensions: (36) × 34 × 24.

Lletres: r. 1: 6,2; r. 2: 5,3.

Mariner 1955: 223 i fig. 26; HAE 1449; CAS 350- 351; IRS 27; HEp 1995: 807; IRILADT 205. Cf. Anònim ms. s. XVIII: s. f.

Baebi[a - fil(ia)?]

Cla[udia ? - - -]

-----?

Bèbia Clàudia (?),

filla de (?) ...

L'escriptura és molt acurada. L'*ordinatio* del text, en concordança amb la qualitat de l'escriptura, devia ser també acurada. Per això sembla probable que hi figurés la filiació.

Sobre els *Baebii*, vegeu el comentari al núm. 131. La restitució del *cognomen* es basa en la freqüència d'aquest a la zona (núm. 201, 212), però no és segura. El gentilici *Claudius*/-a s'empra sovint com a *cognomen*. Les objeccions de J. Gómez-Pantoja en HEp 1995: 807 al desenvolupament *Clau[dia]* no són convinents; i la seua proposta de restitució *Cla[ra, rina]* em sembla poc probable.

Pel tipus de monument i per la paleografia, es pot datar a la primera meitat del s. I dC.

206. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Fragment interior, probablement d'un bloc de calcària de color gris. La cara anterior estava polida; la posterior, desbastada.

«En el Rafal de Bonamira en el término de Llochnou», Anònim. Degué desaparèixer durant el mateix s. XVIII. El 1955 la trobà de nou J. Camarena reaprofitada com a rastell d'una vorera, però en estat fragmentari. Ha tornat a desaparèixer fa poc. Desapareguda.

Dimensions: (20) × 35 × (?)

Anònim ms. s. XVIII; Mariner 1955: 223 i fig. 25; HAE 1448; CAS 353- 354; Corell-Gómez 1992: 312, núm. 4; IRS 28; HEp 1995: 808; IRILADT 206.

*Baebia • Fa-
usta • a(nnorum) • IX*

Bèbia Fausta,
de 9 anys.

[B]aebia / [Lo/c]usta a • I [- - -] (Mariner); 2 IX (Anònim).

Interpuncions triangulars. L'escriptura presenta bisells i reforços ben marcats.

Sobre els *Baebii* i el *cognomen* *Fausta*, vegeu el comentari al núm. 131 i 182, respectivament. La destinatària d'aquesta inscripció devia estar emparentada amb la dedicant de la següent.

Pel tenor del text i la paleografia es pot datar en el s. I dC.

207. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Se'n desconeix el suport.

L'únic testimoni és l'Anònim del s. XVIII, segons el qual es trobava «en Llochnou en casa de Miguel Fayos».

Desapareguda.

Dimensions: desconegudes.

IRS 29; HEp 1995: 806; IRILADT 207. Cf. Anònim ms. s. XVIII: s. f.

Text de l'Anònim

Probable lectura

HIC EST SITUS
BAEBIAE FAUSTAE
LIBERTAE
AETATIS XXXX

- - - - -?
H(ic) • s(ita) • e(st) • s(it) • t(ibi) • t(erra) • l(evis)
Baebia • Faust[ae]
• lib(ertae) • ben(emerenti)
a(nnorum) • XXXX

... Ací és sepultada. Que la terra et siga lleugera. Bèbia Fausta, a la seua lliberta, de 40 anys, que bé s'ho mereixia.

2-4 Faus/[t]^fa¹ (?) lib(erta) ben/[emerens] (?) (IRS).

Nexe: AV (r. 2).

Resulten un poc estranyes les fórmules HSE i STTL a l'inici de la inscripció, però hi ha alguns casos com aquest (CIL II 453, 5894).

Sobre els *Baebii*, vegeu el comentari al núm. 131. La dedicant és sens dubte la que figura com a destinatària en l'anterior. És probable que l'Anònim no haja indicat que mancava text dalt, per exemple el nom de la destinatària. En aquest cas, en la r. 3, -- --E no indicaria el final del nom de la destinatària, sinó que formaria part del *cognomen* de la dedicant.

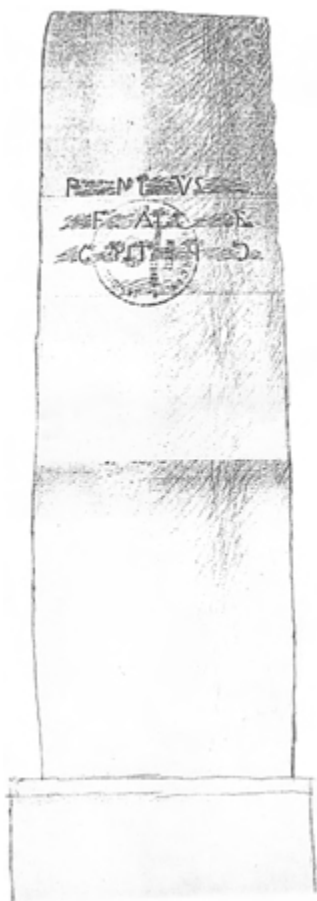
Pel tenor del text, es pot datar en el s. I dC.

208. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Segons el dibuix de l'Anònim, devia ser una estela.

Aquesta inscripció, que apareix en l'Anònim del s. XVIII, va entre les de Llocnou de Sant Jeroni. Diu: «La que està ajaguda conté la scripció; està tot borrada, dista d'esta uns cent cinquanta pasos».

Dimensions: desconegudes.

IRILADT 208. Cf. Anònim ms. s. XVIII: s. f.

Dibuix de l'Anònim

Possible lectura

P(ublius) Cornelius

[-] f(ilius) Gal(eria tribu) C[ele]r

[-] C[a]pit[oniu]s [- - -]Q[- - -]

Publi Corneli Céler,
fill de ..., de la tribu Galèria...,
Capitoni ...

Sobre els *Cornelii*, vegeu el comentari al núm. 48. Pel que fa al *cognomen Celer*, ens remetem al comentari al núm. 3. El gentilici *Capitonius*, extremadament rar en general, a Hispània només apareix en una altra inscripció de Portugal (CIL II 2609).

Pel tenor del text i el tipus de monument, es pot datar en el s. I dC.

209. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Fragment inferior d'un bloc de calcària de color gris. La cara anterior està polida; la dreta i la inferior, allisades; la posterior, desbastada.

J. Camarena la va trobar el 1959 reaprofitada en la vorera del c/ Sant Roc, enfront de l'església.

Es conserva al Museu Arqueològic de Gandia.

Dimensions: (18) × (47) × 14.

Lletres: 5,5.

CAS 354; Cardona 1987: 105-106; Corell 1988: 199; Corell-Gómez 1992: 312-313, núm. 5; IRS 30; IRILADT 209.

h(ic) • s(itus/-a) • e(st) • s(it) • t(ibi) • t(erra) • l(evis)

... Ací és sepultat(-da). Que la terra et siga lleugera.

Interpuncions triangulars amb el vèrtex cap avall. L'escriptura està profundament gravada i té bisells i reforços ben marcats.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar entre la darrerria del s. I i principi del s. II dC.

Rafelcofer

210. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Estela de calcària de color gris obscur, amb capçalera semicircular. Totes les cares estan allisades. Està trencada baix i, en la part superior dreta, presenta un escantell. El text ocupa la part superior de la cara frontal.

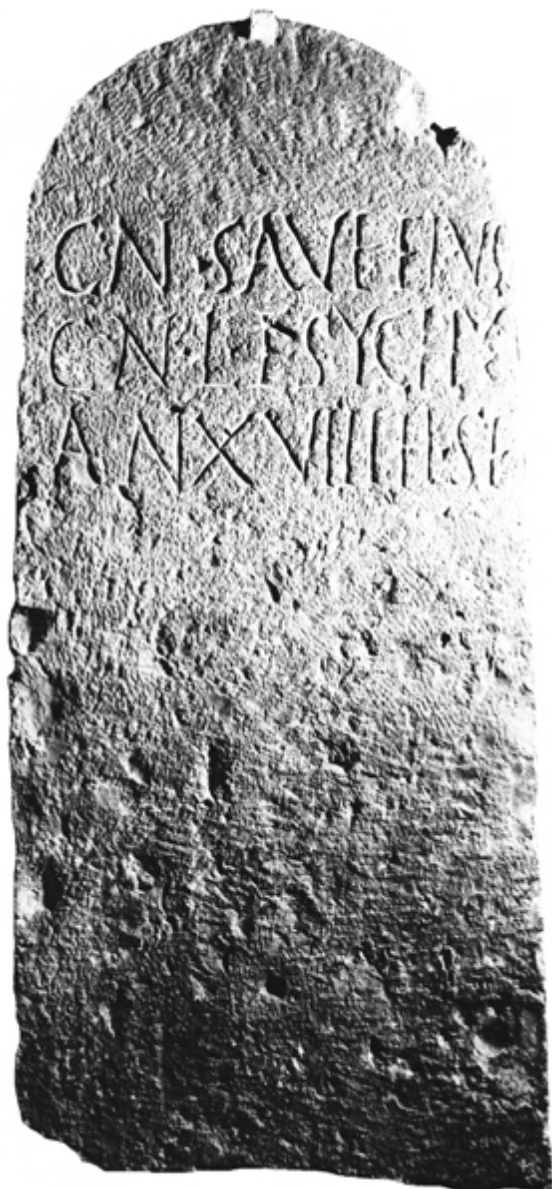
Aparegué reaprofitada en el pilar d'un mas del terme de Rafelcofer abans del 1881. Per mediació del poeta Josep Bòdria, ingressà el 1908 al Museu de Belles Arts de València.

Es conserva al MBA de València, núm. d'inventari 1522.

Dimensions: (92) × 41 × 19.

Lletres: 5,5-6, tret de la Y (6,5), la V (3) i la S (2'5) (r. 2).

Anònim, MSAV 1881: 10; Chabàs 1891: 88-90; *idem* 1892a: 106; CIL II 5973; González Simancas ms. 1916: II 46; Sanchis Sivera 1920: núm. 179; Blay 1960: 48; ILER 2595; CAS 359-360; IRS 16; IRILADT 210. Cf. Sarthou-Martínez *ca.* 1920: 439; Mangas 1971: 356; Mauleón 1983: 28 i núm. 1776.

Cn(eus) • Saufei

Cn(ei) • l(ibertus) • Esychus (!)

an(norum) XVIII h(ic) • s(itus) e(st)

Gneu Saufei Hesic,
llibert de Gneu,
de 18 anys, ací és sepultat.

Interpuncions triangulars. L'escritura és estreta i allargada, amb les astes horitzontals curtes i poc marcades. Al final de la r. 2, la V i la S són més petites i la primera va volada sobre la segona. L'*ordinatio* és acurada.

Sobre els *Saufeii*, vegeu el comentari al núm. 186. *Esychus* és una grafia incorrecta per *Hesychus* o *Hesychius*. Aquest *cognomen* a la Península Ibèrica només apareix ací.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. I dC.

211. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Estela de calcària de color gris obscur, amb capçalera semicircular. Està partida horitzontalment en dos fragments que casen entre ells. En la juntura dels fragments, a dreta i esquerra, presenta fractures que afecten el text. Està trencada baix. Totes les cares estan allisades.

Aparegué el 1881 en les mateixes circumstàncies que l'anterior. Ingressà el 1908 al Museu de Belles Arts de València.

Es conserva al MBA de València, núm. inv. 1520.

Dimensions: (83) × 45 × 21.

Lletres: 4,5-4.

Anònim, MSAV 1881: 10; Chabàs 1891: 88; *idem* 1892a: 105-106; CIL II 5974; González Simancas ms. 1916: II 45; Sanchis Sivera 1920: núm. 182, 105, núm. 207; Blay 1960: 48; CAS 359-360; IRS 17; IRILADT 211. Cf. Sarthou-Martínez *ca.* 1920: 493; Mauleón 1983: 53, núm. 1777.

Thymele •
h(ic) • *s(ita)* • *e(st)*
[R]usticus
[de] *suo* • *f(aciendum)* • *q(uravit)*

Timele
és ací sepultada.
Rústic li fèu (aquest monument)
al seu càrrec.

Interpuncions triangulars amb el vèrtex cap avall. Algunes lletres estan inclinades vers l'esquerra (T a r. 1, V a r. 3), altres vers la dreta (E a r. 2, F a r. 4). A la r. 1, la M té les astes externes inclinades cap a fora. L'*ordinatio* segueix un eix de simetria.

El nom *Thymele* ha estat comentat al núm. 74. Sobre el nom *Rusticus*, vegeu el comentari al núm. 198.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. I dC.

Beniarjó

212. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Ara de calcària de color gris obscur. Totes les cares estan allisades. El camp epigràfic està rebaixat i delimitat per una ranura i una *cyma recta*. Estan trencats els angles superior i inferior de la dreta. En la part superior i en la inferior presenta sengles mosses que indiquen el seu reaprofitament posterior. La cara frontal està molt erosionada.

Estava encastada a l'Ajuntament de la població, on la va veure encara González Simancas. En ser enderrocat, desaparegué entre les runes. L'any 1976 es trobà en un abocador del Serpis.¹³⁸

Es conserva al Museu Arqueològic de Gandia.

Dimensions: 107 × 70 × 49.

Camp epigràfic: 44 × 44.

Lletres: r. 1-2: 5; r. 3-5: 4.

Filonardianus ms. s. XVI: 26v i 27v; Bembo ms. s. XVI: 67; Strada en CIL II 3926; Antist ms. s. XVI: núm. 94, 93; Escolano 1610-11: 2, 192, 517; Lumiares ms. ca. 1800: làm. 4v, núm. 33, p. 147 (ed. 1852: p. 25-26, núm. 38, làm. 4); Ribelles ms. a, in. s. XIX: 47, 245-246; CIL II 3617 i 3926; González Simancas ms. 1916: II 30-31; Sanchis Sivera 1920: núm. 22 i 280; Sarthou-Martínez ca. 1920: 416; ILER 4954; ELST 321-322; CAS 322-323; IRS 15; HEp 1995: 794; IRILADT 212. Cf. Mangas 1971: 356.

¶¹³⁸ Diversos autors del s. XVI, seguits per ESCOLANO 1610-11: 2, 517, CIL II 3962 i SANCHIS SIVERA 1920: núm. 280, situen a Sagunt una inscripció de text gairebé idèntic. Es tracta clarament de la mateixa inscripció de Beniarjó, com observa BELTRÁN LLORIS (ELST p. 321-322). En efecte, totes les variants indicades a l'aparat crític de CIL II 3926 s'expliquen a partir de la inscripció de

Beniarjó, el text de la qual devia estar ja molt erosionat al s. XVI. Segons GONZÁLEZ SIMANCAS ms. 1916: II 30-31, «Allí [a l'ajuntament de Beniarjó] se conserva la lápida que copiaron mal Escolano, Lumiares y que Hübner publicó con el número 3617 equivocando el nombre de la población». Però l'atribució errònia a Sagunt no prové de Hübner, sinó dels primers.

C(aius) • P(ompeius) • Claudius
an(norum) • LXXXX • h(ic) • s(itus) • e(st)
Pompeia • Asteropē
patrono • b(ene) • m(erenti)
 5 *et • sibi*

Gai Pompeu Claudi,
 de 90 anys, ací és sepultat.
 Pompeia Asterope (ha fet aquest monument)
 per al seu patró, que bé s'ho mereixia,
 i per a ella.

1 Claudus (Filonardianus 26v); Claudius (Filonardianus 27v). Els testimonis posteriors van veure la inscripció fragmentària, tal com es troba actualment. 3 Asiae Roe (Filonardianus); As[t]ero[p]e (CIL, Sanchis Sivera); Asteroe (ILER, CAS); 4-5 patrono B·M·/ F·C·S·T·T·L· (Escolano, CIL, ILER, CAS).

Interpuncions redones. Nexes: PE (r. 3). L'escriptura, estreta i allargada, és bastant acurada. L'*ordinatio* segueix un eix de simetria i és acurada.

Sobre els *Pompeii*, vegeu el comentari al núm. 183. Sobre *Claudius* com a *cognomen*, extremadament rar, vegeu el comentari al núm. 201.¹³⁹ El *cognomen As-teroe* constitueix un hàpax en l'onomàstica hispana.¹⁴⁰

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

Almoines

213. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Estela de pedra arenosa de color groguenc, rematada amb frontó de vèrtex partit. Està trencada baix. Totes les cares estan allisades. El frontó presenta als costats flors i sengles cràteres. Al timpà, enfonsat, figura un bust molt erosionat, probablement el retrat del destinatari. El camp epigràfic, també molt erosionat, està rebaixat i emmarcat als laterals per columnes fines els capitells de les quals són una flor de lotus. Sota el camp epigràfic, una porta de dues fulles dividides cadascuna en dos quarterons. Ha estat restaurada a la dreta i baix.

Aparegué l'any 1868 a uns 70 cm de profunditat, en arrancar un oliverar al terme d'Almoines. Al mateix lloc es trobaren urnes cineràries i sepultures. Per mediació de José de Llano, vocal de la Comissió de Monuments de València, passà al MAN.

Es conserva al MAN de Madrid, núm. inventari 16508.¹⁴¹

Dimensions: (115) × 61 × 26.

Camp epigràfic: 41 × 46.

Lletres: r. 1-2: 6; r. 3-5: 4; r. 6-8: 2,5.

Rada 1875: 502-503; EE III 48, núm. 42; CIL II 5975; CLE 1457; Cholodniak 1904: núm. 1219; Sanchis Sivera 1920: núm. 15; Rivero 1931: 245; ILER 5744; CAS 319; Gimeno 1988: núm. 67; IRS 18; Schlüter 1998: 253, núm. 1; IRILADT 213; Gómez Pallarès 2002: V 7. Cf. Mangas 1971: 357.

¶ ¹³⁹ Afirmar GÓMEZ-PANTOJA en HEp: «La tradición manuscrita más antigua no lee *Claudius* sino *Claudus* y no hay ningún motivo aparente para modificarlo». Però això no és cert, com s'indica a l'aparat crític. D'altra banda, *Claudius*/-a en funció de *cognomen*, està documentat diverses vegades a Hispània i arreu, men-

tre que el *cognomen Claudus* només el porta un cònsol del 271 aC (KAJANTO 1965: 241).

¶ ¹⁴⁰ PAPE-BENSELER 1959: 163; SOLIN 1982: 281-282. ¶ ¹⁴¹ El text que presente es basa en la fotografia proporcionada pel MAN. A l'Ajuntament del poble es conserva una rèplica en cartó-pedra.

M(arcus) • Acilius
Eros • h(ic) • s(itus) • e(st)
pistor • lib(erti) • libe-
rtaeque • fac(iendum) • cūra(verunt)
 5 *quisquis • in hās*
partes quisquis percu-
rris • in illās
precor uti • dicas • s(it) • t(ibi) • t(erra) • l(evis)

Marc Acili Eros, forner, ací és sepultat. Els seus lliberts i llibertes li erigiren (aquest monument). Tu, quisvulla que sigues, que véns o vas apressat, digues, et pregue: «que la terra et siga lleugera».

4 [fac(iendum)] (Gómez Pallarès); 7 in hac (Rada); in ist[as te] (Gómez Pallarès), in [illas te] (tots els altres).

Interpuncions triangulars. Nexe: VR (r. 4). L'escriptura és acurada. L'*ordinatio* resalta el nom del difunt. Hom observa encara restes de les línies auxiliars. A la r. 7, contràriament al que suposa Hübner, no sembla que hi manque res. En efecte, les lletres STTL de la r. 8 són més grans que la resta i envaeixen l'espai de la r. 7, que resulta així més curta que les altres.

Sobre els *Acilii*, vegeu el comentari al núm. 180. El *cognomen* *Eros*, molt estès pertot, particularment entre individus de condició servil. Al País Valencià torna a aparèixer a *Saguntum* (IRSAT 124). Pel *cognomen* grec, deu tractar-se d'un llibert, la memòria del qual honoren els seus propis lliberts i llibertes. Amb el terme *pistor* s'indica l'ofici del difunt.¹⁴² El text consta d'una part en prosa (r. 1-4) i una altra en vers (r. 5-8). Aquesta és un díctic elegíac correcte, segons el text proposat. L'única llicència consisteix en l'allargament de la primera síl·laba de *precor*.¹⁴³

Quīsquīs īn hās pārtēs, // quīsquīs pērcūrrīs īn illās,
Pēcōr ūtī dīcās // sīt t(ībī) t(ērrā) l(ēvīs)

Amb el verb *precor*, igual que amb *peto*, *rogo*, etc. se suprimeix sovint el pronom *te*.¹⁴⁴ *Percurro* sembla tenir ací el sentit intensiu de 'anar apressat'. El díctic, doncs, és una súplica al transeünt, perquè es recorde del difunt i li desitge la pau. Quant a l'estranya expressió *in has partes... percurris in illas (partes)*, sembla suggerir que el monument d'*Eros* es trobava a la vora d'una via pública. Per tant, la invitació a pregar pel seu repòs s'adreçava a tots els vianants.

Pel tenor del text i la paleografia, es pot datar entre la darrerria del s. I i principi del s. II dC.

Daimús

214. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Bloc de calcària de color gris obscur, del qual només resta un petit fragment interior. La cara anterior està allisada; la posterior, tosca.

«Templum quadratis lapidibus pulcherrime structum ad primum lapidem a Gandia, in cuius pariete eiusmodi litterae sunt incisae», Carbonell. És interessant

¶¹⁴² Als epitafis poètics hom sol esmentar l'ofici o professió dels seus destinataris. Així, en els epitafis hispànics trobem poetes (CLE 485, 1113), caçadors (CLE 238, 413), pescadors (CLE 412), aurigues (CLE 123), advocats (CLE 224), soldats (CLE 978), etc. La professió de *pistor* és esmentada, a més, a *Cartago Nova* (BELTRÁN 1950: 413) i al Maresme (IRC I, núm. 106). En els tres casos es

tracta de lliberts. Sobre les professions dels lliberts a Hispània, cf. MANGAS 1971: 254-255. ¶¹⁴³ Sobre aquesta llicència, impròpia de la prosòdia clàssica, però freqüent a la poesia epigràfica, cf. MARINER 1952: 131 ss. ¶¹⁴⁴ CLE 1322, 13191; etc. Hom pot veure més exemples en COLAFRANCESCO-MASSARO-RICCI 1986: 557 (*oro*); 620-621 (*precor*); 706 (*rogo*).

el testimoni de Maïans, car sembla explicar les múltiples variants d'aquesta breu inscripció. En efecte, després d'indicar l'error d'aquells que la situen a *Artemisium* i observar que algunes lletres es trobaven incompletes diu: «Brevissimam illam inscriptionem in praegrandi lapide scalis ad turrem in qua fuit collocata admotis atque meo periculo sic legi». La inscripció formava part del sepulcre turriforme de Daimús, destruït al començament del segle passat.¹⁴⁵ Hem d'agrair a Bayer la primera i més completa descripció d'aquest monument tan important.¹⁴⁶

Es conserva al Museu Arqueològic de Gandia.

Dimensions: 30 × (38) × 12.

Lletres: r. 1: 8; r. 2: 6.

Carbonell ms.1492: 26v; Beuter 1538: 17; Strada en CIL II 3616; Agustín ms. a, s. XVI: 76; *idem* ms. b, s. XVI: 82; Cattaneo ms. s. XVII: 55; Maïans ms. 1741: s. f.; Galiana ms. 1758: 169; Pérez Bayer ms. 1782: 9-9v; Lumiares ms. ca. 1800: lám. 7v, núm. 51, p. 86-87 (ed. 1852: p. 32, núm. 56, lám. 5); Laborde 1806: 1, 96 lám. 126-128; Ceán 1832: 37, 50 i 73; CIL II 3616; Puig i Cadafalch 1934: 134-135 i fig. 139-142; Sanchis Sivera 1920: núm. 36; ILER 3727; Pons 1973: 89-93; CAS 332-335; Abad-Bendala 1985: 147-151, 176-178; Carbonell-Corell 1989: 474- 475, núm. 2; HEp 1989: 624; IRS 37; HEp 1995: 795; IRILADT 214. Cf. Carbonell-Gimeno-Vargas 1992: 176; Reynolds 1993: 82, núm. 197.4.

¶ ¹⁴⁵ Considere errònia la notícia que recull ESCOLANO 1610-11: 2, 169: «Aunque hallada en Adeymus, fue trasladada al monasterio de frayles Gerónimos de Gandia, o, como lo escribe D. Francisco Llansol en su libro de las piedras, fue hallada en un campo cerca de dicho monasterio».

¶ ¹⁴⁶ Atès el gran interès del monument i que es tracta de la descripció primera i més completa que se n'ha fet, considere escaient citar el text de BAYER 1782: 9-10: «En efecto hai en Daimús [...] un monumento mui ilustre romano que muestra ser el sepulcro de cierta *Bebia Quieta* con la inscripción siguiente bellamente escrita y bastantemente bien conservada [segueix l'espai en blanc reservat per a la inscripció] [...]. Es mucho que esté tan desnudo el nombre y que no se exprese su filiación, siendo como parece ser muger ilustre y distinguida [...] Este sepulcro es un edificio quadrado armoniosísimo hecho de piedras sillares primorosamente labradas, las quales no juntan entre sí en la cara o superficie del edificio, sino que se retiran por medio de un requadro que forman, dexando entre piedra y piedra, y en las filadas un canalito como de dos dedos de profundidad. Tendrá hoi de alto como unos veinte y cinco palmos y sobre él está edificada la torre de palacio del señor. Su grueso en lo que

es el cuerpo del edificio es de veinte palmos: en su basa de veinte y quatro y en su filada de piedras que está sobre el cimientto de veinte y nueve. El cimientto es de argamasa mui sólida, y por la haz que mira al medio día está enteramente descubierto. En esta misma haz está la inscripción. El cuerpo del edificio tiene en cada uno de sus ángulos una pilastra estriada con su capitel y basa, la qual pilastra hace a las dos hazes. Sobre los ángulos de la piedra donde está la inscripción se erigen otras dos pilas-tras menores cuios capiteles ya no existen. Buena parte del edificio está contiguo a otras paredes que interrumpen su completa vista. La haz que mira al mar se vee casi entera, y como tres palmos de la mira a Poniente. También se descubre parte de la que mira a Norte, la qual da en el zaguán del palacio del señor del pueblo, que hoi es el conde de Almenara (Ferrer); y en ella tiene su entrada la torre a una camara bastantemente capaz con su bóveda de piedra, en la que estarían los huesos o las zenisas de esta *Bebia Quieta*, y hoi sirve de cárcel [...] Parecióme digno este edificio de que se pusiese un dibujo de él en este Diario, y así lo hice copiar por ambas hazes en la forma que se muestra en los papeles adjuntos [segueix un petit espai en blanc amb la indicació "Aquí los dibujos"]».

Dibuix de Lumiares

Baebiae • Quietae
ex testamento • suo

A Bèbia Quieta,
d'acord amb el seu testament.

1 Bebia Bebi filia (Carbonell, Agustín); Baebiae QVIIIIEAE (Beuter); Baebiae Qui[e]tae (Maians); Baebia QV..TAE (Lumiares); Bebiae [- f(iliae)] Quietae (CIL, Abad-Bendala, Carbonell-Corell).

L'escriptura és capital quadrada, profundament gravada, amb els bisells i reforços ben marcats.

Els testimonis oculars en desconeixen la filiació. Bayer manifesta la seua estranyesa en constatar que una dona, segons sembla tan important, no portés filiació. Cal refusar, doncs, aquest element afegit per diversos autors.

Sobre els *Baebii*, vegeu el comentari al núm. 131. El *cognomen Quieta* era característic de persones lliures i estava estès arreu.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en el s. II dC.

215. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Pedestal (?). Tenint en compte l'enorme alçària, sembla que devia tractar-se més aviat d'una estela o ara. En tot cas, devia ser un pedestal privat. Sobre aquesta classe de pedestals, cf. Alföldy 1979: 244ss. («gran basa de estatua», Bayer).

«Gandiae, non procul a monasterio S. Hieronymi», Strada. «Apud Gandiam in oppido Adaymus in antiquissima turre», Antist. «En una torrecilla de Adaymus, a quien tiene la vejez casi igualada con el suelo», Escolano. «Hai assí mismo en el huerto que llaman del señor contiguo a la torre, acia el Mediodía, una gran basa de estatua de siete palmos de alta y ancha a proporción, y conservan en ella algunos vestigios de letras, pero nada puede ya leerse por haver servido la tal piedra para majar esparto», Bayer.

Desapareguda.

Dimensions: «siete palmos de alta y ancha a proporción», Bayer; és a dir *ca.* 160 × ?

Strada en CIL II 3615; Antist ms. s. XVI: núm. 46; Escolano 1610–11: 2, 169; Ribelles ms. a, in. s. XIX: 1; Ceán 1832: 37 i 80; CIL II 3615; Sanchis Sivera 1920: núm. 35; ILER 2260a; CAS 332–333; IRS 38; Reynolds 1993: 82, núm. 197.3. IRILADT 215. Cf. Bayer 1782: 10.

<i>Q(uintus) • Grattius</i>	Quint Grati
<i>Constitutus</i>	Constitut,
<i>an(norum) • XXVII</i>	de 27 anys.

1 Crattius (Strada, Antist, Escolano).

El gentilici *Grattius* és característic del País Valencia, mentre que no està gairebé documentat en la resta de la Península. Els *Grattii* no sols eren una de les famílies més importants del *conventus Tarraconensis*, sinó que a més estaven emparentats amb la no menys influent família dels *Baebii* (IRSAT 47 i p. 696). El *cognomen* *Constitutus*, rar en general, constitueix un hàpax a la Península.

Pel tenor del text, es pot datar en el s. I dC.

Gandia

216. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Ara de calcària de color gris clar, amb base i cornisa, la qual ha perdut les motllures posteriorment a la seua troballa.¹⁴⁷ En la base, *cyma inversa*. Té totes les cares allisades.

«Al fin de la calle de la Limera, como se rebuelve para ir al palacio de los duques, en la misma esquina, al pie de la casa de la señora Esperanza Ferrandis, viuda del doctor Cebriá», Bayer. Ha estat traslladada al Museu Arqueològic de Gandia.

Es conserva al Museu Arqueològic de Gandia.

Dimensions: 106 × 43 × 43.

Lletres: 5.

Pérez Bayer 1782: 8; Lumiares ms. ca. 1800: lám. 9, núm. 63, p. 98 (ed. 1852: p. 38, núm. 70, lám. 7); Ribelles ms. a, in. s. XIX: 119; CIL II 3601; González Simancas ms. 1916: II, 3; Sanchis Sivera 1920: núm. 75; Sarthou-Martínez ca. 1920: 398; Gurrea 1966; ILER 4250; CAS 349; IRS 32; HEp 1995: 799; IRILADT 216.

¶ ¹⁴⁷ En el dibuix de Lumiares el suport no presenta base ni cornisa.

Dibuix de Ribelles

D(is) • M(anibus) • s(acrum)
Q(uintus) • Ap(pius) • Q(uinti) • f(ilius) • Ful-
vianus • a(nnorum) XIII
Ap(pia) • Satur-
5 *nina • filio*
piissimo
fecit

Consagrat als déus Manes. Quint Api Fulvià, fill de Quint, de 13 anys. Àpia Saturnina ha fet (aquest monumet) al seu fill afectuosíssim.

2 MAP (Bayer, Ribelles); 3 AN (Bayer, Ribelles); XII (tots); 4 MAR (Bayer, Ribelles); [- - -]AP (Lumiares, CIL, Sanchis Sivera, Gurrea, CAS); SATV[-] (Bayer, Ribelles); Satur (Lumiares, CIL, Sanchis Sivera, ILER, CAS).

Interpuncions redones. L'escriptura, estreta i allargada, té els traços horitzontals poc marcats. Les M tenen les astes externes inclinades vers l'exterior. La tercera I de la r. 6 sembla una F i la T de la r. 7 no té l'asta horitzontal. L'*ordinatio* és descurada, no segueix un eix de simetria ni està alineada a l'esquerra.

Sobre els *Appii*, vegeu el comentari al núm. 201. El *cognomen Fulvianus*, raríssim en general, a Hispània només apareix, a més, en una inscripció de *Tucci* (Jaén).¹⁴⁸ Atès que el destinatari porta el mateix gentilici que la dedicant, sembla que es tracta d'un fill natural.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar a la segona meitat del s. II dC.

217. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Se'n desconeix el suport.

«Gandiae», Carbonell. Degué desaparèixer molt aviat, car cap altre autor la va veure.

Desapareguda.

Dimensions: desconegudes.

Carbonell ms. 1492: 26v; Agustín ms. a, s. XVI: 76; CIL II 3602; González Simancas ms. 1916: II 3-4; Sanchis Sivera 1920: núm. 77; ILER 4101; CAS 349; IRS 33; Carbonell-Gimeno-Vargas 1992: 176; IRILADT 217; HEp 1999: 572. Cf. AE 1993: 1066.

Text de Carbonell

. D . M .
Q. APPIVS
MARCELIVS
G. CARTHAGINENSIS
ANN. XVI.
H. S. E.
Q. APPIVS. BITINIAS
ET POMPEIA GNATI
FILIO CARISSIMO.

D(is) • M(anibus)
Q(uintus) • Appius
Marcellus
c(ivis) • Carthaginensis
5 ann(or)um • XVI
h(ic) • s(itus) • e(st)
Q(uintus) • Appius • Bithinias (!)
et Pompeia Gnat' o¹
filio carissim(o) •

Als déus Manes. Quint Api Marcel, cartaginès, de 16 anys, ací és sepultat. Quint Api Bitínia i Pompeia Gnato, al seu fill estimadíssim.

1 només Carbonell; 3 Marcellius; 4 G. Carthaginensis (Carbonell); C. Carthaginensis (CIL, ILER, CAS); Bitinias (tots, tret de Carbonell); 8 Gnat'h¹(aena) (?) (IRS); Gnati és el text transmès.

Nexe: TH (r. 7).

¶ ¹⁴⁸ KAJANTO 1965: 147; CIL II 1663.

Sobre els *Appii* i els *Pompeii*, vegeu els comentaris a 201 i 183, respectivament. Amb l'expressió *c(ivis) Carthaginensis* hom indica l'origen del destinatari. Aquest devia ser, amb tota probabilitat, de *Carthago Nova*.¹⁴⁹ El *cognomen Bithynia*, escrit ací *Bithinias*, era sumament rar. El *cognomen Gnato* (= *Gnatho*), un hàpax a Hispània, era molt rar en general.¹⁵⁰

Pel tenor del text, es pot datar entre la darrereria del s. II i principi del s. III dC.

218. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Bloc de calcària de color gris clar. La cara anterior està polida; les laterals estan allisades; la posterior, tosca.

Hom la trobà, al novembre del 1984, en un abocador del Serpis i fou dipositada a l'Ajuntament de la ciutat.

Es conserva al Museu Arqueològic de Gandia.

Dimensions: 45 × 50 × 20.

Lletres: r. 1: 7; r. 2: 6; r. 3: 5; r. 4: 3,5; r. 5: 3.

Perles Martí 1984, «Hallazgo de una inscripción romana en Gandía», *AAV* 65, 84; *idem* 1985a, «Inscripción romana. Hallazgo de una inscripción romana en Gandía», *BIM* 13, 12; *idem* 1985b, «Els nostres avantpassats Baebios». *Programa de Festes 1985*, Daimús; Corell 1985: 286-288, núm. 5; Alföldy 1986: 105-106; Corell 1988: 199-200; AE 1987: 708; HEp 1989: 625; IRS 34; HEp 1993: 381; IRILADT 218.

C(aius) • Baebius
Florus • a(nnorum) • L •
hi<c> • s(itus) • e(st)
Iul(ia) • C(ai) • f(ilia) • Placida uxo[r]
 5 *p(osuit) •*

Gai Bebi Florus, de 50 anys, ací és sepultat. Júlia Plàcida, filla de Gai, la seua esposa li erigí (aquest monument).

¶ ¹⁴⁹ *Carthaginensis* pot designar, en principi, tant els habitants de *Karthago* com els de *Carthago Nova*; cf. ThLL *Onom.* II p. 217. ¶ ¹⁵⁰ Sobre el nom *Bithynia*, cf. SOLIN 1982: 602; ALBERTOS 1966: 54, 283, 284. Sobre *Gnatho*, PAPE-BENSELER 1959: 253; SOLIN 1982: 657. En lloc de *Gnato*,

Hübner proposa *Gnathaena*. Aquest, però, només està documentat una vegada i en grec, mentre que *Gnatho/Gnato* i el masculí *Gnathon* apareixen diverses vegades (PAPE-BENSELER 1959: 253). També es podria tractar d'un nom gàl·lic; cf. EVANS 1967: 489.

1 Baebiu[s] (Corell, Alföldy); 4-5 uxō/r (Corell); uxō[r] / p(onendum) c(uravit) (AE); 5 omesa (Perles).

Interpuncions triangulars. I *longa* (r. 1). La V de la r. 2 té l'asta esquerra més inclinada que la dreta. L'*ordinatio*, prou descurada, tracta de ressaltar el nom del difunt. A la r. 3 *hi* pot explicar-se bé com una abreviatura de *hic* bé com una omisió involuntària de la C final.¹⁵¹

Sobre els *Baebii* i els *Iulii*, vegeu els núm. 131 i 37, respectivament. Els *cognomina* *Florus* i *Placida* apareixen en els núm. 122 i 36, respectivament.

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar entre la darrerïa del s. I i el principi del s. II dC.

219. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. El suport original era, probablement, un bloc de calcària («de alabastro», Diago).

«Gandie in limine oppidi», Carbonell. «En la puerta primera de las dos por donde se sale al arrabal. Costóme buen rato el desenterrarla, porque es la más baxa de todas las de la puerta, y por serlo havia venido poco a poco a estar cubierta de tierra y sepultada en ella», Diago 1613: 147v.

Sobre aquesta inscripció hom ha escrit i polemitzat molt, ja que Diago, seguit per altres autors, hi veié (erròniament, com ha demostrat Alföldy) una inscripció que commemorava un tractat de pau entre Luci Voconi, partidari de Vespasià, per una banda, i Carp, Pròcul, Clement i Banini, seguidors de Vitel·li, per una altra.¹⁵² Però actualment ja no hi ha dubtes sobre el text original de la inscripció, car ens l'han conservat els dos testimonis més antics, Carbonell i Agustín. D'altra banda, aquest text és confirmat per la lectura i interpretació de Bayer.

A continuació resumesc els diversos avatars pels quals ha passat aquesta famosa inscripció. Atès que devia trobar-se bastant malmesa i que Diago no era precisament un expert en epigrafia, no resulta estrany que llegís malament el text.¹⁵³ Sembla que Diago féu traure aquesta inscripció tan important (segons la seua lectura) d'un lloc tan poc adient i, a més, féu col·locar en la mateixa porta, però en un lloc més segur, una còpia segons la seua lectura.¹⁵⁴ Aquesta en seria la primera còpia.

Bayer va veure la inscripció vers el 1742 «en el que llaman Tosal de Gandia en la casa que fue del canónigo Cebriá y hoy es del cabildo, y sirve de poyo para montar a caballo, y está rota y casi ilegible». Quaranta anys després, en el seu viatge

¶ ¹⁵¹ La grafia HI per HIC apareix en diverses inscripcions: CIL II 3244; ILER 2442; ENCAR-NAÇÃO 1984: núm. 124; CIL IV 3146. Sobre la caiguda de la C final, qüestionada per VÄÄNÄNEN 1966: 71, cf. CARNOY 1906: 177-178. ¶ ¹⁵² Sobre aquest extrem, cf. principalment SANZ 1888: 217ss.; CHABÀS 1887-88a: 68-70; CHABÀS: 1887-88b: 274-279; ALFÖLDY 1983: 103-111. ¶ ¹⁵³ No pen-

sa igual ALFÖLDY 1983: 109, el qual afirma «daß Diago den Text der Inschrift entstellen ließ...». Diago, segons el meu parer, comet molts errors en la lectura d'inscripcions, però no s'ha demostrat encara que en falsifiqués cap. ¶ ¹⁵⁴ Diago presenta sempre el mateix text, però distribuït de diferents maneres. Una d'aquestes variants figuraria a la còpia que hom degué col·locar a la porta primera.

a Andalusia, Bayer tornà a veure la inscripció, ara més deteriorada. Tanmateix, recordava que era una inscripció sepulcral.¹⁵⁵ A més, i açò és el més interessant, diu que Ignasi Verdú, dignitat de la col·legiata, li havia enviat una nota amb el text i l'explicació de Diago, afegint: «en Gandia se halla una lápida en la puerta primera de las dos por donde se sale al arrabal que contiene la siguiente inscripción...», [segueix un text que coincideix amb el de Diago], Bayer.

D'acord, doncs, amb la notícia anterior, el 1782 hi havia una inscripció, sens dubte l'original, «en la casa del canónigo Cebriá», molt fragmentària, que confirmava el text de Carbonell i d'Agustín; i, a més, una còpia «en la primera puerta» de la vila, amb el text de Diago. Pel que fa a la còpia que presentava el text de Diago, comenta Bayer: «nace en mi juicio de la mala lección e interpretación de la lápida».

Pocs anys després, Lumières va veure la inscripció «en el poyo de la casa que hace frente al portal que sale al arrabal», és a dir, en el mateix lloc que la trobà Bayer. Però resulta que la inscripció de Lumières no és la inscripció mutilada i gairebé il·legible de Bayer, sinó una inscripció íntegra, el text de la qual coincideix exactament amb el de Diago. L'única explicació plausible sembla ser la següent: entre el 1782 i la visita de Lumières pocs anys després, hom havia gravat en el suport antic no el text original, desconegut i pràcticament esborrat, sinó altra vegada el text de Diago, que ja figurava a la còpia de la primera porta. Aquesta en seria, per tant, la segona còpia.

Finalment, a la darrerria del s. XIX, Chabàs va veure la inscripció «en la pared frontera de la casa de Ayuntamiento». El text coincideix amb el de Diago i Lumières, però la distribució és diferent. És clar que Cornide no va veure la làpida que descriuen Diago i Lumières, sinó una nova reproducció. Aquesta seria ja la tercera còpia, la qual el 1965 passà al Museu Comarcal.

La rèplica es conserva al Museu Arqueològic de Gandia.¹⁵⁶

Dimensions: desconegudes.

Carbonell ms. 1492: 26v; Agustín ms. a, s. XVI: 76; Diago 1613: 147v; *idem* 1936-1946: ms. in. s. XVIII: I 5; Anònim ms. ca. 1740: s. f. ; Pérez Bayer 1782: 8-9; Lumières ms. ca. 1800: làm. 9, núm. 62, p. 98 (ed. 1852: p. 38, núm. 69, làm. 7); Cornide ms. s. XVIIIb: 377 i 426; Ribelles ms. a, in. s. XIX: 120; Sanz 1887-88: 217-230; Chabàs, 1887-88a: 68-70; 1887-88b: 274-279; CIL II 3605 i 5972; González Simancas ms. 1916: 2-3; Sanchis Sivera 1920: núm. 78; Gurrea 1981: s. p.; CAS 347-349; Alföldy 1983; Corell 1988: 200; IRS 36: IRILADT 219; HEp. 1999: 573. Cf. Mangas 1971: 356-357; Mauleón: 1983: 35 i núm. 1773; Carbonell-Gimeno-Vargas 1992: 176.

¶¹⁵⁵ El 1782 Bayer es troba una inscripció ja mutilada i gairebé il·legible, el sentit exacte de la qual se li escapa: «Acordávame bien de los nombres de *Voconia Pancarpe* que hoi he vuelto a leer, aunque con más dificultad» (1782: 8v-9). ¶¹⁵⁶ La rèplica

és un bloc de calcària de color gris obscur. Les cares laterals i la inferior estan allisades, la de dalt i la posterior, tosques. Les seues dimensions són 85 × 59 × 34. Les lletres varien entre 4 i 5,5. En la r. 3 s'ha gravat ETE en lloc de ET o ÊT.

VOCONIA. PAN.
CARPE. PROCV
LI ET CLIMEN
SIS. LIB. ANN. ILX.
H. S. E.

Voconia • *Pan-*
carpe • *Procu-*
li et Climen-
sis (!) • *lib(erta)* • *ann(orun)* • *ILX*
5 *h(ic)* • *s(ita)* • *e(st)*

Vocònia Pancarpe,
lliberta de Pròcul i Climene,
de 59 anys,
ací és sepultada.

Voconia pax Car/pi Proculi et Cle/mentis et Baninii / F R (Diago 1613, Lumiares); Voconia pax / Carpi Procu/li et Clement/is et Baninii / H R (Diago, segons Verdú en Pérez Bayer: 1782, 8); Voconia pax / Carpi Proculi / et Clementis / et Baninii HR (Chabàs, CIL II 5972); Voconia Pancar/pe Proculi et Cly/me[n]is lib ann LX / HSE (CIL II 3605).

Sobre el gentilici *Voconius* /-a, vegeu el comentari al núm. 40. El *cognomen* *Pancarpe*, rar en general, és un hàpax a la Península. El *cognomen* *Climensis* resulta problemàtic. No hi ha dubte que Carbonell presenta el text millor que els altres. Agustín depèn de Carbonell i els altres testimonis presenten un text llacunós o alterat. Per tant, hem de seguir el text de Carbonell. Doncs bé, no sembla gaire probable que *Climensis* siga una grafia o lectura errònia en lloc del freqüent i inconfusible *Clementis*.¹⁵⁷ Però, com es pot explicar *Climensis*? Existeix *Clymene*, que és bastant freqüent, i també es coneix *Clymenis*.¹⁵⁸ Probablement *Climensis* és una grafia anòmala o lectura errònia en lloc de *Clymenenis* o *Clymenis*. De manera que *Pancarpe* era lliberta de dos patrons, un home i una dona.¹⁵⁹

Pel tenor del text, es pot datar entre la darrereria del s. I i el principi del s. II dC.

¶¹⁵⁷ Ja HÜBNER (CIL II 3605) observa: «In lapide fuit fortasse *Clymenenis*, nam de *Clementis* vix cogitandum». ¶¹⁵⁸ PAPE-BENSELER 1959: 680-681;

SOLIN 1982: 552. ¶¹⁵⁹ ALFÖLDY 1983: 111 n. 29, cita diversos exemples semblants a l'epigrafi de Tarragona.

220. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Bloc de marbre de Buixcarró.

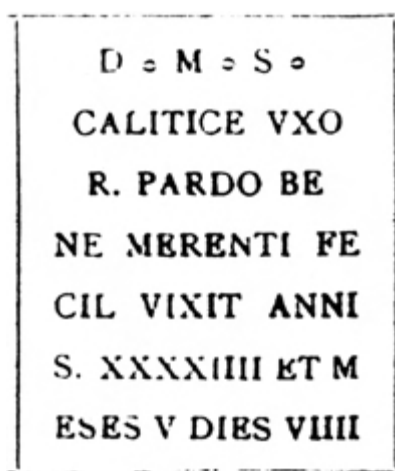
Es va trobar l'any 1901 vora la carretera nacional N-332 a la partida del Rajolar.¹⁶⁰ Aparegué «con muchos objetos propios de un *columbarium* o necrópolis romana; algunos son epigráficos...», Fita. Jaume Sansa, rector del col·legi de la Companyia de Jesús, envià un calc a Fita. Fou dipositada al Museu del Palau Ducal, on encara la va veure Sanchis Sivera.

Desapareguda.

Dimensions: 29 × 35 × (?).

Lletres: 2,7.

Fita 1905a: 133-134; Sanchis Sivera 1920: núm. 76; Sarthou-Martínez *ca.* 1920: 398; CAS 350, 363; IRS 35; IRILADT 220. Cf. Mauleón 1983: 39 i núm. 1772.

Calc de J. Sansa

D(is) ♠ M(anibus) ♠ s(acrum)

Calityce (!) uxo-

r Pardo be-

ne merenti fe-

5 *cit vixit anni-*

s XXXXIII et m-

e(n)ses V dies VIII

Als déus Manes.

Calítique, l'esposa,

a Pard,

que bé s'ho mereixia,

li féu (aquest monument).

Visqué 44 anys, 5 mesos i 9 dies.

2 Calitice (Sarthou-Martínez, CAS).

Interpunció en forma d'*hedera* només a la r. 1. L'*ordinatio* era descurada. Divereses paraules apareixen tallades i repartides en dues ratlles: *uxo/r* (r. 2-3); *be/ne* (r. 3-4); *fe/cit* (r. 4-5); *anni/s* (r. 5-6); *m/enses* (r. 6-7). Cal afegir a aquestes deficiències en la distribució del text, les anomalies ortogràfiques i sintàctiques: *Calityce*, en lloc de *Callityche*; *annis*, ablatiu, va seguit de *me(n)ses* i *dies* en acusatiu. En canvi, l'omissió de N en *meses* era molt comuna.

El nom *Callityche*, escrit ací *Calityce*, era freqüent pertot arreu.¹⁶¹

Pel tenor del text, el tipus de monument i la paleografia, es pot datar en els s. II-III.

¶¹⁶⁰ Els autors de CAS 350, després d'atribuir aquesta inscripció a Oliva, perquè afirmaven que al terme de Gandia no existia la partida del Rajolar, a la p. 363 reconeixen el seu error.

La dita partida és molt a prop de la ciutat, a la part sud d'aquesta; cf. MADOZ 1845-50; SAR-THOU-MARTÍNEZ *ca.* 1920: 398. ¶¹⁶¹ LOZANO 1998: 387.

REFERÈNCIES SOBRE INSCRIPCIONS

1. ADOR. «Coleccionados y en poder de D. Casimiro Roiga se conservan [...] un trozo de inscripción y otra inscripción completa», Anònim, «Estación romana de Ador», *Las Provincias*, 26-4-1905. La inscripció completa correspon sens dubte a la inscripció núm. 201 d'aquest corpus. Pel que fa al fragment, sabem, gràcies a una nota del fitxer del SIP, que passà a poder de Josep Roig Mascarell; cf. CAS: 331. Actualment no se sap on para.

2. ALTEA. En una nota de la Real Academia de la Historia es fa referència a la fotografia d'una «lápida cristiana con inscripción romana (*sic*), remitida por D. Francisco Martínez el 3 de abril de 1905». En l'edició anterior comentava que la fotografia havia desaparegut. Però, segons Abascal-Gimeno 2000: 62 núm. 11, es conserva a la RAH, CAAlicante-9-7944-48. El text està pres del salm 16, 8c (i no 91(90),4, com diuen Abascal-Gimeno), segons la versió Vulgata: *Sub umbra alarum tuarum protege me*.

3. DAIMÚS. Pels anys 1940, Josep Llopis explorant la zona de l'Hort del Comte, hi trobà, entre moltes altres restes romanes, una «piedra cilíndrica, supuesto miliario», CAS 337.

4. ILICI. «Veremos a flor de tierra, sin necesidad de practicar ningún trabajo, asomar sobre la superficie restos de antiguos edificios, en los que, en el verano de 1855, encontramos una piedra grabada...», Ibarra Manzoni 1879: 176-177; cf. Ramos Fernández 1975: 28 nota 56.

5. ILICI. «Uno de los trabajadores empleados en nuestras excavaciones, nos refirió que muchos años hacía, extrayendo piedra en la *Alcudia*, hallaron un gran sillar,

en el cual se distinguían varios renglones de una inscripción, y era tan grande la piedra, que fué preciso emplear una carreta para transportarla á Elche, en donde la había comprado el dueño de una casa que se construía en *Illeta*», Ibarra Manzoni 1879: 160. Aquesta inscripció, al meu parer, no es correspon amb cap altra de les conegudes d'*Ilici*. Per tant, es tracta d'una inscripció actualment desapareguda.

6. ILICI. «Nuestro buen amigo D. Manuel Ruiz, recientemente, nos dió noticia, que D. Antonio Chorro encontró en la *Alcudia* y conservaba en su casa una gran piedra cuadrangular de mármol blanco, que contenía otra inscripción, pero, al ir á examinarla en la misma casa del referido señor, de boca del cual oímos con satisfacción confirmar la certeza del hallazgo, tuvimos la pena de no poder dar con la piedra, que, con tanto afán buscábamos, atribuyendo el Sr. Chorro su desaparición, a que, quizás los albañiles, que, en tiempo no lejano habían reparado algunos muros y cimientos de la casa, echaran mano de ella, aprovechándola en la obra», Ibarra Manzoni 1879: 160.

7. ILICI. «Hacienda de Juan Sequeira. Al S. de La Alcudia y a levante del Palombar. Restos de construcciones romanas; piedra grabada y monedas», Ramos Folqués 1953: 353. Segons Reynolds 1993: 68 núm. 121, Ibarra va trobar la inscripció el 1855.

8. ILICI. Segons Reynolds 1993: 60 núm. 80, en el Camí de la Pedra Escrita es troba una «large Roman inscription, very worn. “Q. AQVIL. ...”. Lying on the road side». Nosaltres la vam veure el dia 26 d'octubre de 1998. Es troba en el punt indicat, molt prop del Fondo. És un gran bloc (85 × 160 × 60) de gres, molt irregular i no treballat. Té dues línies molt desiguals i l'escriptura ha desaparegut en algun punt. Les lletres fan 9 cm. Pel tipus de suport i de lletra, sembla que es tracta d'una inscripció moderna. La nostra lectura és: AQVI / ES+....ALET+(?). La resta de la primera lletra no identificada podria pertànyer a I, L o T. Es tracta, probablement, d'una inscripció en castellà, la lectura de la qual podria ser: «*Aquí est[à] el Alc[ale]t*». Seria doncs, una indicació de la famosa finca del mateix nom, anomenada també «els partiorets».

9. LA NUCIA. «Parece que en tiempo de Romanos fue población considerable, según lo comprueban los muchos monumentos o inscripciones que se descubren. Los nuevos moradores ocupados únicamente en la agricultura, y nada amantes de la antigüedad, han ido destruyendo y confundiendo los restos que se conservaban o descubrían en las inmediaciones de la villa. Hoy solamente se ven fragmentos de mármoles con algunas sílabas», Cavanilles 1795-97: II 237-238. Vegeu la inscripció núm. 119 d'aquest corpus.

10. LVCENTVM. «El deán Bendicho cita otra, que se conservaba en su propia casa, que después fue heredad de don Pedro Vicente Domenech; pero en su manuscrito solo se halla en quadro sin la inscripción, que por olvido dexaría, y hoy no hay más noticia de ella que la expresada», Lumiares en Lumiares-Cuesta ms. fin. s. XVIII: 57; cf. Ribelles ms. a, in. s. XIX: 159.

11. OLIVA. Referint-se a les inscripcions d'Elca, Hübner (CIL II p. 487) diu: «Quae inde provenerint antiquitatis reliquiae indigne periisse Mayansius conqueritur in epistulis suis (p. 58 edit. Valentinae) verbis hisce: 'iuxta patriam meam Olivam cum esset Franciscanorum coenobium D. Mariae cognomento Pineae consecratum ... multisque inscriptionibus Helice eo transportatis nobilissimum, cum terra mota esset ante annos centum et triginta aut circiter, ruere coeperunt parietes eosque ... fratres omnino diruerunt, nulla inscriptionum cura, quae inter ruinas iacent, nulla praeterea spe, ut sol iterum illustraret tam egregia antiquitatis monumenta, cum nunc sacellum reaedificetur supra illas ruinas». Segons Sarthou-Martínez *ca.* 1920: 434, «A fines de 1904, un pariente del [...] señor Guillermoti encontró [...] fragmentos de inscripciones».

12. POTRIES. «Al parecer, en el extremo NO de dicho lugar [El Pedregal], en un campo algo más elevado que los colindantes, abundaba la cerámica romana y sobresalían diversos muros; recogiendo un plato de arcilla roja que en el fondo llevaba grabada una cruz dentro de un círculo. También se cita el hallazgo de enterramientos con sus correspondientes lápidas, que fueron destruidas», CAS 326.

13. LA VILA JOIOSA. Segons Reynolds 1993: 89 núm. 218, Figueras Pacheco 1955 hi va trobar un mil·liari. Però la notícia no s'ha pogut confirmar.

14. XÀBIA. A Puerto Real (Cadis) s'han dipositat molts materials arqueològics procedents de Xàbia, donats per la fundació Dolores Serrés Sena, entre els quals hi ha «una con inscripciones romanas, una lápida y una especie de ara labradas sobre la piedra tosca rojiza característica de la zona del Muntanyar», P. Aragonés, «Técnicos de Xàbia reconocen que hay 41 piezas arqueológicas en Puerto Real», *Levante*, 7-2-1995.

15. XERESA. «Según las monedas de plata y cobre, como también las varias lápidas con inscripciones romanas que se han hallado en el término de Jeresa, indican que allí habitó esta nación culta», Madoz 1845-50: s.v. Jeresa. Tret d'aquesta notícia força vaga no ens ha arribat cap referència a inscripcions d'aquesta població.

INSCRIPCIONS FALSES I ALIENES

FALSES

I. DIANIVM. «Dianii», Filonardianus i els testimonis antics en general; «non longe ab Dianio oppido in pulchro tumulo», Apianus.

Filonardianus ms. s. XVI: 43v; Anonymus Valentinus ms. s. XVI-XVII: 273; Escolano 1610-11: 2, 146; Diago 1613: 130v; Ribelles ms. a, in. s. XIX: 87-88; CIL II 364*; Chabàs 1874: 67-68; Sanchis Sivera núm. 66; Martín 1970: 84-85; Gimeno 1997: 76, 816; IRILADT I. Cf. Oldenberg 1877: 20 n. 1.

c. terent. t. terent. f. patricia / gente ortus proh dolor nephando / coeli
contagio oppress. interiit. p. / martius m. mart. / f. patruelis pient. / isto
eum qui egregie sub c. caesare / militarat tumulo locari iussit. vixit / an.
XXXVIII mens. IIII dies X

El text del Filonardianus, que he seguit, és preferible al dels altres testimonis, els quals presenten un text poc correcte. A banda de la versió anterior, que és més senzilla i figura en els testimonis més antics, n'hi ha una altra més llarga i amb no poques variants, com es pot veure en CIL II 364* i Gimeno 1997: 76.

II. DIANIVM. «Adhaeret Malacensi n. 1965 apud Antiquissimum», Hübner, el qual, no obstant l'autoritat de l'Antiquissimus, l'atribueix a *Dianium* «propter recentiorum consensum». «Dianii, in agro ad primum lapidem a Dyanio», Carbonell. «Dianii», Filonardianus. «Iossae», Bononius. Sobre el problema d'atribució d'aquesta falsa, vegeu el comentari al núm. 104.

A la bibliografia de CIL II 363* s'ha d'afegir: Carbonell ms. 1492: 26; Filonardianus ms. s. XVI: 43; Agustín ms. a, s. XVI: 76v; Martín 1970: 84; IRILADT II. Cf. Oldenberg 1877: 20 n. 1; Carbonell-Gimeno-Vargas 1992: 171.

vale coniunx valet nati valeat tibur patria / ultima q. laeli morientis decreta
haec sunt. uti / tiburtina domus suburbani fundi et praed. / nomen. moe-
nia tangent. ticia marcellina / coniunx fida publius et quint. filii dulciss. /
coheredes sint

III. LVCENTVM. «En Alacant també en una heretat d'un cavaller que's diu mos-sén Ferrandiz està una pedra desta forma», Beuter. «Autores hay que dicen que esta piedra estuvo primero en Ademús donde hay otra de Bebios. Don Francisco Lansol en sus *Collectaneos de las piedras de España*, escribe que vio en Sagunto una con las mismas letras que la de Alicante, sin una tilde más ni menos», Escolano. «En la heredad de Dn. Francisco Fernández de Mesa, cavallero de esta ciudad de Alicante», Bendicho. «En Elche, Illice», Cattaneo. «Se halló aquí (en Alicante) y está oy en una heredad», Anònim de Montfaucon.

Beuter 1538: 27v; Escolano 1610-11: 2, 86; Bendicho ms. 1640: 34v; Cattaneo ms. s. XVII: 55; Anònim ms. ca. 1750: I; Anònim de Montfaucon en CIL II 362*; Maïans 1771: 97-98; Lumiares en Lumiares-Cuesta ms. fin. s. XVIII: 39-41; Anònim ms. fin. s. XVIII: 70; Laborde 1806 (ed. 1975: planxa CXLIII, núm. 39); Ribelles ms. a, in. s. XIX: 151; Abad 1984a: 94, núm. 7; IRILADT III. Cf. Diago 1613: 386v.

l. baebiae / romanae nobilis / pardus sagun/tinus amiciss / amicae optimeque
/ de se merita / f. c

He seguit la divisió de renglons de Beuter, Escolano, Lumiares, l'Anònim del s. XVIII i Laborde; Hübner divideix el text en sis renglons sense indicar quin testimoni segueix.

«Sed titulus hic Lucentinus certe aut male lectus est aut interpolatus», Hübner. El text conté una sèrie d'elements estranys que denoten que es tracta d'una falsificació. Ens referim a la nominació tant de la destinatària com del dedicant, com també als elogis insòlits *nobilis* i *amiciss(imus)*. Però aquest text inventat degué gravar-se en algun suport, ja que el van veure diversos testimonis al llarg dels s. XVI-XVIII. El falsificador s'inspirà probablement en una inscripció de *Saguntum* (IRSAT 176), coneguda ja des del s. XV. A aquesta es referiria Escolano quan afirma que Fr. Llansol «vio en Sagunto una con las mismas letras que la de Alicante, sin una tilde más ni menos». L'exageració és patent.

IV. NOVELDA. «Porque sabemos esto, la dominación bizantina y visigoda en esta comarca noveldense y por consiguiente en la Mola, no nos sorprende la siguiente lápida sepulcral que, según el testimonio del P. Esplugues, citado por Montesinos, se descubrió el año 1608, abriendo unos cimientos en la iglesia parroquial», Abad.

Abad Navarro 1928: 23-24; Llobregat 1977: 36-37; IRILADT IV.

a. i. m. / patritius famulus / xpti. vixit. annos. XXXI. / in. perpetua. dei /
pace. requievit / VI. calend. iulias / aera. d.c.VIII.

Es tracta sens dubte, com afirma Llobregat, d'una falsificació. En les pàgines del llibre que precedeixen aquesta inscripció, Abad Navarro atribueix al castell de la Mola (Novelda) diverses inscripcions d'Elx, Alacant i fins i tot de València, a més de deformar el text d'aquestes. Per tant, l'autor no és de fiar.

V. OLIVA. «Non longe ab Oliva oppido», Carbonell.

Carbonell ms. 1492: 26v; Agustín ms. a, s. XVI: 76; IRILADT V. Cf. Carbonell-Gimeno-Vargas 1992: 176 n. 20; HEp 1995: 795.

iovi optimo / ob. aug. servatum

Carbonell presenta aquesta inscripció a continuació de l'epitafi de *Baebia Quieta* (núm. 214). Però distingeix clarament ambdues inscripcions, ja que situa la segona «ad primum lapidem a Gandia», mentre que respecte de la primera diu: «non longe ab Oliva oppido». En canvi, en Agustín figura la dedicatòria a Júpiter formant part de l'epitafi de *Baebia Quieta*. «La copia autògrafa de Agustín registra la inscripció CIL II 3661 más dos líneas cuya procedencia desconocemos: *Iovi Optimo /do Aug. servatum*», Carbonell-Gimeno-Vargas. Agustín depèn de Carbonell; *do*, en comptes d'*ob* és un lapsus d'Agustín.

VI. PETRER. Inscripció atribuïda a Petrer pel canonge Montesinos.

Montesinos ms 1815: 1066 s.v. Petrel; Abad 1984b: 193; HEp 1989: 64; IRILADT VI. Cf. Corell 1988: 197; CIL II² 14,237.

qu.i.. (...rufa. sibi. et) / malco. pambino. arcum. fecit / et ... statuas / superi...
hs XXIII. ea

Respecte d'aquesta inscripció que L. Abad, malgrat que expressa les seues reserves, presenta com a inèdita, no hi ha dubte que es tracta d'una falsificació inspirada per una inscripció semblant de Xèrica (IRAPELT 27).

VII. LA VILA JOIOSA. Segons Hübner, l'Antiquissimus la situa «apud Malacam urbem», localització seguida per l'epigrafista alemany. Alciatus i Choler, en canvi, la localitzen «in villa Tholossa in templo», mentre que Bononius l'atribueix a «Iossa». En ambdós casos es tracta, amb tota probabilitat, de corrupcions del topònim la Vila Joiosa. En efecte, aquesta població figura en autors dels s. XV-XVI amb les formes *Villa Zolosa* o *Villa Tholossa*. De fet, Peutinger la localitza «Dianii ad XX lapidem supra mare». Aquesta localització, que concorda amb la del Filonardianus i la de Metellus, sembla correspondre a la Vila Joiosa. Però la major part d'autors localitzen la inscripció a *Dianium*, potser perquè consideraven que la Vila Joiosa pertanyia a *Dianium* o bé perquè la inscripció fou traslladada a Dénia, concretament a l'ermita de Santa Paula, segons afirma Escolano: «pues pudieran certificarle que sus padres la vieron por sus ojos puesta entre otras en la hermita de Santa Paula; y

que un nuncio del papa que se bolví de España a Roma, embarcándose en Denia, dando primero vista a todas sus antigüedades, tropezó como Romano en ésta de su famoso Catón y la pidió por cortesía, y se la llevó». Pel que fa al problema d'atribució d'aquesta inscripció, vegeu el comentari al núm. 104.

Carbonell ms. 1492: 19; Filonardianus ms. s. XVI: 43; Agustín ms. a, s. XVI: 76; Anonymus Valentinus ms. s. XVI-XVII: 8v i 9; Fernández Franco ms. 1596: 11v; Escolano 1610-11: 2, 155; Diago 1613: 94v; Cattaneo ms. s. XVII: 54; Velázquez ms. s. XVIII: 9; Covarrubias ms. s. XVIII: 485; Ribelles ms. a, in. s. XIX: 96; CIL II 164*; Fita 1890: 79; Valls David 1902: 102-104; Figueras *ca.* 1920: 165, núm. 52 i 53; Martín 1970: 85; Gimeno 1997: 77-78, 813; IRILADT VII; HEp 1999: 61. Cf. EE III 20, n. 1; Figueras *ca.* 1920: 141, 165; Carbonell-Gimeno-Vargas 1992: 171.

palladi victrici sacrum. / hic hostium reliquias profligavit cato / ubi et sace-
llum miro artificio / structum et aeream palladis / effigiem reliquit. / pareant
ergo et noscant omnes / senat. et p. rom. imperium deor. / numine et milit.
fortitudine et / tueri et regi

El text presenta diverses variants, com es pot veure en CIL II 164* i Gimeno.

L'autor d'aquesta dedicatòria sembla que s'ha inspirat en Livi 35, 9, 6.

VIII. VILLENA (?). «Billenae», Strada; «non longe a Bililles», Anonymus Valentinus 7; «non longe a Villilles», Anonymus Valentinus 313v; «en Villena», Morales. L'atribució, doncs, no és segura, ja que es pot tractar tant de Villena (Alt Vinalopó) com de Velilla (Aragó). De fet, en l'Anonymus Valentinus ms. s. XVI-XVII: 7, s'ha escrit al marge «Véase si es Vililla de Aragón».

Strada, Metellus, Morales en CIL II 360*; Anonymus Valentinus ms. s. XVI-XVII: 7, 313v; Gimeno 1997: núm. 62 i 1022; IRILADT VIII. Cf. Reynolds 1993: 79 núm. 174.

heus viator si ulla tibi / pietas inest verte huc / ora / heic sunt cineres c. canii
/ poetae qui ad quart. us/que olimp. in urbe omnib. / karus vix. deinde in
hispan. / revers. nemin. laes. tand. / cum ad veteres cuper. sodal. / in latium
remeare per/petuoq. cum populo quir. / viv. dura nimium fata prae/ripuere
et in itin. occub. / l. albinus cit. hisp. proc. hoc / marmore texit

ALIENES

IX. DIANIVM. Hübner, seguint Muratori, atribueix CIL II 3587 a *Dianium*. Posteriorment, preferint el testimoni més antic de Siederus, la situa a *Tarraco* (CIL II 4168). El mateix fa Alföldy (RIT 199). Aquesta atribució és sens dubte la correcta, ja que Carbonell, el primer testimoni, la presenta entre altres moltes inscripcions de la mateixa ciutat.

Pel que fa al text tant de CIL II 3587 i 4168 com de RIT 199, considere que s'hauria de revisar a la llum dels nous testimonis.

Carbonell ms. 1492: 73v; Filonardianus ms. s. XVI: 24v; CIL II 3587, 4168 amb la bibliografia antiga; Chabàs en Abascal-Gisbert 1992: 76, núm. II.4; Sanchis Sivera 1920: núm. 63; Saxer 1967: 63; Martín 1970: 80, núm. 28; ILER 5643; RIT 199; Le Roux 1982b: 208; IRILADT IX.

El text, segons Carbonell, era:

D • M
M • Valerio
Flavo b • f •
leg VII G • ex Ar-
5 meniis ann • LX
M • Val
heres fac • cur •

X. ILICI. «Tr. en 1815 ou 1816 probablement à Nîmes», CIL XII 3122. No procedeix, doncs, de l'Alcúdia, com han dit diversos editors. P. Paris la va veure en la col·lecció del marquès de Bosch; d'aquesta passà a la col·lecció del marquès de Lendínez, on la va veure A. Engel l'any 1891. «El ara CIL XII 3122 debió ser comprada y trasladada a Elche para la colección del marquès de Bosch; de ésta pasó a la del marquès de Lendínez y la hija de éste la regaló al museo que los PP. Jesuitas estaban formando en Orihuela; éstos la ofrecieron para su estudio a Fita, que la dió a conocer en el Boletín de la Real Academia de la Historia, y el ara retornó a Orihuela; al trasladarse los PP. Jesuitas a Alicante, la pieza llegó a esta ciudad junto con el segundo ejemplar que Engel había visto en Elche», Abascal. Es conserva al MARQ d'Alacant.

Dimensions: 16 × 11 × 8.

Lletres: 1,5.

CIL XII 3122; Hübner 1896: 396; Fita 1913: 147-150; AE 1914: 20; Ramos-Fernández 1975: 275, núm. 7; Mauleón 1983: núm. 1747; IRPA 72; HEp 1989: 47; Abascal 1990: 269, núm. V; Abad-Abascal 1991: 175-176, núm. I; Gómez Font 1994: núm. 1; IRILADT XI. Cf. Engel 1892: 138; Albertini 1918-19: 321, núm. 6; AE 1990: 591.

*Proxsumis /
Pollento
v(otum) • s(olvit) • l(ibens) • m(erito)*

1 Proxsumi[s] (CIL XII); Proxsumi (Ramos-Fernández)

Punts triangulars. L'escritura, estreta i allargada, és profunda, però poc acurada. Per la paleografia i el tipus de monument, es pot datar en el s. II dC.

XI. LVCENTVM. L'any 1891 la va veure A. Engel en la col·lecció del marquès de Lendínez. «Seguramente fue adquirida por el marqués de Lendínez en el mercado de antigüedades hasta acabar finalmente en la colección del colegio de Santo Domingo de Orihuela», Abascal. Es conserva al MARQ d'Alacant.

Dimensions: 13,5 × 8 × 6.

Lletres: 1,5-1,2.

Abascal 1990: 270, núm. 2; AE 1990: 592; Abad-Abascal 1991: 86-87, núm. 10; IRILADT XII. Cf. Engel 1892: 138.

*Sex-
tus
v(otum) • s(olvit) • l(ibens) • m(erito)*

XII. LVCENTVM. «En los Antigones hasta donde llegava el sitio de la antigua Ilici; tenía 4 palmos de ancho, 6 de largo, comidas las letras del tiempo, de las aguas y del viento del mar [...]; se cree que estava junto al arco, que se hizo para conducir por él el agua que de la Alcornia (?) venia a esta ciudad (de Alicante); pues hasta en los Antigones donde se halló la lápida se descubren vestigios del conducto. Está en el huerto de Baver», Anònim de Montfaucon. Atès que la notícia és molt concreta, el testimoni digne de tota confiança i el text de la inscripció segons l'Anònim (CIL II 3558) molt diferent de la inscripció de Xèrica (CIL II 3997), no resulta gens estrany que Hübner les considerés com dues inscripcions diferents. El mateix fan altres autors.

Es tracta sens dubte d'un error, que es degué produir de la següent manera: Bendicho (ms. 1640: 36) presenta una inscripció de *Lucentum* en la qual figura el *cognomen Rufus* (núm. 70). A continuació, addueix la ja esmentada inscripció de Xèrica i altres en què figura el mateix *cognomen* per tal de comentar-lo. Per tant, s'equivoca Hübner quan, referint-se a l'Anònim de Montfaucon, afirma: «Quod addit *la trae Bendicho*, in eo errat».

Anònim ms. ca. 1750: V; Anònim de Montfaucon en CIL II 3558; Hübner 1861: 435; Puig i Cadafalch 1934: 182; Tarradell-Martín 1970: 11, 15-17; ILER 2064; Abad 1984a: 110-111; Abad 1984b: 193; IRPA 16; HEp 1989: 56; Reynolds 1993: 7, 46, núm. 4, 53, núm. 42; IRILADT XIII.

//////// Porcio Rufino
 ////////// arcum fecit //////////

XIII. LVCENTVM. Hübner, seguint testimonis anteriors, situa CIL II 1126 a Santiponce (Sevilla) i afegeix que la comprà el comte de Casa Rojas i la traslladà a la casa que tenia a Alacant. L'any 1894, Engel (1896: 204 n. 3) la va veure en la col·lecció alacantina del marquès de Bosch i comunicà a la redacció del CIL que s'havia trobat «près d'Alicante».

L'error passà a EE IX 354a, Rabanal-Abascal 1985: núm. 3 i Abad-Abascal 1991: 114, núm. 57. El primer editor a adonar-se'n de l'error és Abascal 1994b: 281-282, núm. 2; IRILADT XIV.

XIV. NOVELDA. «Reperta a. 1676 prope Noveldam en unos banzales [= banales] de José Duayda in situ quodam dicto *la partida de Sicilia* iuxta parietinas castelli de la Muela et servata Noveldae apud Martinez notarium [...]. Ex schedis Iosephi Moret servatis apud Paulum Ilárregui Pompaelone dedit Antonius Delgado», Hübner. Segons Llobregat: «Mai no ha estat posada en relació amb les nostres terres una inscripció recollida per Hübner i atribuïda a les de Navarra per un error del seu fitxer, puix que la prengué d'un manuscrit d'aquella procedència, però que de fet fou trobada en el s. XVII al castell de la Mola de Novelda, segons consta expressament al comentari de Hübner, qui en dóna un facsímil. La lectura és gairebé impossible, però l'estil de les lletres és visigòtic avançat o tal vegada altmedieval, i en aquest cas seria una peça única a tot el País Valencià».

IHC 281; Llobregat 1977: 37; IRILADT XV; Abascal-Gimeno 2000: 62, núm. 12.

XIH+Λ+HNNKOR
 bWSTLA+HFI.
 2bNKFHΛ-VS
 TBIETBVNIC+XX

El text resulta incompreensible. Si no és una falsificació, podria tractar-se d'una atribució errònia.

XV. LA VILA JOIOSA. Hübner atribueix a la Vila Joiosa dues inscripcions del Villar del Arzobispo (CIL II 3574, 3575). L'error ja el va observar Sanchis Sivera 1920: 494-495; IRILADT XVI.

XVI. VILLENA. Hübner, seguint testimonis antics, localitza CIL II 3125 *Ucletii* (Uclés, Cuenca), topònim que Strada transcriu erròniament per *Viletii*, el qual alguns autors identifiquen amb Villena.

A la bibliografia de CIL II 3125 cal afegir: ILER 5439; Anonymus Valentinus ms. s. XVI-XVII: 21, 246; Cattaneo ms. s. XVII: 19; Gimeno 1997: 755; tots ells l'atribueixen correctament a Uclés. Però Masdeu 1783-1805: 6, 341, núm. 1036, situa la inscripció «en Villena», atribució errònia que segueixen Ribelles ms. a, in. s. XIX: 102; Sanchis Sivera 1920: núm. 68; Martín 1970: 81, núm. 30; IRILADT XVII.

INICIS DE LES INSCRIPCIONS FALSES

a. i. m., patritius famulus, IV
 l. baebiae romanae, III
 heus viator si ulla tibi pietas, VIII
 iovi optimo, V

palladi victrici sacrum, VII
 qu.i... rufa, VI
 c. terent(ius) t(iti) terent(ii) f(ilius), I
 vale coniunx valetate nati, II

C onclusió

ASPECTES MÉS NOTABLES DEL CORPUS

Aquest volum recull les inscripcions de quatre ciutats del sud del País Valencià. Les quatre es trobaven a la *Contestania* i pertanyien al *conventus Carthaginiensis*. Respecte d'*Ilici* i *Dianium*, sabem que tenien port; probablement també *Lucentum* i *Allon*. No és, doncs, gens estrany que tinguessen contactes freqüents amb el nord d'Àfrica i el món grec. D'altra banda, els orígens de les quatre ciutats es remunten a l'època ibèrica. Les relacions amb el nord d'Àfrica i amb el món grec, i l'origen ibèric de les ciutats han deixat la seua empremta en l'epigrafia: presència d'africans (núm. 12, 142) i de productes de la mateixa procedència (núm. 33, 163); inscripcions gregues (núm. 47, 61, 81); inscripció ibèrica (núm. 24). Però allò que més i millor caracteritza la personalitat de les quatre ciutats és la seua intensa romanització. Aquesta es manifesta clarament en l'onomàstica i en la tipologia monumental, en les magistratures municipals i en la religió. Tot és típicament romà. Tan sols es registren quatre noms ibèrics en una inscripció ibèrica en escriptura llatina (núm. 24).

Entre les quatre ciutats sumen un total de dues-centes vint-i-quatre inscripcions, distribuïdes de la següent manera:

	CIUTAT	RESTA TERRITORI	TOTAL
Ilici	48	14	62
Lucentum	40	4	44
Allon	11	6	17
Dianium	40	61	101

La quantitat d'inscripcions sembla indicar la importància relativa de cada ciutat: *Ilici* seria la ciutat més important, seguida de *Dianium* i *Lucentum*; en darrer lloc vindria *Allon*. Tanmateix, *Dianium*, al contrari de les altres tres, tenia un *territorium* que oferia condicions excel·lents per a l'agricultura ja en època romana. Per això compta amb un conjunt d'inscripcions molt superior fins i tot al d'*Ilici*.

Pel que fa a la classificació de les inscripcions, deixant de banda els *instrumenta domestica* i les inscripcions de caràcter desconegut, observe un fet comú a les quatre ciutats: la major part de les inscripcions són sepulcrales. Es pot fer encara una altra observació comuna a les quatre ciutats: les inscripcions votives són molt escasses. Aquesta constatació és aplicable a les ciutats romanes del País Valencià, tret de *Valentia* i *Saguntum*.¹ Però també s'hi observen algunes diferències. Efectivament, *Ilici* compta amb dues inscripcions jurídiques (núm. 12, 13) i tres de decoratives (núm. 24, 25, 46), classes desconegudes a les altres ciutats; només *Dianium* té una inscripció commemorativa (núm. 136). Les diferències més grans, però, es donen en les inscripcions honorífiques i en les monumentals: *Ilici*, amb cinc i quatre, respectivament; *Lucentum*, cap i sis; *Allon*, una honorífica i una monumental; *Dianium*, quinze i cap. Per a més detalls sobre les classes d'inscripcions, vegeu el quadre 1 (p. 12).

Quant a la cronologia, les quatre ciutats tenen en comú el fet que el període de màxima producció epigràfica són els segles I-II, i que aquesta decau fortament en el s. III. Però també s'hi observen diferències. *Ilici* és la ciutat que presenta les inscripcions més antigues, sis almenys del s. I aC (núm. 1, 3, 4, 12, 24, 42); *Lucentum* només en té una del s. I aC (núm. 65); *Allon* i *Dianium* no en tenen cap anterior a l'era cristiana. Per altra part, *Ilici*, *Lucentum* i *Dianium* compten amb diverses inscripcions datables en els s. IV-VII, mentre que *Allon* no en té cap.

¶ ¹ *Ilici* té dues inscripcions votives, *Lucentum*, també dues; *Allon*, una; *Dianium*, quatre;

Saetabis, dues; *Edeta*, tres; *Valentia*, disset; *Saguntum*, seixanta-tres.

MATERIALS DELS MONUMENTS EPIGRÀFICS

Les observacions que faig a continuació es basen fonamentalment sobre les inscripcions conservades, és a dir, cent quaranta-una de les dues-centes vint-i-tres conegudes. Però també tinc en compte les indicacions dels autors antics sobre el material i la tipologia de les inscripcions desaparegudes.

QUADRE 3
Materials dels monuments

arenosa	13
argila	31
bronze	9
calcària	80
estuc	2
guix	2
marbre blanc	34
marbre de Buixcarró	15
marbre indeterminat	5
plom	1
quarsita	2
indeterminat	5
desconegut	25
TOTAL	224

Deixant de banda les vint-i-cinc inscripcions de material desconegut, les dades són les següents: n'hi ha vuitanta de calcària, abundant en tot el país,² quinze de marbre de Buixcarró.³ Així mateix, tenim trenta-quatre inscripcions de marbre blanc, tot d'importació i segurament provinent d'Itàlia, a més de cinc de marbre indeterminat. Comptem també amb tretze inscripcions de pedra arenosa, trenta-una d'argil·la (totes elles són *instrumenta*, tret del núm. 176 que és una ara), dues de guix i dues d'estuc, una de plom, dues de quarsita i cinc de material indeterminat (els mosaics). Les nou de bronze corresponen a cinc *instrumenta* i a quatre plaques.

¶² Cf. IRET p. 230. ¶³ Pel que fa a aquest tipus de marbre, procedent de la serra del mateix nom, i emprat en totes les àrees del País Valencià, cf. IRST pp. 155-158.

MAYER 1998: 102ss. l'anomena *marmor Saetabitanum*.

La major part, doncs, de materials de les inscripcions és local; només procedeixen de fora del país el marbre blanc i el bronze. En general podem dir que els percentatges d'ús de materials són els mateixos que a la resta del País Valencià.⁴

TIPOLOGIA MONUMENTAL I DECORACIÓ

Les dades sobre els tipus monumentals són les següents: setze ares, trenta-nou blocs, un capitell, tres columnes, vint-i-dues esteles, cinc mosaics, vint-i-tres pedestals, cinquanta-una plaques, una rupestre, vint-i-quatre atuells de terrissa, dues murals, una tèssera, dos *pondera*, dos ponderals, deu segells i vint-i-dues de tipologia desconeguda. Quant als tipus escassament representats (capitell, mosaics, columna, rupestre, murals, etc.), em limitaré a dir que són rars en general.

QUADRE 4
Tipologia monumental

ara	16
bloc	39
capitell	1
columna	3
estela	22
mosaic	5
pedestal	23
placa	51
rupestre	1
<i>VARIA</i> atuells de terrissa	24
murals	2
tèssera	1
pondera	2
ponderals	2
segells	10
desconeguda	22
TOTAL	224

¶ ⁴ Tret de *Saetabis*, on la proximitat de les pedreres de Buixcarró justifica la preeminència d'a-

quest, cf. IRST pp. 155-156; sobre d'altres zones del país, cf. IRET pp. 228-230; IRVT p. 274.

Els monuments que més abunden són les plaques, seguides dels blocs, les esteles, els pedestals i les ares. Les ares es troben distribuïdes de forma relativament proporcional en les quatre ciutats. No passa, en canvi, el mateix amb els altres tipus monumentals. En efecte, els blocs i els pedestals, escassos a *Ilici*, *Lucentum* i *Allon*, abunden a *Dianium*. Les plaques abunden més a *Ilici* que a les altres ciutats. Finalment, les esteles, escasses en les quatre ciutats, són molt nombroses a la Safor.⁵

Pel que fa a la decoració, hem de dir que és molt escassa.⁶ No n'hi ha en els pedestals; se'n troba en una sola ara (núm. 117), en dues plaques (núm. 16, 144), en un bloc cristià de caràcter cultural (núm. 101). El monument en què més sol abundar és l'estela (núm. 54, 115, 142, 172, 213).

QUADRE 5

Material dels monuments epigràfics en relació amb la tipologia

TIPOLOGIA	M A T E R I A L													TOTAL
	arenosa	bronze	calcària	ceràmica	estuc	guix	marbre blanc	marbre de Buixcarró	marbre indeterminat	plom	quarsita	indeterminat	desconegut	
ara	3		9	1									3	16
bloc	4		30					3					2	39
capitell	1													1
columna	1								1				1	3
estela	2		17				2						1	22
mosaic												5		5
pedestal	1		18				1	1					2	23
placa		4	3				30	10	3		1			51
rupestre			1											1
<i>VARIA</i> atuell														
de terrissa				24										24
mural					2									2
tèssera											1			1
pesos				2										2
ponderals		1								1				2
segells		4		4		2								10
desconeguda	1		2				1	1	1				16	22
TOTAL	13	9	80	29	2	2	34	15	5	1	2	5	26	224

¶ ⁵ L'estela és rara al País Valencià en general, cf. IRS p. 111. ¶ ⁶ Els motius decoratius de les inscripcions

són molt escassos en tota la franja mediterrània; pel que fa al País Valencià, cf. IRET, p. 232.

CRITERIS DE DATACIÓ

Pel que fa a la datació, observem que de les dues-centes vint-i-quatre inscripcions que recull el corpus, només se'n conserven cent quaranta-sis, i les altres setanta-vuit han desaparegut. No sempre datem les inscripcions desaparegudes perquè, en no pocs casos, resulta impossible per falta d'elements. Quant a les conservades, només és possible datar-ne vuit de forma absoluta o quasi (núm. 3, 4, 13, 62, 121, 123, 124, 126). Pel que fa a la resta, solament s'hi pot atribuir una datació aproximada, basant-se en el formulari, en la tipologia monumental, en la paleografia, etc. Al final de cada inscripció indique els criteris en què base la datació. Són els mateixos que sol emprar l'epigrafia actual. Dissortadament, no sempre ha estat possible aplicar de forma conjunta tots els elements que serveixen per a datar, ja que sovint es desconeix el tenor del text i la tipologia monumental (és el cas de les fragmentàries) o bé el context arqueològic original (generalment les inscripcions han aparegut desplaçades).

QUADRE 6
Datació

s. I aC	5
s. I aC - I dC	2
s. I dC	50
s. I-II dC	35
s. II dC	58
s. II-III dC	25
s. III dC	2
s. III-IV dC	2
s. IV dC	2
s. IV-V dC	1
s. V-VI dC	2
s. VI dC	1
s. VI-VII dC	2
s. VII dC	2
desconeguda	35
TOTAL	224

Els criteris generals en què base la datació aproximada de les inscripcions són els següents:

Duo nomina, és a dir, *praenomen* i *gentilici*, sense *cognomen*: època preclaudiana.

Absència de la fórmula *DM*; nom del difunt en nominatiu: s. I dC.

Fórmula *DM*; nom del difunt en datiu o genitiu: s. II dC.

Adjectius elogiosos i altres fórmules complexes: a partir del final del s. II dC.

En general, com més senzill és un epitafi, més possibilitats té de ser primerenc; i al contrari.

Fórmula *omnibus honoribus in re publica sua functus*: a partir de la primera meitat del s. II dC.

Ús de l'*hedera*: a partir del s. II dC.

ELS TEXTOS: L'ONOMÀSTICA, LES FÓRMULES I LA LLENGUA

El corpus registra almenys seixanta-nou gentilicis, la freqüència dels quals és la següent:

<i>Pompeii</i>	12	<i>Marii</i>	2	<i>Octavius</i>	1
<i>Sempronii</i>	12	<i>Manlii</i>	2	<i>Pacideia</i>	1
<i>Baebii</i>	9	<i>Minicii</i>	2	<i>Popilius</i>	1
<i>Terentii</i>	9	<i>Paccii</i>	2	<i>Porcius</i>	1
<i>Cornelii</i>	8	<i>Publicii</i>	2	<i>Primigenia</i>	1
<i>Aemilii</i>	7	<i>Saenii</i>	2	<i>Sarronius</i>	1
<i>Valerii</i>	7	<i>Volcinaei</i>	2	<i>Sennia</i>	1
<i>Appii</i>	5	<i>Antestia</i>	1	<i>Sestus</i>	1
<i>Iulii</i>	4	<i>Antoni[-]</i>	1	<i>Sicceia</i>	1
<i>Iunii</i>	4	<i>Astranius</i>	1	<i>Sicinius</i>	1
<i>Licinii</i>	4	<i>Atellius</i>	1	<i>Silvius</i>	1
<i>Munatii</i>	4	<i>Aufustius</i>	1	<i>Sulpicius</i>	1
<i>Voconii</i>	4	<i>Calpurnia</i>	1	<i>Tadius</i>	1
<i>Acilii</i>	3	<i>Capitonus</i>	1	<i>Talpicius</i>	1
<i>Alfii</i>	3	<i>Coelius</i>	1	<i>Tettius</i>	1
<i>Anni</i>	3	<i>Domitius</i>	1	<i>Turia</i>	1
<i>Aufidii</i>	3	<i>Fufius</i>	1	<i>Varia</i>	1
<i>Lucretii</i>	3	<i>Fulvius</i>	1	<i>Venilius</i>	1
<i>Saufei</i>	3	<i>Furia</i>	1	<i>Volusius</i>	1
<i>Statilii</i>	3	<i>Grattius</i>	1		
<i>Cassii</i>	2	<i>Herennius</i>	1		
<i>Didii</i>	2	<i>Horatius</i>	1		
<i>Fabii</i>	2	<i>Lol(l)ius</i>	1		
<i>Fabricii</i>	2	<i>Maecius</i>	1		
<i>Granii</i>	2	<i>Numisius</i>	1		

El quadre requereix almenys unes breus observacions. Els gentilicis profusament documentats són ben pocs, mentre que els representats una sola vegada sumen més de la meitat. Per altra banda, els gentilicis profusament documentats només apareixen a *Dianium* i el seu territori; cap no apareix més de tres vegades en les altres tres ciutats.

Tots els *Pompeii* són del territori de *Dianium*, concretament de la Safor. A més, la major part, atès que ostenten *cognomina* grecs, devien ser lliberts. Els *Sempronii* abunden particularment a *Dianium* i al seu territori, on devien constituir una de les *gentes* més importants. En efecte, alguns dels seus membres van formar part del consell de la ciutat (núm. 130, 169); d'altres estaven relacionats amb persones notables (núm. 129); la major part de les inscripcions dels *Sempronii* són pedestals.

Els *Baebii* abunden sobretot a la Safor, on constituïen una *gens* important. Són *Baebii* els qui dediquen un pedestal a *L. Valerius Propinquus*, flamen de la *provincia Hispania citerior* (núm. 131). Un *Baebius* va emparentar amb una *Sempronia* (núm. 197). *Baebia Quieta* es fa construir un grandíol mausoleu (núm. 214).

Els *Terentii* es troben distribuïts entre les quatre ciutats, si bé abunden més a *Dianium*. La major part provenia d'origen servil. Un d'ells fou *sevir Augustalis* de *Dianium* (núm. 170).

Els *Cornelii* estan documentats a *Ilici* (núm. 36, 48), *Allon* (núm. 108) i sobretot a *Dianium* i el seu territori (núm. 17, 140, 161, 208). Devien representar una de les famílies importants de *Dianium*; un dels seus membres exercí totes les magistratures municipals (núm. 127).

Els *Aemilii* eren una altra de les famílies més nombroses i importants de la zona. A *Ilici* trobem un *Aemilius*, colon de l'època fundacional de la ciutat (núm. 12); a Xixona, territori de *Lucentum*, una *Aemilia* (núm. 103); però és *Dianium* on més abunden i més importància devien tenir. En efecte, un *Aemilius* ostentà tots els càrrecs municipals (núm. 127); possiblement era també magistrat l'*Aemilius* al qual es dedica un pedestal, actualment fragmentari (núm. 125). Una *Aemilia* es casà amb un *Terentius* que era *sevir Augustalis* de *Dianium* (núm. 143, 170).

Els *Valerii* són una altra de les *gentes* més nombroses i influents de la zona. Ja en l'època fundacional d'*Ilici* figura un *Valerius* entre els colons (núm. 12); a *Lucentum* trobem un altre *Valerius* que era *magister Larum Augustalium* (núm. 66); una *Valeria*, probablement lliberta, a la Vila Joiosa (núm. 108); però torna a ser *Dianium* i el seu territori on es concentren els *Valerii*. El membre més important és *L. Valerius Propinquus* que, després d'haver detingut totes les magistratures a la ciutat, arribà a ser flamen de la *provincia Hispania citerior* (núm. 131, 132, 133). Li dediquen pedestals, entre d'altres, els *Baebii* (núm. 131) i els *Granii* (núm. 132), dues *gentes* extraordinàriament influents, sobretot a *Saguntum* i els seus voltants.

Encara que poc nombrosos, són també molt influents els *Iunii*. Tots es troben concentrats a *Dianium* i el seu territori. Un d'ells exercí tots els honors mu-

nicipals (núm. 129); dos eren néts de *Q. Granius Clemens*, magistrat de la ciutat (núm. 128); un altre fou *decurialis scribe librarius quaestorius trium decuriarum* (núm. 171). Els *Munatii* són de *Dianium* i el seu territori (núm. 145, 182, 188). Procedeixen d'origen servil, tret de *Q. Munatius Iustus* (núm. 188). No apareixen més al País Valencià, i són molt rars a la resta d'Hispania. Per tant, és probable que tots els *Munatii* de la zona estiguessen relacionats entre ells per vincles de sang o legals. Els *Iulii*, tan freqüents pertot arreu, a penes estan documentats en la nostra àrea (núm. 37, 136, 140, 218). Un d'ells era veterà de la legió VII, possiblement forà (núm. 136). Els *Licinii*, molt freqüents pertot, a penes es troben en la nostra àrea (núm. 52, 91, 179). Pel que fa als *Vóconii*, poc freqüents a Hispania, observem que, al País Valencià, només es troben en aquesta àrea (núm. 40, 75, 110, 219) i a *Saguntum*.

Els *Appii* es troben concentrats a la Safor (núm. 201, 216, 217). Fora d'ací no es coneixen més al País Valencià; a més, eren molt rars a la resta d'Hispania. Per tant, és probable que els cinc estiguessen emparentats entre ells. Tots porten el *praenomen* *Quintus*. Els *Acilii* i els *Saufeii* també apareixen només a la Safor. Els *Granii* són de *Dianium*: un hi va exercir tots els càrrecs municipals (núm. 128), l'altre era amic de *L. Valerius Propinquus*, flamen provincial de la Tarraconense (núm. 132). Entre aquells gentilicis que apareixen dues o tres vegades, es tracta generalment de persones emparentades entre elles. Com ara els *Annii* (núm. 203), *Aufidii* (núm. 138), *Saufeii* (núm. 186, 190, 210), *Didii* (núm. 193), *Fabricii* (núm. 63), *Manlii* (núm. 105), *Paccii* (núm. 116), *Publicii* (núm. 117), *Volcinaei* (núm. 111).

Quant als gentilicis, observem que *Sicceia* (núm. 73), *Talpicius* (núm. 198) i *Volcinaeus* i *Volcinaea* (núm. 111) no apareixen documentats enlloc fora d'ací.⁷ *Pacideia* (núm. 171), en femení, representa un hàpax absolut; *Tarasonius* només apareix en la inscripció il·licitana núm. 18 i en una altra de Roma. Pel que fa a *Coepisius*, considere que es tracta d'una lectura errònia, no solament en la inscripció núm. 35, sinó també en CIL V 8810,444. Per tant, s'hauria d'eliminar dels repertoris.

Pel que fa als *cognomina*, sense comptar els fragmentaris, el corpus en registra un total de cent cinquanta-cinc: noranta-quatre llatins, cinquanta-vuit grecs, tres celtes. Els *cognomina* llatins i els grecs són, en general, més o menys coneguts pertot arreu. Això no obstant, observem que entre els *cognomina* llatins, *Solanianus* (núm. 66) i *Lacinianus* (núm. 15), constitueixen *hapax legomena* absoluts; *Catinus* (núm. 40) només apareix una altra vegada a la *Germania Superior*. Entre els *cognomina* grecs, *Mnasillus* (núm. 137) només apareix documentat, literàriament, una altra volta amb la forma *Mnasyllus*; *Onyx* (núm. 64, 66) es troba tan sols una vegada a Roma sota la variant *Onuxs*. *Diopane* (núm. 108) representa un hàpax absolut. Finalment, *Saturius* i *Salustius* semblen ser noms ficticis, mentre que *Ati[- -]* representaria el nom del terrissaire (núm. 99).

¶ ⁷ S'haurien d'eliminar dels repertoris onomàstics les formes *Volcina* i *Volcinaia*, ja que són lectures incorrectes de la inscripció núm. 111.

L'onomàstica és, doncs, gairebé tota llatina o grega, i reflecteix una societat intensament romanitzada. Els noms que no procedeixen de la tradició greco-llatina són molt escassos: els quatre ibèrics *Acos*, *Belsadin*, *Corescrad*[- -], *Olsailacos* (núm. 24), els cèltics *Praeno* (núm. 77), que no apareix documentat fora d'ací, i *Sennia* (núm. 93); i, finalment, el semític *Sarra* (núm. 100).

Pel que fa a la condició social, l'abundància de *cognomina greca* indica que molts dedicants i destinataris de les inscripcions eren d'origen servil.

Destaquem també l'existència de tres inscripcions gregues: una d'*Ilici* (núm. 47) i dues de *Lucentum* (núm. 61, 81). Semblen indicar una presència molt notable de grecoparlants a la zona.

Quant a les fórmules, em limite a fer unes breus observacions sobre algunes, ja que apareixen totes recollides en l'índex corresponent. La fórmula de dedicació als déus Manes pot ser DM (disset vegades), o DMS (set vegades); només en un cas apareix desenvolupada aquesta darrera (núm. 117). La fórmula final HSE (HSS) és molt freqüent (quaranta-sis vegades). També és freqüent la fórmula STTL (onze vegades), amb més incidència a *Allon* i *Dianium*.

La fórmula *ex somnio* (núm. 176) no apareix més a la Península Ibèrica.

Pel que fa als elogis dels difunts, es tracta, en general, de tòpics ben coneguts. Són remarcables per la seua raresa *homo optime* i *mulier optima* (núm. 107) i l'elogi tan emotiu i desenvolupat del núm. 171 *maritus pius et incomparabilis...*, *cum quo socia iucundam vitam aequabili concordia vixisset*.

Finalment, pel que fa a la llengua de les inscripcions, he de dir que és en general correcta. En l'índex XIV he recollit les anomalies de caràcter lingüístic que he trobat en les inscripcions. Es tracta, gairebé en tots els casos, d'errors fonètics ben coneguts pertot.

ADDENDA

Aquesta *addenda* ha estat publicada a *Studia Philologica Valentina*, vol. 13, n. s. 10 (2011), pp. 45-67, amb el títol «*Additamenta* a IRILADT²».

Hom ha de tenir en compte que aquest conjunt d'inscripcions modifica, encara que mínimament, tant els índexs epigràfics com els altres índexs d'IRILADT² i el nombre d'inscripcions als mapes, tot i que no n'altera substancialment les conclusions. Aquestes inscripcions aporten només variacions de detall al corpus, com per exemple l'increment en un exemplar del nombre d'inscripcions gregues (núm. 44a), o matisen afirmacions com ara la referent a l'absència de làpides romanes al Comtat, ja que la inscripció núm. 179a constitueix el primer testimoni d'aquesta comarca i, a més, acredita l'aparició del cognomen Censorinus al País Valencià. Finalment, si la lectura de la inscripció núm. 94a és correcta, tindriem el primer cas del nommen Austius a Hispània.

Elx

17a. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre de Buixcarró, trencada dalt, baix i a la dreta.

Aparegué vers 1990 «en la partida Asprillas, a 4,5 km al sur de las ruinas de Ilici», Abascal.

Es conserva en una col·lecció particular.

Dimensions: (13,5) × (15) × 5,5.

Lletres: r. 1: 4,2; r. 2: 5,5.

J. M. Abascal 1999: 289-290 amb foto; AE 1999: 961; HEp 1999: 40.

anno[rum - - -]
Publ[icius o -icia - - -]

A...,
 de ... anys;
 Publici o Públícia
 ...

L'escriptura és molt acurada. Sobre el gentilici *Publicius*, vegeu el comentari a la núm. 17.

Pel tenor del text i la paleografia, es pot datar entre la darrerïa del s. I i principi del s. II.

33a. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Estampilla sobre l'ansa d'una àmfora Dr30B.

Es va trobar a la campanya d'excavacions del 1971 a l'estrat C de l'Alcúdia.

Es conserva al Museu Monogràfic de l'Alcúdia (FUIA), núm. inv. LA427.

Dimensions: ansa: $9 \times 4,5$.

Cartel·la: $1,9 \times 3,3$.

Lletres: ca. 0,4.

Ramos Folqués 1976: 31 fig. 21B i lám. XXX, A; Márquez-Molina 2001: 216, núm. 4; *idem* 2005: 302, núm. 293 amb dibuix.

Ex pro[v(incia)]

Máureta[n(ia)]

Caes(ariensi) Tubu(suctu)

De la província Mauritània

Cesariense. Tubusuctu.

APMS(- - -) / MVILETA(- - -) / AVST(- - -) (Ramos Folqués); Ex Pro[vincia] / Maureta[n](ia) Caes(ariensi)] / Tubu(suctu) (Márquez-Molina).

Sobre la difusió d'aquesta marca, vegeu el comentari a la núm. 33.

Pel context, es pot datar entre la darrerïa del s. II i principi del s. III dC.

44a. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Boca d'àmfora amb dues anses. L'una presenta un segell amb caràcters llatins; l'altra, un altre amb caràcters grecs. Es tracta d'una àmfora del tipus Brindisi fabricada a Apani.¹

«Fue descubierta hacia 1935 por D. Alejandro Ramos Folqués en una finca de la Alcudia de Elche», Fernández-Chicarro.

Es conserva al Museu Monogràfic de l'Alcúdia (FUIA), núm. d'inv. LA4148.

Dimensions: alçària: 17,5; diàmetre de la boca: 16.

Cartel·les: $1,5 \times 5$.

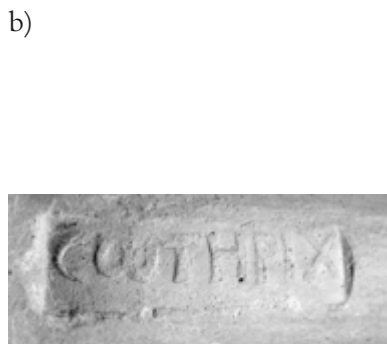
Lletres: 0,7.

Fernández-Chicarro 1959: 300-301 n. 5; SEG XVII 489b, Supp. IG XIV, 164 n. 489b; de Hoz, M. P. 1997: 64, 10.2; Márquez-Molina 2001: 117-118, núm. 11-12, fig. 3. 1; *idem* 2005: 175-176, núm. 48; Corell-Gómez 2009; Silvestrini 2002: <<http://www.dscc.uniba.it/Anfore/Index.htm>>.

¶¹ Cf. DESY 1989.

a) C(ai) • Anini • f(iglinae)

b) σωτήριχ(ος)

De l'alfar de Gai Anini. Sotèric (l'ha fabricat).

a) C(aii) ANINI F(igvlvs) (Márquez-Molina, *El comercio en el territorio de...*);
C(aii) Anini F(igulus) uel F(iglina) (Márquez-Molina).

b) ΣωΤΗΡΙΧ (Márquez-Molina, *El comercio en el territorio de...*); Σωτήριχ(ος)
(Márquez-Molina).

És un segell binominal. El tipus d'àmfores que associen els segells de *C. Anini(us)* i Σωτήριχ(ος) es troben també a França. A Hispània, apareix encara a Escambreras, al SE de la badia de Cartagena (Múrcia) *C. Aninius* era el *dominus figlinae* i Σωτήριχ(ος), l'*offinator*.

Per la tipologia, es data al s. II aC.

44b. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Àmfora B68 amb *titulus pictus* en el coll.

Es va trobar a l'Alcúdia «en un contexto bajoimperial», Márquez-Molina.

Es conserva al Museu Monogràfic de l'Alcúdia (FUIA), núm. inv. LA-6365.

Dimensions: alçària 58; diàmetre: 29.

L'espai on apareix el *titulus pictus*: ca. 8 × 13.

Lletres: r. 1: 2,3-3,5; r. 2: ca. 2-6,6.

Márquez-Molina 2001: 213 núm. TP10, lām. 21; *idem* 2005: 362, núm. 441; HEp 2001: 16.

Cin(n)a

Castul(onensis) (?)

Cinna Castulonenc (?)

1 [- - -] (Márquez-Molina).

Per la tipologia, es pot datar entre mitjan s. III i la primera meitat del V.

Santa Pola

51b. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Àmfora Dr 20 amb *titulus pictus* en la paret i en l'ansa.

Es va trobar a la «Casa de El Palmeral» (Santa Pola).

Es conserva al Museu del Mar de Santa Pola, núm. inv. PAL-3061-001.

Márquez-Molina 2001: 214, núm. TP11, làm. 22; *idem* 2005: 359, núm. 435; HEp 2001: 19.

CCLXXX [- - -]

Vindicis • Securi ?

280 ...

De Vindex, de Secur ?

2 Vindicis [- - -] (Márquez-Molina).

Es pot datar als segles III-IV.

Elda

57a. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Motlle de llàntia amb grafit *ante coctionem*.

Es va trobar a «El Monastil en el interior del *hypocaustum* del horno de este taller», Poveda.

Es conserva al Museu Arqueològic Municipal d'Elda, núm. inv. EM-19200.

Dimensions: alçària: 3,5; diàmetre: 10,2.

Lletres: 1-1,3.

Poveda 1997: 419; *idem* 1998; HEp 1998: 5; Poveda 1999.

Leros

Leros.

L. Eros (Poveda).

Possiblement es tracta de l'illa de Leros, una de les Espòrades.

Es pot datar entre la darrerïa del s. I aC. i principi del s. I dC.

57b. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Fragment de ceràmica comuna romana amb grafit *ante coctionem* en la part externa.

Es va trobar al Monastil «entre los materiales recuperados en el interior del horno», Poveda.

Es conserva al Museu Arqueològic Municipal d'Elda, núm. inv. EM-19875.

Dimensions: 4,1 × 6 × ?

Lletres: 2.

Poveda 1998: 276; HEp 1998: 5b.

[- - -] AP

L. Ap(onius) (?) (Poveda).

Es pot datar en la darrereria del s. I aC.

59a. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Fragment superior d'àmfora del tipus LRA 1b, d'origen oriental (Antioquia, Cilícia, Xipre o Rodes) amb *titulus pictus* en el coll.

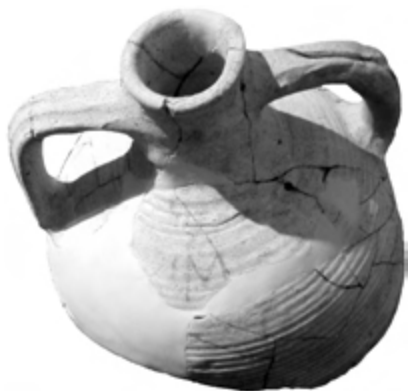
Es va trobar entre els anys 1960 i 1970 al jaciment del Monastil (Elda).

Es conserva al Museu Arqueològic Municipal d'Elda, núm. inv. EM-1765.

Dimensions: alçària: 26,6; diàmetre: 26,6.

Lletres: 2,5-3,1.

Reynolds 1993: 20, 77, pl 138, app. C, 297; Canós-Poveda 1995: 143-144 amb dibuix; HEp 1996: 67; Márquez Villora 1997-1999: 163-168, núm. 11; Márquez-Molina 2001: 209, núm. TP6, lám. 20, 2; *idem* 2005: 363 núm. 443.

[Creu (?)]

[---]

M(odii)

L (?)

Cinquanta modis (?)

+ / M(όδιος) [- - -] / λ(ίτρα) (?) (Canós-Poveda); [- - -] / [- - -] / [- - -] M [- - -] / [- - -] (Márquez Villora).

En la part central del coll es veu un signe que podria correspondre a una creu.²

Pel context arqueològic i la tipologia, es pot datar en el s. V dC.³

¶ ² Cf. MÁRQUEZ VÍLLORA 1997-1999: 165. ¶ ³ Aquest tipus d'àmfora es troba, en Occident, en un arc cronològic que va des de la fi del s. IV fins a la primera meitat del s. VII; cf. MÁRQUEZ VÍLLORA 1997-1999: 163.

59b. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Anell de bronze de secció lenticular amb una Σ gravada.

Es va trobar en la tomba núm. 2 «de la necrópolis tardorromana del Camino del Monastil», Segura-Tordera.

Desaparegut.

Dimensions: diàmetre: 2,2.

Pes: 2,3 gr.

Poveda 1996: 371, núm. 2; Segura-Tordera 2000: 266-267; HEp 2000: 1.

Σ

Pel context arqueològic, es pot datar en el s. VI dC.

Alacant

94a. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Fragment d'un vas de ceràmica comuna ibèrica. El grafit va en la part interior pròxima a la base.

«Hallada en la superficie en el área del Tossal de Manises», Llobregat.

Desapareguda (?).

Dimensions: (?).

Llobregat 1965: 9-11 amb dibuix (fig. 5), 14-15, 19-20; Oikonomides 1983b: 109-110, núm. 1; SEG XXXIII 827.

[- (?)] *Austiu[s]*

Austi.

LUSTIU... o AUSTIU... (Llobregat).

Com a *nomen*, no hi ha testimonis d'*Austius* a Hispània.⁴

94b. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Àmfora Dr 2-4 amb *titulus pictus* en el coll.

Es trobà casualment «en las terreras de las excavaciones del Tossal de Manises», Márquez-Molina.

Desapareguda (?).

Ablue

Renta't. (Embotellat)

Domiti(ani) XVI co(n)s(ulatu)

durant el setzè consolat de Domicià.

Abr[um] / Domi[t(iani) XVI Co(n)s(ulibus) (Márquez-Molina).

Data del 92 dC.

¶ ⁴ Sobre *Austius*, cf. SCHULZE 1904: 131; SOLIN-SALOMIES 1994: 273.

Dénia

138a. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL (?). Placa de marbre de Buixcarró, trencada en l'angle superior esquerre, baix i en tota la part dreta.

Es va trobar el 1991 a Dénia, «formando parte del pavimento de lajas o placas de piedra que rodeaba parte del perímetro de un pozo. Este se encuentra en el lado suroeste del patio de la vivienda n.º 30 de la actuación arqueológica “El Fortí Fase III”, -DE.C 91-4-», Abascal-Gisbert.

Es conserva al Museu Arqueològic de Dénia, col. epigràfica [ref. e.t.d. 043].

Dimensions: (31,5) × (20) × 3.

Lletres: r. 1-3: 4, 2; r. 4-5: 2.

Abascal-Gisbert 1995-97: 94-96, núm. 3; AE 1997: 956; HEP 1997: 4.

*Cor(neliae ?) Sa[- - -]
P(ublius) • Ael(ius) • Ty[- - -]
Aug(usti) • lib(ertus) [- - -]
ob calumn[iam-c. 5-]
5 [-c.3-]VS[-c.11-]
- - - - -*

A Cornelia (?) Sa...;
Publi Eli Ty...,
llibert d'August,
... per calumnia ...

Cor(nelio) Sa[turn(nino) / P(ublius) • Ael(ius) • Ty[chius] / Aug(usti) • lib(ertus) / ob calumn
[- - - / - - -]VS[- - -] (Abascal-Gisbert).

Interpuncions redones (r. 2, 3). L'escriptura presenta lleugeres tendències cursives. El text va alineat a l'esquerra. Es conserven restes del pautat.

Es pot datar entre el 117 i 138 (època d'Adrià).

144a. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de marbre de Buixcarró trencada tot al voltant.

Es va trobar el 1993 a Dénia «al realizar las obras de reforma de la “Barra Larga”, pues se encontraba reaprovechada en un muro perimetral del edificio situado en el núm. 31 de la calle Pont», Abascal-Gisbert.

Es conserva al Museu Arqueològic de Dénia, col. epigràfica [ref. e.t.d. 044].

Dimensions: (18) × (28) × 7,5.

Lletres: 4,5.

Abascal-Gisbert 1995-97: 98-99 núm. 5; AE 1997: 958.

----- ?
 [- - -?] Anthima
 [R]omae sita
 [- - -]+e [- - -]

A...
 Antima,
 sepultada a Roma.

3. [- - -]E[- - -] (AE).

Pel tenor del text i la paleografia, es pot datar en la segona meitat del s. II dC.

155a. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Lingot de plom amb forma semicircular en la part superior característica del tipus I. 3 de Domergue. En la part superior presenta tres estampilles en cartutxos rectangulars allargats. En el cartutx del centre, un dofi en relleu.

El va trobar el 1978 M. Soler a uns 9 m de profunditat en la costa situada al sud de Dénia, concretament en el punt anomenat l'Androna, davant les Rotes.

Es conserva en una col·lecció particular.

Dimensions: 9 × 42,5 × 9.

Lletres: 1,4.

Pes: 34 kg.

Aranegui-Martín 1995; AE 1995: 958; HEp 1996: 65.

L(uci) • Plani • L(uci) • f(ili) (dofí) Russini

De Luci Plani Russini, fill de Luci.

La marca epigràfica de *Lucius Planius Russinus* és ben coneguda a la conca occidental de la Mediterrània.⁵

Es pot datar en el s. I aC.

¶ ⁵ Sobre la marca epigràfica de *Lucius Planius Russinus* cf. C. DOMERGUE 1990: núms. 1028–1030; BLÁZQUEZ MARTÍNEZ 1996: 188–191,

193–194, 196–198. Sobre aquest personatge i el seu origen, a més del treball d'ARANEGUI-MARTÍN, cf. POVEDA 2000: 294–296, 304, 307, 311.

Pedreguer

168a. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Bloc de calcària arenosa de color ocre, local. Està trencat tot al voltant i erosionat en la cara superior.

Es va trobar el 1978 a la partida de Miranbons, terme municipal de Pedreguer. L'àrea en què aparegué presenta una important densitat de jaciments arqueològics, principalment de l'inici del Principat.

Es conserva al Museu Arqueològic de Dénia, col. epigràfica [ref. e.t.d. 051].

Dimensions: (53) × (42) × 28.

Lletres: 6-4,5.

Abascal-Gisbert 1995-97: 91-93, núm. 1; AE 1997: 954; HEp 1997: 10.

----- ?
[- - -]OMN[- - -]
[- - -]Se]mproñi fi[lius - - -]
[- - -]++e et G(aius) Ae[- - -]
[- - -]+[•]Siciñi M[- - -]
5 [- - -]+s nunc hic q[ui]escent - - -
[- - -] sepulcrum [- - -]

... fill de Semproni,
... i Gai E...,
... de Sicini,
...ara descansen ací;
... sepulcre ...

Interpuncions triangulars amb el vèrtex cap amunt. L'escriptura és acurada. I *longa* (r. 2, 4); T *summa* (r. 3). Nexes: NI (r. 2, 4).

Sobre els gentilicis *Sempronius* i *Sicinius*, vegeu els comentaris als núm. 55 i 141, respectivament.

Per la paleografia, es pot datar en la primera meitat del s. I dC.⁶

¶ ⁶ Pel formulari, es podria pensar que es tracta d'un epígraf funerari cristià (HEp 1997: 10).

Sanet i Negrals

168b. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de calcària local, trencada baix i en ambdós costats. El costat superior es conserva parcialment original. La cara anterior està polida.

La va trobar casualment J. Balaguer Serra a la partida dels Canets, terme municipal de Sanet i Negrals. Al voltant d'aquest lloc han aparegut altres restes romanes.

Es conserva al Museu Arqueològic de Dénia, col. epigràfica [ref. e.t.d. 054].

Dimensions: $(22,5) \times (17) \times 3,6$.

Lletres: r. 1: 7; r. 2: 4,7.

Abascal-Gisbert 1995-97: 97-98, núm. 4; AE 1997: 957a; HEp 1997: 13a.

[- C]orn[elius - f(ilius)]

[Gal(eria tribu)] • Ba[sus an(norum)- - -]

h[ic situs est]

... Corneli Bassus, fill de ...,
de la tribu Galèria, de ... anys,
ací és sepultat.

3 h(ic) s(itus) e(st) (tots).

L'escriptura és molt acurada.

Sobre el gentilici *Cornelius* i el *cognomen Bassus*, vegeu els comentaris als núm. 48 i 121, respectivament.

Pel tenor del text i la paleografia, es pot datar en la primera meitat del s. I dC.

168c. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Placa de calcària local, trencada baix i a la dreta. És un fragment de la inscripció anterior reaprofitat posteriorment. La cara anterior està allisada.

Sobre les circumstàncies de la troballa, vegeu el núm. 168b.

Es conserva al Museu Arqueològic de Dénia, col. epigràfica [ref. e.t.d. 054].

Dimensions: $(22,5) \times (17) \times 3,6$.

Lletres: 3-2, 6.

Abascal-Gisbert 1995-97: 97-98, núm. 4; AE 1997: 957b; HEp 1997: 13b.

D(is) • M(anibus)
Nom[- -]
h(ic) • ia[et]
s(it) • t(ibi) • t(erra) • l(evis)

Als déus Manes.
 Nom...
 ací és sepultat.
 Que la terra et siga lleugera.

1-2 *D(is) M(anibus) [s(acrum)] / Nom[as]* (Abascal-Gisbert).

Les interpuncions consisteixen en vírgules. L'*ordinatio* segueix un eix central. L'escriptura presenta tendències cursives (A, M, T).

Pel tenor del text, la paleografia i per tractar-se d'una inscripció reaprofitada, es pot datar entre la darrerria del s. II i principi del s. III dC.

Ondara

173a. ANEPIGRÀFICA. Bloc de calcària grisa, trencat tot al voltant.

Es conserva al claustre de l'Ajuntament d'Ondara.

Dimensions: (58) × (70) × 40.

Pérez-Bayer ms. 1782: 15-15v; Lumiares ms. ca. 1800: 150 (ed. 1852: p. 80, núm. 225, lám. 31; Ribelles ms. a. in. s. XIX: 192 amb dibuix; HEp 1999: 52; cf. IRILADT 174, nota 268.

Els Poblets

178a. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Rajola quadrada de color roig. En la cara superior, molt allisada, presenta un segell inscrit en una cartel·la rectangular. És decorada amb tres bandes paral·leles que s'entrecreuen.

Es va trobar a l'alfar de la vil·la de l'Almadrava.

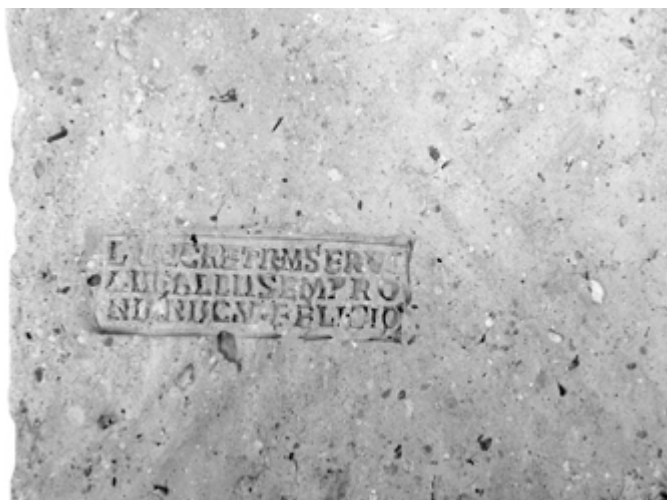
Es conserva al Museu Arqueològic de Dénia, col. epigràfica *Instrumentum domesticum*, 002.

Dimensions: 20,5 × 20,5 × 5,5.

Camp epigràfic: 2,7 × 8,2.

Lletres: 0,6-0,5.

IRILADT 113; Gisbert 1999: 91-94 amb foto i dibuix; Rico 1999: 30; AE 1999: 962; HEp 1999: 56.

*L(ucii) Lucretii M(arci) Servi-
lii Gallii Sempro
nianii c(larissimi) • v(iri) • Felicio*

De Luci Lucreci Servili
Gal.li Sempronà,
baró il·lustríssim. (L'ha fabricat) Felició.

L. Lucreti M. Servi / lii Gallii Sempro / niani c(larissimi) v(iri) Felicio (AE); L(ucii) Lucreti · M(arci) Servi / li · Galli · Sempro / niani (HEp); L(ucii) Lucreti<<i>> · M(arci) Servi / lii · Galli · Sempro / niani · c(larissimi) · v(iri) · F<<e>>licio (IRILADT).

La mateixa marca aparegué a una vil·la romana de la Vila Joiosa (IRILADT 113), als comentaris de la qual em remet.

Es pot datar entre la darrereria del s. II i principi del s. III.

178b. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Fragment de tègula amb segell dins una cartel·la rectangular.

«Procede del interior de uno de los hornos de l'Almadrava», Gisbert.

Es conserva al al Museu Arqueològic de Dénia, col. epigràfica *Instrumentum domesticum* 003.

Dimensions: $7,9 \times 11,3 \times 1,9$.

Cartel·la: $2,5 \times 5,8$.

Lletres: 0,8.

Gisbert 1999: 98; AE 1999: 963.

L(uci) Sulpici
Sabini (palma) (?)

De Luci Sulpici Sabí.

La marca apareix en tres exemplars diferents que han eixit d'una mateixa matriu. Les tres teules procedeixen dels forns de l'Almadrava.

Es pot datar en el s. III dC.

EL COMTAT

Planes

179a. INSCRIPCIÓ SEPULCRAL. Estela de calcària de color gris clar, amb la capçalera lleugerament semicircular. Està trencada baix i presenta desperfectes en les vores superior i esquerra. És de factura molt tosca.

La va encontrar Xavier Borrel el 1996 a la partida de Benicapsell, terme municipal de Planes. Sembla que s'havia reaprofitat en el ribàs a prop del qual aparegué. Per tant, devia estar desplaçada del lloc original. Es tracta de la primera inscripció romana que es coneix a la comarca del Comtat. De tota manera, cal dir que en tota la zona que envolta el lloc de la troballa han aparegut moltes restes ibèriques i romanes.

Es conserva al Museu Arqueològic Municipal Camil Visedo Moltó, d'Alcoi, núm. inv. 946/06.

Dimensions: $(38,5) \times 35 \times 9$.

Lletres: 3.

Grau Mira-Moltó Gisbert 1996: 209-212; AE 1996: 927; HEP 1997:12.

*L(ucius) Terentius
Censorin-
us • ann(or)um LX
h(ic) • s(itus) • e(st) •*

Luci Terenci Censorí,
de 60 anys,
ací està sepultat.

1 [C]n(aeus) • (Grau-Moltó, HEp), V(ibi)us o L(ucius) (AE); 2 Censorin(us) (AE); 2-3 Censorin/[us] (Grau-Moltó; HEp)

Sobre el gentilici *Terentius*, vegeu el comentari al núm. 49. El *cognomen* *Censorinus* apareix ací per primera vegada al País Valencià. És molt rar a Hispània.

Pel tenor de text i la paleografia, es pot datar entre la darrerïa del s. I i principi del s. II dC.

Alfafara

179b. INSTRUMENTUM DOMESTICUM. Anell de bronze amb inscripció.

S'ha trobat en les sepultures del Mas del Pou, terme municipal d'Alfafara.

Es conserva al Museu Arqueològic Municipal Camil Visedo Moltó, d'Alcoi.

Dimensions: diàmetre: 2,4; amplària màxima; 0,85.

Lletres: 0,3-0,5 × 0,3-0,4.

R. González Villaescusa 2001: 307; HEp 2001: 10

(creu) nio (creu)

Es pot datar entre la darrerïa del s. VI i principi del s. VII.

Índexs epigràfics

I. NOMINA¹

Acilia L. lib. Modesta, 195	Q. Appius Bithinias, 217
M. Acilius Eros, 213	Q. Appius Claudius, 201
M. Acilius Pilignus, 180	Q. Ap(pius) Q. f. Fulvianus, 216
G. Ae[- - -], p. 179, n. 1	Q. Appius Marcellus, 217
P. Ael(ius) Ty[chius] Aug(usti) lib(er- tus), p. 179, n. 1	P. Astranius Venustus, 68
[Ae]milia [- - -], 103	P. Atellius P. f. Gal. Verecundus, 181
Aemilia Scintilla, 143	Aufidia P. l. Hediste, 138
Aemil(ia) Scintilla, 170	Aufidia P. lib. Saturia, 138
Aemilia L. fil. Severina, 127	Cn. Aufidius Cn. f. Lacinianus, 15
Q. Aemilius - - - - -, 125	C. Aufustius C. f. Gal., 12
L. Aemilius L. f. Hor., 12	Baebi[a - fil(ia) ?] Cla[udia ?], 205
C. Aemiliu[s] Mnasillu[s], 137	Baebia Fausta, 206
Africana Maxima, 88	Baebia Faus[ta], 207
Alf(ia) Rhode, 107	Baebia Quieta, 214
L. A[l]f[i]us Donatus, 136	Baebius Calpurnianus, 131
[-] Alfius Zosim[us], 107	C. Baebius Florus, 218
[-] Aniu[s - - - M]arinus, 203	Baebius Iustus, 131
M. Aniu[s - - -]des, 203	M. B(aebius) Potens, 197
C. Annius C. f. Gal. Seneca, 12	L. Baebius Trupo, 204
Antes[tia] Domi[tiana ?], 14	A. C(- - -) A(- - -), 87
[-] Antoni[- - -], 150	Calpurnia Marcella, 126
Ap(pia) Saturnina, 216	[-] C[a]pit[oniu]s [- - -]o[- - -], 208
	Casius S(- - -), 93

¶ ¹ Els noms dels membres de l'ordre senatorial figuren en majúscules.

L. Cassius Iunianus, 49a
 Cassius, *vide* Casius
 P. Coe(lius) (?) Pistus, 35
 Co[rnelia] Sph[ragis], 140
 [- C]orn[eliu]s - f. Gal.] Bassus, p. 179,
 n. 1
 L. Cornelius Carpus, 108
 P. Cornelius [-]. f. Gal. C[ele]r (?), 208
 Q. Cornelius Clemens, 161
 L. Cornelius Placidus, 36
 Q. Cornelius Placidus, 36
 [- Cor]nelius Q. f. Gal. Placidus, 127
 L. Cornelius L. f. Quirinalis, 48
 D[- - -] Ex[- - -], 16
 DECIVS VALERIANVS, 136
 Didius Alcidis, 193
 [Didius Pro]bus ?, 193
 L. Domitius Eques, 139
 L. Fab[ius- - -], 27
 L. Fabius L. f. Gal., 12
 [- F]abius [- - -]ianus, 119
 P. Fabricius Iustus, 63
 P. Fabricius Respect(us), 63
 Q. Fufius Q. f. Mae., 12
 P. Fulvius Asclas, 69
 L. Fur(- - -) Domi(tianus ?), 60
 Furia Tyce, 54
 [-] Furon[ius ? - - -], 56
 [-] Grani[us A]nicetu[s], 132
 Q. Granius Q. f. Clemens, 128
 Q. Grattius Constitutus, 215
 L. Her(ennius) O[pt(atus)], 89, 90
 P. Horatius P. f. Quir., 12
 Is(- - -) C(- - -), 87
 Iul(ia) Gemina, 37
 Iul(ia) C. f. Placida, 218
 C. Iul(ius) H[- - -], 140
 C. Iul(ius) Urbanus, 136
 T. Iunius Gal. Achilleus, 171
 Iunius Festus, 128
 Iunius Severus, 128
 T. Iunius T. f. Gal. Severus, 129
 Licinia [- - -]lia, 91
 C. Licinius Licinianus, 52
 C. Licinius Mar[inus], 179
 [-] Licinius Maxim[us], 179
 C. Lolius Rufus, 70
 Lucretia Maura, 71
 M. Lucretius Cyrus, 175
 L. LVCRETIVS SERVILIUS GALLVS
 SEMPRONIANVS, 113
 [- L]ukan[ius Cres]cens (?), 92
 C. Maecius C. f. Celer, 3
 Manlia Chrysis, 105
 Q. Manlius Q. f. Quir. Celsinus, 105
 C. Marcius C. f. Celer, 3
 C. Marius C. f. Vet., 12
 M. Marius M. f. Gal., 12
 Minicia Ele[ute]r(is) (?), 187
 [-] Minicius M. f. Gal. Marcellus, 191
 Munatia Damalis, 188
 Munatia Q. lib. Fausta, 182
 [M]unatia Restitut[a], 145
 Q. Munatius Iustus, 188
 Gn. Numisius Gn. f. Numisianus, 202
 Cn. Octavius Florus, 122
 [- O]ὑολόσιος [Σύν]τροφος, 81
 [-] Paccius [- - -], 116
 [-] Paccius [- - -], 116
 Pacideia Hedone, 171
 Pompeia L. f. [- - -], 191
 Pompeia Asterope, 212
 Pompeia Gnat'o', 217
 P(ompeia) C. l. Sintyche, 183
 Pompeia Ven[ust]a, 184
 C. P(ompeius) Claudius, 212
 [-] Pom(pei)us [- - - f.] Ius[tus], 196
 G. Pom[pe]ius Nicostratus, 184
 Q. Pom[p]ei)us Philipus, 184
 [C] P(ompeius) Polyd[e]uces, 183

[-] Pompei[us Primi]genius, 194
 [- P]ompeius [- - -]us, 185
 M. Popilius Onyx, 64
 M. Popillius Onyx, 66
 L. Porcius [P]lutus, 2
 Primigenia Sinponiaca, 72
 M. Publ[icius - - -], 17
 M. Publ[icius - - -], 17
 Saenia Abra, 115
 L. Saeniu[s - - -], 149
 Sex. Sarronius Parthenius, 38
 Cn. Saufeius, 190
 Cn. Saufeius Cn. l. Esychus, 210
 Cn. Saufeius Cn. l. Nedimus, 186
 Sempronia L. f. Campana, 139
 Sempronia [I]usta, 197
 Sempronia Marina, 169
 L. Sempronius Enipeus, 129
 M. Sempronius [Fi]dus, 126
 M. Sempronius Hymnus, 106
 C. Sem[pronius] (?) Pro[- - -], 55
 M. Sempronius Reburus, 106
 C. Sempronius C. f. Gal. Severinus, 187
 Q. Semproni(us) Q. f. Gal. Taurus, 130
 Q. Sempronius Q. f. G[al.] Valerianus, 169
 Sempronius Valerianus, 169
 Sennia T(- - -), 93
 SERVILIUS, *vide* LVCRETIUS
 A. Sest[us] [Dama], 95
 Sicceia P. l. Donata, 73
 P. Sicinius P. l. Eutyclus, 141
 Sicinius M[- - -], p. 179, n. 1
 P. Sil[- - -], 11
 Silv[ius - - - ?], 178
 P. Statilius Africanu[s], 142
 P. S[tatilius] Pammon, 142
 T. STATILIVS TAVRVS, 4
 L. Sulpicius Sabinus, 155
 Tadius M. f. Ruf(us), 65
 P. Talpicius Rusticus, 198
 [- T]araso[nius ? Pu]lcher, 18
 Terentia L. l. Arbuscu[la], 49
 Terent(ia) Doriphoris Sex. filia, 143
 [Te]rentia [P]riscae l. Tethis, 49
 M. Terentius [I]anuarius, 199
 Sex. Terentius Lemnaeus, 143, 170
 Sex. Terentius Lemnaeus filius, 170
 L. Tere[ntius] M. f. Mancin[us], 109
 Terentius Thaum[a]stus, 199
 Gn. Te[rentius] Vern[- - -], 74
 C. Tettius C. f. Sca., 12
 Turia Marcella, 39
 Ulpia Marciana, 49a
 L. V(- - -) Scrib(onianus), 121
 Valeria Diopane, 108
 [-] Vale[rius - - -], 192
 [-] Valeri[us] Campanu[s], 200
 L. Valerius L. f. Ga[l.] Propinquus, 133
 L. Valerius L. f. Gal. Propinquus, 131
 [L.] Valer[ius] L. f. G[al.] [P]ropin[quus], 132
 M. Valerius Solanianus Severus Mure-nae f., 66
 L. Valerius L. f. Vet., 12
 Varia Nigrina, 19
 Venil(ius) Augustus, 20
 Voconia Macedonia, 110
 Voconia Pancarpe, 219
 Q. Voconi[us - - -], 75
 L. Voconius Catinus, 40
 Volcinaea Calliste, 111
 M. Volcinaeus Callistus, 111
 Volusius, *vide* Οὐολόσιος
 [- - -]ia Thy[- - -], 74
 [- - -]mmius Gaetulicus, 148
 [- - -]us Q. f. +[- - -], 5
 [- - -]us Iustu[s], 120

II. COGNOMINA²

A(- - -), 87	Catinus, 40
Abascantus, 94	Celer, 3
Abra, 115	C[ele]r (?), 208
Achilleus, 171	Celsinus, 105
Acos, 24a	Chrysis, 105
Africanu[s], 142	Cla[udia ?], 205
Alcides, <i>vide</i> Alcidis	Claudius, 212
Alcidis, 193	Claudius, 201
[A]nicetu[s], 132	Clemens, 128
jApollovnioi, 61	Clemens, 161
Arbuscu[la], 49	Climene (?), 219
As[- - -], 146	Clymene, <i>vide</i> C-l-imene
Ascla, <i>vide</i> Asclas	Constitutus, 215
Asclas, 69	Corescrad[- - -] (?), 24b
Asmenus, 201	[Cres]cens, 92
Asterope, 212	Cyrus, 175
Ati[- - -], 99	D[- - -], 21
Augustus, 20	[Dama], 95
Aurelius †, 100	Damalis, 188
Bassus, 121	Di+[- - -], 146
Bas[sus], p. 179, n. 1	Dido, 43
Beryl[lus], 172	Diopane, 108
[B]elsadin, 24b	Domi[tiana ?], 14
Bithinias, 217	Domi(tianus ?), 60
C(- - -), 87	Donata, 73
Calityce, 220	Donatus, 136
Calliste, 111	Doryphoris, 143
Callistus, 111	Ele[ute]r(is) (?), 187
Callityche, <i>vide</i> Calityce	Elpis, 166
Calpurnianus, 131	Enipeus, 129
Campana, 139	Eques, 139
Campanu[s], 200	Eros, 213
Capraria, 144	Esychus, 210
Carpus, 108	Eutychus, 141

¶ ² A més dels *cognomina*, incloem els noms únics i els *praenomina* i gentilicis amb valor de *cognomina*. El signe † significa que la inscripció és cristiana. Amb les lletres (h) i (d) indiquem si és home o dona.

Ex[- - -], 16
 Fa[- - -], 83
 Fausta, 206
 Fausta, 182
 Faus[ta], 207
 F<<e>>licio, 113
 Festivos, 176
 Festus, 147
 Festus, 128
 Festus, 188
 [Fi]dus, 126
 Florus, 122
 Florus, 218
 Fulvianus, 216
 [F]ulvina (?), 26
 Gaetulicus, 148
 GALLVS SEMPRONIANVS, 113
 Gamus, 133
 Gemina, 37
 Gnat^fo^l, 217
 H[- - -], 140
 Habra, *vide* Abra
 Hediste, 138
 Hedone, 171
 Helpis, *vide* Elpis
 Hermeros, 76
 Hesychus, *vide* Esychus
 Hilarus, 118
 Hilar[us], 95
 Hila(rus), 167
 Homullus, 181
 [Hono]ratus (?) †, 101
 Hymnus, 106
 [I]anuarius, 199
 Iunianus, 49a
 Iust[- - -] †, 158
 [I]usta, 197
 Iustu[s], 120
 Iustus, 63
 Iustus, 131
 Iustus, 188
 Ius[tus], 196
 Lacinianus (?), 15
 Lemnaeus, 143
 Lemnaeus, 170
 Lemnaeus, 170
 Licinianus, 52
 Lucanus, 96, 97, 167a
 Macedonia, 110
 Mancin[us], 109
 Marcella, 126
 Marcella, 39
 Marcellus, 191
 Marcellus, 217
 Marciana, 49a
 Marina, 169
 [M]arinus, 77
 Mar[inus], 179
 [M]arinus, 203
 Maura, 71
 Maxima, 88
 Maxim[us], 179
 Maximus, 41
 Melibius, *vide* Melybius
 Melybius, 88
 Mnasillu[s], 137
 Modesta, 195
 Mu[- - -], 6
 Murena, 66
 Mystes, 189
 Nedymus, *vide* Nedimus
 Nedimus, 186
 Nepo[s], 135
 Nicostratus, 184
 Nigrina, 19
 Numisianus, 202
 Olsailacos, 24b
 Onesimus, 149
 Onesimus, 98
 Onyx, 64
 Onyxes, 66
 O[pt(atus)], 89, 90

Paelignus, *vide* Pilignus
 Pammon, 142
 Pancarpe, 219
 Pardus, 220
 Parthenius, 38
 Pausilipus, 172
 Pausilypus, *vide* Pausilipus
 Phiale, *vide* Piale
 Philipus, 184
 Piale, 186
 Pierus, 73
 Pilignus, 180
 Pistus, 35
 Placida, 218
 Placidus, 127
 Placidus, 36
 Placidus, 36
 [P]lutus, 2
 Polyd[e]uces, 183
 [Po]stuminus, 50
 Potens, 197
 Praeno (d), 77
 [Primi]genius, 194
 [P]risca, 49
 Pro[- - -], 56
 [Pro]bus ?, 193
 Proculus, 219
 Propinquus, 133
 Propinquus, 131
 [P]ropin[quus], 132
 [Pu]lcher, 18
 Pyrallis, 76
 Quieta, 214
 Quirinalis, 48
 Reburus, 106
 Respect(us), 63
 Restitut[a], 145
 Rhode, 107
 Rogata, 144
 Ruf(us), 65
 Rufus, 70
 Rufus, 194
 Rusticus, 198
 [Ru]sticus, 211
 S(- - -), 93
 Sabinus, 155
 Salustius (!), 99
 Sarra †, 100
 Sauria, 138
 Saurius, 99
 Saturnina, 216
 Saturninus, 60
 Saturninus, 168
 Scintilla, 143
 Scintilla, 170
 Scrib(onianus), 121
 Seianus, 43
 SEMPRONIANVS, *vide* GALLVS
 Seneca, 12
 SERVILIUS, 113
 Severina, 127
 Severina †, 159
 Severinus, 187
 Severus, 66
 Severus, 128
 Severus, 129
 Sinponiaca, 72
 Sintyche, 183
 Solanianus Severus, 66
 Sph[ragis], 140
 Strobilus, 190
 Symphoniaca, *vide* Sinponiaca
 Syntyche, *vide* Sintyche
 [Σύν]τροφος, 81
 T(- - -), 93
 TAVRVS, 4
 Taurus, 130
 Techne, 78
 Thaum[a]stus, 199
 Tethis, 49
 Thymele, 74 (?), 211

Trophime, 133	Verecundus, 181
Trupo, 204	Vern[- - -], 74
Trypho, <i>vide</i> Trupo	Zosim[us], 107
Tyce, 54	[- - -]+anus, 22
Tyche, <i>vide</i> Tyce	[- - -]finis (d), 192
Ty[chius], p. 179, n. 1	[- - -]ianus, 135
Urbanus, 136	[- - -]ianus, 119
Valens, 144	[- - -]les, 85
VALERIANVS, 136	[- - -]lia, 91
Valerianus, 169	[- - -]mianus, 51
Valerianus, 169	[--]na (d), 173
Varro, 79	[- - -]o[- - -], 208
Ven[ust]a, 184	[- - -]us, 184
Venustus, 68	[- - -]us, 185

III. IMPERATORES

Augustus (27aC-14dC)

Augustus Divi f(ilius), 3

Germanicus

[German]icus Caesar, 132

Traianus (97-117)

[Im]p. Cae[s Ner]va [Traianus] Augustus German[icus - - -], 123

Hadrianus (117-138)

Adrianus (!), 121

M. Aurelius (161-180) - *Commodus* (176-192)

Impp(eratores) Caess(ares) M(arcus) Aur(elius) Antoninus et [L(ucius) Aelius
Aur(elius) Commodu]s Augg(usti) Ger(manici) Sarm[at(ici)], 62

Incerti

Augustus, 122

[Cae]sar, 7

[- - - Germ]anic[us - - -], 124

IV. CONSVLES ALIAEQVE TEMPORVM DETERMINATIONES

a. 26 aC. T. Statilius Taurus co(n)s(ul) II, 4
 Tertiu(m) idus Feb(ruarii) †, 159
 Ka(lenda)s [- -]uarias †, 160

V. HONORES POPVLI ROMANI

adlectus in V decurias, 133	eq[uites], 13
c(larissimus) v(ir), 113	imp(erator) III, 4
co(n)s(ul) II, 4	sen[atores], 13
D[e]cius Va[[er[i]anus co(n)s(ularis), 136	

VI. RES MILITARIS

cohors IIII Dalmatarum, 129	sesquiplicanus, 144
imp(erator) III, 4	tribunus leg(ionis) XX Valeriae Vic-
optio, 136	tric(is), 129
praef(ectus) cohortis IIII Dalmatarum,	vet(eranus), 136
129	vexil(atio), 136
princeps vexil(lationis) leg(ionis) VII	
gem(inae) p(iae) f(elicis) [[M[a]xim	
[i]n(ianae)]], 136	

VII. DII DEAEQVE ET RES SACRAE

<i>Divi imperatores vivi pro deis culti exhibentur in indice III</i>	Iuno, 63
	Iuppiter, 175
	Lares Viales, 176
Dii Manes, 14, 17, 19, 48, 49a, 52, 72,	Silvanus Augustus, 121
76, 107, 108, 110, 111, 116, 117,	Venus, 122
118, 119, 171, 177, 178, 184, 191,	
196, 199, 216, 217, 220	sacerdotes
Dom(ina) Caeles(tis), 1	flamen III, 105
Galatea, 25	flamen P(rovinciae) H(ispaniae)
Genius turris, 103	c(iterioris), 131, 133
Hercules Augustus, 2	mag(ister), 66

IIIIIVir Aug(ustalis), 68, 122	λαός, 47
IIIIIV(ir) Aug(ustalis), 2	[εὐ]χ(ῆν) ὀχόντες (!), 47
IIII(vir) Aug(ustalis), 66	πρεσβύτεροι, 47
seviratus, 170	πρ[οσ]ευχή λαο[υς] τους θεο[υς]
	(?), 47
<i>christiana</i>	rec(essit) (bis), 100
A ω iuxta chrisma, 58	[r]ecessit in pace, 159
chrisma, 58, 100	S(alvator) C(hristus) (ΙΧΘΥΣ) Α ω, 102
commane(n)s aput (Christum), 101	[sanctoru]m (?) reliq[ui]ae, 158
[epis]c(opus) (?), 158	bir onnestus, 101
fidelis (Christi) (bis), 100	

VIII. TRIBVS

Fal(erna) 12	Mae(cia) 12
Gal(eria) 12 (quater), 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 169, 171, 181, 187, 191, 208	Quir(ina) 12, 105
Hor(atia) 12	Sca(ptia) 12
	Vet(uria) 12

IX. GEOGRAPHICA

Aurelia Carissa, 12	[M]unicipium Lucent[inum], 62
Ba[λ]iaricus, 12	P[om]peian(us), 69
Carthaginensis, 217	Praeneste, 12
Civitas [Dianensis (?)], 158	P(rovincia) H(ispania) c(iterior), 131, 133
Corduba, 12	Prov(incia [Maur(etania) Caes(arien- sis)], 33
Dianensis, 129	Tonnei(ana) (tegula), 34
Dianenses, 134	Tubus(uctu), 33, 163
Hispa[- -], 185	Ulia, 12
Icosium (ter), 12	Vibo, 12
Lucentes, 68	Vi[ccia]nae figl[(inae)], 34
Malaca, 12	
Mau(retania) Caes(ariensis), 163	
Municipium D(ianense), 122	

X. RES MVNICIPALIS

[a]edil[- - -], 10	[m]unicipium Lucen[tinum], 62
aed(ilis) Ilvir et q[ui]ng(uennalis)], 5	omnib(us) honorib(us) in republica
[decr]eto decurionum Dianensium,	functus, 128
134	omnibus honoribus in r(e) p(ublica)
d(ecurio) m(unicipii) [- - -], 130	sua functus, 133
decuriones, 122, 130, 134, 191	omnibus honoribus in re p(ublica) sua
[Ilvir], 105	functus, 127, 129
Ilvir(i), 63	omnibus honoribus in republica sua
ex d(ecreto) d(ecurionum), 122	functus, 191
ex decreto ordin(is), 63, 169	ordo, 63, 169
[omnib(us) honorib(us) in re pu]	patronus, 4
b(lica) sua [functus] (?), 6	praef(ectus), 65
[mun]icipes, 134	respublica, 6, 63, 127, 128, 129, 133,
municipium D(ianense), 122	191

XI. COLLEGIA ET OFFICIA PRIVATA

Colleg[ium] fab(rum) ar]gen[ta]r(io-	of(ficina) Melybi, 88
rum) et con[flat(orum)] ?, 8	ναύκληρος, 81
[fab(ri) ar]gen[ta]r(ii) et con[flat(ores)]	pistor, 213
?, 8	scriba librarius quaestorius trium de-
figlinae Vi[ccia]nae, 34	curiarum, 171
f(iglinae) M(- - -) F(- - -), 88	τὸ πλήρωμα (?), 81
medicus, 141	[ve]nator, 172

XII. CARMINA

quisquis in has partes quisquis percurris in illas, 213
voto sum compos, 140

XIII. LITTERAE SINGVLARES NOTABILIORES
ET ALIAE RES EPIGRAPHICAE

B.M.	benemerens, 148, 177, 183, 193, 199, 212
⊃	(cardo), 12
D.D.	dono dedit, 122
D.M.	dis Manibus, 14, 17, 19, 49a, 52, 76, 107, 108, 111, 116, 118, 119, 177, 178, 184, 199, 217
D.M.S.	dis Manibus sacrum, 48, 110, 171, 191, 196, 216, 220
D.S.	de suo, 64, 186
D.S.P.R.I.Q.P.	de sua pecunia restituit idemque probavit, 66
D.S.P.R.P.	de sua pecunia res publica, 63
F	fecit, 119, 162
F.C.	faciendum curavit, 136, 177
F.Q.	faciendum curavit, 211
H	homines, 12
H.S.E.	hic situs/a est, 6, 14, 21, 52, 54, 57, 69, 80, 107 (bis), 119, 120, 137 (bis), 141, 145, 172, 180, 182, 185, 187, 188, 189, 190, 191, 194 (bis), 195, 199, 201, 203, 210, 211, 212, 213, 217, 219,
HI<C> S.E.	hic situs/a est, 218
HIC [S.E.]	hic situs/a est, 179
H.S.E.S.T.T.L	hic situs/a est sit tibi terra levis, 79, 110, 112, 207 (initio), 209
HIC S.E.S.T.[T.L.]	hic situs/a est sit tibi terra levis, 144
H.S.S.	hic siti sunt, 139
IVG	iugera, 12
L	limes, 12
L.D.	loco dato, 122
L.P.	libens posuit, 1
L.V.P.	libens voto posuit (?), 168
P.	posuit, 146, 173, 218
P.P.	patronus posuit (?), 195
S	semis, 12
SIN	singuli, 12
S.P.D.	sua pecunia dedit, 2
S.T.T.L.	sit tibi terra levis, 68, 107 (bis), 116, 213
T.FA.Q.D.[S].	titulum faciendum curavit de suo, 197
T.R.P.D.S.T.T.L.	te rogo praeteriens dicas: sit tibi terra levis, 68
V.S.L.M.	votum solvit libens merito, 60

numeri

8 IIX, 18

28 XXIIIX, 51a

ponderum notae

A(- -) M *tot*, 87

Λ(ιτρα) A, 59

M *tot* S *tot*, 51a

LITTERARVM FORMAE

Λ *pro* A 68, 113, 170, 199

Λ *pro* A 12, 116

Λ *pro* A 1, 52, 56, 167

Λ *pro* A 12

Λ *pro* A 99

I *longa* 3, 4, 12, 54, 91, 109, 117, 128,
131, 134, 161, 171

⋈ *pro* K 188

⋈ *pro* L 24

λ *pro* L 121, 166

⋈ *pro* R 99

T *summa* 3, 5, 73, 128, 129, 132, 134,
138, 144

Γ *pro* T 12

↵ *pro* T 99

PVNCTA ET SYLLABARVM DISTINCTIO

signa interpungendi

Δ 2, 3, 4, 8, 15, 18, 21, 49, 52, 54, 64,
68, 69, 105, 106, 107, etc.

• 37, 42, 59, 77, 120, 216

’ 10, 66, 108

x 65

> 60, 110, 112

♠ 10, 38, 62, 66, 77, 119, 220

hederae initio vel in fine versuum positae
46, 68

syllabae punctis distinctae

pi•issimo, 179

syllabae male distinctae

anni/s, 220

di/gnissima, 126

Fa/usta, 206

hon/ore, 170

libe/rtaeque, 213

m/enses, 220

patr/ono, 183

Polyd[e]/uci, 183

praedi/s, 46

salut/em, 121

Sauf/eius, 186

uxo/r, 220

lapsus scripturae vel ordinationis

Baciaricus *pro* Baliaricus, 12

Fpicio *pro* Felicio, 113

Laxad e *pro* laxat et, 41a

Lucretio *pro* Lucretii, 113

Pulcrho *pro* Pulchro, 18

πρεβυτρων *pro* πρεσβύτερων, 47

NEXVS

AE, 77

AL, 136

AN, 92

AT, 8

DI, 193

ET, 8, 193

FI, 136

HE, 89, 90, 138

IB, 128

IN, 83, 132, 136,

LE, 136

LI, 125

MA, 136, 179, 203,

MNE, 7
 NAL, 76
 ND, 7, 181
 NE, 98, 149
 NI, 46, 62, 91, 96, 122, 149
 NT, 7, 128, 143
 NU, 136
 PE, 212
 PI, 62
 RI, 136
 TE, 122, 138, 197
 TH, 74, 217

TI, 134
 TR, 129
 UM, 136
 UR, 136, 213
 VA, 136
 VI, 122

INCLVSIONES

CE, 62
 CI, 62
 CO, 131

XIV. GRAMMATICA QVAEDAM

b *pro* p: conlabsum, 106
 b *pro* v: bir, 101
casus permutati
 ablativus pro accusativo: annis, 220
 accusativus pro ablativo. pro salutem, 121
consonantes geminatae pro simplicibus
 n: onnestus, 101
 r: Sarra, 100
consonantes simplices pro geminatis
 l: Calityce, 220; Lolius, 70; Popilius, 64; Pyralis, 76
 n: anis, 144
 p: Philipus, 184
 s: Casius, 93
 d *pro* t: laxad, 41a
 e *omissa*: sitast, 115
 e *pro* ae: Gemine, 37
 h *omissa*
 in principio vocabuli: Abra, 115; Adrianus, 121; Elpis, 166; Esychus, 210; onnestus, 101
 in vocabulis Graecanicis
 post c: Calityce, 220; Moecei, 42; Tyce, 54; sepulcro, 171
 post p: Diopane, 108; Piale, 186;

Sinponiaca, 72; Trupo, 204
 post t: Eleuteris, 187
 h *transposita*: Pulcrho, 18
heteroclita aliaeque ad declinationes pertinentia
 1 *decl. nom. sing. in -as*: Asclas, 69
 2 *decl. nom. sing. in -os*: Festivos, 176; Hermeros, 76
 3 *decl. semigr. dat. sing. in -ini*: Tethini, 49
 i *pro* e: Alcidis, 193
 i *pro* y: Sinponiaca, 72; Sintyche, 183
 k *pro* c: k(arissimus-a), 49a, 188; Lukanius, 92
 n *omissa*: commane(n)s, 101; me(n)ses, 220
 n *pro* m: Sinponiaca, 72
 oe *pro* u: coer(avit), 65
 q *pro* c: q(uravit), 197, 211
 s *finalis omisa*: turri(s), 103
 t *pro* d: aput, 101
 u *pro* y: Trupo, 204
vocales simplices pro geminatis: obit, 73
 xs *pro* x: Onyxes, 66; vixsit, 144
 y *pro* i: Melybius, 88

XV. NOTABILIA VARIA

acclamationes et adloquia alia

Εὐπλοιά σου (!) εὐτυ[χίς], 47
 homo optime S.T.T.L., 107
 laxad (!) et alit (*in vasculo*), 41a
 moecei salvete, 42
 mulier optima S.T.T.L., 107
 precor uti dicas S.T.T.L., 213
 S.T.T.L., 74, 79, 110, 112, 116, 144, 209
 t(e) r(ogo) p(raeteriens) d(icas)
 S.T.T.L., 68
 vivas cum tuis omnib(us) multis an-
 nis, 46

aedificia et donaria

[a]ed[es - -] (?), 9
 aquae inductae, 134
 ara, 1, 184
 forum, 10
 macellum, 106
 mensae lapideae, 106
 monumentum, 49, 73, 171
 sepulchrum, 171
 statua, 169
 [tabul]ae lapid[ae] (?), 10
 templum, 63, 66, 175
 tur(res), 65
 turri(s), 103

anni, menses, dies

a, 183, 206, 207, 218
 an, 16 (?), 21, 22 (?), 76, 78 (?), 107 (bis),
 120, 137, 139 (bis), 177, 179, 180,
 181, 184, 185 (?), 190, 191, 194 (bis),
 195, 197, 199, 201, 210, 212, 215
 an, m, d, 142
 ann, 23 (?), 69, 71, 72, 79, 145, 217,
 219

ann, m, 18
 annor, 68, 74 (?), 111, 172 (?), 189
 annoru, 54
 annorum, 48, 49, 52, 70, 73, 108, 119
 d, 112
 [p]er annos q[ui]nque et triginta,
 171
 [re]c(e)s(it) †, 160
 rec(essit) ann (bis) †, 100
 tertiu(m) idus Feb(ruarii) †, 159
 v(ixit) a, 101
 vix(it) ann, m, 110
 vixit annos †, 159
 vixsit an(n)is, 144

dedicationes

d(e) s(ua) p(ecunia) r(estituit) i(dem)
 q(ue) p(robavit), 66
 d(e) s(ua) p(ecunia) r(es) p(ublica)
 restituit, 63
 d(e) s(uo), 64, 132, 186 (?), 197
 [de] suo f(aciendum) q(uravit), 211
 dedit dedicavit, 3
 d(ono) d(edit), 122
 ex somnio votum solvit, 176
 ex testamento suo, 214
 ex visu votum solvit itemque tem-
 pl(um) d(e)d(icavit), 175
 f(aciendum) c(uravit), 136, 177
 fa(ciendum) q(uravit) d(e) <s(uo)>,
 197
 fac(iendum) cura(verunt), 213
 tur(res) faciun(das) coer(avit), 65
 fecit, 171
 f(ecit), 162
 l(ibens) p(osuit), 1
 l(ibens) v(oto) p(osuit), 168
 [m]onumentum fecit, 49

p(osuerunt), 195
 p(osuit), 77, 121, 146, 173
 posuit, 145, 149
 p(- - -) p(- - -), 195
 pro salutem Adriani, 121
 [pub]lice (?) solverun[t], 67
 s(ua) p(ecunia) d(edit), 2
 suo nomine et filii sui restituerunt
 itemque ...posuerunt, 106
 v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito), 60

impensae

aquae per loca difficilia amplissimo
 sumptu inductae mox gravissima
 annona frumento praebito muni-
 cipibus suis subvenisset, 134
 impensam statuae remiserunt, 169
 su[a] p(ecunia) f(ecerunt) ?], 193

laudationis luctusque formulae

adf[i]nes piissimi, 184
 amicus optimus, 129, 131, 132
 bene merens, 220
 c[oniux] p[i]i[s]suma (?), 192
 contubernalis pientissima, 76
 fil(ia) pientissima, 143
 filius carissimus, 188, 217
 fil(ius) dulcissimus, 18, 142, 169
 filius pientissimus, 119
 filius piissimus, 216
 homo optimus, 107
 indulgentissimus filius, 191
 lib(erta) ben(emerens), 207
 maritus b(ene) m(erens), 177
 maritus dignissim[us], 170
 [mari]tus [m]er[ens], 74
 maritus pius et incomparabilis, 171
 mer(ens), 197
 mulier optima, 107
 patronus b(ene) m(erens), 183, 199, 212

patronus optimus et indulgentissimus,
 133
 pi(issima) mate[r], 187
 socia iuccundam vitam aequabili
 concordia vixisset, 171
 soror b(ene) m(erens), 193
 sorores pientissim(ae), 138
 uxor optima et dignissima, 126
 [u]xor carissima, 184
 [-]ater [b(ene)] m(erens) ?, 148
 [- -]ter piissimus, 179

linguae externae

tituli Graeci, 47, 61, 81
 titulus Ibericus litteris Latinis, 24
 bilinguis, 85

nominum ratio

praenomen deest, 65, 128 (bis), 131
 (bis), 169 (bis), 199

nomina gentilicia

non perscriptum

una littera, 88 (bis), 121, 164,
 183, 197, 212
 duabus vel tribus litteris, 35, 37,
 60, 89, 90, 107, 136, 140, 170,
 191, 196, 212, 216, 219
 quattuor vel quinque litteris, 20, 170
 omissum, 49, 73, 133, 144, 186,
 219, 220

plura nomina gentilicia, 113

coniux nomen gentilicium mariti ge-
 rens, 105, 107, 169

filia nomen gentilicium a patris diver-
 sum gerens, 108

filius nomen gentilicium matris gerens,
 111, 216

patroni duo nomina indicata, 190

patroni tria nomina indicata, 60, 121, 188

- nomen navis*, 46c
nomina symbolica in vasculo, 99
cognomina
non perscriptum
una littera, 86, 87, 93, 164
tribus litteris, 65
quattuor litteris, 60
quinque litteris, 121
cognomen pro gentilicio, 72
cognomina duo, 66, 88, 113
cognomina patronum indicata, 219
omissum, 12 (nòvies)
pater et mater indicati, 144
patris cognomen post tria nomina filii indicatum, 66
patronae cognomen indicatum, 49, 207
parentelae et necessitudines
adf[i]nes, 184
amicus, 56, 85, 129, 131, 132, 135
avunculus, 128
coniux, 77, 140, 173
[conso]brinus, 184
contubernalis, 76, 145, 172
filia, 49, 143, 144
fil(ia), 143, 205
filius, 119, 142, 170, 181, 188, 191, 216, 217
fil(ius), 18, 169
f(ilius), 73
maritae, 49a
maritus, 74, 127, 170, 171, 177
ma(ritus), 203
mater, 43 (?), 49, 111, 187, 191
m(ater), 146
mater et pater, 142
pater, 108, 119, 147, 149
soror, 143
patronus, 4, 133, 183, 212
p(atronus), 195 (?), 199
pue(lla) †, 100
puer †, 100
soror, 143, 193
sorores, 138
sororis vir, 184
uxor, 105, 107, 126, 140, 171, 177, 184, 218
uxor prior, 139
[-]ater, 148
[- - -]ter, 179
sepulcra eorumque iura
Dis Manibus sacru(m) perscriptum, 117
hic sepulta est, 71
hic sitast, 115
hic situs est perscriptum, 161, 204
hic sit[us est], 177
recessit (bis) †, 100
[sanctoru]m reliq[ui]ae [in hoc lo]co depo[sitae sunt ab epis]c(opo) ci-vita[tis] [- - -]+ †, 158
nomina sepulcri
ara, 184
commune monumentum, 171
monumentum, 49, 73
sepulchrum, 171
titulum, 197
vocabula dedicationis in titulis sepulcralibus adhibita
aequa[bilis concordia], 171
commane(n)s aput Christum †, 101
fecit, 216, 220
f(ecit), 119
illi et sibi, 181, 212
illi, sibi et suis, 191
illi hoc m[onumentum] posui[t], 73
illis aram posuit, 184
[memoriam co]niugis [p(osuit)?], 77
monumentum fec(it), 49
nec sepulcro separaretur, 171
p(osuit), 218

anaglypha in cippis sepulcralibus
signa anaglypha defunctorum
mulier sinistra urceum tenens, 115
protome hominis, 172, 213
protome mulieris, 144
puer stans cum agno, 142

animalia
agnus, 142
anguis (?), 117
avis, 115

ornamenta varia
columnae, 115, 142, 213
corona laurea, 102
cratera, 213
discus alatus, 144
ianua, 213
palmula, 101
patera et urceus, 117
rosae, 54, 213

tabula ansata, 16, 172
urceus, 115

servi, verna, liberti
contubernalis, 201
lib., 138, 182, 195, 207, 219
liberta, 192
l(iberta), 49, 73, 183, 186
l(ibertus), 138, 141, 186, 210
lib(erti), 133
lib(erti) libertaeque, 213
servus, 95, 188, 190
ser(vus), 60, 194
v(erna), 121

simul[acrum ?], 99
sors, 13
sortiri, 13
suffragium ferre, 13
tabellae c[eratae], 13
tabulae dealbatae, 13
tribus, 13

*A*ltres índexs

1. INDEXACIÓ DE LES INSCRIPCIONS

a. Materials

arenosa	2, 8, 14, 45, 60, 64, 69, 77, 102, 149, 158, 186, 213
argila	33, 34, 35, 41, 41a, 42, 43, 51a, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 99, 101, 113, 155, 163, 164, 165, 166, 167, 167a, 168, 176
bronze	12, 13, 37, 38, 39, 59, 94, 151, 154
calcària	1, 4, 11, 15, 48, 49a, 54, 55, 63, 65, 66, 70, 73, 76, 100, 103, 105, 106, 107, 108, 111, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 132, 133, 134, 136, 139, 142, 143, 153, 156, 157, 161, 170, 172, 173, 174, 180, 181, 183, 184, 185, 187, 188, 189, 190, 191, 193, 195, 196, 197, 198, 199, 202, 203, 204, 205, 206, 209, 210, 211, 212, 214, 216, 218, 219
estuc	40, 44
guix	36, 88
marbre blanc	5, 6, 9, 17, 18, 21, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 49, 52, 56, 57, 61, 62, 68, 80, 110, 119, 124, 138, 140, 141, 144, 150, 160, 162, 169, 171, 177, 178
marbre de Buixcarró	3, 7 (?), 10(?), 16, 22, 23, 67, 74, 78, 81, 84, 109, 179, 200, 220
marbre indeterminat	51, 53, 123, 145, 152
plom	58
quarsita	83, 98
indeterminat	24, 25, 46, 47, 159
desconegut	19, 20, 27, 50, 71, 72, 75, 79, 82, 104, 131, 135, 137, 146, 147, 148, 175, 182, 192, 194, 201, 207, 208, 215, 217

b. Tipologia

ares	1, 19, 45, 60, 69, 70, 76, 79, 104, 108, 111, 117, 176, 184, 191, 196
blocs	15, 48, 49a, 50, 63, 64, 65, 66, 77, 102, 103, 106, 107, 109, 112, 116, 118, 120, 121, 134, 137, 139, 158, 173, 181, 183, 187, 189, 193, 198, 200, 202, 205, 206, 209, 214, 218, 219, 220
capitell	8
columnes	14, 27, 51
esteles	52, 54, 73, 115, 141, 142, 161, 172, 180, 186, 188, 190, 195, 197, 199, 203, 204, 208, 210, 211, 212, 213
mosaics	24, 25, 46, 47, 159
pedestals	2, 3, 4, 105, 114, 122, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 156, 157, 143, 169, 170, 174, 215, 216
plaques	5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 18, 21, 22, 23, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 49, 55, 56, 57, 61, 62, 68, 74, 78, 81, 83, 84, 100 (?), 110, 119, 123, 124, 138, 140, 144, 145, 150, 151, 152, 154, 160, 162, 171, 177, 178, 179
rupestre	136
VARIA	
atuell de terrissa	33, 34, 35, 41, 41a, 43, 51a, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 99, 101, 155, 163, 164, 165, 166, 167, 167a, 168
murals	40, 44
pesos	96, 97
ponderals	58, 59
segells	36, 37, 38, 39, 42, 88, 93, 94, 95, 113
tèssera	98
desconeguda	20, 53, 67, 71, 72, 75, 80, 82, 135, 146, 147, 148, 149, 153, 175, 182, 185, 192, 194, 201, 207, 217

c. Classes

votives	1, 2, 60, 61, 104, 121, 122, 175, 176
honorífiques	3, 4, 5, 6, 7, 105, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135 (?), 169, 170
monumentals	8, 9, 10, 11, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 106
jurídiques	12, 13
commemorativa	136

sepulcrales	14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 48, 49, 49a, 50, 52, 54, 55, 56, 57, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 100 (†), 101 (†), 103, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 159 (†), 160 (†), 161, 162, 171, 172, 173, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220
decoratives	24, 25, 46
instrumenta domestica	33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 41a, 42, 43, 44, 51a, 58, 59, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 113, 155, 163, 164, 165, 166, 167, 167a, 168
anepigràfiques	45, 114, 156, 157, 174
desconegudes	26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 51, 53, 81, 82, 83, 84, 150, 151, 152, 153, 154
cultuals cristianes	47, 102, 158

d. Datació

I aC	4, 12, 24, 42, 65
I aC-I dC	1, 3
I dC	2, 5, 9, 10, 11, 13, 15, 20, 29, 30, 34, 54, 60, 64, 66, 69, 70, 71, 79, 85, 103, 109, 115, 120, 139, 141, 151, 154, 161, 166, 167, 172, 180, 182, 185, 186, 189, 190, 195, 197, 198, 202, 204, 205, 206, 207, 208, 210, 211, 215
I-II dC	8, 21, 22, 23, 28, 31, 32, 35, 37, 49, 50, 57, 61, 72, 78, 80, 91, 92, 94, 99, 104, 124, 137, 144, 145, 148, 168, 176, 200, 201, 203, 209, 213, 218, 219
II dC	6, 14, 16, 17, 19, 52, 62, 63, 68, 73, 74, 77, 89, 90, 105, 106, 107, 108, 111, 112, 116, 117, 118, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 138, 140, 142, 143, 146, 149, 164, 169, 170, 171, 177, 178, 179, 181, 183, 188, 193, 194, 196, 199, 212, 214, 216
II-III dC	7, 33, 38, 48, 49a, 55, 56, 76, 81, 83, 84, 98, 110, 113, 119, 141, 162, 163, 169, 184, 187, 191, 217, 220
III dC	18, 136
III-IV dC	46, 167a
IV dC	25, 47
IV-V dC	100

V-VI dC	160
VI dC	101
VI-VII dC	58, 59
VII dC	102, 158
desconeguda	26, 27, 36, 39, 40, 43, 44, 45, 51, 51a, 53, 67, 75, 82, 86, 87, 88, 93, 95, 96, 97, 114, 135, 147, 150, 152, 153, 155, 156, 157, 165, 173, 174, 175, 192

2. LLOCS DE TROBALLA

<i>Ador</i>	C/ Major 160
Partida de l'Horteta 201, 202	Casa de Laureano Galdó 131
	Castell 130, 134, 141, 147, 149
<i>Alacant</i>	Castell d'En Carròs 125
Albufereta 60, 63, 67, 71, 73, 89, 90, 95	Cova de l'Aigua 136
Els Antigons 62, 99	Ermita de Santa Paula 133
Serra de les Àguiles 100	Església de St. Antoni 132
Serra de Fontcalent 101	Hort de J. Morand 122, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 135, 138, 139, 140, 143, 145, 150, 151, 153, 154, 156, 158, 159
Tossal de Manises 61, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 74, 76, 77, 72, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 98	Jesús Pobre 137
Tossalet de les Basses 102	Les Rotes 157
Indeterminat 75, 79	Partida del Pont Sec 121
	Indeterminat 146, 148, 152, 155
<i>Almoines</i>	
Indeterminat 213	<i>Elda</i>
	El Monastil 56, 57, 59
<i>Altea</i>	Vil·la «Arco Sempere» 55
Partida de la Pila 117, 118	Indeterminat 58
<i>Beniarjó</i>	
Ajuntament 212	<i>Elx</i>
	C/ Corredera 2
<i>Daimús</i>	L'Alcúdia 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 41a, 42, 43, 44, 45, 46, 47
Sepulcre turriforme 214, 215	La Moleta 15
<i>Dénia</i>	Indeterminat 19, 39
C/ Cavallers 142	
C/ Colón 144	

Finestrat

Partida de les Alfarelles 115

La Font d'En Carròs

Plaça 191, 192

Indeterminat 193, 194

Gandia

C/ La Llimera 216

Muralla 219

Partida del Rajolar 220

Serpis 218

Indeterminat 217

Llocnou de Sant Jeroni

C/ Sant Roc 209

Rafal de Bonamira 205, 206

Indeterminat 207, 208

Monforte del Cid

Indeterminat 54

La Nucia

Indeterminat 119

Oliva

Casa de G. Mayans 180, 185, 186,
190

Elca 181, 187

Les Fonts 184

Partida de Monjo 182, 188

Partida de Sant Josep 183, 189

Ondara

C/ Serra 173

Castell 169

Plaça 171

Indeterminat 170, 172, 174

Oriola

Indeterminat 53

Palma de Gandia

Partida de l'Albarca 203

Pego

Partida de Camacho 179

Pilar de la Horadada

El Mojón 52

Rafelcofer

Indeterminat 210, 211

Relleu

Indeterminat 116

Ròtova

Darrere l'església 204

Santa Pola

Castell 49a, 51, 51a

La Sénia 48, 49, 50, 51a

Els Poblets

L'Almadrava 176, 177, 178

Indeterminat 175

Tàrbena

Partida de Picassàries 120

La Vila Joiosa

Barri de les Casetes 110

C/ Major 111

Església 106, 107, 108

Finca dels Banyets 112

Molí de Linares 105

Partida de l'Almiserà 109

Partida de Xauxelles 113

Torre de la Creu 114

Indeterminat 103

Vilallonga

Antiga almàssera 195
Partida de Buixerques 200
Partida de l'Alter 196
Pla de la Font 197
Indeterminat 198, 199

Xàbia

C/ Crist de la Mar 167a
Partida de la Riba 161
Punta de l'Arenal 162, 163, 164, 166,
168
Indeterminat 165, 167

Xixona

Indeterminat 103

3. LLOCS DE CONSERVACIÓ

Alacant

Ajuntament 62
Castell de Sta. Bàrbara 74, 78, 80,
83, 86, 88, 90, 91, 98
Museu Arqueològic Provincial (MARQ)
60, 61, 64, 68, 69, 76, 77, 81, 84,
87, 92, 96, 97, 101, 102, 113

Museu Monogràfic de l'Alcúdia (FUIA)
5, 9, 12, 14, 16, 18, 24, 33, 34, 35,
41, 41a, 42, 47

Gandia

Museu Arqueològic 195, 199, 202,
203, 204, 205, 209, 212, 214, 216,
218

Dénia

Ajuntament 122, 129, 156
Cova de l'Aigua 136
Domicili particular 125, 138
Ermita de Santa Paula 133
Museu Arqueològic de la Ciutat
(MACD) 121, 126, 128, 130, 132,
139, 141, 143, 151, 154, 176, 178
Restaurant La Patà 157

Madrid

Museo Arqueológico Nacional 10,
30, 31, 37, 40, 51a, 213

Màlaga

Museo Provincial 131 (?)

Monforte del Cid

Ajuntament 54

Elda

Museu Arqueològic Municipal 55,
56, 57, 58, 59

Novelda

Domicili particular 103

Elx

Ajuntament 2, 3, 4, 15
Domicili particular 49a
Museu Arqueològic i d'Història 1,
6, 8, 13, 21, 22, 23, 25, 28, 29, 32,
45, 49

Oliva

Domicili particular 183
Museu Arqueològic Municipal 180,
181, 184, 186, 188, 190

Ondara

Ajuntament 170, 172, 174

Pilar de la Horadada

Casa de Cultura 52

Relleu

Domicili particular 116

València

Museu de Belles Arts 66, 117, 134,
142, 144, 159, 198, 210, 211

Museu de Prehistòria 200

La Vila Joiosa

Càmping Sertorium 114

Domicili particular 111

Església 107, 108

Museu Etnològic 105, 106, 110, 112

Partida de l'Almiserà 109

Vilallonga

Ajuntament 196

Domicili particular 197

Xàbia

Museu Arqueològic Municipal 161,
162, 163, 164, 166, 167a, 168

Xixona

Domicili particular 103

Desaparegudes 7, 11, 17, 19, 20, 26, 27,
36, 39, 40, 43, 44, 46, 48, 50, 51, 53,
63, 65, 67, 70, 71, 72, 73, 75, 79, 82,
89, 94, 95, 99, 100, 104, 115, 118,
119, 120, 123, 124, 127, 131, 135,
137, 140, 145, 146, 147, 148, 149,
150, 152, 153, 155, 158, 160, 165,
169, 171, 172, 173, 175, 177, 179,
182, 185, 187, 189, 191, 192, 193,
194, 201, 206, 207, 208, 215, 217,
219, 220

*T*ables de concordances

1. Abad-Abascal 1991

1.....	25	29.....	29	60.....	103
2.....	3	30.....	23	61.....	79
3.....	4	31.....	32	62.....	106
4.....	13	32.....	44	63.....	105
4.2.3.8.....	85	33.....	49	64.....	107
4.2.4.....	24	34.....	48	65.....	108
5.....	10	35.....	50	66.....	109
6.....	9	36.....	66	67.....	110
7.....	7	37.....	64	68.....	111
8.....	8	38.....	68	69.....	112
9.....	2	39.....	63	70.....	117
10.....	XI	40.....	65	71.....	118
11.....	6	41.....	62	72.....	115
12.....	5	42.....	67	73.....	119
13.....	14	43.....	60	74.....	116
14.....	15	44.....	76	75.....	122
15.....	26	45.....	77	76.....	121
16.....	71	46.....	69	77.....	136
17.....	17	47.....	70	78.....	123
18.....	11	48.....	72	78.....	124
19.....	19	49.....	73	78.....	135
20.....	75	50.....	82	79.....	134
21.....	18	51.....	74	80.....	160
22.....	16	52.....	78	81.....	125
23.....	22	53.....	83	82.....	138
24.....	46	54.....	80	83.....	126
25.....	30	55.....	100	84.....	127
26.....	31	56.....	101	85.....	139
27.....	16	58.....	54	86.....	128
28.....	28	59.....	56	87.....	140

4. CIL II	3590..... 126	5964..... 139
164★..... VII	3591..... 147	5965..... 140
360★..... VIII	3592..... 130	5966..... 148
361★..... 20	3593..... 141	5967..... 149
362★..... III	3594..... 160	5968..... 145
363★..... II	3595..... 135	5969..... 142
364★..... I	3596..... 171	5972..... 219
1126..... XIII	3597..... 170	5973..... 210
1433..... 103	3598..... 169	5974..... 211
3554..... 25	3599..... 172	5975..... 213
3555..... 3	3600..... 173	6009..... 198
3556..... 4	3601..... 216	6252..... 155
3557..... 63	3602..... 217	6252,23 35
3558..... XII	3603..... 181	6252,25 165
3559..... 71	3604..... 187	6259,18 38
3560..... 75	3605..... 219	6259,8 37
3561..... 65	3606..... 191	6338..... 54
3562..... 67	3607..... 193	6343, 1 35
3563..... 66	3608..... 192	6346,5 40
3564..... 70	3610..... 188	
3565..... 72	3611..... 182	
3566..... 73	3612..... 185	5. EE
3567..... 79	3613..... 186	III 42..... 213
3568..... 82	3614..... 190	VIII 97 99
3569..... 54	3615..... 215	VIII 196a (146a?) 49
3570..... 106	3616..... 214	VIII 196a; I 352 48
3571..... 105	3617..... 212	VIII 289 7
3572..... 107	3953..... 49a	VIII, 8x, p. 444..... 131
3573..... 108	4168..... IX	VIII, 258,9..... 40
3574, 3575..... XV	4970..... 143	IX 157, 422, 9..... 43
3576..... 109	5950..... 2	IX 349..... 13
3577..... 111	5951..... 19	IX 350..... 8
3578..... 117	5952..... 10	IX 351..... 46
3580..... 122	5954..... 20	IX 354..... 49
3581 i 5959 123	5955..... 44	
3582..... 127	5956a 31	
3583 i p. 958..... 129	5956b 30	
3584..... 133	5957..... 50	6. HAE
3585..... 131	5958..... 62	263..... 13
3586..... 134	5959..... 124	806..... 200
3587..... IX	5960..... 136	807..... 199
3588..... 136	5961 i p. 958..... 134	1449..... 205
3589..... 138	5962..... 128	1968..... 18
	5963..... 144	

4655.....	145	23.....	123	65.....	6
4740.....	138	23.....	124	66.....	5
4742.....	143	23.....	135	67.....	10
4956.....	199	24.....	134	68.....	7
5089.....	188	25.....	133	69 i 76.....	9
5212.....	105	26.....	131	70.....	8
5412.....	144	27.....	132	71.....	2
5592.....	139	28.....	128	72.....	49a
5731.....	141	29.....	129	73.....	I
5744.....	213	30.....	127	74.....	18
5774.....	140	31.....	170	75.....	16
6179.....	187	32.....	143	77.....	22
6410.....	191	33.....	126	78.....	14
6430.....	171	34.....	130	79.....	15
6434.....	192	35.....	139	80.....	17
6440.....	107	36.....	141	81.....	19
6611.....	75	37.....	140	82.....	71
		38.....	138	83.....	46
		39.....	144	84.....	26
		40.....	145	85.....	75
		41.....	150	86.....	34
		42.....	147	87.....	11
		43.....	148	88.....	30
		44.....	149	89.....	31
		45.....	153	90.....	21
		46.....	152	91.....	28
		47.....	142	92.....	29
		48.....	159	93.....	23
		49.....	169	94.....	32
		50.....	171	95.....	20
		51.....	172	96.....	24
		52.....	173	97.....	25
		53.....	106	98.....	49
		54.....	105	99 i 100.....	48
		55.....	109	101.....	50
		56.....	108	102.....	54
		57.....	107	103.....	116
		58.....	111	104.....	117
		59.....	113	105.....	179
		60.....	112	106.....	56
		61.....	110	107.....	161
		62.....	13	I.....	79
		63.....	3	IV.....	119
		64.....	4	V.....	125

9. IRPA	
1.....	66
2.....	64
3.....	68
4.....	63
5.....	60
6.....	76
7.....	77
8.....	65
9.....	70
10.....	72
11.....	73
12.....	67
13.....	97
14.....	92
15.....	62
16.....	II
17.....	82
18.....	100
19.....	101
20.....	122
21.....	121
22.....	136

10. IRS

1.....	180	14.....	193	27.....	205
2.....	181	15.....	212	28.....	206
3.....	188	16.....	210	29.....	207
4.....	182	17.....	211	30.....	209
5.....	189	18.....	213	31.....	204
6.....	184	19.....	197	32.....	216
7.....	185	20.....	198	33.....	217
8.....	183	21.....	199	34.....	218
9.....	186	22.....	200	35.....	220
10.....	187	23.....	196	36.....	219
11.....	190	24.....	201	37.....	214
12.....	192	25.....	202	38.....	215
13.....	191	26.....	203		

*F*onts literàries

- AVIEN. 476: p. 181
 CELS. 6, 6, 14: núm. 41a
 CIC. *verr.* 5, 146; 5, 154; 87: p. 182
 DIO. 51, 20; 54, 19: núm. 4
 DIOD. 25, 10: p. 151 n. 13, p. 247 n. 111
 GUID 514, 81: p. 152 n. 18; 514, 82: p. 153; 514, 82, 12: p. 150; 515, 82, 7: p. 151, 247; 515, 82, 11: p. 184; 515, 82, 13: p. 28
It. Ant. 401, 2: p. 92; 401, 77: p. 94; 418, 7; 419, 7-8; 427, 4-5; 438, 2-3; 446, 8-9: p. 151 n. 11
 LGPN I, 317: núm. 137
 LIV. 25, 14: p. 151 n. 13; 35, 9, 6: núm. VII
 LVCR. 1, 859: núm. 41a
 MART. 4, 8: núm. 41a
 MELA 2, 93: p. 28, 101, 150, 152
 OV. *fast.* 2, 545: núm. 104 n. 24
 PAVLVVS *dig.* 50, 15, 8 pr: p. 28, 29
 PETR. 53, 3: núm. 104 n. 24
 PLIN. *nat.* 3, 19: p. 27, 28, núm. 12 n. 66; 3, 20: p. 101, 102, 182, 183; 3, 25: p. 182, 183; 3, 76: p. 182; 32, 62: p. 28 n. 17
 PTOL. 2, 6: p. 26, 28, 29; 2, 6, 14: p. 101, p. 150 n. 8; 2, 6, 61: p. 92
 RAVENN. 304: p. 153; 304, 8: p. 151, 247; 304, 12: p. 184; 304, 13: p. 152 n. 18; 304, 14: p. 101, núm. 68 n. 36; 304, 15: p. 150; 304, 16: p. 150; 304, 17: p. 28; 342: p. 153; 342, 17: p. 151, 247; 343: p. 153; 343, 4: p. 184; 343, 5: p. 101, núm. 68 n. 36; 343, 6: p. 150; 343, 7: p. 28
 SALL. *hist.* 3, 6: p. 182 n. 13
 SIL. 11, 285: núm. 41a
 SERV. *Aen.* 3, 552: núm. 15 n. 75
 SERV. *auct. Aen.* 3, 552: núm. 15 n. 75
 STR. 3, 4, 6: p. 151 n. 13, p. 180, 181; 3, 161: p. 181
 STEPH. BYZ., *s.v.* Ἀλωνίς: p. 150 n. 7; *s.v.* Ἡμεροσκοπεῖον: p. 181 n. 8
 TAC. *ann.* 4, 9, 2: núm. 13; 6, 11: núm. 4
 TERT. *idol.* 22: núm. 104 n. 24
Tragica Adespota 100: núm. 81 n. 66
 VER. *Egl.* 6, 13: núm. 137

*P*rocedència de les fotografies

- J. M. Abascal 17b
G. Alföldy 197
Arxiu Històric d'Ondara 173a
J. Bolufer 164, 167a
J. Cardona 209
A. Corell 5, 6, 8, 9, 15, 18, 22, 23, 24,
25, 28, 29, 34, 35, 42, 45, 49, 49a,
54, 55, 56, 61, 62, 64, 66, 68, 69,
76, 77, 81, 84, 92, 96, 97, 101,
102, 107, 108, 109, 110, 111,
113, 116, 117, 134, 142, X, XI
J. Corell 1, 13, 16, 21, 32, 52, 157,
196, 218
Fundació L'Alcúdia 33a, 44a, 44b
B. Garrigós 103
W. Kuhoff 180, 181, 183, 184, 186,
188, 190, 199, 202, 203, 204,
205, 210, 211, 212, 214, 216, 219
MACD 138, 138a, 144a, 155a, 168a,
168b, 168c, 178a, 178b
MAHE d'Elx 41, 41a
MAM Camil Visedo Moltó, d'Alcoi
179a, 179b
MAN 10, 30, 37, 38, 213
G. Martín 140
C. Muñoz 2, 3, 4, 12, 14, 33, 60, 74,
78, 80, 83, 85, 86, 88, 90, 91,
105, 106, 112, 114, 121, 122,
126, 128, 129, 130, 132, 133,
136, 139, 141, 143, 151, 156,
161, 162, 163, 166, 168, 170,
174, 176, 178
Museu Arqueològic d'Elda 57a, 57b,
59a
A. Pérez 98
A. M. Poveda 57, 58, 59
R. Schwarz 200
SIP (València) 159
F. Soliveres 120

Bibliografía

- AADD (1974): *Estudios sobre centuriaciones romanas en España*, Madrid.
- (1981): *La religión romana en Hispania* (Symposio organizado por el Instituto de Arqueología «Rodrigo Caro» del CSIC del 17 al 19 de diciembre de 1979), Madrid.
- (1985a): *Historia de la provincia de Alicante*, II, Murcia.
- (1985b): *Arqueología del País Valenciano: panorama y perspectivas. Anejo de la revista Lucentum*, Alacant.
- (1986): *Arqueología en Alicante, 1976-1986*, Alacant.
- (1990): *Historia de la ciudad de Alicante. Edad Antigua*, Alacant.
- (1991): *Arte, Sociedad, Economía y Religión durante el Bajo Imperio y la Antigüedad Tardía. Homenaje al Profesor Dr. J. Mª Blázquez Martínez al cumplir 65 años*. A. González Blanco-F. J. Fernández Nieto-J. Remesal Rodríguez (eds.): *Antigüedad y Cristianismo* 8, Murcia.
- (1992a): *Roman provincial coinage*, part I, Londres-París.
- (1992b): *Religio Deorum* (Actas del Coloquio Internacional de epigrafía Culto y Sociedad en Occidente, Tarragona 1988), Sabadell.
- (1996): «Lex Valeria Aurelia», en M. H. Crawford (ed.): *Roman Statutes* (Bulletin of the Institute of Classical Studies. Supplement 64), Londres, 507-547.
- ABAD, L. (1984a): *Los orígenes de la ciudad de Alicante*, Alacant.
- (1984b): «Arcos romanos en el País Valenciano: los testimonios epigráficos», *Lucentum* 3, 193-200.
- (1986-87): «En torno a dos mosaicos ilicitanos: el “helenístico” y el de conchas marinas», *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología* 13-14 (vol. II), 97-105.
- (1993): «Benalúa, Tossal de Manises y el emplazamiento de la ciudad de Lucentum», *LQNT* 1, 153-155.
- ABAD, L. i J. M. ABASCAL (1991): *Textos para la historia de Alicante. Edad Antigua*, Alacant.
- ABAD, L. i M. BENDALA (1985): «Los sepulcros turriformes de Daimuz y Villajoyosa: Dos monumentos romanos olvidados», *Lucentum* 4, 147-184.

- ABAD NAVARRO, E. (1928): *El castillo de La Mola de la ciudad de Novelda*, Murcia.
- ABASCAL, J. M. (1989): *La circulación monetaria del Portus Ilicitanus (Santa Pola-Alicante)*, València.
- (1990): «Inscripciones inéditas y revisadas de la Hispania Citerior», *AEA* 63, 264-275.
- (1993): «Hallazgos epigráficos y numismáticos en las excavaciones del área del Tossal de Manises (1987-1990)», *LQNT* 1, 137-152.
- (1994a): *Los nombres personales en las inscripciones latinas de Hispania*, Murcia.
- (1994b): «Notas de epigrafía hispánica», *AEA* 67, 281-287.
- ABASCAL, J. M. i H. GIMENO (2000): *Epigrafía hispánica*, Madrid.
- ABASCAL, J. M. i J. A. GISBERT (1990-91): «Numismática y evidencia arqueológica en el alfar romano de la Almadrava (Setla-Mirarosa-Miraflor)», *Lucentum* 9-10, 133-160.
- (1992): «Epigrafía romana de la villa de l'Almadraba (Setla-Mirarosa-Miraflor). Apéndice: nuevas aportaciones a la epigrafía de *Dianium* (Denia. Alicante)», en *III Congrès d'Estudis de la Marina Alta (1990)*, Dénia (Alacant), 69-78.
- (1995-1997): «Cinco inscripciones latinas del *territorium* de *Dianium* (Denia, Alicante, *Hispania citerior*)», *Lucentum* 14-16, 91-100.
- AGUSTÍN, A. (ms. a, s. XVI): *Adversaria*, BN, ms. 5781 (=Q 87), Madrid.
- (ms. b, s. XVI): *Adversaria*, BUB, ms. 858, Barcelona.
- ALBERTINI, E. (1905): «Rapport sommaire sur les fouilles d'Elche (Espagne)», *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Comptes rendus des séances de l'année 1905*, 611-620.
- (1906-1907): «Fouilles d'Elche», *Bulletin Hispanique* 8, 333-362; 9, 109-127.
- (1918-19): «Inscriptions d'Espagne», *MEFR* 27, 309-331.
- ALBERTOS FIRMAT, M. L. (1966): *La onomástica personal primitiva de Hispania Tarraconense y Bética*, Salamanca.
- ALEJOS, A. (1991): «Presencia de Roma en el Museo de Bellas Artes de Valencia», *Archivo de arte valenciano* 72, 9-19.
- ALFÖLDY, G. (1969a): *Fasti Hispanienses. Senatorische Reichsbeamte und Offiziere in den spanischen Provinzen des römischen Reiches von Augustus bis Diokletian*, Wiesbaden.
- (1969b): *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg.
- (1973): *Flamines provinciae Hispaniae citerioris*, Madrid.
- (1978): «Eine Inschrift auf dem Montgó bei Dianium an der Spanischen Ostküste», *Epigraphica* 40, 59-90.
- (1979): «Bildprogramme in den römischen Städten des Conventus Tarracensis. Das Zeugnis der Statuenpostamente», *Revista de la Universidad Complutense (Homenaje a García Bellido, IV)* 118, 177-275.
- (1983): «Epigraphica Hispanica IV. Voconia Pax, ein Störenfried in der römischen Epigraphik Hispaniens», *ZPE* 53, 103-111.

- (1984): «Epigraphia Hispanica V. Inschriften aus Jérica und Umgebung», *ZPE* 54, 221-244.
- (1985): «Hispanien und das römische Heer. Bemerkungen zu Patrik Le Roux: L'armée romaine et l'organisation des provinces ibériques d'Auguste à l'invasion de 490», *Gerion* 3, 379-410.
- (1986): «Una nova làpida romana de Gandia», *Ullal* 9, 105-106.
- (1987a): *Römisches Städtewesen auf der neukastilischen Hochebene. Ein Testfall für die Romanisierung*, Heidelberg.
- (1987b): «Eine Inschrift auf dem Montgó bei Dianium an der Spanischen Ostküste», en *Römische Heeresgeschichte. Beiträge 1962-1985*, Amsterdam, 430-462.
- (2004): «Administración, urbanización, instituciones, vida pública y orden social», *Canelobre: Revista del Instituto alicantino de cultura «Juan Gil-Albert»* 48, 35-57.
- ALVAR, J. (1994): «Las ciudades del litoral ibero según las fuentes clásicas», *Leyenda y Arqueología de las ciudades prerromanas de la Península Ibérica*. Madrid, 25 y 26 de noviembre de 1993, I, 7-22.
- ANDRÉS, G. (2005): *Una aproximación a la religión del ejército romano imperial: Hispania*, Logroño.
- ANÒNIM (ms. ca. 1740): *Noticia general de la verdadera descripción del Reyno de Valencia, con sus demarcaciones, plaças y lugares de las fronteras, puertos principales de la costa del mar, con sus senos y promontorios*, Biblioteca Maiansiana, Col·legi del Corpus Christi, vol. 674, València.
- (ms. ca. 1750): *Desinios [dibuixos] que paran en poder del P. López Soto (?) en Alicante*, Biblioteca Maiansiana, Col·legi Corpus Christi, vol. 504, València.
- (ms. fin. s. XVIII): *Inscripciones tomadas de varios autores Romanas y Latinas igualmente inéditas, las más de ellas sepulcrales, muchas no se sabe dónde fueron halladas. Hay de Badajoz, Salvatierra, Parra, Alconera, Villagarcía, Frejenal, Jerez, Serpa, Mora, Arcos, Yelves, Valencia del Ventoso, Morera; en Extremadura y sus inmediaciones. En Valencia y en Cataluña, en Ondara, Villajoyosa, Denia, Xátiva, Tortosa, Mataró, Barcelona. En Castilla, Ciudad Rodrigo. En Alicante, Elche y sus inmediaciones. En Cartagena, Plasencia, Caparra, Medellín. Geographicas. Vama, Clunia, Amaya, Hispalis, Clunia, Colonia Caritana, creo deba decir Caparitana, Otobesa, Sisili, y Asota. Es un Códice en que se han recogido varias Inscripciones y antigüedades que me parecen copiadas por el sr. Vayer*, RAH, ms. 9/5676, Madrid.
- (ms. s. XVIII-XIX): *Manuscritos históricos. Incripciones. Pueblos*, AMV, ms. 7291-81.
- (1873): «Informe que presenta a la Sociedad Arqueológica Valenciana la comisión de lápidas», *MSAV*, 21-28.
- (ms. 1877): *Acta de la Comisión de lápidas en día 7 Mayo 1877*, AMV, ms. 7291-81.
- (1906): «Hallazgo de una lápida romana», *Las Provincias*, 16 de juliol.

- ANONYMVS VALENTINVS (ms. s. XVI-XVII): *Inscripciones de memorias romanas y españolas antiguas y modernas, recogidas de varios autores y en particular de Gerónimo Çurita, aragonés, Florián de Ocampo, Licenciado Martín Vêlasco Pérez de la Torre de Agreda, Canónigo Oretano, castellano, Luis de Resendi, portugués, P. Albianno de Raxas, valenciano, el bachiller Alonso Franco Cordovés, Hierónimo Sepúlveda, con algunas anotaciones aplicadas a ciudades y familias. Epitafios católicos modernos latinos. Por Don Gaspar Galcerán de Pinós y Castro, conde de Guimerá, vizconde de Evol y Alquer Foradat, Señor de la Villa de Frescano*, BN, ms. 3610, Madrid.
- ANTIST, V. Justinia (ms. s. XVI): [*Inscripciones valentinas*]. Es conservava en la RAH (cf. CIL II, p. XXX, XCVIII, 501), Madrid. Desaparegut.
- APARICIO PÉREZ, J. (1987): «Los orígenes», *Las Provincias*, 27 de desembre.
- ARANEGUI GASCÓ, C. (1996): «Los orígenes de la ciudad de Denia en Roc Chabás», *Saitabi* 46, 13-27.
- ARASA, F. i V. ROSSELLÓ (1995): *Les vies romanes del territori valencià*, València.
- ARMANI, S. (2009): «Relations familiales et sociales dans une inscription d'Oliva (HEp, 5, 809)», *Mélanges de la Casa Velázquez*. N. S. 39 (1), 175-193.
- AZUAR RUIZ, R. (1983): «Excavación en el recinto fortificado árabe denominado "Castillo del Río". Campaña 1979 (Aspe-Alicante)», *NAH* 15, 298-340.
- BALIL, A. (1971): «Notas de lectura», *BSEAA* 37, 419-423.
- (1983): «Esculturas romanas de la Península Ibérica (VI)», *BSEAA* 49, 215-265.
- BAUER, W. (1958): *Wörterbuch zum Neuen Testament*, Berlín.
- BELDA, J. (1944): «Museo Arqueológico provincial de Alicante», *MMAP* 5, 159-163.
- (1945): «Museo Arqueológico provincial de Alicante», *MMAP* 6, 157-165.
- (1952): «De arqueología alicantina. La necrópolis protocristiana de la Albufereta», *Información de Alicante*, 23 d'abril.
- BELTRÁN, A. (1950): «Las inscripciones funerarias en Cartagena», *AEA* 23, 385-433.
- BELTRÁN VILLAGRASA, P. (1972): «Las primeras monedas latinas de Ilici», en *Obra Completa*, I, 136-153.
- BEMBO, G. (ms. s. XVI): *Inscriptiones antiquae ex variis locis sumptae a Joanne Bembo Veneto vici Birii divi Canciani qui eas hoc in libro scribebat anno oribis redempti MDXXXVI*, ms. Lat. 10801, olim cod. Pal M. 801, Bayerische Staatsbibliothek, Munic.
- BENDALA GALÁN, M. (1986): «Die orientalischen Religionen Hispaniens in vorrömischer und römischer Zeit», *ANRW* 18.1, 345-408.
- BENDICHO, V. (ms. 1640): *Chronica de la muy ilustre, Noble y Leal ciudad de Alicante*, AMA. (A la BUV es conserva una còpia del s. XVIII sota la signatura ms. 284.
- BERLANGA, M. R. D. (1903): *Catálogo del Museo Loringiano*. Ed. facsímil amb un estudi preliminar de P. Rodríguez Olivas, Màlaga, 1995.

- BEUTER, P. A. (1538): *Crónica de la primera part de la història de València*, València.
- (1563): *Primera parte de la Coronica general de toda España, y especialmente del reyno de Valencia*, València.
- BLAY NAVARRO, J. (1960): *Documentos y datos para la historia de la ciudad de Oliva*, València.
- BLÁZQUEZ, J. M. (1962): *Religiones primitivas de Hispania, I. Fuentes literarias y epigráficas*, Madrid.
- (1983): *Primitivas religiones ibéricas, II. Religiones prerromanas*, Madrid.
- (1986): «Einheimische Religionen Hispaniens in der römischen Kaiserzeit», *ANRW* 18.1, 164-277.
- BOIX, V. (1865): *Memorias de Sagunto*, Sagunt.
- BOLUFER, J. (1986): «La necròpoli del Muntanyar», *Xàbiga* 1, 109-126.
- (1987a): «Una marca d'àmfora mauritana de la Punta de l'Arenal (Xàbia)», *Primer col·loqui d'Arqueologia romana*, Alacant, 443-45.
- (1987b): «Un grafit Ibèric sobre àmfora itàlica del museu de Xàbia», *Xàbiga* 3, 37-40.
- (1992): «El poblament romà de Xàbia», en *III Congrés d'Estudis de la Marina Alta*, Alacant, 141-152.
- BOLUFER, J. i A. RIBERA (1995): «Dos casos de poblament romà (litoral/interior) al País Valencià: La Vall de Xàbia - La Vall dels Alforins», *Actas dos Trabalhos de Antropologia e Etnologia*, vol. 35, fasc. I, Porto, 307-311.
- BOTTIGELLI, M. C. (1942) «Ricerche epigrafiche sulla marineria nell'Italia romana», *Epigraphica* 4, 69-87.
- BÜCHNER, E. (1971): «Eine neue christliche Inschrift aus Alicante», *MDAI(M)* 12, 195-201.
- BUCK, C. i W. PETERSEN (1984): *A Reverse Index of Greek Nouns and Adjectives. Arranged by terminations with brief historical introductions*. Hildesheim-Zurich-Nova York.
- BUONOCORE, M. (1994): *Bibliografia retrospettiva dei fondi manoscritti de la Biblioteca Vaticana*, Ciutat del Vaticà.
- CABALLOS, A. (1990): *Los senadores hispanorromanos y la Romanización de Hispania (siglos I-III p. C.)*, I: *Prosopografía*, Écija.
- CAGNAT, R. (1892): *L'armée d'Afrique et l'occupation militaire de l'Afrique sous les empereurs*, París.
- CAMARENA, J. (1965): *Historia del distrito de Gandía*, Gandia.
- CANTERA, F. i J. M. MILLÁS (1956): *Las inscripciones hebraicas de España*, Madrid.
- CARBONELL, P. M. (ms. 1492): *Adversaria (sive Miscellanea)*, Arxiu Capítular de Girona, ms. 69.
- CARBONELL, M. J. i J. CORELL (1989): «Inscripcions romanes del País Valencià en un manuscrit de Lluís Galiana», *BSCC* 67, 471-498.

- CARBONELL, J., H. GIMENO i G. VARGAS (1992): «Las inscripciones de los *Adversaria* de Antonio Agustín del ms. 5781 (= Q 87) de la Biblioteca Nacional de Madrid», *Epigraphica* 54, 167-190.
- CARDONA ESCRIVÀ, J. (1987): «Inscripció romana de Llocnou de Sant Jeroni», *Ullal* 11, 105-106.
- CARNOY, A. J. (1906): *Le latin d'Espagne d'après les inscriptions*, Brussel·les (reimpr. Hildesheim, 1983).
- CAS J. APARICIO, V. GURREA i S. CLIMENT (1983): *Carta Arqueològica de la Safor*, Gandia.
- CATTANEO, P. G. (ms. s. XVII): *Varie iscrizioni e monumenti quali si trovano nella Spagna o in autori spagnoli, con osservazioni sopra di essi in lingua spagnola*, Biblioteca Estense, ms. Estero 111, Mòdena.
- CAVANILLES, A. J. (1795-97): *Observaciones sobre la historia natural, geografia, agricultura, población y frutos del Reyno de Valencia*, Madrid.
- CAVENAILE, R. (1958): *Corpus Papyrorum Latinarum*, Wiesbaden.
- CEÁN BERMÚDEZ, J. A. (1832): *Sumario de las antigüedades romanas que hay en España*, Madrid.
- CEBRIÁN, R. (2000): *Titulum fecit: la producción epigráfica romana en las tierras valencianas*, Madrid, Real Academia de la Historia.
- CHABÀS, R. (1874): *Historia de Denia. Notas introductorias de Manuel Bas y José Carrasco*, Alacant. (Ed. facsímil, Alacant, 1985).
- (1886a): «El sepulcro de Severina», *El Archivo* 1, 2-5, 9-11, 17-20.
- (1886b): «Pérez Bayer y las lápidas de Denia», *El Archivo* 1, 268-270.
- (1887): «Hallazgo de una inscripción romana en Denia», *El Archivo* 2, 372.
- (1888): «Nuevos descubrimientos de lápidas romanas», *El Archivo* 2, 281-283.
- (1889): «Rectificaciones a la epigrafía romana de la provincia de Alicante», *El Archivo* 3, 258-262.
- (1890): «El sepulcro de Severina», *El Archivo* 4 160-171.
- (1891): «Inscripciones romanas», *El Archivo* 5, 88-90.
- (1892a): «Inscripciones romanas», *BRAH* 20, 105-108.
- (1892b): «Inscripciones romanas de Villalonga», *El Archivo* 6, 297-298.
- (1892c): «Inscripción notable de Alicante», *El Archivo* 6, 258.
- CHANTRAINE, P. (1968): *Dictionnaire Étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, París.
- CHAO, J. J., J. F. MESA i M. SERRANO (1999): «Un nuevo texto epigráfico hallado en La Alcudia de Elche», en J. González (ed.): *Ciudades privilegiadas en el Occidente romano: naturaleza y evolución, organización jurídica y modelos urbanos*, Sevilla, 417-424.
- CHASTAGNOL, A. (1992): *Inscriptions Latines de Narbonnaise (I.L.N.). II, Antibes, Riez, Digne*, París.
- CHOLODNIAC, I. (1904): *Carmina sepulcralia Latina*, Petropoli, 2a ed.

- CIL II E. Hübner: *Corpus Inscriptionum Latinarum II*, vol. 1, Berolini; vol. 2 suppl., Berolini, 1869-1892.
- CIL II²/14 G. Alföldy, M. Clauss, M. Mayer Olivé; adiuvantibus J. Corell Vicent, F. Beltrán Lloris, G. Fabre, F. Marco, L. Simón, I. Rodà de Llanza: *Corpus Inscriptionum Latinarum II: Inscriptiones Hispaniae Latinae, ed. altera, pars XIV, fasciculus I. Pars meridionalis conventus Tarraconensis*, Berolini-Novii Eboraci, 1995.
- CLE F. Bücheler i E. Lommatzsch (1895-1926): *Carmina Latina Epigraphica*, Leipzig-Amsterdam.
- CLUA, J. A. (1989): «El llatí epigràfic de la Safor Valenciana», *Faventia* 11/1, 127-136.
- COLAFRANCESCO, P., M. MASSARO, M. RICCI (1986): *Concordanze dei Carmina Latina Epigraphica*, Bari.
- COLI, U. (1948): «Magliano. Nota storico-giuridica sulla nuova iscrizione di Magliano», *Notizie degli Scavi d'Antichità* 8, 56-58.
- (1950): «Due nuovi frammenti della Tabula Hebana», *PP* 5, 433-438.
- COLLS, D. i R. LEQUÉMENT (1980): «L'épave Port-Vendres II: nouveaux documents épigraphiques», en J. M. Blázquez (coord.): *Producción y comercio de aceite en la antigüedad, I Congreso*, Madrid, 177-186.
- CONYNGHAM, W. (1790): «Observations on the Description of the Theatre of Saguntum, as given by Emmanuel Martí, Dean of Alicant, in a Letter addressed to D. Antonio Felix Zondario. By the Right Honorable William Conyngham, Treasurer to the Royal Irish Academy», *The Transactions of the Royal Irish Academy*, 19-46.
- CORELL, J. (1985): «Nuevas inscripciones romanas del País Valenciano», *Saguntum* 19, 279-299.
- (1986): «La dedicatoria a Venus procedente de la “Muntanyeta dels Estanys” (Almenara, Castellón) y Polibio 3, 97, 6-8», *BSCC* 62, 247-260.
- (1988): «L'epigrafia romana al País Valencià (1982-1986)», *Fonaments* 7, 196-218.
- (1989): «Notas sobre epigrafia romana del País Valenciano», *APL* 19, 271-281.
- (1991): «Inscripciones romanas del País Valenciano», *Saguntum* 24, 193-201.
- (1992a): «Inscripcions inèdites i revisades del País Valencià», *Fonaments* 8, 184-198.
- (1992b): «Inscripción de Jesús Pobre (Dénia, Alacant) en un manuscrito de G. Mayans», *Arse* 27, 21-24.
- (1995): «Inscripcions inèdites i revisades de València i Sagunt», *AFB* (18), 147-161.
- (1997): «Inscripcions revisades d'Ilici, Lucentum i Dianium», *StPhV* 2, 139-149.
- CORELL, J. (X. GÓMEZ, col.) (2002): *Inscripcions romanes del País Valencià, I: Saguntum i el seu territori (IRSAT)*, València, 2 vols.

- CORELL, J. (X. GÓMEZ, col.) (2005): *Inscripcions romanes del País Valencià, II: 1. L'At Palància, Edeba, Lesera i els seus territoris* (IRAPELT); 2. *Els mil·liaris del País Valencià* (MPV), València.
- (2006): *Inscripcions romanes del País Valencià, III: Saetabis i els seu territori* (IRST²), València.
- (2008): *Inscripcions romanes del País Valencià, IV: Edeta i el seu territori* (IRET²), València.
- (2009a): *Inscripcions romanes del País Valencià, V: Valentia i el seu territori* (IRVT²), València.
- (2009b): «Els monuments romans de la Muntanyeta dels Estanys (Almenara, La Plana Baixa), a revisió», *Braçal* 39-40, 155-181.
- CORELL, J. i X. GÓMEZ (1992): «Inscripciones romanas del País Valenciano», *BSCC* 68, 309-333.
- (1996a): «Inscripcions inèdites i revisades del País Valencià», *StPh V* 1, 95-105.
- (1996b): «Revisión de la inscripción cristiana de Fontcalent (Alicante)», *MDAI(M)* 37, 181-186 (Tafel 32b).
- (2009): «Las inscripciones griegas del País Valenciano (IGPV)», en A. Martínez Fernández (ed.): *Estudios de Epigrafía Griega*, La Laguna, 25-56.
- CORELL, J. i F. GRAU (1995): «L'epitafi de Justinià, bisbe de València (ca. 493-548)», *AST* 68, 5-19.
- CORELL, J., F. GRAU i X. GÓMEZ (1992): «Varia Epigraphica del País Valenciano», *Fortunatae* 4, 201-211.
- (1993): «Tres inscripciones inéditas del País Valenciano», *FE* 43, núm. 190-192.
- CORNIDE, J. (ms. s. XVIII): *Inscripções lapidares de varias cidades, villas e lugares do Reino do Portugal colligidas por don José Cornide*, RAH, ms. E 185; D 49; Est. 18, 15, 31-32, 37-40, Madrid.
- CORTÉS LÓPEZ, M. (1835-36): *Diccionario geográfico-histórico de la España antigua Tarraconense, Bética y Lusitania, con la correspondencia de sus regiones, ciudades, montes, ríos, caminos, puertos e islas, a las conocidas en nuestros días*, I-III, Madrid.
- CRAWFORD, M. H. (1994): «The end of the Rogatio Valeria Aurelia», *Athenaeum* 82, 429-435.
- (1996): *Roman Statutes*, Londres.
- CRESPO ORTIZ, S. (1991): «“Hispanus” en la onomástica romana de la Península Ibérica, como expresión de relevancia social», *STH* 9, 89-98.
- (1998): «Los *Publicii* de Hispania romana. Las fuentes epigráficas», *HAnt* 22, 139-156.
- CRESPO, S. i L. SAGREDO (1976): «Las profesiones en la sociedad de Hispania romana», *HAnt* 6, 53-78.
- CURCHIN, L. A. (1982) «Jobs in Roman Spain», *Florelegium* 4, 32-62.
- (1990): *The Local Magistratures of Roman Spain*, Toronto.

- CUVIGNY, M. (1996): «Plérôma dans l'Identification des soldats de Marine», *ZPE* 110, 169-173.
- DAGR C. DAREMBERG, E. SAGLIO i E. POTTIER (1877-1919): *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines*, París.
- DE E. DE RUGGIERO (1886- (1961)): *Dizionario Epigrafico di Antichità Romane*, Roma.
- DE HOZ, M. P. (1997): «Epigrafia griega en España», *Epigraphica* 59, 29-96.
- DEGRASSI, A. (1965): *Inscriptiones Latinae liberae rei publicae. Imagines*, Berolini.
- DEMOUGIN, S. (1980): «Eques: un surnom bien romain», *Annali del seminario di studi del mondo classico. Sezione di Archeologia e Storia antica* 2, 157-169.
- DEMPERE, A. (ms. ca. 1770): *Inscripciones, armario de reliquias, lámparas, etc. de la iglesia del Puig*. Bibl. PP. Mercedaris d'El Puig. El Puig de Santa Maria (València).
- DERDA, T. (1992): «Inscriptions with the Formula $\theta\epsilon\omicron\upsilon \chi\acute{\alpha}\rho\iota\varsigma \kappa\acute{\epsilon}\rho\omicron\varsigma$ on Late Roman Amphorae», *ZPE* 94, 135-152.
- DI STEFANO MANZELLA, I. (1987): *Mestiere di epigrafista. Guida alla schedatura del materiale epigrafico lapideo*, Roma.
- DIAGO, Fr. (1613): *Anales del Reyno de Valencia*, València.
- D'ORS, A. (1950): «Tabula Ilicitana», *Iura* 1, 280-283.
- (1953): *Epigrafia jurídica de la España Romana*, Madrid.
- (1954): «Epigrafia jurídica griega y romana», *SDHI* 20, 403-468.
- (1960): «Miscelánea Epigráfica», *Emerita* 18, 330ss.
- DUTHOY, R. (1976): «Recherches sur la répartition géographique et chronologique des termes *sevir augustalis*, *augustalis* et *sevir* dans l'Empire Romain», *ES* 11, 143-214.
- DYSON, St. (1980-81): «The Distribution of Roman Republican Family Names in the Iberian Peninsula», *AncSoc* 5, 11/12, 257-299.
- ELST F. BELTRÁN LLORIS (1980): *Epigrafía latina de Saguntum y su territorium*, València.
- ENCARNAÇÃO, J. de (1984): *Inscrições romanas do Conventus Pacensis*, Coimbra.
- (2001) «A epigrafia romana do País Valenciano», *StPhV*, 43-51.
- ENGEL, A. (1892): «Rapport sur une mission archéologique en Espagne 1891», *Nouvelles archives des missions scientifiques et littéraires*, 138.
- (1896): «Nouvelles et correspondance», *RA* 29, 204-229.
- ERNOUT, A. i A. MEILLET (1979): *Dictionnaire Étymologique de la Langue Latine. Histoire des mots*, París.
- ESCOLANO, G. (1610-11): *Décadas de la Historia de la insigne y coronada ciudad y Reino de Valencia*, València (reimpr. València, 1972).
- ESPINÓS, A. i F. POLO (1985): *Xàbia. Anotaciones históricas de una villa mediterránea*, Xàbia.
- ESPINOSA RUÍZ, A. (1989): «La Vila Joiosa romana», *Revista de Arqueología* 100, Madrid, 29-36.

- ESPINOSA RUÍZ, A. (1990): «Avance de la Carta Arqueológica de la Vila Joiosa y el catálogo de los fondos del Museo Etnográfico», *Ayudas a la Investigación, 1986-1987 III (Arqueología, Arte, Toponimia)*, Institut de Cultura Juan Gil-Albert, Alacant, 147-158.
- (1995): *La investigació arqueològica a la Vila Joiosa*, la Vila Joiosa.
- ESTEVE FORRIOL, J. (1978): *Valencia, fundación romana*, València.
- ÉTIENNE, R. (1958): *Le culte impérial dans la Péninsule Ibérique d'Auguste a Dioclétien*, París.
- EVANS, D. E. (1967): *Gaulish personal names: A study of some continental celtic formations*, Oxford.
- FERNÁNDEZ FRANCO, J. (ms. 1596): *Itinerario e discurso de la via publica que los Romanos dexaron edificada en España para pasar por toda ella, des de los Montes Pirineos y por la Citerior hasta la Baethica y llegar al mar Oceano*, Bujalance 10 de febrero de 1596. Ms. 1033, BN. Madrid.
- FERNÁNDEZ NIETO, F. J. (1986): «Los griegos en España», en J. M. Blázquez, F. Presedo, F. J. Lomas, F. J. Fernández Nieto: *Historia de España antigua*, vol. I. *Protohistoria*, Madrid, 1986³, 559-591.
- (1992): «Griegos y colonización griega en la Península Ibérica», en Fr. Chaves Tristán (ed.): *Griegos en Occidente*, Sevilla, 129-145.
- FERRER MAESTRO, J. (1984-85): «Los Porcios, una familia hispanorromana de Jérica», *EC* 2, 353-357.
- FHA Schulten, A. (1922): *Fontes Hispaniae Antiquae I*, Barcelona.
- FIGUERAS PACHECO, F. (ca. 1920): «Provincia de Alicante», *GGRV*.
- (1955): *El antiguo puerto interior de la Albufereta de Alicante. Descubrimiento y descripción*, Alacant.
- (1959): *Dos mil años atrás. Las ciudades, el puerto y la necrópolis de la Albufereta*, Alacant.
- (1971): *Relación de hallazgos arqueológicos en el Tossal de Manises (Alicante) 1933-35*, Alacant.
- FILONARDIANUS (ms. s. XVI): *Codex Filonardianus*, Bibliotheca Regia Berolinensis, ms. Pict. A 61 P. Actualment Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, Berlín.
- FITA, F. (1884): «Lápidas romanas del valle de San Millán, Vallada, Ternils y Denia», *BRAH* 4, 10-24.
- (1887a): «Noticias», *BRAH* 10, 241-258.
- (1887b): «Noticias», *BRAH* 11, 279-288.
- (1887c): «Lápidas romanas de Denia», *El Archivo* 1, 331-333, 337-339 i 347-349.
- (1888): «Noticias», *BRAH* 13, 9-10, 89-102; 275-286; 283-285 i 345-362.
- (1889): «Noticias», *BRAH* 14, 563-576.
- (1890): «Busto de Palas hallado en Denia», *El Archivo* 4, 73-83.

- (1900): «Nuevas inscripciones romanas de Alcorrucén, Écija, Denia, Turís y Abia de Torres», *BRAH* 37, 430-444.
 - (1901): «Apuntes epigráficos», *BRAH* 38, 84-99.
 - (1905a): «Nuevas inscripciones romanas y hebreas», *BRAH* 47, 133-147.
 - (1905b): «Noticias», *BRAH* 47, 240.
 - (1907): «Noticias», *BRAH* 50, 323-324.
 - (1908a): «Noticias», *BRAH* 52, 373-376.
 - (1908b): «Inscripciones romanas y griegas de Cartagena, Almazarrón, Pego, Valera, Herramélluri, Córdoba, Vélez Rubio y Vera», *BRAH* 52, 505-530.
- FLETCHER VALLS, D. i J. ALCÁCER (1956): *Avance a una arqueología romana de la provincia de Castellón*, Castelló.
- FREY, J. B. (1936): *Corpus Inscriptionum Iudaicarum*, Roma.
- GALIANA, L. (ms. 1758): *Tractatus de inscriptionibus antiquis*, BUV, ms. 92, València.
- GALSTERER, H. (1971): *Untersuchungen zum römischen Städtewesen auf der iberischen Halbinsel*, Berlín.
- GAMER, G. (1989): *Formen römischer Altäre auf der Hispanischen Halbinsel*, Mainz.
- GARCÍA BELLIDO, A. (1941): «Sobre la localización y los nombres de Heme-roskopeion», *AEA* 42, 349-350.
- (1950): «Sobre la supuesta lex municipalis ilicitana», *AEA* 23, 163-164.
 - (1951): «De nuevo sobre la Tabula ilicitana», *AEA* 24, 240.
 - (1959): «Las colonias romanas de Hispania», *AHDE* 29, 447-515.
 - (1963): «Hercules Gaditanus», *AEA* 36, 70-153.
 - (1967): *Les religions orientales dans l'Espagne romaine*, Leiden.
 - (1972): «La Centuriación de Ilici», *XXX Congreso luso-español para el progreso de las Ciencias*, Murcia, 126ss.
- GARCÍA FERNÁNDEZ-ALBALAT, B. (1990): *Guerra y religión en la Gallaecia y la Lusitania antiguas*, La Coruña.
- GARCÍA IGLESIAS, L. (1978): *Los judíos en España Antigua*, Madrid.
- GARCÍA SAMPER, M. (1991): «Lápida funeraria romana del límite de las provincias de Alicante y Murcia», *XX Congreso Nacional de Arqueología*, Saragossa, 457-458.
- GARRIGÓS, B. (1989): «El trazado de la Vía Augusta y las resoluciones de algunos problemas locales», *Programa de Fiestas. Jijona 1989*, Xixona.
- GGRV F. CARRERAS CANDI (dir.) (ca. 1920): *Geografía General del Reino de Valencia*, Barcelona.
- GIMENO PASCUAL, H. (1988): *Artesano y técnicos en la epigrafía de Hispania*, Barcelona.
- (1995): «Novedades sobre los estudios epigráficos en España en los siglos XVI-XVII. Manuscritos y epigrafía. Metodología: El ejemplo del ms. Cattaneo», en F. Gascó i J. Beltrán (eds.): *La Antigüedad como argumento II. Historiografía de arqueología e historia antigua en Andalucía*, Sevilla, 93-94.

- GIMENO PASCUAL, H. (1997): *Historia de la investigación epigráfica en España en los ss. XVI y XVII a la luz del recuperado manuscrito del conde de Guimerá*, Saragossa.
- GISBERT, E. (1901-1903): *Historia de Orihuela*, Oriola.
- GISBERT, J. A. (1983): «Excavaciones arqueológicas en el ‘Hort de Morand’ (Denia, Alicante). Resultados preliminares y problemática urbanística del yacimiento», *Primeras Jornadas de Arqueología en las ciudades actuales. Enero 1980*, Saragossa, 133-142.
- (1986): «Dianium», en AADD 1986, 25-27.
- (1999): «El alfar de l’Almadrava (Setla, Mirarosa, Mirafior)-Dianium-. Materiales de construcción cerámicos», en M. Bendala, C. Rico, L. Roldán (eds.): *El ladrillo y sus derivados en la época romana*, Madrid, 65-102.
- GISBERT, J. A. i J.-Y. GUILLAUMIN (2002): «Note sur le document cadastral romain découvert à la Alcudia (Elche, province d’Alicante)», *DHA* 28/1, 113-134.
- GOBERNA VALENCIA, M. V. (1981): «La Sociedad Arqueológica Valenciana», *APL* 16, 575-608.
- GÓMEZ FONT, X. (1994): «Notes epigràfiques del País Valencià», *Actas del VIII Congreso español de estudios clásicos (Madrid, 23 al 28 de Septiembre de 1991)*, 1, Madrid, 561-566.
- GÓMEZ, X. i C. FERRAGUT (1997): «Additamenta ad IRST», *StPhV* 2, 151-157.
- GÓMEZ PALLARÈS, J. (1993): «Inscripciones Musivas en la antigüedad tardía hispana», *AEA* 66, 284-294.
- (1997): «Edición y comentario de las inscripciones sobre mosaico de Hispania», en *Inscripciones no cristianas*, Roma.
- (2002): *Epigrafía cristiana sobre mosaico de Hispania*, Roma.
- GÓMEZ PALLARÈS, J. i M. MAYER (1996): «Aproximación a un inventario de los mosaicos funerarios de época paleocristiana de Hispania», *CEA* 31, 49-96.
- GONZÁLEZ PRATS, A. (1984): «Aportaciones al conocimiento del Portus Illicitanus: Reseña de los trabajos de urgencia de 1976. La terra sigillata», *Lucentum* 3, 101-134.
- GONZÁLEZ SIMANCAS, M. (ms. 1916): *Catálogo Monumental de la Provincia de Valencia*, Dirección General de Bellas Artes (Consejo Superior de Investigaciones Científicas), Instituto de Historia, Dpto. Historia del Arte, Madrid.
- GONZÁLEZ PÉREZ, V. (1974): «La centuriatio de Ilici», *Estudios sobre centuriaciones romanas en España*, Madrid, 101-113.
- GORGES, J.-G. (1983): «Remarques sur la détection des cadastres antiques en Péninsule Ibérique: à propos d’Elche et de Mérida», *Cadastres et espace rural: Table Ronde de Besançon. Mai 1980*, París, 199-206.
- GRANDGENT, C. H. (1970): *Introducción al latín vulgar. Traducción y anotación por Francisco de B. Moll*, Madrid.
- GURREA CRESPO, V. (1966): «El cipo funerario romano dedicado a Quinto Apuleio Fulviano», *Las Provincias*, 28 de noviembre.

- (1979): «El cip de Beniarjó, vestigis d'una possible colònia Númida en la comarca de Gandia», *Festes a Beniarjó*, Beniarjó (València).
- (1981): «Las versiones de la inscripción Voconia», *Feria y Fiestas*, Gandia.
- HALSBERGHE, G. H. (1984): «Le culte de Dea Caelestis», *ANRW* II, 17.4, 2203-2223.
- HOLDER, A. (1894-1916): *Alt-Celtischer Sprachschatz*, Leipzig.
- HÜBNER, E. (1861): «Reiseberichten», *Monatsberichte der Königlich Preuß. Akademie der Wissenschaften zu Berlin*.
- (1896): «Inscriptions latines d'Espagne», *Révue des Universités du Midi* 4, 393-398.
- (1900): «Archäologische Gesellschaft», *Archäologischer Anzeiger. Beiblatt zum Jahrbuch des Archäologischen Instituts* 1899, 198-199.
- IBARRA FOLGADO, J. M. (1923): *Avance al estudio de la epigrafía clásica latina en la región Valenciana*, València.
- IBARRA MANZONI, A. (1879): *Illici, su situación y antigüedades*, Alacant.
- IBARRA RUIZ, P. (1899): «Comunicaciones», *Revista de la Asociación Artístico-arqueológica Barcelonesa* 16, 318-325.
- (1900): «Découvertes archéologiques a Elché», *REA* 2, 63-65.
- (1905): «El Cristianismo en "Illici". Descubrimiento de la planta de una iglesia cristiana en la loma de la "Alcudia" junto a Elche», *Revista de la Asociación Artístico-arqueológica Barcelonesa* 4, 912-917.
- (1906): «Antigua basílica de Elche», *BRAH* 49, 119-132.
- (1907): «Los primitivos cristianos españoles y sus monumentos. La antigua basílica de Elche», *Almanaque de Las Provincias para el año 1907*, València, 283-286.
- (1926): *Elche. Materiales para su historia*, Cuenca.
- ICERV J. VIVES (1969): *Inscripciones cristianas de la España romana y visigoda*, Barcelona.
- IHC E. HÜBNER (1871-1900): *Inscriptiones Hispaniae Christianae*, Berolini (reimpr. 1975, Hildesheim).
- ILCV E. DIEHL (1925-31): *Inscriptiones Latinae Christianae Veteres*, Berolini.
- ILER J. VIVES (1971-72): *Inscripciones latinas de la España romana*, Barcelona.
- ILS H. DESSAU (1892-1916): *Inscriptiones Latinae Selectae*, Berlin.
- IRC I G. FABRE, M. MAYER i I. RODÀ (1984): *Inscriptions Romaines de Catalogne. I. Barcelone (sauf Barcino)*, París.
- IRC IV G. FABRE, M. MAYER i I. RODÀ (1997): *Inscriptions Romaines de Catalogne. IV. Barcino*, París.
- IRET J. CORELL (X. GÓMEZ col.) (1996): *Inscripcions romanes d'Edeta i el seu territori*, València. [IRET² vegeu CORELL 2008]
- IRILADT J. CORELL (X. GÓMEZ i C. FERRAGUT cols.) (1999): *Inscripcions romanes d'Ilici, Lucentum, Allon, Dianium i els seus territoris*, València.

- IRPA M. A. RABANAL ALONSO i J. M. ABASCAL PALAZÓN (1985): «Inscripciones Romanas de la Provincia de Alicante», *Lucentum* 4, 191-244.
- IRS J. CORELL (1993): *Inscripciones Romanas de la Safor (València)*, Madrid.
- IRSAT Vegeu CORELL 2002.
- IRST J. CORELL (X. GÓMEZ i F. GRAU cols.) (1994): *Inscripcions romanes de Saetabis i el seu territori*, València. [IRST² vegeu CORELL 2006]
- IRV G. PEREIRA (1979): *Inscripciones romanas de Valentia*, València.
- IRVT J. CORELL (X. GÓMEZ i C. FERRAGUT cols.) (1997): *Inscripcions romanes de Valentia i el seu territori*, València. [IRVT² vegeu CORELL 2009]
- JACOB, P. (1985): «Notes sur la toponymie grecque de la côte méditerranéenne de l'Espagne antique», *Ktéma* 10, 247-271.
- KAJANTO, I. (1965): *The Latin Cognomina*, Helsinki.
- KIERDORF, W. (1980): *Laudatio Funebris. Interpretationen und Untersuchungen zur Entwicklung der römischen Leichenrede*, Meisenheim am Glan.
- LABORDE, A. de (1806-20 (=1975)): *Viatge pintoresc i històric. El País Valencià i les Illes Balears*. (Trad. catalana i apèndix d'Oriol Valls i Subirà. Notes de Josep Massot i Muntaner), Montserrat.
- LAFUENTE VIDAL, J. (1948): *Alicante en la Edad Antigua*, Alacant.
- (1959): *Museo Arqueológico Provincial de Alicante. Catálogo-Guía*, Alacant.
- LAJTAR, A. (1993): «Zwei griechische christliche Inschriften», *ZPE* 95, 246-248.
- LAMPE, G. W. H. (1961-1968): *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford.
- LE ROUX, P. (1972): «Recherches sur les centurions de la legio VII Gemina», *MCV* 8, 89-160.
- (1982a): «Les sénateurs originaires de la province d'Hispania Citerior au Haut Empire romain», *Epigraphia e ordine senatorio*, *Tituli* 5, 439-464.
- (1982b): *L'armée romaine et l'organisation des provinces ibériques. D'Auguste à l'invasion de 409*, Paris.
- LEVI, M. A. (1950-51): «La Tabula Hebana y su valor histórico», *Saitabi* 8, 28-47.
- LGPN I P. M. FRASER, i E. MATTHEWS (eds.) (1987): *Lexicon of Greek Personal Names: Aegean Islands, Cyprus, Cyrenaica*, Oxford.
- LIDDELL, H. G. i R. SCOTT (1982): *A Greek-English Lexicon. Revised and augmented throughout by Sir Stuart Jones*, Londres.
- LIER, B. (1903-04): «Topica carminum sepulcralium latinorum», *Philologus* 62 (1903), 445-477; 563-603; 63 (1904), 54-63.
- LLOBREGAT CONESA, E. (1970a): «Materiales hispano-visigodos del Museo Arqueológico Provincial de Alicante», *PLAV* 10, 189-204.
- (1970b): «Hacia una desmitificación de la historia antigua de Alicante. II. Un supuesto epitafio de Hamilkar Barka», *BIEA* 4, 7-18.
- (1972): *Contestania Iberica*, Alacant.
- (1977): *La primitiva cristiandat valenciana*, València.
- (1978): «La antigua sede episcopal ilitana y sus testimonios arqueológicos», *Festa d'Elig. Homenaje a Pedro Ibarra Ruiz*, Elche, 23-28.

- (1980): «Las tierras valencianas hasta el fin del Principado de Augusto», en *Nuestra Historia*, vol. 2, València.
- (1981): «Una nueva inscripción del Tossal de Manises y la localización del topónimo Lucentum», *BIEA* 33, 23-38.
- (1983): «Relectura del Ravennate: dos calzadas, una mansión inexistente y otros datos de la geografía antigua del País Valenciano». *Lucentum* II, 225-242.
- (1985): «Las épocas paleocristiana y visigoda», en AADD (1985b), 383-404.
- (1988): «Dos inscripciones griegas, altoimperiales del Tossal de Manises, Alicante», *Anejos de Gerión* 1, 351-358.
- (1990a): «*Hemeroscopium*: un fals topònim», en A. Ferrando i A. Hauf (eds.): *Miscel·lània Joan Fuster. Estudis de Llengua i Literatura*, II, Barcelona, 363-370.
- (1990b): «Dos topónimos controvertidos del Sinus Ilicitanus: Acra Leuca y Alone», en *Homenatge a José Esteve Forriol*, València, 111-114.
- (1990): «La cristianización. La época visigoda», en *Historia de la ciudad de Alicante. Edad Antigua I*, Alacant.
- LLOBREGAT CONESA, E., R. PÉREZ JIMÉNEZ i M. OLCINA DOMENECH (1995): *Lucentum. Ciutat ibero-romana*, Alacant.
- LLORENS, M. M. (1987a): *La ceca de Ilici*, València.
- (1987b): «Estimación del número de cuños originales y volumen monetario de la ceca de Ilici», *Lucentum* 6, 165-181.
- LLORENTE, T. (1886): «Pérez Bayer y las lápidas romanas de Denia», *El Archivo* 1, 260-262 i 268-270.
- (1887-1903): *Valencia. España. Sus monumentos y artes, su naturaleza e historia*, Barcelona.
- LOBREGAT, M. i P. ROSSER (1993): «Un fragmento cerámico con grafitos bilingües, y la pervivencia del sustrato ibérico en la ciudad romana del Tossal de Manises (Albufereta, Alicante)», *LQNT* 1, 119-135.
- LORENZO, R. (2004-2005): «La basilica-sinagoga de l'Alcúdia d'Elx (1905-2005). Problemes i estat de la qüestió 100 anys després», *Lucentum* 23-24, 127-156.
- LORIOT, X. (1982): «Les premières années de la grande crise du IIIe siècle: de l'avènement de Maximin le Thrace (235) à la mort de Gordien III (244)», *ANRW* II, 2.
- LOZANO, A. (1998): *Die griechische Personennamen auf der iberischen Halbinsel*, Heidelberg.
- LUMIARES (A. Valcárcel i Pío de Saboya) (ms. 1776): *Noticia de algunos objetos antiguos hallados cerca de Alicante*, AMV, ms. 7291-81.
- (1779): *Barros Saguntinos*, Sueca. (Ed. facsímil Sagunt, 1972).
- (1780): *Lucentum, oy la ciudad de Alicante en el reyno de Valencia*, València (reimpr. Alacant, 1908).
- (ms. fin. s. XVIII): [*Antigüedades*], RAH, ms. 9/7978/5, Madrid.

- LUMIARES (A. Valcárcel i Pío de Saboya) (ms. ca. 1800): *Inscripciones y Antigüedades del Reino de Valencia, la mayor parte inéditas, copiadas de sus originales*, RAH, ms. 4772, Madrid.
- (A. Valcárcel i Pío de Saboya) i D. Cuesta (ms. fin. s. XVIII): *Antigüedades descubiertas en Elche y Alicante*, RAH, ms. 9/3929, Madrid.
- MACKIE, N. (1983): *Local Administration in Roman Spain A. D. 14-212*, Oxford (B.A.R. IS. 172).
- MADOZ, P. (1845-1850): *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, Madrid.
- MAIANS, G. (1732): *Gregorii Majansii. Epistolarum libri sex*, Valentiae Edetanorum.
- (ms. 1741): *[Carta de Maians a Muratori]*, AMV, ms. 7272-41.
- (ms. ca. 1760): *Inscriptionum Hispaniensium Libri III*. Biblioteca Maiansiana, Col·legi del Corpus Christi, vol. 227/228, València. (Ha desaparegut el vol. I.)
- (1973): *Epistolario III Mayans y Martí. Transcripción. notas y estudio preliminar de A. Mestre*, València.
- MAIANS, J. A. (1771): *Ilici, hoi la villa de Elche*, València (reimpr. València 1982).
- MALQUORI, B. M. (1994): «Bolli laterizi della Meta Sudans in Roma (Contesti di età giulio-claudia)», en AADD (1994), 335-360.
- MANGAS, J. (1971): *Esclavos y libertos en la España romana*, Salamanca.
- (1986): «Die Römische Religion in Hispanien während der Prinzipatszeit», ANRW 18.1, 276-344.
- MARÍN CEBALLOS, M. C. (1993): «Dea Caelestis en la epigrafía hispana», *II Congreso Peninsular de História Antiga. 18-20 Outubro 1990. Coimbra*, Coimbra, 825-845.
- MARINER, S. (1952): *Inscripciones hispanas en verso*, Barcelona.
- (1954): «Notas de epigrafía valenciana», APL 5, 225-250.
- (1955): «Nuevas inscripciones latinas de España», AEA 28, 197-243.
- (1973): *Inscripciones romanas de Barcelona (Lapidarias y musivas)*, Barcelona.
- MARQUÉS, P. (1881) [Informe], MSAV, pp. 3-11.
- MARTÍN ÁVILA, G. (1968): «La supuesta colonia griega de Hemeroskopeion: Estudio arqueológico de la zona Denia-Jávea», PLAV, 3.
- (1970): *Dianium. Arqueología romana de Denia*, València.
- MARTÍN, G. i M. D. SERRES (1970): *La factoría pesquera de Punta de l'Arenal y otros restos romanos de Jávea (Alicante)*, València.
- MARTÍNEZ ALOY, J. (1904): «Epigrafía valenciana», *Almanaque de Las Provincias para el año 1904*, València, 273-275.
- MARTÍNEZ MARTÍNEZ, F. (1926): «Lápida romana inédita de Denia», BRAH 88, 394-396.
- MARTÍNEZ MORELLÁ, V. (1959): «Recientes hallazgos griegos en el Tosal de Manises (Lucentum-Alicante)», *V Congreso Nacional de Arqueología. Zaragoza 1957*, Saragossa, 234-239.

- MÁRQUEZ, J. C. i J. MOLINA (2001): *El comercio en el territorio de Ilici. Epigrafía, comercio y mercados*, Alacant.
- (2005): *Del Hiberus a Cartago Nova. Comercio de alimentos y epigrafía anfórica grecolatina*, Barcelona.
- MÁRQUEZ, J. C. i A. M. POVEDA (2000): «Espacio religioso y cultura material en Ilici (ss. IV-VII dC)», en *V reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica, Cartagena, 1998*, Barcelona.
- MASCARELL, J. (1977): *La Vall de la Safor*, València.
- MASDEU, J. Fr. (1783-1805): *Historia crítica de España y de la cultura española*, Madrid.
- MAULEÓN, M. D. (1983): *Índices de las inscripciones latinas publicadas en el Boletín de la Real Academia de la Historia (1877-1950)*, Pamplona.
- MAYER, M. (1994): «Mnasyllus?», *AFB* 17, 217-218.
- (1995): «Las inscripciones pintadas en Hispania. Estado de la cuestión», *Acta Colloquii Epigraphici Latini, Helsingiae, 3-6 sept., 1991*, Helsinki, 79-92.
- (1997): *Aspectes de la Catalunya del segle II. Discurs de recepció de Marc Mayer com a membre numerari de la Secció Històrico-Arqueològica, llegit el dia 18 de març de 1997*, Barcelona.
- (1998): «Sobre las calizas amarillas de la franja costera de la Hispania Citerior», *Studi Miscellanei* 31, Roma, 99-110.
- MAYER, M. i M. GARCÍA (1988): «Un miliario romano procedente del Pilar de la Horadada», *Vías romanas del Sureste. Actas del Symposium*, Murcia, 107.
- MAYER, M. i O. OLESTI (2001): «La sortitio de Ilici. Del documento epigráfico al paisaje histórico», *DHA* 27/1, 109-130.
- MAYET, F. (1984): *Les céramiques sigillées hispaniques*, París.
- MAYSER, E. (1926-38): *Grammatik der Griechischen Papyri aus der Ptolemäerzeit*, Berlín (reimp. 1970).
- MELCHOR, E. (1999): *La munificencia cívica en el mundo romano*, Madrid.
- MICHON, E. (1897): «[Suppléments au tome II du Corpus des inscriptions latines, d'après le voyage en Espagne de Peyron] (Communication)», *BSNAF*, 143-155.
- MOLINA VIDAL, J. (1997): *La dinámica comercial romana entre Italia e Hispania Citerior*, Alacant.
- MONDELO, R. (1985): «Los mosaicos de la villa romana de Algorós (Elche)», *BSEAA* 51, 107-141.
- MORA, G. (1981): «Las termas romanas en Hispania», *AEA* 54, 37-86.
- MORETTI, L. (1984): «Eroi greci fondatori di Alicante e di Ampurias?», *Rivista di Filologia* 112, 63-70.
- (1990): *Tra epigrafia e storia. Scritti scelti e annotati*, Roma.
- MOROTE BARBERÀ, J. G. (1979): «El trazado de la Vía Augusta desde Tarracoe a Carthagine Spartaria. Una aproximación a su estudio», *Saguntum* 14, 139-163.

- MUÑIZ COELLO, J. (1982): *Empleados y subalternos de la administración romana I. Los «scribae»*, Huelva.
- MUÑOZ, M. T. (1995): *Tradición formular y literaria en los epitafios latinos de la Hispania cristiana*, Vitoria.
- NEBOT CALPE, N. (1990): «Topónimos de origen prerromano indoeuropeo en el Alto Mijares», en I. Roca, J. Sanchis (eds.): *Homenatge a José Esteve Forriol*, València, 115-124.
- NEIRA JIMÉNEZ, L. (1991): «Acerca de las representaciones de *Thiasos* marino en los mosaicos romanos tardoantiguos de Hispania», en AADD (1991), 513-529.
- (1992): «Inscripciones con nombres de nereidas y ninfas en los mosaicos romanos del Norte de África y de Hispania», *Atti del IX convegno di Studio su «l'Africa romana»*, Nuoro, 13-15 dicembre 1991, Sassari, 1013-1023.
- NIEULANT, L. (ms. 1740): [*Carta a Gregori Maians*]. Biblioteca Maiansiana, Collegi Corpus Christi, vol. 560, València.
- OIKONOMIDES, AL. N. (1983a): «The Hero-Settlers (Οἰκισταί) of two Greek Colonies on the Mediterranean Coast of Spain», *AncW* 7, 99-106.
- (1983b): «Ancient Greek Inscriptions from the Coast of Contestania», *AncW* 8, 109-118.
- OLCINA, M. (1990): «El Tossal de Manises en época romana», AADD (1990), 149-188.
- OLCINA, M. i R. PÉREZ (1998): *La ciudad ibero-romana de Lucentum (El Tossal de Manises, Alicante)*, Alacant.
- OLD P. G. W. Glare (ed.) (1982): *Oxford Latin Dictionary*, Oxford.
- OLMOS ROMERA, R. (1992): «Las huellas griegas en el ámbito peninsular: los últimos hallazgos, historiografía y método», en F. Chaves Tristán (ed.): *Griegos en Occidente*, Sevilla, 147-172.
- Onomasticon Cataloniae* J. Coromines (dir.), J. M. Casacuberta (contrib.) i M. Cahner (col.) (1989-1997): *Onomasticon Cataloniae*, Barcelona.
- ORIA, M. (1989): «Distribución del culto a Hércules en Hispania según los testimonios epigráficos», *Habis* 20, 263-273.
- (1997): «*Et cum signo Hercules dedicavit*. Imágenes de Hércules y culto oficial en Hispania», *Habis* 28, 143-151.
- PALAU, M. A. (ms. 1643): *Diana desenterrada*. (Ed. facsímil, Alacant, 1975).
- PALOL, P. de (1967): *Arqueología cristiana de la España romana*, Madrid.
- PALOMAR LAPESA, M. (1951): «De epigrafía española romano-cristiana y visigoda», *Zephyrus* 2, 21-31.
- PANEL, A. X. (ms. fin. s. XVIII): *Inscripciones de la Hispania*. BN, ms. 8914, Madrid.
- PAPE, W. i G. BENSELER (1959): *Wörterbuch der griechischen Eigennamen. Nachdruck der dritten Auflage*, Graz.
- PAPI, F. (1889): «La inscripción de Lucentum», *El Archivo* 3, 18-20.

- PAPI, E. (1994): «Bolli su rozza terracotta da Roma», en *Epigrafia della produzione e della distribuzione. Actes de la VIIe rencontre franco italienne sur l'épigraphie du monde romain*, Roma, 277-300.
- PARÍS, P. (1901): «Inscriptions latines d'Espagne», *Bulletin Hispanique* 3, 209-225.
- PASTOR MUÑOZ, M. (1981): «El culto del dios Silvano en Hispania ¿innovación o sincretismo?», *MHA* 5, 103-114.
- PEETERS, L. (1937): «Le culte de Jupiter en Espagne d'après les inscriptions», *RBPhH* 17, 853-886.
- PENA, M. J. (1993): «Avieno y las costas de Cataluña y Levante (II). Hemerosko-peion-Dianium», *Faventia* 15/1, 61-77.
- PEREIRA MENAUT, G. (1978): «Inscripciones latinas del Museo de Prehistoria de Valencia», *APL* 15, 255-262.
- PÉREZ BAYER, Fr. (ms. 1782): *Diario del viage desde Valencia a Andalucía hecho por Don Francisco Pérez Bayer en el año 1782*. BUV, ms. 967.
- PERLES MARTÍ, F. G. (1987a): «Nuevo hallazgo epigráfico romano», *Semanario Gente de la Safor. Gandía*, 13-19 de octubre, Gandia.
- (1987b): *Encuentran en Villalonga una lápida con caracteres romanos*. Levante, edición de La Safor, 16 d'octubre.
- PEYRON, J. F. (ms. 1782): «Nuevo viaje en España en 1772-1773», *Viajes de extranjeros por España y Portugal*, III, Madrid. (Edició de J. García Mercadal, 1962.)
- PFOHL, G. (1980): *Griechische Inschriften als Zeugnisse des privaten und öffentlichen Lebens*, Tübingen.
- PISO, I. (1993): «Zum Kultus der Dea Caelestis», *ZPE* 99, 223-226.
- PLA BALLESTER, E. (1966): «Actividades del Servicio de Investigación Prehistórica (1961-1965)», *APL* 11, 275-328.
- (1969): «Diniu. Una ciudad ibérica inexistente», *Saitabi* 19, 11-21.
- (1978): «Prehistoria y Protohistoria», *Iniciación a la historia de Oliva*, València 87-124.
- (1980): *Los Villares (Caudete de las Fuentes-Valencia)*, València.
- PONS MONJO, F. (1973): «El sepulcro de Bebia Quieta», *Gandía, Feria y Fiestas*, 21, Gandia, 89-93.
- PORTELA, M. I. (1984): «Los dioses lares en la hispania romana», *Lucentum* 3, 153-180.
- POVEDA NAVARRO, A. M. (1984): «Restos arqueológicos de la aparición de la escritura en Elda», *Alborada* 30, 45-49.
- (1988): *El poblado ibero-romano de El Monastil*, Elda.
- (1991): «La creación de la sede de Elo en la expansión toledana de finales del s. VI en el S.E. Hispánico», *Actas del Congreso del XIV Centenario del Concilio III de Toledo*, 589-1989, Toledo, 611-626.
- (1995): «Iuno Caelestis en la colonia hispanorromana de Ilici», *Espacio, Tiempo y Forma, Serie II, Hª Antigua*, 8, 357-369.

- POVEDA NAVARRO, A. M. (1997): «El Monastil: del *oppidum* ibérico a la *civitas* hispanorromana de Ello», *Actas del XXIII Congreso Nacional de Arqueología. Elche, 1995*, Elche, 415-426.
- PUIG I CADAFALECH, J. (1934): *L'arquitectura romana a Catalunya*, 2a ed., Barcelona.
- RABANAL ALONSO, M. A. (1985a): «El Alto Imperio», *AADD* (1985a), 347-389.
- (1985b): «La ciudad de Alicante en las fuentes literarias y epigráficas antiguas», *Studia in honorem V. Martínez Morellá*, Alacant, 375-383.
- RABANAL ALONSO, M. A. i J. M. ABASCAL PALAZÓN (1985): «Inscripciones romanas de la provincia de Alicante», *Lucentum* 4, 191-244.
- (1986): «Dos nuevas inscripciones y algunas correcciones a la epigrafía romana de la provincia de Alicante», *Lucentum* 5, 169-174.
- RADA, M. (1875): «Gandía (Valencia). Inscripción funeraria», *Museo Español de Antigüedades* 6, 502-503.
- RAMOS FERNÁNDEZ, R. (1975): *La ciudad romana de Illici*, Alacant.
- (1976): «Las villas de la centuriación de Illici», en *Symposion de Ciudades Augusteas*, II, Saragossa, 209-214.
- (1991): *El yacimiento arqueológico de La Alcudia de Elche*, València.
- (1996): «Un templo romano de época augustea en la Alcudia de Elche», *Actas del XXII Congreso Nacional de Arqueología. Vigo, 1993*, Vigo, 1995, II, 349-351.
- RAMOS FERNÁNDEZ, R. (en prensa): «Noticia sobre la basílica paleocristiana de Ilici», *Actas del XXI Congreso Nacional de Arqueología*, II, Teruel.
- RAMOS FERNÁNDEZ, R. i J. UROZ SÁEZ (1992): «Ilici», en *Conquista romana y modos de intervención en la organización urbana y territorial. DArch*, 95-104.
- RAMOS FOLQUÉS, A. (1943): «Museo arqueológico municipal de Elche (Alicante)», *MMAP* 4, 188ss.
- (1953): «Mapa arqueológico del término municipal de Elche (Alicante)», *AEA* 26, 323-354.
- (1955): «Elche (Alicante)», *NAH* 2, 107-133.
- (1963): «Unos pozos manantiales de época romana en la Alcúdia de Elche», *AEA* 36, 234-249.
- (1970a): *Excavaciones en la Alcudia (Elche)*, València.
- (1970b): *Historia de Elche*, Elx.
- RE *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*.
- REIG, A. (1986): «Aparece una inscripción romana en las excavaciones de l'Almadrava», *Canfali* 24/8, Dénia.
- REINACH, Ad. J. (1907): «Bulletin épigraphique», *REG* 20, 96.
- RÉMY, B. (1991): «Les inscriptions de médecins dans les provinces romaines de la Péninsule Ibérique», *REA* 93 (3-4), 321-364.
- REYNOLDS, P. (1987): *El yacimiento tardorromano de Lucentum (Benalua-Alicante): las cerámicas finas*, Alacant.

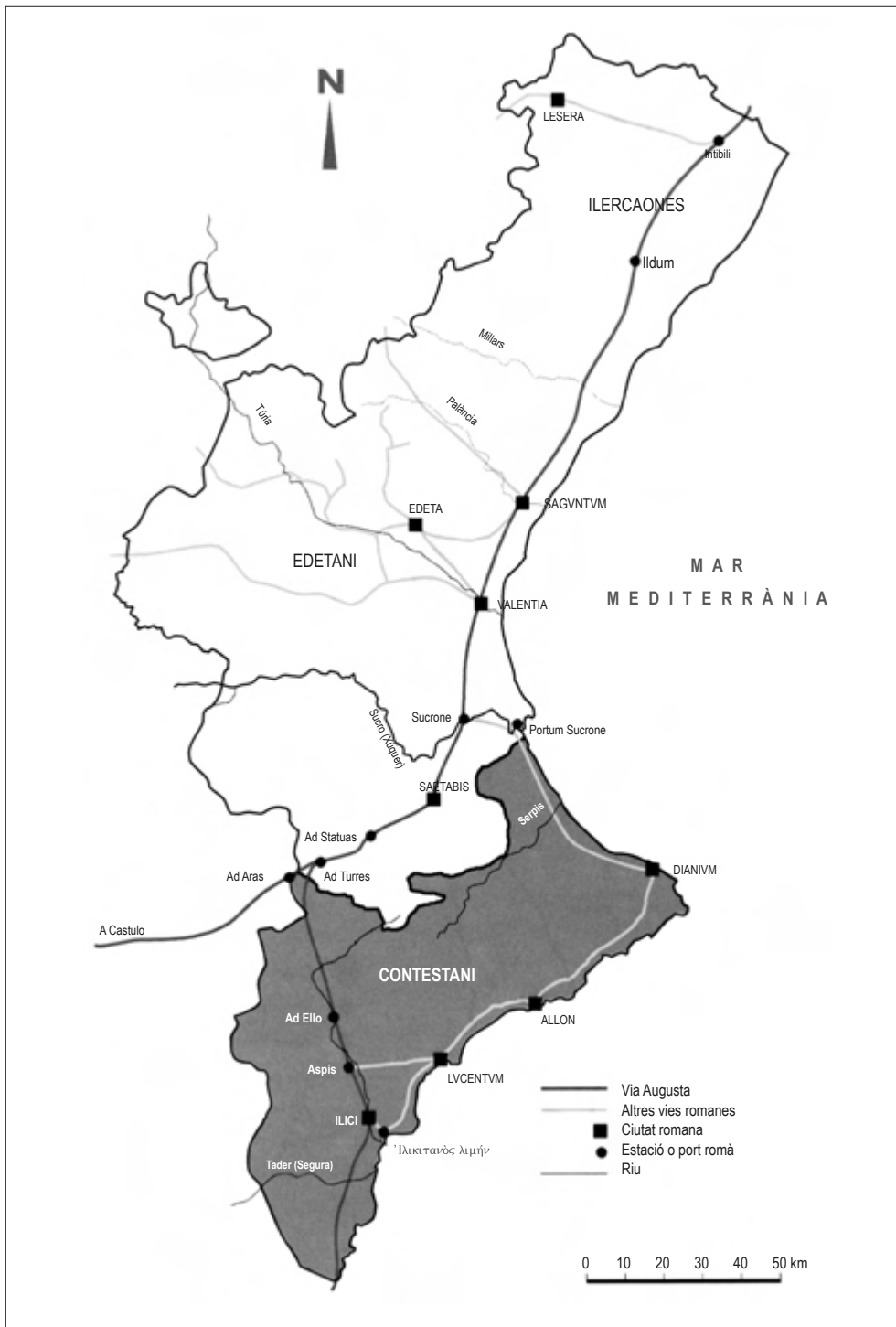
- (1993): *Settlement and Pottery in the Vinalopó Valley (Alicante, Spain) A. D. 400-700*, Oxford.
- RGG *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*.
- RIBELLES, B. (ms. a, in. s. XIX): *Colección de lápidas y antigüedades romanas de la ciudad y reyno de Valencia*, Arxiu dels PP. Dominicans de València, ms. 17.
- (ms. b, in. s. XIX): *Leve reseña de diferentes antigüedades y memorias valencianas, anteriores a la dominación cartaginesa*, Arxiu dels PP. Dominicans de València, ms. 58.
- RICO, C. (1995): «Índex de les marques epigràfiques sobre *tegulae* romanes de Catalunya i el País Valencià (antiga *Tarraconensis*)», *Saguntum* 28, 197-215.
- RICO, M. (1893): «Fábricas de cerámica y de vidrio ¿existieron en Alicante durante la época romana?», *El Archivo* VII, 69-78.
- RÍOS, J. (ms. ca. 1760): [*Escritos del Dr. Joseph Ríos, rector de Cullera*], BUV, ms. 193, València.
- RIPOLLÉS, P. P. (1976): «Sinopsis de epigrafía latina castellonense», *CPAC* 3, 229-277.
- (1992): «Ilici», en AADD (1992a), 97-99.
- RIT G. ALFÖLDY (1975): *Die römischen Inschriften von Tarraco*, Berlín.
- RIVERO, M. (1931): «El lapidario del Museo Arqueológico de Sagunto», *AUV* 11, 227-285.
- (1933): *El lapidario del Museo Arqueológico Nacional. Catálogo ilustrado de las inscripciones latinas*, Madrid.
- ROBERT, L. (1937): *Études Anatoliennes. Recherches sur les inscriptions grecques de l'Asie Mineure*, París.
- RODÀ DE MAYER, I. (1981): «Las dedicatorias a divinidades en la Barcelona romana», en AADD (1981), 122-131.
- (1992): «Consideraciones sobre el sevirato en Hispania. Las dedicatorias *ob honorem seviratus* en el *conventus Tarraconensis*», en AADD (1992b), 399-404.
- RODRÍGUEZ COLMENERO, A. (1985): «La Romanidad tardía», en AADD (1985a), 392-436.
- RODRÍGUEZ NEILA, J. F. (1978): «Los jueces de las cinco decurias oriundos de la España romana. Una contribución prosopográfica», *HAnt* 8, 17-65.
- ROLDÁN HERVÁS, J. M. (1974): *Hispania y el ejército romano. Contribución a la Historia social de la España antigua*, Salamanca.
- (1975): *Itineraria hispana. Fuentes antiguas para el estudio de las vías romanas en la Península Ibérica*, Valladolid.
- ROSCHER, W. H. (1993): *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, Hildesheim-Zurich-Nova York.
- ROSELLÓ, J. A. (1989): «Epigrafía romana a Villalonga», *Programa de Festes*, Villalonga.

- ROSSELLÓ I VERGER, V. M. (1974): «El catastro romano en la España del Este y del Sur», en AADD (1974), 9-33.
- (1992): «Les vies romanes al País Valencià. Il·lusions i certeses», *Estudios de Arqueología ibérica y romana. Homenaje a E. Pla Ballester*, València, 619-637.
- ROSSER LIMINANA, P. (1990): «Nuevos descubrimientos arqueológicos de época romana en el término municipal de Alicante», en AADD (1990), I, 189-283.
- ROUILLARD, P. (1991): *Les grecs et la Péninsule Ibérique du VIIIe au IVe siècle avant Jésus-Christ*, París.
- ROUILLARD, P. et alii (1990): *Les fouilles de Cabezo Lucero (Alicante). Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Comptes rendus des séances de l'année 1990. Avril-juin*, París.
- RUYT, C. DE (1983): *Macellum. Marché alimentaire chez les romains*, Louvain-la-Neuve.
- SALA SELLÉS, F. i A. RONDA FEMENÍA (1990): «Excavaciones arqueológicas en Benalúa», en AADD (1990), 287-312.
- SALES, A. (ms. ca. 1756): [*Varia*]. Biblioteca Maiansiana, Col·legi Corpus Christi, vol. 689, València.
- SALOMIES, O. (1987): *Die römischen Vornamen. Studien zur römischen Namengebung*, Helsinki.
- SÁNCHEZ, M. J., E. BLASCO i A. GUARDIOLA (1986): *Portus Illicitanus. Datos para una síntesis*, Santa Pola.
- SÁNCHEZ-LAFUENTE, J., S. RASCÓN i J. POLO (1999): «Grafitos sobre instrumental doméstico en Hispania», *XI Congresso Internazionale di Epigrafia Greca e Latina: Roma, 18-24 settembre 1997*, Roma, I, 583-599.
- SANCHIS MORENO, F. J. (2000): «Inscripciones perdidas del antiguo Hospital General de Valencia», *Saitabi* 50, 213-240.
- SANCHIS SIVERA, J. (1920): *La Diócesis valentina. Estudios históricos*, València.
- SANDBERG, N. (1954): Εὑρηλοία. *Études épigraphiques*, Göteborg.
- SANTERO, J. M. (1978): *Asociaciones populares en Hispania romana*, Sevilla.
- SANZ, C. (ms. 1621): *Excelencias de la Villa de Elche. (Edición del ms. «Recopilación en que se da cuenta de las cosas así antiguas como modernas de la ínclita villa de Elche»)*, Elx, 1954.
- SANZ FORÉS, P. (1887-88): «La inscripción de Voconia. Defensa del Padre Diago», *El Archivo* 2, 217-230.
- (1888): *La inscripción de Voconia, su interpretación y traducción. Defensa del Padre Diago*, Gandia.
- SAPENA, S. (1994): «Hallan en Villalonga una lápida romana ...», *Levante*, 12 de novembre.
- SARTHOU CARRERES, C. i J. MARTÍNEZ ALOY (ca. 1920): «Provincia de Valencia», *GGRV*, 2, Barcelona.
- SAXER, R. (1967): «Untersuchungen zu den Vexillationen des römischen Kaiserheeres von Augustus bis Diokletian», *ES* 1.

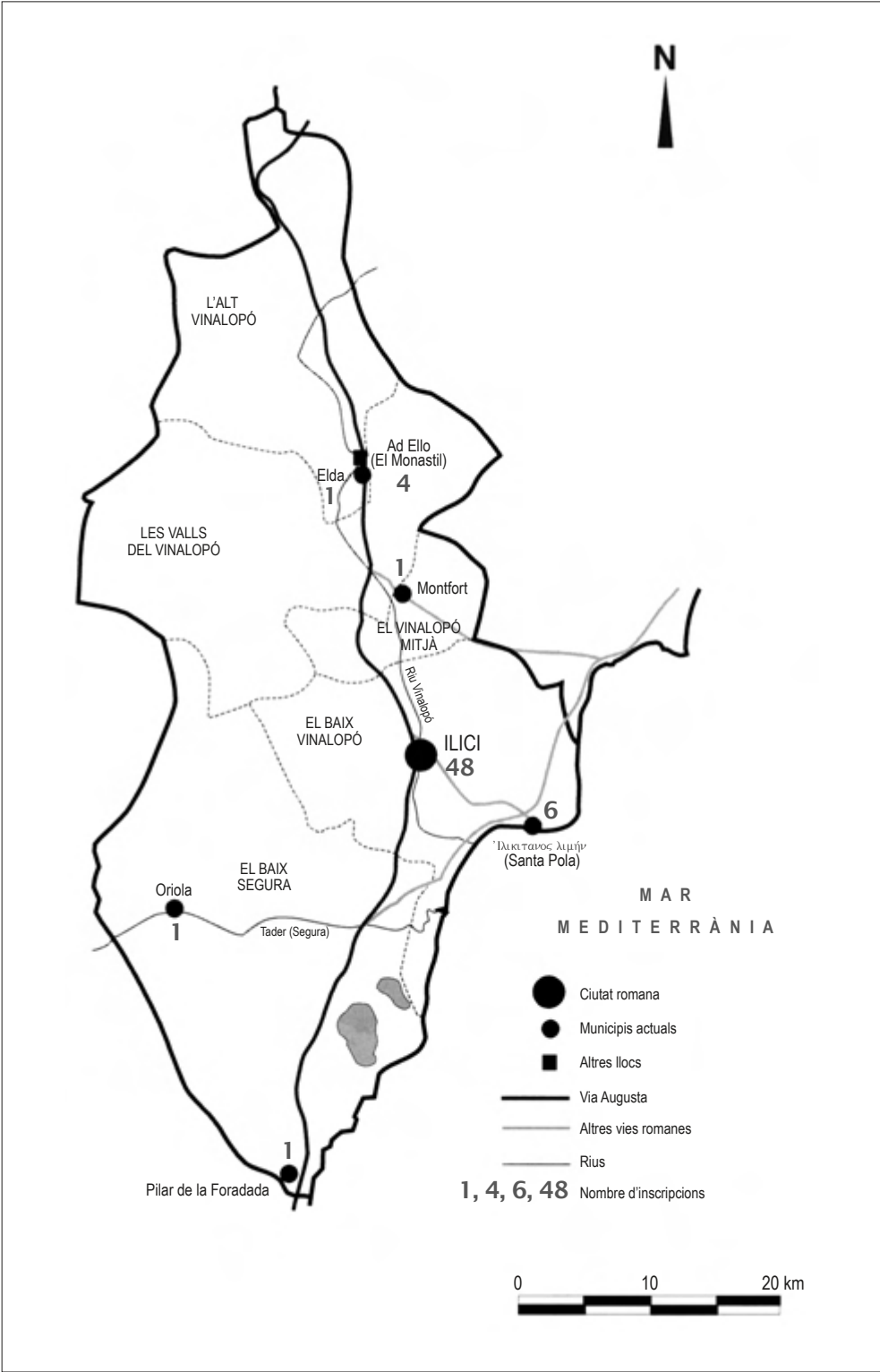
- SCHLUNK, H. (1948): «El arte de la época paleocristiana en el sudeste español. La Sinagoga de Elche y el “martyrium” de la Alberca», *Crónica del III Congreso Arqueológico del Sudeste Español. Murcia 1947*, Murcia 335-349; 356-371 i lám. XCVII-XCVI.
- (1952): «La sinagoga di Elche e il “martyrium” di la Alberca», *Rivista di Archeologia christiana* 28, 182-184.
- SCHLUNK, H. i T. HAUSCHILD (1978): *Die Denkmäler der frühchristlichen und westgotischen Zeit*, Mainz a. Rhein.
- SCHULZE, W. (1904): *Zur Geschichte Lateinischer Eigennamen*, Berlín.
- SEGUÍ MARCO, J. J. (1988): *Patronato y patronos públicos en Hispania durante el Alto Imperio*. Tesi de doctorat, Universitat de València.
- SEGUÍ, J. J. i M. P. GARCÍA-GELABERT (1998): «Factors for the evaluation of afro-roman contributions in the coastal territory between the rivers *Hiberus* and *Tader* (*Hispania Citerior*)», en M. Khanoussi, P. Ruggeri i C. Vismara (eds.): *L’Africa romana. Atti del XII convegno di studio. Olbia, 12-15 dicembre 1996*, Roma, 1365-1388.
- SERRANO DELGADO, J. M. (1988): «Sevir Augustalis-Magister Larum Augustalium en Tarraco», en G. Pereira Menaut (ed.): *Actas del Primer Congreso Peninsular de Historia Antigua (Santiago de Compostela, 1-5 julio 1986)*, III. Santiago de Compostela, 23-26.
- SILES, J. (1978): «Einheimische Eigennamen auf einem hellenistischen Mosaik aus La Alcudia de Elche (Spanien)», *BN* 13, 3, 331-340.
- SILLIÈRES, P. (1984): «Les milliaires de la Péninsule Ibérique», *Épigraphie Hispanique. Problèmes de méthode et d’édition*, París, 270-281.
- (1990): *Les voies de communication de l’Hispanie méridionale*, París.
- SMIRIN, V. M. (1987): «Die Sklaverei im römischen Spanien», en AADD *Die Sklaverei in den westlichen Provinzen des römischen Reiches im 1.-3. Jahrhundert*, Stuttgart.
- SOLIN, H. (1982): *Die griechischen Personennamen in Rom. Ein Namenbuch*, Berlín-Nova York.
- (1983): «Juden und Syrer im westlichen Teil der römischen Welt. Eine ethnisch-demographische Studie mit besonderer Berücksichtigung der sprachlichen Zustände», *ANRW*, II 29, 2. Berlín-Nova York 1222-1249.
- SOLIN, H. i O. SALOMIES (1994): *Repertorium nominum gentilium et cognominum Latinorum. Editio nova addendis corrigendis augmentata*, Hildesheim.
- STANCO, E. A. (2006): «Bolli doliari e ceramici dalle ricerche del Gruppo Archeologico Romano», *Epigraphica* 68, 252-313.
- STYLOW, A. U. (1983): «Inscripciones latinas del sur de la provincia de Córdoba», *Gerión* 1, 267-303.
- STYLOW, A. U., Á. CASTELLANO i H. GIMENO (1999): «Signacula: Sellos romanos en bronce del Museo Arqueológico Nacional», *Boletín del Museo Arqueológico Nacional* 17/1-2, 59-96.

- SUCÍAS APARICIO, P. (ms. 1907): *Lápidas valencianas. Recopilación de gran número de lápidas que existieron en tiempos pasados y de todas las que conocemos hasta el presente*, BMV, València.
- SZRAMKIEWICZ, R. (1976): *Les gouverneurs de province à l'époque augustéenne: Contribution à l'histoire administrative et sociale du principat*, 2 vols., París.
- TAFALLA, D. (1972): *Historia de Alicante y castillo. El Lucentum hispano-romano de Benalúa-Antigons; s. II dC*, Alacant.
- TARRADELL, M. i G. MARTÍN (1970): «Els Antigons-Lucentum. Una ciudad romana en el casco urbano de Alicante», *PLAV* 8, 1-28.
- ThLL *Thesaurus Linguae Latinae*.
- ThW *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*.
- THREATTE, L. (1980): *The Grammar of Attic Inscriptions*, Berlín-Nova York.
- TOVAR, A. (1958): «Un fragmento de inscripción griega de Alicante», *AEA* 31, 178.
- (1989): *Iberische Landeskunde, III: Tarraconensis*, Baden-Baden.
- TRAMOYERES BLASCO, L. (1913): *Orígenes del Cristianismo en Valencia según los documentos coevos conservados en el Museo*, València.
- UNTERMANN, J. (1965): *Elementos de un atlas antroponímico de la Hispania Antiqua*, Madrid.
- (1990): *Monumenta Linguarum Hispanicarum III. Die iberischen Inschriften aus Spanien*, Wiesbaden.
- UROZ, H. (2005): «Sobre la temprana aparición de los cultos de Isis, Serapis y Caelestis en Hispania», *Lucentum* 23-24, 165-180.
- VÄÄNÄNEN, V. (1966): *Le latin vulgaire des inscriptions pompéiennes*, Berlín.
- VALCÁRCEL, vegeu LUMIARES.
- VALLS DAVID, R. (1902): *Pallantia vulgo Valencia la vieja: su historia, su río Turia y el Palancia, sus acueductos y canales...*, València.
- VÁZQUEZ HOYS, A. M. (1981): «Consideraciones estadísticas sobre la religión romana en Hispania», *La religión romana en Hispania (Simposio organizado por el Instituto de Arqueología Rodrigo Caro, del CSIC, del 17 al 19 de diciembre de 1979)*, Madrid, 165-176.
- (1983-84): «El culto a Júpiter en Hispania», *CFC* 18, 83-206.
- VELÁZQUEZ, J. L. (ms. mitjan s. XVIII): *Colección de inscripciones (principalmente de Andalucía) copiadas para el uso de Fr. Henrique Flórez*, RAH, ms. 9/6118.
- VERDÚ, J. H. (1995): «Nuestro patrimonio es de todos», *BIM*, Xixona.
- WALTZING, J. P. (1895-1900): *Étude historique sur les corporations professionnelles chez les romains depuis les origines jusqu'à la chute de l'Empire d'Occident*, Brussel-les (reimpr. Louvain 1970).
- WIEGELS, R. (1985): *Die Tribusinschriften des römischen Hispanien. Ein Katalog*, Berlín.
- WINGO, E. (1972): *Latin Punctuation in the Classical Age*, París.

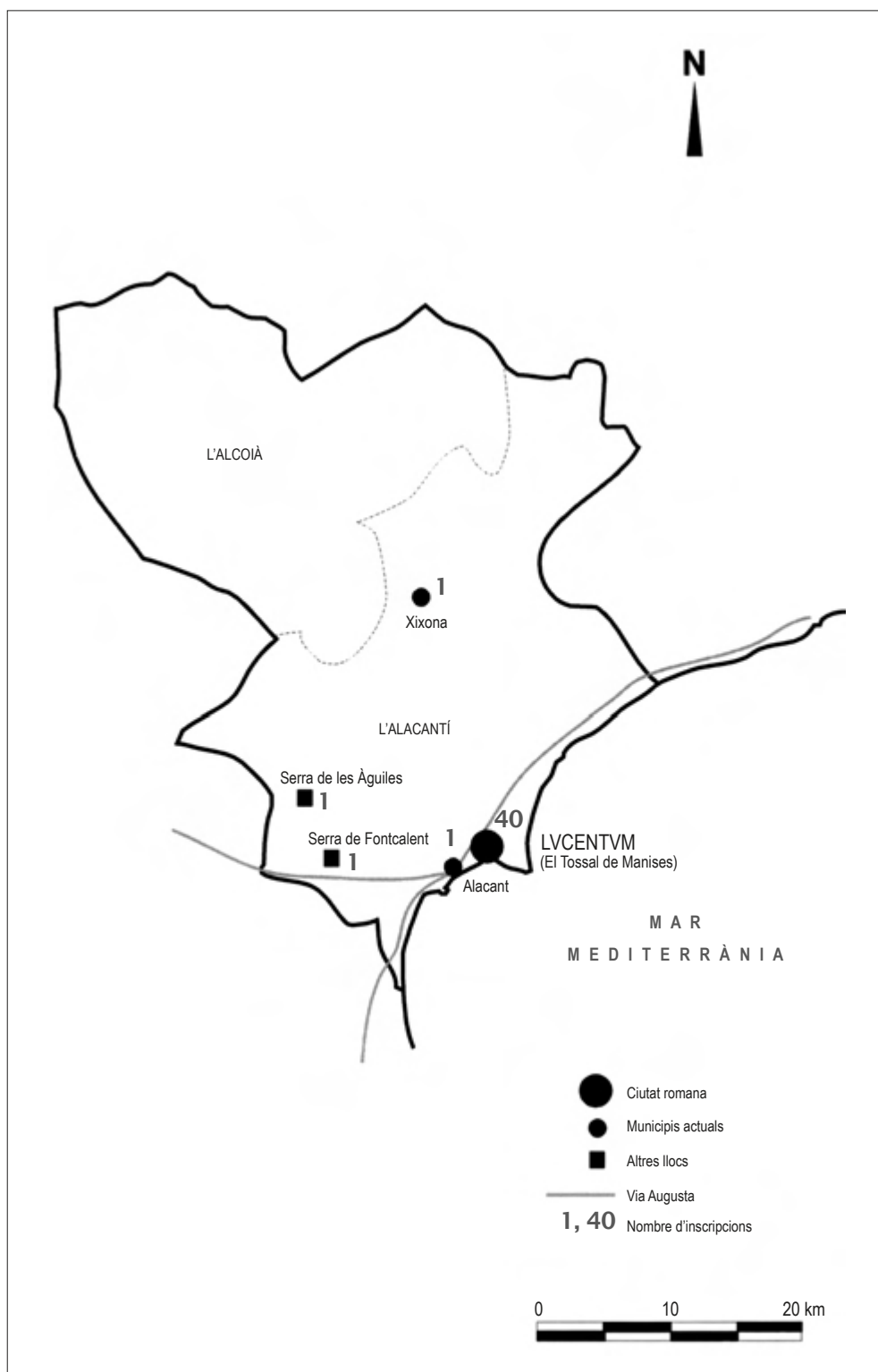
MAPES

Mapa 1. Localització de l'àrea estudiada.

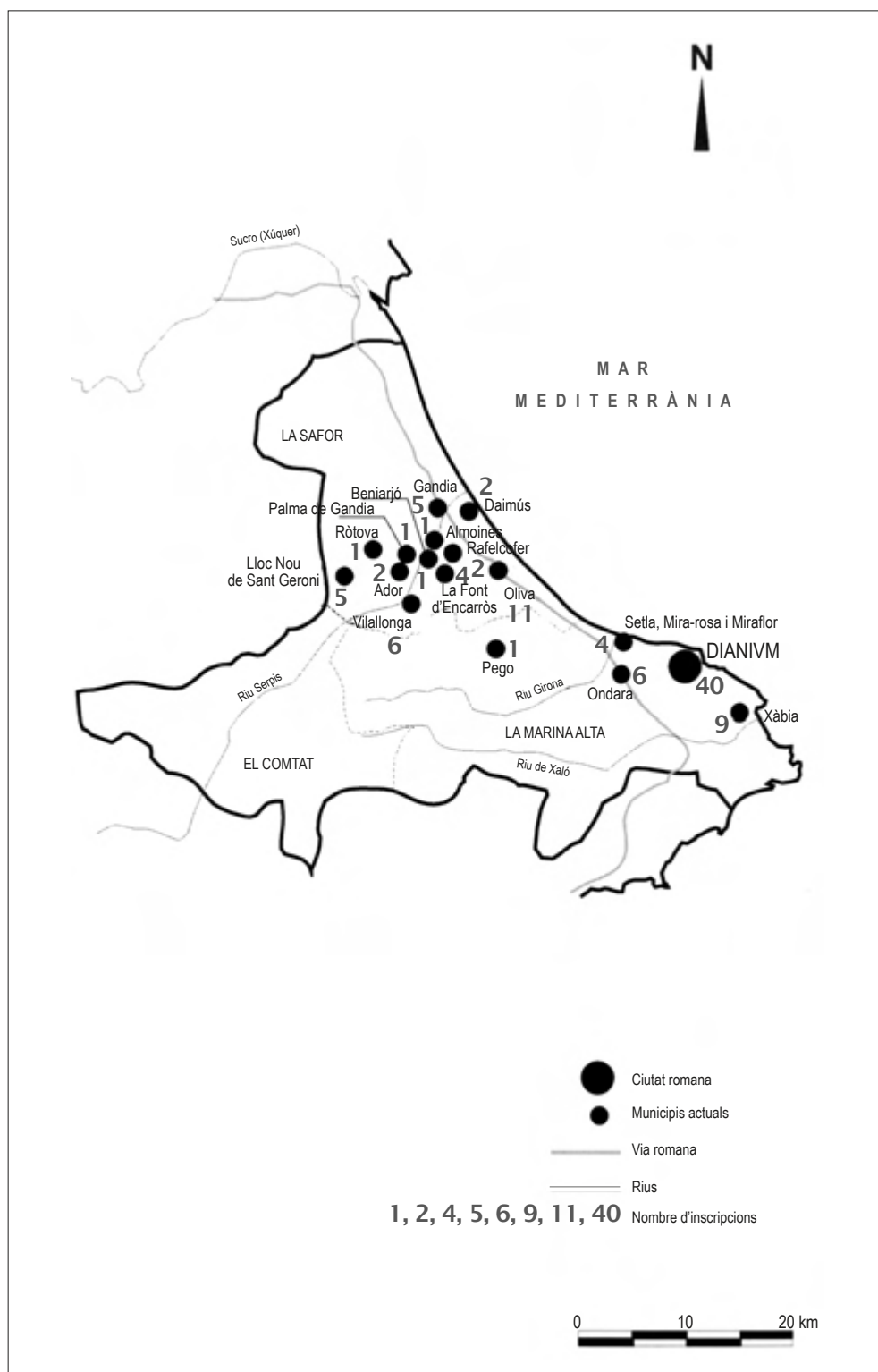
Mapa 2. Ilici i el seu territori.

Mapa 3. Lucentum i el seu territori.

Mapa 4. Allon i el seu territori.

Mapa 5. Dianium i el seu territori.

*Í*ndex general

PRESENTACIÓ	7
PRÒLEG	9
INTRODUCCIÓ	11
Límits i contingut del corpus	11
Història de l'epigrafia de l'àrea	12
Estructura del corpus i presentació de les inscripcions	16
Signes diacrítics	19
Sigles i abreviatures	20

INSCRIPCIONS ROMANES D'ILICI, LVCENTVM, ALLON, DIANIVM I ELS SEUS TERRITORIS

1. ILICI I EL SEU TERRITORI	25
EL BAIX VINALOPÓ	25
ILICI (ELX)	31
1. <i>Inscripcions votives</i>	31
2. <i>Inscripcions honorífiques</i>	34
3. <i>Inscripcions monumentals</i>	41
4. <i>Inscripcions jurídiques</i>	45
5. <i>Inscripcions sepulcrales</i>	52
6. <i>Inscripcions decoratives</i>	59
7. <i>Inscripcions de caràcter desconegut</i>	63
8. <i>Instrumenta domestica</i>	67
9. <i>Anepigràfiques</i>	77
10. <i>Inscripcions cristianes</i>	78
SANTA POLA	83
EL BAIX SEGURA	89
PILAR DE LA HORADADA (EL PILAR DE LA FORADADA)	89
ORIHUELA (ORIOLA)	91
EL VINALOPÓ MITJÀ	91
MONFORTE DEL CID (MONTFORT)	92
L'ALT VINALOPÓ	94
ELDA	94

2. LVCENTVM I EL SEU TERRITORI	99
L'ALACANTÍ	99
LVCENTVM (ALACANT)	103
1. <i>Inscripcions votives</i>	103
2. <i>Inscripcions monumentals</i>	105
3. <i>Inscripcions sepulcrales</i>	113
4. <i>Inscripcions diverses</i>	127
5. <i>Instrumenta domestica</i>	131
6. <i>Inscripcions cristianes</i>	142
XIXONA	147
3. ALLON I EL SEU TERRITORI	149
LA MARINA BAIXA	149
ALLON (LA VILA JOIOSA)	155
1. <i>Inscripcions votives</i>	155
2. <i>Inscripcions honorífiques</i>	157
3. <i>Inscripcions monumentals</i>	159
4. <i>Inscripcions sepulcrales</i>	160
5. <i>Inscripcions diverses</i>	168
FINESTRAT	170
RELLEU	172
ALTEA	173
LA NUCIA	175
TÀRBENA	176
4. DIANIVM I EL SEU TERRITORI	179
LA MARINA ALTA	180
DIANIVM (DÉNIA)	185
1. <i>Inscripcions votives</i>	185
2. <i>Inscripcions honorífiques</i>	188
3. <i>Inscripcions commemoratives</i>	202
4. <i>Inscripcions sepulcrales</i>	205
5. <i>Inscripcions de caràcter desconegut</i>	219
6. <i>Instrumenta domestica</i>	221
7. <i>Anepigràfiques</i>	222
8. <i>Inscripcions cristianes</i>	223

XÀBIA	228
1. <i>Inscripcions sepulcral</i> s	228
2. <i>Instrumenta domestica</i>	229
ONDARA	234
1. <i>Inscripcions honorífiques</i>	234
2. <i>Inscripcions sepulcral</i> s	236
3. <i>Anepigràfiques</i>	241
ELS POBLETs (SETLA, MIRA-ROSA I MIRAFLOR)	242
1. <i>Inscripcions votives</i>	242
2. <i>Inscripcions sepulcral</i> s	244
PEGO	245
LA SAFOR	247
OLIVA	248
LA FONT D'EN CARRÒS	261
VILALLONGA	264
ADOR	270
PALMA DE GANDIA	272
RÒTOVA	274
LLOC NOU DE SANT JERONI	275
RAFELCOFER	278
BENIARJÓ	281
ALMOINES	283
DAIMÚS	285
GANDIA	288
REFERÈNCIES SOBRE INSCRIPCIONS	297
INSCRIPCIONS FALSES I ALIENES	301
FALSES	301
ALIENES	305
CONCLUSIÓ	309
Aspectes més notables del corpus	309
Materials dels monuments epigràfics	311
Tipologia monumental i decoració	312
Criteris de datació	314
Els textos: l'onomàstica, les fórmules i la llengua	315
ADDENDA	319

ÍNDEXS EPIGRÀFICS	335
I. Nomina	335
II. Cognomina	338
III. Imperatores	341
IV. Consules aliaeque anni determinationes	342
V. Honores populi romani	342
VI. Res militaris	342
VII. Dii deaeque et res sacrae	342
VIII. Tribus	343
IX. Geographica	343
X. Res municipalis	344
XI. Collegia et officia privata	344
XII. Carmina	344
XIII. Litterae singulares notabiliores et aliae res epigraphicae	345
XIV. Grammatica quaedam	347
XV. Notabilia varia	348
 ALTRES ÍNDEXS	 353
1. Indexació de les incipcions	353
2. Llocs de troballa	356
3. Llocs de conservació	358
 TAULES DE CONCORDANCES	 361
FONTS LITERÀRIES	367
PROCEDÈNCIA DE LES FOTOGRAFIES	368
BIBLIOGRAFIA	369
MAPES	393

*P*ublicat

en març de 2012

per la Universitat de València

*f*onts històriques valencianeS
52.